

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง

วัดร้าง ปัญหาและโอกาสสำหรับเมืองเก่าเชียงใหม่

Abandoned Monasteries: Problem and Opportunity for Chiang Mai

Ancient City

โดย

แทนวธุชา ไทยสันทัด

มหาวิทยาลัยแม่โจ้

2555

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง วัดร้าง ปัญหาและโอกาสสำหรับเมืองเก่าเชียงใหม่

Abandoned Monasteries: Problem and Opportunity for Chiang Mai Ancient City

ได้รับการจัดสรรงบประมาณวิจัย ประจำปี 2554

จำนวน 110,000 บาท

หัวหน้าโครงการ ดร.แทนวุธา ไทยสันทัด

งานวิจัยเสร็จสิ้นสมบูรณ์

28 กันยายน 2555

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่อง วัดร้าง ปัญหาและโอกาสสำหรับเมืองเก่าเชียงใหม่ ได้สำเร็จลุล่วง โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักวิจัยและส่งเสริมวิชาการการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ประจำปีงบประมาณ 2554 ผู้วิจัยขอขอบคุณคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยแม่โจ้ที่อนุเคราะห์เรื่องสถานที่และอุปกรณ์ ขอขอบคุณ อาจารย์ ดร.ปรัชมาศ ลัญชานนท์ ผู้สนับสนุนเอกสารอ้างอิงล่าสุด คุณสุนทรี ทับทิมทอง ที่ช่วยอำนวยความสะดวกและชี้แนะเรื่องเอกสารต่างๆ และสุดท้ายขอขอบคุณ นส.รสา เข้มรับบุญ ผู้ช่วยวิจัยภาคสนาม ที่ทำให้งานวิจัยนี้เสร็จสมบูรณ์

ผู้วิจัย

สารบัญ

	หน้า
สารบัญตาราง	ค
สารบัญภาพ	ง
บทคัดย่อ	1
Abstract	2
บทที่ 1 บทนำ	3
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	3
วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	4
ขอบเขตของการวิจัย	4
ระเบียบวิธีวิจัย	4
ประโยชน์ที่รับจากการวิจัย	5
ข้อจำกัดและปัญหาที่พบในการทำวิจัย	6
นิยามศัพท์	6
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	9
แนวคิดและทฤษฎี	15
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	28
กรอบแนวคิดของการวิจัย	30
สมมติฐานการวิจัย	31
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	36
ประชากร	36
กลุ่มตัวอย่าง	37
เครื่องมือในการวิจัย	37
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	38
การวิเคราะห์ข้อมูล	39
บทที่ 4 ผลการวิจัย	41

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	85
สรุปผลการวิจัย	129
อภิปรายผล	129
ข้อเสนอแนะ	140
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	141
เอกสารอ้างอิง	142
ภาคผนวก	170

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 สถิติวัดในเขตกำแพงเมืองเก่าสี่เหลี่ยม	177
ตารางที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของวัดร้างแยกตามกลุ่มการศึกษา	194

สารบัญภาพ

ภาพประกอบวัดร้างในพื้นที่ศึกษาตามกลุ่ม

หน้า

197

วัดร้าง ปัญหาและโอกาสสำหรับเมืองเก่าเชียงใหม่

Abandoned monasteries: problem and opportunity for Chiang Mai ancient city

แทนวธุธา ไทยสันทัด

Tanwutta Thaisuntad

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยแม่โจ้

บทคัดย่อ

ผลงานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาถึงปัญหาและโอกาสของวัดร้างที่ปรากฏอยู่มากมายในตัวเมืองเชียงใหม่ โดยกำหนดพื้นที่ศึกษาเฉพาะเขตกำแพงเมืองชั้นในและชั้นนอก จากการศึกษาพบว่าจังหวัดเชียงใหม่เคยมีวัดร้างทั้งหมด 948 วัด โดย 99 วัด อยู่ในเขตกำแพงเมืองชั้นใน ทั้งนี้มีเพียง 35 วัดที่ยังคงสภาพสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในปัจจุบันและ 10 วัด มีสภาพคงเหลือเพียงเจดีย์ ในเขตกำแพงเมืองชั้นนอกนั้นปัจจุบันเหลือหลักฐานเพียง 10 วัด และเพิ่งได้รับการฟื้นฟูสำเร็จ 1 วัด

หลักฐานของวัดร้างที่เหลือรอดพ้นจากอดีตเหล่านี้ปัจจุบันแม้จะตั้งอยู่ที่เดิมแต่สภาพแวดล้อมได้เปลี่ยนไปตามยุคสมัยในหลายรูปแบบ เช่น โรงเรียน สถานที่ราชการ สลัม และถนน จากการศึกษาพบว่าวิธีการจัดการต่อวัดร้างที่ก่อให้เกิดปัญหาความไม่ยั่งยืนได้แก่ วิธีคิดว่าเป็น “โบราณสถานที่ตายแล้ว” (Dead Monument) ตลอดมา ยิ่งไปกว่านั้นพบว่าสังคมยังมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนต่อวัดร้างอีกด้วย ด้วยเหตุนี้การสร้าง ความเข้าใจที่ถูกต้องต่อการรับรู้จึงเป็นการแก้ปัญหาในขั้นแรก ในขั้นต่อมาการพิจารณาถึงสภาพของวัดร้างในปัจจุบันที่แตกต่างกันออกไปจะนำไปสู่การพัฒนาสภาพพื้นที่ที่จับต้องได้ไปพร้อมๆ กันทั้งกายภาพและกิจกรรม โดยยึดหลัก “ความมีชีวิตและความต่อเนื่อง” (livability and continuity) ในการพัฒนาโดยพิจารณาทั้งคุณค่าที่จับต้องได้และไม่ได้ (Tangible/Intangible value) ไปพร้อมกัน

คำสำคัญ: มรดก อนุสรณ์สถาน โบราณสถาน คุณค่าที่จับต้องได้ คุณค่าที่จับต้องไม่ได้ ความยั่งยืน

กระบวนการจากล่างสู่บน

Abstract

This research is aimed at studying the abandoned monasteries dilemma within Chiang Mai's city's walls. Chiang Mai is reported to have some 948 abandoned monasteries (wat), including 99 in the inside old walled city centre where there are only 35 living wat and 10 abandoned chedi remains today. In the outside old walled city there are only 10 chedi remain and a monastery is recently revitalized to be a living monastery again.

These sacred remains are situated in various places and fit into the contemporary land-uses. From the study, it was found that the abandoned monastery remains have been seen as 'dead monuments' in managerial approaches to them over time. Furthermore, there are some social misunderstandings that result in unsustainable conditions into both their managerial approach and solutions. To clarify these social misunderstandings in people's minds is the first step to sustainable development. The next step is to focus on the present circumstances along the lines of the five categories identified from the ten case studies. Since abandoned monastery remains are often seen as dead monuments, the securing of a sustainable future for these is based on an understanding of the 'livability and continuity' of sacred heritage through both tangible and intangible means of enhancing them.

Key words: heritage, monument, tangible value, intangible value, sustainability, Bottom-up approach

บทที่ 1

บทนำ

ปัจจุบันปัญหาโบราณสถานทางศาสนาร้าง (วัดร้าง) ยังคงปรากฏอยู่มากมายทั่วประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภูมิภาคที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานและเป็นศูนย์กลางความเจริญตั้งแต่อดีตนับเนื่องสืบต่อกันมา วัดร้างดังกล่าวมีจำนวนมากและดำรงอยู่ท่ามกลางวิถีชีวิตสมัยใหม่ ยิ่งไปกว่านั้นยังเกี่ยวข้องกับอย่างลึกซึ้งกับปัญหาสังคมที่ซับซ้อนต่างๆ เช่น การรุกที่ ชุมชนแออัด การอนุรักษ์โบราณสถาน ปัญหาทางกฎหมาย ปัญหาในการพัฒนาภูมิทัศน์ การรู้คุณค่า ความศรัทธาทางศาสนา แม้กระทั่งปัญหาทางการเมือง เช่น ปัญหาการรวมศูนย์การปกครองของรัฐ การพัฒนาสู่ความสมัยใหม่กับขีดจำกัดของเมืองเก่า ผลกระทบจากการท่องเที่ยว เรื่อยไปถึงปัญหาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นผู้เป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรมนั้นโดยตรง

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในกรณีของจังหวัดเชียงใหม่ พื้นที่เมืองเก่ายังคงปรากฏวัดร้างดำรงอยู่ท่ามกลางชุมชนในหลายรูปแบบ ส่วนใหญ่มักหลงเหลือเพียงเจดีย์ประธาน อาทิเช่น เจดีย์ในโรงเรียนต่างๆ เจดีย์ในชุมชนแออัด และเจดีย์โบราณที่กำลังถูกฟื้นกลับมาเป็นวัดอีกครั้งหนึ่ง ด้วยความซับซ้อนของการดำรงอยู่ในปัจจุบัน วัดร้างเหล่านี้ดำรงอยู่ได้เพียงส่วนหนึ่งของการใช้สอยปัจจุบัน เป็นการปรับเปลี่ยน“หน้าที่”จากสถานที่ทางศาสนาในอดีตมารับใช้บริบทร่วมสมัย ความสัมพันธ์ระหว่าง“เก่า”กับ“ใหม่”เป็นไปด้วยขัดแย้งในหลายรูปแบบ เช่น การจัดการของหน่วยงานราชการ, ปัญหาการอนุรักษ์, การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น และบทบาทขององค์กรทางศาสนาท้องถิ่น ความสัมพันธ์เหล่านี้เองที่งานวิจัยพยายามศึกษาหาความเป็นไปได้ในการดำรงอยู่ร่วมกันและพัฒนาอย่างยั่งยืน มีการพิจารณาเพิ่มถึงคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) เช่น ความศรัทธา, การรู้คุณค่า, และการกิดริเริ่มในการอนุรักษ์ของชุมชนท้องถิ่น การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นควรเริ่มต้นที่ชุมชนเป็นผู้เห็นคุณค่า กิดริเริ่ม และมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อโบราณสถานซึ่งจะนำไปสู่การถนอมรักษาไว้ถึงคนรุ่นต่อไปได้ โดยตัวของมันเองเช่นเดียวกับมรดกที่สืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นด้วยความหวงแหนและรู้ค่าความเป็น

เจ้าของ การรู้คุณค่าในลักษณะนี้เชื่อว่าจะยิ่งย่นกว่าการอนุรักษ์เพียงสภาพทางกายภาพและคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่จับต้องได้ (Tangible value) เพียงอย่างเดียว

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อให้ทราบถึงสภาพที่ไม่ยั่งยืนที่มีต่อวัดร้างในปัจจุบัน
2. เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยอันจะนำความยั่งยืนมาสู่วัดร้าง
3. เพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับวิธีคิดและแนวทาง (Approach) ที่ไม่ยั่งยืนเกี่ยวกับวัดร้าง
4. เพื่อเสนอแนะวิธีคิดต่อวัดร้างในลักษณะเป็นกลุ่มตามสภาพปัจจุบัน
5. เพื่อเสนอแนะวิธีคิดต่อวัดร้างในลักษณะเชื่อมโยงกันในบริบทของเมืองเก่า

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าในเขตกำแพงเมืองชั้นในและชั้นนอก

ระเบียบวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) อันประกอบด้วย การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลขั้นต้นและขั้นสูง

ขั้นต้น (Primary data analysis)

1. ทบทวนวรรณกรรมทางกายภาพและประวัติศาสตร์ของวัดร้างในเขตพื้นที่ศึกษา
2. ศึกษาวิธีคิดสากลและแนวทางล่าสุดในการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรม
3. ศึกษาเกี่ยวกับวิธีคิด (Approach) อันอยู่แนวความคิดที่ว่า “วิธีคิดที่ต่างย่อมนำไปสู่ผลที่ต่างในทางปฏิบัติ”
4. เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกของสองกลุ่มตัวอย่างอันได้แก่ “วิธีคิดแบบราชการ” อันได้แก่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องเช่น กรมศิลปากรและสำนักงานพระพุทธศาสนา

แห่งชาติ กับ “วิถีคิดแบบท้องถิ่น” เช่นชุมชนท้องถิ่น พระ องค์กรทางศาสนา และ ผู้มี
ดำรงชีวิตกับวัดร้างทุกวัน โดยตรง เป็นต้น

5. นำข้อมูลข้างต้นมาวิเคราะห์หาสาเหตุของวิถีคิดที่ไม่ยั่งยืนต่อวัดร้างในสภาพปัจจุบัน
ขั้นสูง (Secondary data analysis)

1. หาขอบเขตสิ้นสุดของการทบทวนวรรณกรรมและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในขั้น
เบื้องต้น
2. แสวงหา “ช่องว่าง” (Gaps) และตั้งคำถามเพื่อค้นหาว่าวิถีคิดใดนำมาซึ่งความยั่งยืนสู่
มรดกทางวัฒนธรรม
3. เมื่อได้ความคิดดังกล่าวแล้ว พิสูจน์ทฤษฎีโดยการตั้งคำถามอีกชุดต่อผู้เชี่ยวชาญและผู้ให้
สัมภาษณ์ชุดเดิม
4. วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลใหม่เพื่อการตอบคำถามต่อวัดร้างในสภาพปัจจุบัน โดย
พยายามเชื่อมโยงในบริบทของเมืองและชุมชนท้องถิ่น ตั้งเป้าหมายโดยให้คนท้องถิ่นมี
ความตระหนักในมรดกทางวัฒนธรรมมากขึ้นอย่างยั่งยืน
5. นำความรู้และองค์ความรู้ใหม่ที่ได้มาเรียบเรียงอย่างเป็นระบบด้วยพรรณนาโวหาร

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ได้องค์ความรู้และมุมมองใหม่ต่อปรากฏการณ์วัดร้าง
2. ได้เรียนรู้ปัจจัยความยั่งยืนและไม่ยั่งยืนต่อวัดร้าง
3. ได้เรียนรู้วิถีคิดสู่อนาคตที่ยั่งยืนของวัดร้าง
4. ได้เรียนรู้การบริหารจัดการวัดร้างโดยเน้นชุมชนในพื้นที่เป็นศูนย์กลาง
5. ได้เรียนรู้การบริหารจัดการวัดร้างโดยเน้นความเป็นเมืองและย่าน
6. ได้เรียนรู้การบริหารจัดการวัดร้างโดยชุมชนและองค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วม

ข้อจำกัดปัญหาที่พบในการทำวิจัย

ปัญหาที่พบในการทำวิจัยนี้ได้แก่

1. ระยะเวลาที่กระชั้นชิด เนื่องด้วยในเบื้องต้นได้เขียนโครงการเพื่อขอทำโครงการวิจัยนี้เป็นเวลา 2 ปี แต่ความเห็นผู้ทรงคุณวุฒิได้แนะนำให้ลดเวลาดำเนินการให้เหลือเพียง 1 ปี จึงทำให้คุณภาพไม่ดีเท่าที่ควรและมีเวลาเก็บข้อมูลน้อยตามอุปสรรคจากฤดูกาลที่ไม่สอดคล้องกับช่วงเวลาในการเบิกจ่ายงบประมาณ
2. ภาระงานที่มาก เนื่องจากผู้วิจัยถือเป็นนักวิจัยหน้าใหม่ที่เพิ่งบรรจุเข้าทำงาน ทำให้งานเตรียมสอนเพื่อให้ทันกับหลักสูตรและวิชาใหม่มีมาก อีกทั้งในช่วงลงมือทำวิจัยต้องรับตำแหน่งบริหารหลักสูตรและปรับปรุงหลักสูตรเพื่อเข้าสู่มาตรฐาน มคอ.ถึง 2 หลักสูตร ทำให้ไม่มีสมาธิและความต่อเนื่องเท่าที่ควรในการทำงานวิจัย

นิยามศัพท์

มรดก (Heritage) หมายถึง สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่มีคุณค่าคู่ควรกับการสงวนรักษาไว้เพื่อคนรุ่นต่อไป ทั้งนี้อาจเป็นสิ่งที่จับต้องได้ เช่นอาคาร หรือจับต้องไม่ได้เช่น ประเพณีก็ได้ ทั้งนี้จะต้องพิจารณาความเป็น “มรดก” ในลักษณะที่ครอบคลุม อดีต ปัจจุบัน และอนาคตเสมอ

ปูชนียสถาน (Sacred place) หมายถึง อาคารหรือสถานที่ซึ่งรวมถึงที่ตั้งที่มีคุณค่าเหมาะสมกับการเคารพบูชา เป็นสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์เสมอ

อนุสรณ์สถาน (Monument) หมายถึงอาคารสิ่งก่อสร้างอันมีคุณค่าทั้งในตัวเองและต่อบริบทที่เกี่ยวข้องในระดับต่างๆ เช่น ที่ตั้ง ชุมชน และเมือง เป็นต้น มีความเหมาะสมในการเก็บรักษาต่อไป

คุณค่าที่จับต้องได้ (Tangible value) หมายถึงคุณค่าที่จับต้องได้ทางกายภาพของสิ่งๆนั้น เช่น รูปแบบทางสถาปัตยกรรม, การใช้สอย, และเทคโนโลยีการก่อสร้าง เป็นต้น

คุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) หมายถึงคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ทางกายภาพ แต่มีผลทางด้านจิตใจ ความรู้สึก และการจดจำ เช่น ประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่ละยุคสมัย, ความเชื่อทางศาสนา, และภูมิปัญญาที่มีได้มีการจดบันทึกหรือไม่สามารถจดบันทึกได้ เป็นต้น

การรู้คุณค่า (Awareness) หมายถึงการตระหนักรู้ถึงคุณค่าในตัวมรดกทั้งในตัวมรดกเองและความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม โดยถือเป็นเป้าหมายในการอนุรักษ์มรดกที่ยั่งยืนในระยะยาว

การสื่อความหมาย (Interpretation) หมายถึงกระบวนการทำให้คุณค่าในตัวมรดกในแง่มุมต่างๆ ได้ถูกเผยแพร่อย่างถูกต้องตาม “ผู้ส่งสาร” และ “ผู้รับสาร” เป้าหมายคือการให้ผู้รับสารได้ตระหนักถึงคุณค่าได้อย่างถูกต้องและถูกกลุ่ม ซึ่งจำเป็นต้องรู้และคัดสรรวิธีการสื่อความหมายอย่างดี

ความยั่งยืน (Sustainable/sustainability) หมายถึงการคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรต่างๆ (อันหมายรวมไปถึงมรดกซึ่งเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม) อย่างถูกต้องและไม่สิ้นเปลือง โดยจะต้องคำนึงถึงคนรุ่นต่อไปเสมออย่างเป็นพลวัตร

การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การดูแลรักษาให้คงสภาพและสภาพดีต่อไปในอนาคตในความหมายรวมๆ การอนุรักษ์จึงมีความหมายไม่เพียงรักษามิให้สภาพแย่งหรือคงตัวเท่าปัจจุบัน แต่จะต้องพัฒนาให้ดีขึ้นเพื่ออนาคตต่อไปด้วย

การสงวนรักษา (Preservation) หมายถึง การสงวนรักษาสภาพกายภาพไว้มิให้เสื่อมสลายมากขึ้นและมีการเสริมความมั่นคงทางกายภาพ มักใช้ทั้งในเชิงเทคนิคและในความหมายรวมๆ แบบการอนุรักษ์ตามความนิยมของแต่ละประเทศ

การปฏิสังขรณ์ (Restoration) หมายถึงการซ่อมแซมและเสริมความแข็งแรงเพื่อให้คงการใช้งานได้ต่อไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้การปฏิสังขรณ์มักใช้อยู่กับการปรับปรุงซ่อมแซมทางกายภาพซึ่งจะต้องมีการเปลี่ยนวัสดุใหม่เข้าแทนที่วัสดุที่เสื่อมสภาพตามอายุแล้วเสมอ ดังนั้นการปฏิสังขรณ์จึงมีความหมายถึงการที่สิ่งก่อสร้างจะต้อง “ถูกใช้”ต่อไป ซึ่งอาจมีการประยุกต์ให้เข้ากับการใช้งานในแต่ละสมัย เป็นวิธีการหนึ่งในการอนุรักษ์ซึ่งต่างจากการสงวนรักษาที่เน้นที่ “ความเดิมแท้” โดยจะต้องเปลี่ยนแปลงให้น้อยที่สุด

ความเดิมแท้ (Authenticity) หมายถึงความเดิมแท้อย่างที่สุดของมรดกนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นทั้งเชิงกายภาพและคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ ความเดิมแท้คืออุดมคติในการอนุรักษ์จะต้องพยายามรักษาไว้ให้มากที่สุดหรือสร้างเสริมให้มีมากที่สุดเท่าที่จะได้ เช่นความสัมพันธ์ของที่ตั้งกับชุมชน หรือต้นแบบทางสถาปัตยกรรม ทั้งนี้จะต้องอาศัยการค้นคว้าผ่านหลักฐานรูปแบบต่างๆ อย่างเข้มข้นที่สุดเท่าที่จะทำได้

บรรยากาศ/การรู้สึกได้ถึงความเป็นสถานที่นั้นๆ (Sense of place) หมายถึงศักยภาพการรู้สึกได้ในบริบทของสถานที่นั้นๆตามความดั้งเดิม เช่น ปุชนิยสถานจะต้องรู้สึกได้ว่าเป็นสถานที่ที่ผู้ใช้จะต้องสำรวมและเกิดความรู้สึกศรัทธาเคารพต่อสถานที่ได้เอง เป็นต้น

ความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) หมายถึง สิ่งที่ตรงข้ามกับความเป็นสาธารณหรือความเป็นชีวิตประจำวันของปวงชน (Profane) โดยหากกล่าวถึงเรื่อง “ความเชื่อ” ใดๆที่เป็นกายภาพ พื้นที่นั้นจะถูกให้คุณค่าและกำหนดให้แยกออกจากกันในลักษณะคู่ตรงข้ามเสมอในสากล ดังนี้ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred space) กับพื้นที่ปกติ (Profane space) ซึ่งจะกำหนดกระบวนการในพื้นที่ทั้งสองนี้ที่ต่างกันตามมาเสมอ เช่น หากเข้าในวัดจะต้องถอดรองเท้าและหมวก อีกทั้งมีความสำรวมและระวังคำพูดเป็นพิเศษ ทั้งนี้การอนุรักษ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ก็ตั้งอยู่บนหลักการนี้เช่นกัน

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความสัมพันธ์ระหว่างมรดกทางวัฒนธรรมและชุมชน

Pearson and Sullivan (2001: 18) ได้กล่าวไว้ว่า

“...ผู้คนส่วนใหญ่นั้นต้องการที่จะรู้ถึงอดีตของพวกเขา อีกทั้งต้องการที่จะเห็นและได้ยินหลักฐานที่เกี่ยวกับมัน พวกเขาต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และสถานที่ที่จะทำให้เขาเข้าใจสิ่งเหล่านี้ดีขึ้น...”

ผู้คนทั้งหลายนั้น ไม่ว่าจะรายบุคคลหรือกลุ่มใดนั้น นอกจากจะให้ความหมายและคุณค่าต่อสถานที่อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมต่างๆแล้ว พวกเขายัง“เป็นเจ้าของ”สถานที่เหล่านั้นอีกด้วย ความ เป็น“มรดก” (Heritage) ถูกให้คุณค่าและนิยามได้ทั้งเรื่อง“มิติทางกาลเวลา” และ“ความสัมพันธ์กับ สาธารณะ”หรือแม้แต่สุนทรียะทางประวัติศาสตร์และการให้ความหมายเชิงสังคม ซึ่งการพิจารณาใด ส่วนไม่อาจหนีพ้นสถานะอดีต, ปัจจุบัน, และอนาคต อันเป็นสภาพทั่วไปของสรรพสิ่งตามแนววิถี พุทธ ที่แนวความคิดเรื่อง“มรดก”ของตะวันตกหนีไม่พ้นเช่นกัน

การจำแนกมรดกทางวัฒนธรรมนั้น มักให้ความสนใจเรื่อง “ความเป็นสาธารณะ” (Public) มากกว่าเรื่องที่“เป็นส่วนตัว” (Private) แม้ว่าสถานที่นั้นจะเป็นสถานที่และพื้นที่สาธารณะก็ตาม ชุมชนและผู้คนไม่เพียงแต่ได้สร้างมรดกทางวัฒนธรรมต่างๆขึ้นมาเท่านั้นแต่พวกเขาได้รับสิทธิที่ จะต้องสืบทอดมรดกของพวกเขาให้คนรุ่นต่อไปอีกด้วย ประเด็นที่สำคัญในส่วนนี้คือ กระบวนการ และวิธีคิด “อะไร” และ “อย่างไร” ที่จะเหมาะสมและยั่งยืน

“...แต่ละชุมชนหรือกลุ่มทางสังคมใดๆล้วนมีภาพและแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม, อัตลักษณ์, สิ่งบันดาลใจ, และการปฏิบัติของกลุ่มตนที่เป็นเอกลักษณ์ กล่าวได้ว่าการละเลยการให้ความ เคารพสิ่งละเอียดอ่อนทางวัฒนธรรมเช่นนี้ มีผลรบกวนต่อวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆได้...”

(Commonwealth of Australia, 1995: 36)

ยิ่งไปกว่านั้นชุมชนไม่อาจคิดแยกส่วนระหว่าง “ธรรมชาติ”-“วัฒนธรรม” หรือ เรื่อง “สถานที่” -“วัตถุ”ได้ แต่กลับจำเป็นจะต้องพิจารณาองค์รวมเรื่อง“บรรยากาศของสถานที่” (Sense of place) ซึ่งสามารถอธิบายได้ชัดเจนว่าทำไมแนวคิดเรื่อง“มรดก”(Heritage)ของทางตะวันตกนั้นจะเน้น ว่า“มรดกเป็นของชุมชน” เสมอ ชุมชนใดๆ จึงมีบทบาทการแปลความหมายการอยู่ร่วมกันของความ

เป็นส่วนรวมและความเป็นส่วนตัว“ตามแนวทางการทำให้มีชีวิต”ของมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละที่ได้ (Pearson and Sullivan, 2001: 105, 314)

Li Xia and GuangTa (2005: n.p.) ได้กล่าวว่า “การมีส่วนร่วมและพัฒนาสาขานั้นเป็นการรับประกันที่ดีที่สุดสำหรับการอนุรักษ์และจัดการเกี่ยวกับมรดก” เสี่ยงจากชุมชนควรถูกสนับสนุนและยกระดับเข้าสู่กระบวนการอนุรักษ์ โดยเฉพาะขั้นตอนการตัดสินใจนั้นความเห็นจากชุมชนเป็นสิ่งที่ต้องการมากในการตระหนักรู้, พิจารณา, การลงมือปฏิบัติ, รวมถึงความคาดการณ์อนาคตของสถานที่ทางประวัติศาสตร์นั้นๆ (Commonwealth of Australia, 1995: 10) เช่นเดียวกับ Pearson and Sullivan (2001) กล่าวเป็นทำนองเดียวกันว่า ความสำคัญของสถานที่ต่อชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญซึ่งคุณค่าไม่อาจเกิดขึ้นได้โดยปราศจากสังคมและผู้ใช้ปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เองที่จะสร้างผลกำไร, ทำให้คงอยู่, และรักษาคุณค่าอันพึงมีของสถานที่แต่ละที่ไว้ได้ “ผู้คน” จึงเป็นหนทางเดียวที่จะทำให้มรดกเหล่านี้อยู่รอดต่อไป ด้วยเหตุนี้ความยั่งยืนของมรดกทางวัฒนธรรมจึงควรเปิดกว้างในการพัฒนาวิธีคิด (Approach) ของ“ผู้คน”มากกว่าการอนุรักษ์และจัดการแต่ทางกายภาพเพียงอย่างเดียวเหมือนที่เคยมาเมื่อใดที่“เจ้าของ”รู้ถึงคุณค่าในทรัพย์สินของตน เมื่อนั้นเขาจะรักษาและทำให้มันยั่งยืนด้วยความตั้งใจของเขาเอง

ในทำนองเดียวกัน Pearson and Sullivan (2001) กล่าวว่า บทบาทของสังคมและชุมชนปัจจุบันต่อการอนุรักษ์มรดกนั้นต่างจากในอดีต ด้วยแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ชุมชนท้องถิ่นหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเกี่ยวข้องกับ“ความสำนึกทางอัตลักษณ์” (Sense of identity) ผ่านทางทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของเค้าเองทุกวันนี้การอนุรักษ์ทรัพยากรไม่ว่าจะธรรมชาติและวัฒนธรรมล้วนแต่เป็นสิทธิทางกฎหมายในลักษณะ“ภาระหน้าที่ของชุมชน” (Community task) ทั้งนี้ ในทางกลับกันการมีส่วนร่วมในระดับต่างๆ เรื่อง“อัตลักษณ์”และ“ความรู้สึกเป็นเจ้าของ” (Ownership) นั้นสำคัญอยู่ที่การส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นเปิดรับการอนุรักษ์ที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น (Pearson and Sullivan, 2001) แม้ว่าคุณค่าของมรดกต่างๆ เหล่านี้จะถูกนำเสนอหลายรูปแบบผ่านทางการรับรู้ของสาธารณะในวงกว้าง แต่ชุมชนควรเป็นผู้เดียวที่จะตัดสินใจคุณค่าทางวัฒนธรรม, อัตลักษณ์, และมรดกทางวัฒนธรรมของตนผ่านทางการใช้ที่เป็นประเพณีและความทรงจำต่อสถานที่นั้นๆ การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่เผชิญหน้ากับความขัดแย้งและซับซ้อนเสมอ ในประเด็นนี้ Moore (1986: 28) ได้แย้งว่า “ชุมชนทั้งหลายได้ประสบการณ์ความขัดแย้งจากการบริหารงานในชุมชนตามปกติอยู่แล้ว” ความขัดแย้งและการโต้เถียงจึงมักเกิดขึ้นในขั้นตอนที่จะต้องตัดสินใจเพื่อส่วนรวมแต่มีผู้ร่วมตัดสินใจมาก การถกเถียงด้วยเหตุผลจึงเป็นสิ่งที่นำผู้คน“ที่ต่างกัน”ทั้งประสบการณ์, วัตถุประสงค์, และการประเมินสถานการณ์ให้ลงรอยกันได้

ความสำคัญสูงสุดจึงอยู่ที่การที่ให้คนแต่ละกลุ่มรู้ว่าถ้ามีส่วนร่วมตัดสินใจในส่วนไหนบ้างอย่างชัดเจน (Lozare, 1994)

หากปราศจากเสียงซึ่งการให้ความหมายและแบบอย่างทางการอนุรักษ์มรดกต่างๆแล้ว การดำเนินงานโครงการใดๆจึงอาจเป็นเพียงวัตถุประสงค์หรือความเห็นของบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น Tjosvold (1993) จึงเสนอทางออกว่า“ความขัดแย้ง”ต่างๆ นั้นไม่ควรถูกมองแต่เพียงในแง่ลบ แต่เพียงอย่างเดียว ในทางปฏิบัติขั้นตอนนี้เป็นสถานการณ์ในแง่บวกอย่างยิ่ง ข้อพิพาทและความขัดแย้งต่างๆ สามารถดึงดูดผู้คนเข้าหากันเพื่อ“สร้างทางออกที่ดีที่สุด”ซึ่งทุกฝ่ายจะสามารถรับได้ ผู้คนจากภูมิหลังที่ต่างกันได้เผชิญหน้ากับความเห็นที่ต่างกัน พวกเขาจะมีโอกาสได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน และรู้สึกมั่นใจและพัฒนาขึ้นทุกทีเพื่อปัญหาที่ซับซ้อนขึ้นในอนาคต ความต่อเนื่องของ“เวทีพิจารณา”(Public forum) และการนำเสนอสาธารณะมีความจำเป็นต่อการบริหารจัดการในระยะยาว “การไม่ลงรอยต่างนัยนั้นสามารถแสดงการด่วนตัดสิน (Prejudices)ใดๆ ได้” ความต้องการที่แท้จริงเพื่อการพัฒนาขึ้นจึงอยู่ที่การรับได้ในความต้องการของผู้เข้าร่วมแต่ละคน หากพูดให้กระชับขึ้นกล่าวได้ว่าแต่ละกลุ่มคนนั้นสามารถใช้ข้อขัดแย้งเพื่อการเรียนรู้ได้ “แทนที่จะพุ่งเป้าที่แพ้หรือชนะ พวกเขาจะเข้มแข็งยิ่งขึ้น” (Sanoff, 2000: 12-13, 29)

ปูชนียสถาน: มรดกทางวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิต

คำว่า “Sacred” ได้ถูกพัฒนาจากต้นรากภาษาละติน อันมีความหมายถึง “การพึงระวังและยับยั้งอันเกี่ยวข้องกับพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย” การเกิดขึ้นของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์จึงอธิบายได้ถึงความเป็น“สภาพที่ไม่ปกติ” ซึ่งแตกต่างจากสถานที่ธรรมดาและวัตถุอื่นๆที่เกี่ยวข้องเช่นเดียวกับการริเริ่มของความเชื่อทางจิตวิญญาณ โบราณซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับคนและการแสดงออกถึงคุณค่าที่จับต้องได้และไม่ได้เสมอ (Shackley, 2001: 178) ด้วยแนวคิดนี้ Parker (2001 in Shackley, 2001: 335) จึงให้ความเห็นว่า หากเราย้อนกลับไป 2-3 ศตวรรษก่อน สิ่งที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์นั้นจะแสดงออกด้วยความรู้สึกละเอียดและบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนมาก

ในการพิจารณาเรื่องสถานที่และอาคารนั้น อาจกล่าวได้ว่า “แต่ละตำแหน่งพื้นที่นั้นได้เกิดขึ้นมาพร้อมกับข้อบังคับและข้อห้ามที่มีฐานมาจากพฤติกรรมมนุษย์”ด้วยเหตุนี้การจะกลายเป็นพื้นที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาจึงเกี่ยวข้องกับ “โครงสร้างของพื้นที่ว่าง” (Structuring space) หรือการจัดสรรระดับเชิงพื้นที่ด้วยเช่นกัน เช่น ระดับท้องดิน, ภูมิภาค, ชาติ, และนานาชาติ ตามสายตาของชาวบ้านนั้นจำนวนที่เพิ่มขึ้นของผู้นับถือและ“ความเข้มข้นของความศักดิ์สิทธิ์”นั้น เกี่ยวข้องอย่างยืดยาวกับ “มุมมองต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของปัจเจก” ซึ่งกล่าวได้ว่า ความศักดิ์สิทธิ์นั้น “ถือการจัดลำดับขั้นของการรับรู้ที่แตกต่างกันเรื่องความศักดิ์สิทธิ์” นั่นเอง (Shackley, 2001: 14)

ในความเป็นจริงนั้น การกล่าวหาว่า“พื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์คือ การถูกทำให้สมบูรณ์และอ้างอิงตัวตน ซึ่งระบบนี้ถูกสร้างเพื่อแก้ปัญหาผ่านคุณค่าในตัวของมันเอง” (Baudrillard, 1998 cited in Shackley, 2001: 187) แนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์นั้นสามารถก้าวพ้นขอบเขตทางวัฒนธรรมที่ต่างกัน ได้ เมื่อพิจารณาถึงการขึ้นทะเบียนมรดกโลก(World Heritage List)นั้น“สัดส่วนที่มากมายของเมืองทางประวัติศาสตร์100แห่ง”ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนนั้น ปรากฏว่าเป็น“สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกือบ200แห่งในประเทศที่กำลังพัฒนา” (Levi-Strauss, 2001 in Serageldin et al. 2001: 375) นักวิชาการระดับนานาชาติจึงพยายามที่จะสร้างนิยามของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อันขึ้นอยู่กัภูมิศาสตร์และลักษณะทางกายภาพ โดยเชื่อว่าเป็นการแก้ปัญหาสู่ความยั่งยืนที่ดีที่สุด Shackley (2001) ให้ความเห็นว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นควรจัดเป็นอีกประเภทหนึ่ง โดยพิจารณาตาม “ประเภทของที่ตั้งและพื้นที่” มากกว่าขอบทางศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว เราจึงอาจสรุปประเด็นที่สำคัญที่สุดได้ว่า “การใช้ประโยชน์(ทั้งของคนธรรมดาและผู้มีความเชื่อซึ่งหมายรวมถึงนักบวช)”และ “สถานะ (ทั้งทางโลกย์/ทางศักดิ์สิทธิ์)” จะต้องถูกนำไปพิจารณาเรื่องความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วย

ในการคำนึงถึงมรดกที่สำคัญทางศาสนานั้น การเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีอาจดำรงอยู่โดดเดี่ยวโดยปราศจากผู้นับถือซึ่งอุปถัมภ์ให้สถานที่นั้นดำรงอยู่ตลอดมา สถานที่ศักดิ์สิทธิ์หลายแห่งแม้มิได้เกิดจากทางศาสนาแต่ก็หนีไม่พ้น“ความเชื่อและผู้ศรัทธา”อยู่ดี ในยุคบุพกาลนั้นการเยือนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เปรียบเสมือน“ประสบการณ์ศักดิ์สิทธิ์”ที่ต้องเผชิญหน้ากับสิ่งทรงอำนาจภาพ ส่วนในปัจจุบันนั้น Shackley (2001: 18) ให้ความเห็นว่าผู้มาเยือนอาจแบ่งได้เป็น2กลุ่มดังนี้

- 1.กลุ่มที่ต้องการประสบการณ์ทางศาสนา: ได้แก่ ผู้จาริกแสวงบุญและเข้าร่วมกิจกรรม
- 2.กลุ่มที่สนใจเยี่ยมชมในฐานะมรดกทางศาสนาของโลก: ได้แก่ นักท่องเที่ยวทั่วไป

ผู้อุปถัมภ์ปูชนียสถาน

ในพุทธศาสนานั้น ผู้อุปถัมภ์หรือศรัทธามีความสำคัญเป็นอย่างมาก ในอดีตชาวพุทธได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตามกำลังศรัทธาและฐานะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชวงศ์และขุนนางตามลำดับ ในปัจจุบันบทบาทดังกล่าวมีแนวโน้มสู่ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น สังคมและผู้คนยังคงเป็นปัจจัยหลัก กล่าวได้ว่าก่อนการมาถึงของกระบวนการทำให้เป็นเมือง (Urbanization) ต่อเมืองโบราณที่เป็นมรดกนั้นบรรดาอาคารทางศาสนาที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่รอดมาจนทุกวันนี้ได้ด้วยชุมชนทางศาสนาทั้งสิ้น (Wijesuriya, 2003) Li Xia and GuangYa (2005: n.p.)ได้กล่าวว่า “การมีส่วนร่วมสาธารณะและการเกี่ยวข้องกับลักษณะนี้คือหลักประกันที่ดีที่สุดสำหรับการอนุรักษ์และจัดการมรดก” การอยู่รอดของศาสนาและสถานที่ทางศาสนานั้นได้ถูกอธิบายโดย Wijesuriya (2003 in Stovel et al., 2005: 37) ว่า

“...การดูแลรักษาอาคารทางศาสนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ได้รับการสร้าง จนกระทั่งการสร้าง
หลักการและจัดระเบียบ อีกทั้งทักษะเชิงช่าง สิ่งทั้งหลายนี้เป็นส่วนหนึ่งของประเพณีและความ
มีชีวิตของศาสนา การดูแลรักษาอย่างต่อเนื่องและการจัดหาทุนผ่านทาง การเมืองและการ
สนับสนุนของชุมชน ถือเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญในอีกลักษณะหนึ่ง...”

เห็นได้ชัดว่า อาคารมรดกทางศาสนานั้นมีความแตกต่างจากมรดกชนิดอื่นเสมอ ได้แก่การ
เกี่ยวข้องกับรากเหง้าทางศาสนาและผู้อุปถัมภ์อย่างต่อเนื่องตลอดมา “ความต่อเนื่อง” (Continuity) ใน
ความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์กับผู้อุปถัมภ์นั้นเป็นไปในลักษณะการแลกเปลี่ยน2ทาง (Two-
way exchange) ยิ่งไปกว่านั้นตำแหน่งการเป็นศูนย์กลางชุมชนทางศาสนา, การดูแลรักษาอย่าง
ต่อเนื่องผ่านทางกิจกรรมท้องถิ่นและพิธีกรรม สิ่งเหล่านี้สามารถสร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้นได้ผ่าน
ทาง “ความรู้สึกถึงอัตลักษณ์, ความภูมิใจ, และคุณค่าในตัวเองเนื่องจาก“เป็นความสำคัญที่แต่ละกลุ่ม
จะรู้สึกว่าได้รักษาความเป็นเจ้าของ(Ownership)ในวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของตน” (Aplin, 2002:
352)

หากพิจารณาเรื่องกิจกรรมที่เป็นประเพณีนั้น Simeoni (2003) เสนอว่า เครื่องมือที่ดีที่สุดในการ
รักษามรดกทางศาสนานั้นจะเกี่ยวข้องกับชุมชนเสมอ กระบวนการอนุรักษ์ที่ชุมชนมีส่วนร่วมนั้น
ควรให้ความเคารพต่อประเพณีที่นิยมทำเป็นประจำทางวัฒนธรรมและศาสนาเพื่อรักษารูปแบบทาง
วัฒนธรรม ยิ่งกว่านั้นการยอมรับและสนับสนุนจากชุมชนจำเป็นต้องประยุกต์กลวิธีในปัจจุบันสู่ความ
เป็นไปได้ในอนาคตด้วย กล่าวได้ว่าหากคุณค่าทางศาสนาที่ถูกทำซ้ำๆ ไม่สามารถอยู่รอดหรือเป็น
ปฏิสัมพันธ์กับคุณค่าสามัญในปัจจุบัน สิ่งที่เป็นอดีตจะกลายเป็น “เหยื่อของปัจจุบัน” (Victim of the
present) ไปในทันที (Nyathi and Ndiweni, 2003 in Stovel, 2005: 66) ด้วยเหตุนี้กิจกรรมและเทศกาล
ตามประเพณีต่างๆ จึงเป็นองค์ประกอบที่ไม่อยู่นิ่งตายตัวของสังคมและชุมชนทางศาสนา โดยมีความ
เกี่ยวข้องและเปลี่ยนแปลงแบบตอบสนองต่อทั้งความพอใจทางโลกย์และทางศาสนา

การจัดการปูชนียสถาน

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือปูชนียสถานนั้น โดยธรรมชาติแล้วย่อมหนีไม่พ้นที่จะเผชิญหน้ากับ
การเสื่อมสลายและพังทลายในที่สุดเช่นเดียวกับอาคารที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมชนิดอื่นๆ ซึ่ง
ข้อสรุปนี้เกิดจากการพิจารณาสภาพทางกายภาพแต่เพียงอย่างเดียว ในเรื่องนี้ UNESCO ได้พยายามที่
จะเปิดมุมมองใหม่ๆทางการปฏิสังขรณ์ (Restoration) เพื่อนำไปสู่การฟื้นคืนชีวิต (Revitalization) ที่
สัมพันธ์กับตัวเมืองเก่า ซึ่งเป็นหนึ่งในหลายๆวิธีที่ใช้ต่ออนุสรณ์สถาน (Monument) ที่มีความ
ศักดิ์สิทธิ์ในประเภทต่างๆ Levi-Strauss(2001) ได้เคยเสนอไว้ว่า อนุสรณ์สถานนั้นไม่มีแนวทางที่
เฉพาะหรือ “สูตรสำเร็จ” (Universal formula) ที่ใช้ได้ทุกที่ในบริบทของเมือง “คุณค่าที่จับต้องไม่ได้”

(Intangible value) ควรเป็นหลักเบื้องต้นในการพิจารณาทำการอนุรักษ์เพื่อเป็นตัวแทนของคนท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้การพิจารณาแต่เพียงการอนุรักษ์ทางกายภาพด้วยความรู้เชิงเทคนิคจึงไม่เพียงพอที่จะรักษาองค์ประกอบที่ซับซ้อนทางศาสนาในตัวปูชนียสถานอีกต่อไป การอนุรักษ์ที่จำแนกระหว่างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และสถานที่ปกติควรคำนึงถึงผู้ครอบครองปัจจุบันและดั้งเดิมว่ามีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่? ด้วยเหตุว่าปูชนียสถานนั้น “มีสภาพที่พิเศษ” (Uncommon condition) กล่าวคือต้องพิจารณาพิเศษในเรื่องจิตวิญญาณและการเป็นเจ้าของโดยสาธารณะ “ทัศนคติของคณะสงฆ์จากชุมชนท้องถิ่น” เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในกระบวนการตัดสินใจเพื่อการอนุรักษ์ กล่าวได้ว่าการอนุรักษ์แบบที่เน้น “คุณค่าที่จับต้องไม่ได้” มีความยากในการปฏิบัติและต้องการวิธีการที่ซับซ้อนด้วยเหตุนี้เมื่อจะเริ่มดำเนินการ Wijesuriya (2003 in Stoval et al, 2005: n.p.) จึงเสนอข้อคิดเห็นว่า

“...กระบวนการจากบนสู่ล่าง (Top-down process) ที่คุ้นเคยในการตัดสินใจนั้นควรถูกเปลี่ยนไป กระบวนการจากล่างสู่บน (Bottom-up approach) โดยการจัดลำดับความสำคัญเรื่องคุณค่าและความเห็นของชุมชนที่เกี่ยวข้อง กล่าวได้ว่าการรับได้จากชุมชนทางศาสนาคือการปฏิสังขรณ์ที่สมบูรณ์แบบ...”

ด้วยข้อเสนอแนะดังกล่าว ประเด็นเรื่อง “ความศักดิ์สิทธิ์” (Sacredness) จึงเป็นคุณค่าที่ขาดไม่ได้ที่ทำให้มรดกทางศาสนานั้นต่างจากอาคารที่เป็นมรดกชนิดอื่น หลักการที่เหมาะสมคือการรักษาสมดุลของ “ความต้องการที่จำเป็น” ระหว่างการอนุรักษ์และชุมชนทางศาสนา Nasr(2001)เสนอว่าสถานที่ทางประวัติศาสตร์และศักดิ์สิทธิ์นั้นสามารถพิจารณาได้ด้วยคำถามที่เรียบง่ายเพื่อการตัดสินใจ เช่น ทำไมสถานที่เหล่านี้จึงมีคุณค่า?, ใครคือผู้ใช้สถานที่นี้บ้าง?, อะไรคือสิ่งที่ทำให้สถานที่เหล่านี้ใช้งานได้และเพื่อจุดประสงค์อะไรบ้าง? ด้วยคำถามที่เป็นแก่นเหล่านี้จะสามารถเปิดมุมมองเกี่ยวกับ “ตำแหน่ง, อาคาร, และพื้นที่ว่างซึ่งมีคุณค่าที่พิเศษต่อผู้คน” ที่เรามักจะมองข้ามไปได้ ยิ่งกว่านั้นคำถามลักษณะนี้ยังช่วย “ให้ความหมายที่สนับสนุนอัตลักษณ์ทางสังคม (Social identity) และความรู้สึกในการเป็นเจ้าของ (Sense of belonging)” ได้เป็นอย่างดี (Serageldin et al., 2001: xii)

เป็นที่ชัดเจนว่า “ความรู้ทางเทคนิคในการอนุรักษ์นั้นไม่เพียงพอที่จะทำงานกับความซับซ้อนของคุณค่าทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ในเรื่องของการดูแลรักษาในแต่ละที่ตั้งและสถานที่” (Whiting, 2003 in Stovel et al., 2005: 18) หากเป็นเช่นนั้น การแก้ปัญหาที่เหมาะสมในการอนุรักษ์ที่ตั้งศักดิ์สิทธิ์ (Sacred site) ใดๆจึงควรประนีประนอมระหว่าง “การอนุรักษ์อันทันสมัยที่จำเป็น” และ “ความต้องการทางศาสนา” ไปพร้อมๆกัน ด้วยแนวทางนี้จะทำให้มีการมีส่วนร่วมที่เป็นสาธารณะมากขึ้น เป็นที่ชัดเจนว่า “มรดกทั้งหลายนั้นเป็นของปัจจุบันและคนในรุ่นนี้มีสิทธิ์ที่จะใช้มันได้อย่างเต็มที่” เนื่องจากความคิดเห็นสาธารณะจากชุมชนจะรับประกันได้ถึง การแก้ปัญหาที่ส่งเสริมการคงอยู่ที่ยั่งยืนของที่ตั้งทางศาสนานั้นๆ” ได้ดีกว่า (Wijesuriya, 2003 in Stovel et al. 2005: 42)

ในทางตรงข้าม Wijesuriya, 2003 in Stovel et al. 2005: 42 ได้เสนอแนวคิดที่ง่ายกว่าเพื่อการยอมรับในคุณค่าและความซับซ้อนเชิงศาสนาไว้ว่าควรประกอบด้วย

1. การบูชา

- เพื่อส่งเสริม “บรรยากาศที่เกื้อหนุน” (Atmosphere conducive) ในเรื่องกิจกรรมทางศาสนาผู้จาริกแสวงบุญสู่การรับรู้ในวงกว้าง

2. ความเข้าใจ

- เพื่อส่งเสริมการสื่อความหมาย (Interpretation) สู่ที่ตั้งทางศาสนานั้นๆ

3. ความประทับใจ

- เพื่อส่งเสริม “บรรยากาศที่เป็นอารมณ์ความรู้สึก” (Sentiment atmosphere) หรือ “ความรู้สึกได้ถึงความศักดิ์สิทธิ์” (Sense of sacredness) สู่ที่ตั้งทางศาสนานั้นๆ

แนวคิดและทฤษฎี

ด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน ความเคลื่อนไหวทางการอนุรักษ์มีแนวโน้มที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนตามวิธีคิดแบบล่างสู่บน (Bottom-up approach) มากขึ้นแนวคิดดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับสากลถึงความเป็นไปได้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ข้อจำกัดจึงมีอยู่ที่ว่าในประเทศที่กำลังพัฒนานั้น กระบวนการที่คนในท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการเองยังขาดความเข้าใจอยู่มาก กระบวนคิดแบบบนสู่ล่าง (Top-down approach) ยังคงฝังรากลึกเช่นเดียวกับระบบการเมืองทั่วไปในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ Verba and Nie (1972: 23) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า การขาดซึ่งการมีส่วนร่วมทางสาธารณะนั้นจะเป็นสาเหตุที่แท้จริงที่ผู้เป็นเจ้าของและได้รับผลกระทบโดยตรงจะไม่ได้ร่วมในกระบวนการตัดสินใจ

วิธีการมีส่วนร่วมของชุมชน

ด้วยเหตุที่คนแต่ละคนล้วนมีความคิดเห็นที่ต่างกัน ทุกเสียงไม่สามารถถูกนำไปปฏิบัติได้ทั้งหมด ในกระบวนการแบบประชาธิปไตยที่ยึดเสียงส่วนใหญ่ การทำประชาพิจารณ์ (Public hearing) จึงเป็นทางออกที่ตกลงกันได้ของชุมชน เช่นเดียวกับที่ Sanooff, (2000:3) ได้กล่าวไว้ว่า “จำนวนที่มาก

ของของคนในแต่ละชุมชน สามารถจะเป็นหลักในขั้นตอนการตัดสินใจได้ เนื่องจากพวกเขาเชื่อว่า จำนวนคือแหล่งความเข้มแข็งของชุมชน”

Sanoff, (2000: 23, 18) ยังคงเน้นต่อไปว่า ผู้คนนั้นมี “วิสัยทัศน์และภูมิหลังความรู้ที่เหมาะสม และรู้ว่าตนต้องการและขาดแคลนสิ่งใด แต่พวกเขาก็พร้อมที่จะ“เปลี่ยนแปลงความเห็น”ตลอดเวลา ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากว่า ผู้คนนั้นเป็นผู้ที่มีเหตุมีผลตาม “ข้อมูลใหม่” ที่ได้รับเสมอ ด้วยแนวทางนี้การตัดสินใจใดๆของผู้คนจึงขึ้นอยู่กับ“สถานการณ์”ด้วยเช่นกัน ผู้คนทั้งรายบุคคลและกลุ่มเดิมจึงอาจเปลี่ยนใจได้เสมอหากอยู่ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ความ“เปลี่ยนไป”นี้อาจเป็นปัจจัยสำคัญในการพิจารณาระดับในการมีส่วนร่วมยกตัวอย่างเช่น ในโครงการที่ใหญ่ขึ้น คนกลุ่มเดิมอาจเข้าร่วมเพียงบางระดับของโครงการเท่านั้น จึงพอจับประเด็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ว่า

“...เป้าหมายของการมีส่วนร่วมนั้นคือการส่งเสริมให้ผู้คนเรียนรู้ถึงผลในการตระหนักถึง ปัญหาต่างๆ การเรียนรู้ที่ดีที่สุดจะเกิดขึ้นเมื่อขั้นตอนทั้งหมดชัดเจน, สื่อสารกันได้, เปิดกว้าง และสนับสนุนให้เกิดการถกถึงปัญหาโดยอาศัยความร่วมมือซึ่งกันและกัน ด้วยบริบทที่ตั้งอยู่กับผู้คนดังนี้ การให้ข้อมูลที่ซับซ้อนสำหรับการบริหารจัดการและการมีส่วนร่วม จึงควรถูกให้ความหมายโดยพวกเขาเอง เช่นเดียวกับความร่วมมือร่วมใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งพวกเขาเคยทำร่วมกันตลอดมา” (Sanoff, 2000: 37)

Sanoff, (2000) ยังเสนอถึงเหตุผลบางประการที่ทำให้ผู้คนตัดสินใจเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆดังนี้

- ผู้คนมีส่วนร่วมเมื่อเขาตระหนักและเชื่อได้ว่าโครงการนั้นๆจะสำเร็จ “ความรู้สึกว่า จะสำเร็จได้”นี้เป็นสิ่งที่จำเป็น เมื่อเป้าหมายและโอกาสนั้นชัดเจน
- ผู้คนเลือกที่จะมีส่วนร่วมถ้าเขาเห็นว่าเขาจะได้และเสียผลประโยชน์อะไรบางอย่างชัดเจน
- ผู้คนต้องการที่จะมีส่วนร่วมตามระดับผลประโยชน์และความเชี่ยวชาญ แม้ว่าแต่ละระดับการเข้าร่วมจะเกี่ยวข้องกับทัศนคติซึ่งแปรผันตามเวลาและพลังงาน หัวหน้าโครงการจึงควรเริ่มกระบวนการที่เข้าใจได้ง่ายทั่วกันก่อนเสมอแล้วจึงสนับสนุนและสื่อความหมายสู่ระดับที่สูงขึ้นของการวางแผนต่อไป

ด้วยมุมมองที่เน้นการทำงานจากท้องถิ่นนั้น เป็นที่ชัดเจนว่าชุมชนถูกพิจารณาว่าเป็นได้ทั้ง “ผู้เชี่ยวชาญ” และ “แหล่งความรู้”ในทรัพย์สินและสิ่งแวดล้อมของพวกเขา สิ่งสำคัญที่สุดที่พึงตระหนักถึงได้แก่ “ความเป็นไปได้ของความสำเร็จ”ในการมีส่วนร่วมแต่ละโครงการ ในระดับปฏิบัติการนั้น ชุมชนท้องถิ่นสามารถสำรวจ, เก็บข้อมูล รวมทั้งการทบทวนข้อมูลที่เป็นมรดกใน

ชุมชนและสามารถวางแผนจัดการผลประโยชน์ได้เอง นี่เป็นตัวอย่างของการทำงานแบบตอบโต้สองทาง (Two-ways) เรื่องผลประโยชน์ซึ่งจะส่งผลให้รักษาความอยู่รอดได้ทั้งมรดกของชุมชนและสมาชิกในชุมชน การกล่าวอ้างเช่นนี้เป็นไปตามสถิติที่ว่าหากกระบวนการการมีส่วนร่วมได้ถูกริเริ่มจากฐานที่ต่ำที่สุด (Grassroots) โครงการนั้นๆจะมีความแน่วแน่มที่จะประสบความสำเร็จมากกว่า ด้วยเหตุนี้กระบวนการจากล่างสู่บน (Bottom-up approach) จึงอาจเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับกับปัญหาที่เกิดขึ้นในสมัยปัจจุบัน แม้ว่าแนวทางนี้ถูกโต้เถียงเสมอว่าชุมชนท้องถิ่นนั้นมักขาดซึ่งความเชี่ยวชาญเฉพาะและความเป็นมืออาชีพ

ความตั้งใจต่อการเปิดให้สาธารณะชนมีส่วนร่วมนั้น หาใช่เพียง“เครื่องมือ”เพื่อความเป็นไปได้และบรรลุความสำเร็จ แต่กลับนำมาซึ่ง“ความร่วมมือร่วมใจ”ที่มากกว่า ความเป็นเอกภาพและความผูกพันซึ่งกันและกันต่างหากที่สมาชิกของชุมชนเรียนรู้จากกันและกันได้จากมรดกในชุมชนตนในทางกลับกัน แม้ชุมชนจะมีความร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดี แต่ก็เป็นไปได้ที่จะได้รับผลสำเร็จอย่างสวยงามเสมอไป พวกเขาเองก็ยังคงต้องการ“แนวทาง” (Guidance) จากนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเสมอ กรณีที่ขาดแนวทางการดำเนินงาน คนท้องถิ่นอาจจะกระตือรือร้นถึงผลกระทบในระยะแรกๆ การแก้ปัญหาที่เร่งด่วน, และ สถานการณ์ที่น่าพาไป ในที่สุดเมื่อเวลาผ่านไปโครงการอาจล้มเหลวซึ่งเป้าหมายหลักในระยะยาว (Long term) ได้ไม่ยาก

Burns (1979 cited in Sanoff, 2000: 10-11) ให้ความเห็นว่า “การตระหนักรู้” (Awareness) นั้นเกี่ยวกับความเข้าใจในความเป็นจริงของสิ่งแวดล้อมและสถานการณ์คนที่คิดเข้าร่วมนั้นต้องการจะทราบเสมอว่ากระบวนการเป็นอย่างไรและทำเช่นไรจึงจะสำเร็จ ด้วยเหตุนี้การตระหนักรู้ (Awareness) จึงควรเริ่มที่การปรับให้ผู้เข้าร่วมสื่อสารกันและกันได้ อันจะเป็นการลดช่องว่างเรื่องภูมิหลังและประสบการณ์ที่ต่างกัน ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่การอธิบายให้สาธารณะชนและชุมชนเข้าใจและกระตุ้นที่จะเข้าร่วมกับทางโครงการให้ได้อย่างแท้จริง

ในทางกลับกัน Sanoff, (2000: 10-11, 221-222) ได้ให้ข้อโต้แย้งว่า การมีส่วนร่วมนั้นมิได้มีปัจจัยเพียงสถานการณ์ขณะนั้นหรือภูมิหลังของแต่ละคน แต่ควรพิจารณามากขึ้นในเรื่องที่ซับซ้อนและเฉพาะ เช่น ช่วงเวลา, การเมือง, กฎหมาย, อารมณ์, เทคโนโลยี, และแม้แต่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมนี้เกี่ยวข้องเสมอกับ“ความหลากหลายทางการแสดงออก” โดยความแปลกคือ“ในเมืองขนาดเล็กนั้นมีวิถีทางวัฒนธรรม, โครงสร้างสังคม, เศรษฐกิจท้องถิ่น, และการตัดสินใจนั้นมีความสัมพันธ์กันดีกว่าเมืองขนาดใหญ่” ในกรณีนี้ สัดส่วนและลักษณะเฉพาะของเมืองเป็นปัจจัยในการมีส่วนร่วมเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น มีหลักฐานจากนักวิจัยได้บ่งชี้ว่า ผู้อาศัยในเมืองขนาดเล็กนั้นมี “ความพึงพอใจสูงกว่าในเรื่องของงาน, เภสัชสถาน, กิจกรรมเพื่อการพักผ่อน, และพบด้วยว่า

แนวโน้มจะมากขึ้นโดยสัมพันธ์กับชุมชนที่มีขนาดเล็ก” (Sanoff, 2000: 222) เมืองที่มีขนาดใหญ่, มหานคร, และเมืองหลวงนั้นยังมีความซับซ้อนอันประกอบด้วยจำนวนที่มหาศาลของชาวเมืองและองค์กรต่างๆ มิติของชุมชนในเมืองใหญ่เช่นนี้จึงมีลักษณะแตกกระจายและไม่เชื่อมโยงกับการใช้สอย, ระดับของอำนาจ, บทบาท, และความรับผิดชอบต่อเมืองซึ่งกันและกัน

อย่างไรก็ตาม (Sanoff, 2000:13-14) ให้ข้อโต้แย้งอีกเช่นกันว่า หลักการของการมีส่วนร่วม นั้น “ไม่มี “ทางออกที่ดีที่สุด” สำหรับการวางแผนที่ใช้ได้กับทุกปัญหา” แต่ละปัญหานั้นเป็นที่รวมของวิธีแก้ปัญหามากมายแบบและมีลักษณะซับซ้อน การแก้ปัญหาก็หรือทางออกที่ดีที่สุดของแต่ละโครงการจึงอาจเป็นเพียง “ความเป็นไปได้” ที่สัมพันธ์กับทรัพยากรที่มีและการ “ประนีประนอม” ต่อผู้คนมากมายในแต่ละยุคสมัย ผู้คนนั้นมีทัศนคติที่ต่างกันเสมอ “การสื่อความหมายถึงข้อเท็จจริง” จึงจำเป็นในการทำให้คนตระหนักและเข้าใจไปในทิศทางเดียวกันในกระบวนการตัดสินใจ การเคารพต่อประเพณีและค่านิยมในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่จะต้องทำเป็นเช่นเดียวกัน

ในท้ายสุด การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นและการพิจารณาถึงสมาชิกในระดับต่างๆ ของกลุ่มสังคมนั้นไม่ควรพิจารณาผ่านเพียง “ผู้ใหญ่” แต่อย่างเดียวน เด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มที่ต้องคำนึงถึงด้วยเช่นกัน เช่นเดียวกับที่ Moore 1986 cited in Sanoff, 2000:19) กล่าวไว้ว่า

“...ผู้อยู่ในวัยรุ่นต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับอนาคตรอบๆ ตัวเขาด้วย เยาวชนจะต้องถูกคำนึงถึงทางสังคมและความรับผิดชอบ อีกทั้งโอกาสที่จะปรับเปลี่ยนและสร้างความมีชีวิตด้วยตนเอง...

ในบริบทของความยั่งยืนนั้นแน่นอนว่า สถานที่อันเป็นมรดกทั้งหลายนั้นเป็นของคนรุ่นต่อไป เยาวชนนั่นเองคือเหตุผลและอาจเป็นความหวังเดียว เหตุผลที่สำคัญจึงอยู่ที่ว่า เยาวชนวัยหนุ่มสาวนั้นเป็นสมาชิกในชุมชนและสังคมเช่นเดียวกัน กิจกรรมทางชุมชนสามารถก่อเกิดและบ่มเพาะซึ่ง “ความเป็นเจ้าของ” (Sense of belonging) และในที่สุดกลายเป็น “ผลผลิตทางสังคม” (Social production) ได้ พลเมืองผู้มีอายุน้อยในปัจจุบันแม้จะมีความสามารถไม่เต็มที่ในเรื่องความเชี่ยวชาญ, วิสัยทัศน์, และความมั่นคงทางการเงินเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ แต่เรากลับกล่าวได้ว่าความอยู่รอดของมรดกทั้งหลายทางวัฒนธรรมนั้นอยู่ในมือของพวกเขาโดยแท้ ด้วยการคิดแบบยั่งยืนนั้นทั้งมรดกที่จับต้องได้และไม่ได้นั้นเป็นของเยาวชนคนรุ่นต่อไป พวกเขาเชื่อว่าเขาเองก็มีส่วนเทียบเท่าผู้ใหญ่ในการช่วยชุมชนของตน ในสังคมที่มีความหลากหลายนั้น เยาวชนไม่เพียงเรียนรู้และเอาอย่างผู้ใหญ่ในการสร้างประสบการณ์ส่วนตัว แต่พวกเขายังสามารถประยุกต์, สร้าง, และรับช่วงต่อกิจกรรมต่างๆ จากรุ่นสู่รุ่นได้ ซึ่งในที่สุดผู้มีส่วนร่วมที่เป็นเยาวชนในชุมชนคือการลงทุนที่ดีที่สุดสำหรับการแก้ปัญหาทางสังคมและชุมชนที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

การจัดการมรดกที่จับต้องไม่ได้ (Intangible heritage management)

โดยทั่วไปแล้ว มรดกทางวัฒนธรรมนั้นปรากฏขึ้นทั้งในรูปแบบที่จับต้องได้และไม่ได้ (Tangible and Intangible heritage) เสมอ McKercher and du Cros (2002 cited in Ativetin, 2005: 59) กล่าวว่าลักษณะที่จับต้องได้และไม่ได้สามารถอุปมาได้ถึง “วัฒนธรรมแข็ง”(hard culture) และ “วัฒนธรรมอ่อน” (soft culture) ดังนั้นถ้ามรดกที่จับต้องได้เป็นตัวแทนของ “วัฒนธรรมที่มีลักษณะแข็งของสถานที่และสิ่งต่างๆในชุมชน” มรดกที่จับต้องไม่ได้จึงเป็นตัวแทนเช่นเดียวกันของ “วัฒนธรรมที่มีลักษณะอ่อน, ผู้คน, และประเพณีของพวกเขา ซึ่งรวมถึงสิ่งที่พวกเขารู้ด้วย” โดยที่หนังสือ Commonwealth of Australia ได้อธิบายตัวอย่างไว้ว่า

“...สิ่งจับต้องได้นั้นเหมือนห้องแสดงภาพ, หัตถกรรม, จุดหมายตาที่เด่นชัด, การจัดงานในท้องถิ่น, และอุตสาหกรรม เช่นเดียวกับสิ่งจับต้องไม่ได้มันเหมือนความทรงจำ, ประวัติศาสตร์ของปัจเจก, ทักษะ, และการให้คุณค่าต่อสิ่งต่างๆ...” (Commonwealth of Australia, 1995:1)

มรดกที่จับต้องไม่ได้มันมีแนวโน้มที่จะเกี่ยวข้องกับบริบทเชิงสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural context) มากกว่ามรดกที่จับต้องได้ ณ ที่ซึ่ง “ผู้คน” เป็นสิ่งสำคัญตามแนวทางเชิง “สังคม” ซึ่งพวกเขาได้มีชีวิตอาศัยอยู่และกำหนดความหมายทางวัฒนธรรมของเขาเอง ณ ที่นี้เองอาจกล่าวได้ว่า ธรรมชาติของผู้คน, วิถีชีวิต, และทัศนคตินั้นมีความซับซ้อนยิ่งนัก ลักษณะอันเกี่ยวกับการจับต้องไม่ได้จึงต้องการกลวิธีที่หลากหลายในการพิจารณาเช่นเดียวกัน ในกรณีของมรดกที่จับต้องไม่ได้ อันหมายถึงแหล่งที่, การตั้งถิ่น, องค์ประกอบที่เกาะเกี่ยวกันนี้ส่งผลอย่างรุนแรงต่อความเดิมแท้ (Authenticity) เมื่อมรดกนั้นสูญไปด้วยลักษณะต่างๆด้วย

UNESCO(1998: 5) เป็นทั้งผู้ให้คำจำกัดความและอธิบายในเรื่องมรดกไว้เป็นอย่างดี โดยได้อธิบายว่ามรดกที่จับต้องไม่ได้ (Intangible heritage) นั้น ได้แก่ “วิถีชาวบ้านหรือประเพณีและวัฒนธรรมอันเป็นที่นิยมซึ่งเป็นผลอันเกิดจากรากฐานทางประเพณีในลักษณะวัฒนธรรมชุมชน เช่นเดียวกันพวกเขาได้สะท้อนวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ทางสังคมของพวกเขาออกมา” หากเป็นเช่นนั้นจริงอาจกล่าวได้ว่า มรดกที่จับต้องไม่ได้มันไม่เพียงขึ้นอยู่กับ “การนิยามที่จับต้องไม่ได้” (Intangible defining) แต่กลับขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในแง่มุมต่างๆ ทุกวันนี้อาคารทางประวัติศาสตร์จึงประกอบด้วยคุณค่าทาง “กายภาพ” และ “จิตวิญญาณ” ด้วยเช่นกัน วิธีคิดในลักษณะนี้มรดกที่จับต้องไม่ได้จึงเป็นสิ่งใหม่และถูกยอมรับว่าเป็นกระแสหนึ่งของการอนุรักษ์เช่นกัน (Chao-Chiang, 2005)

ในส่วนของการแสวงหาการอนุรักษ์นั้น มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้นั้นได้ถูกถกเถียงในวงกว้างการประชุมระดับนานาชาติหลายครั้ง เช่น

-UNESCO Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore of 1989

-UNESCO Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity of 1997

-UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity of 2001

-International Council on Monument and Sites (ICOMOS) whose theme at the 14th General Assembly held in Zimbabwe in October 2003 was ‘Place-Memory-Meaning: Preserving Intangible Value in Monuments and Sites’

-International Council of Museum (ICOM) where the theme of that general conference in October 2004 was ‘Museum and Intangible Heritage’

เป็นที่น่าเสียดายว่ามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มักถูกมองแยกออกจากหากหรือเป็นประเภทที่พิเศษต่างออกไป อีกทั้งมรดกเหล่านี้ในปัจจุบัน“มีจำนวนมากที่ถูกจัดการแบบมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้” (Chao-Chiang, 2005: n.p.) ด้วยเหตุนี้การยอมรับถึงปัญหานี้จึงเกิดจุดเปลี่ยนทางแนวคิดที่สำคัญจาก UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage at its 23rd General Conference held in Paris in October 2003 อันมีข้อสรุปสำคัญที่ให้ความสนใจต่อคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ของมรดก ดังหัวข้อที่2จากการประชุมได้ให้นิยามเกี่ยวกับ “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” นั้นได้แสดงบทบาทของ “การปฏิบัติ, การเป็นตัวแทน, การแสดงออก, ความรู้, ทักษะ-เช่นเดียวกับเครื่องมือ, สิ่งของ, สิ่งประดิษฐ์, และพื้นที่ทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวกับ-ชุมชน, กลุ่ม, และในบางกรณี, ความเป็นปัจเจกได้ถูกให้คุณค่าว่าเป็นส่วนหนึ่งในมรดกทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน”

แม้ว่าจะมีหลายกระแสได้กล่าวถึงมรดกทางวัฒนธรรม แต่ในทางปฏิบัติแล้วยังคงขาดการเน้นย้ำอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่าวิธีการอนุรักษ์ทางกายภาพเป็นที่นิยมและให้ความสำคัญมากกว่าการอนุรักษ์สิ่งที่จับต้องได้ยาก เช่นการจัดการเกี่ยวกับจิตวิญญาณ, ความรู้, และพื้นที่ทางวัฒนธรรม ประเด็นที่จะช่วยเติมเต็มในส่วนนี้ได้จึงต้องการ“การมีส่วนร่วมจากชุมชน”มาเกี่ยวข้องมากกว่าการระงับรักษาทางกายภาพอาคารแต่เพียงอย่างเดียว ด้วยวิธีอย่างหลังมีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับคนมากมายซึ่ง

ละเอียดย่อน อันรวมถึงลัทธิทางการเมืองและความสามารถทางการเงินของปัจเจก ยิ่งไปกว่านั้นทัศนคติและสภาพทางจิตใจก็มีผลด้วย

ที่สำคัญ มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้นั้นเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของผู้คนด้วย ด้วยเหตุว่า“ทั้งมรดกที่จับต้องได้และไม่ได้ขึ้นขึ้นอยู่กับกระแสการเคลื่อนไหวของโลกด้วย ซึ่งปัจจุบันพยายามที่จะเผยแพร่ถึงการรู้คุณค่าด้วยความเคารพต่อวัฒนธรรมที่หลากหลาย” (Inada, 2003 in Stovel et al., 2005: 46) การโยนโยนสัมพันธ์กันระหว่างคุณค่าที่จับต้องได้และไม่ได้จึงสามารถยกระดับไปสู่การป้องกันรักษามรดกทางวัฒนธรรมได้ดียิ่งขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีที่มีการเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงอาคารที่เป็นมรดก “คุณค่าที่จับต้องไม่ได้” (Intangible value) ควรได้รับการเคารพและสร้างความสมดุลกับคุณค่าที่จับต้องได้ (Tangible value) ของอาคารนั้นๆ ในขณะที่กลวิธีการอนุรักษ์แบบเอเชียได้เริ่มแพร่หลายเข้าสู่ตะวันตกมากขึ้น และได้เริ่มก่อร่างเป็นแนวคิดที่เป็นรูปธรรม Chao-Chiang (2005: n.p.) ได้เสนอในงาน 15th ICOMOS General Assembly and Scientific Symposium ว่า

“...ประเทศทางตะวันตกซึ่งดำเนินการตามแนวคิดและคุณค่าที่ได้จากการประชุมนานาชาติต่าง ๆ นั้นดำเนินการตรงข้ามกับประเทศทางตะวันออกในเอเชียซึ่งมีแนวโน้มที่จะสร้างคุณค่าของตนขึ้นมามีรากฐานวัฒนธรรมตามวิถีของตน...”

มีกรณีศึกษามากมายที่ช่วยอธิบายผ่านนิยามของตะวันตกในการอนุรักษ์ได้ว่า พวกเขาให้ความสำคัญกับกายภาพและสิ่งที่จับต้องได้ เช่น การปรักหักพัง, “มรดกที่แตกเป็นเสี่ยง” (Fragment heritage), หรือ “การขาดหายไปเป็นส่วนๆ” (Partially lost) แต่สิ่งเหล่านี้ไม่อาจรับได้ในการปฏิสังขรณ์ (Renovation) แบบประเพณีดั้งเดิมของเอเชีย เป็นความจริงที่ว่าประเทศทางตะวันออกนั้นยังคงขาดซึ่งผู้เชี่ยวชาญแบบตะวันตกและน้อยกว่านั้นสามารถจำแนกออกระหว่างคุณค่าที่จับต้องได้และไม่ได้ในทางตรงข้ามวิถีแบบชาวตะวันตกในการปฏิสังขรณ์นั้นกลับให้ความสำคัญกับ“ความสมบูรณ์” (Completeness) ซึ่งจะต้องพิจารณาอย่างถี่ถ้วน“สภาพปกติ” (Appearance) ของมรดกคือคุณูญแท้ที่จะไขเรื่องความมีชีวิตและคงอยู่ วิธีคิดเช่นนี้เป็นกระบวนการปกติที่รับได้มากกว่าของชุมชนและชาวบ้านส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในสังคมที่อิงศาสนาเข้มข้น Chao-Chiang(2005: n.p.)

อย่างไรก็ตาม Chao-Chiang (2005: n.p.) ได้ให้ทัศนะไว้อีกว่า

“...ผู้คนในประเทศเอเชียตะวันออกควรคำนึงว่า การอยู่อาศัยแบบสมัยใหม่นั้นไม่สามารถหวนคืนสู่อดีตโดยการแข่งแข่งอนุรักษ์สถานตามสภาพดั้งเดิม การโหยหาอดีตโดยปราศจากคุณค่าที่จับต้องไม่ได้เช่นที่นักอนุรักษ์มากมายกำลังทำอยู่นั้นไม่เหมาะสม เนื่องจากจะทำให้กระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมที่สนับสนุนมรดกทางวัฒนธรรมนั้นเปลี่ยนหรือสูญสลายไปไม่ว่าจะเป็นความงามและเทคโนโลยีที่เป็นกระบวนการมาแต่เดิม...”

ในส่วนมุมมองที่เกี่ยวกับศาสนานั้น ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมของเอเชียมีความเกี่ยวข้องอย่างเข้มข้นกับผู้คน, การตั้งถิ่นฐาน, และสิ่งแวดล้อม พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred space) ใดๆ คือการก่อรูปเป็นวิหารและวัดอันไม่สามารถตัดขาดออกจากพิธีกรรมและกิจกรรมของมัน การเกาะเกี่ยวกันของผู้นับถือ, มรดกที่จับต้องไม่ได้และความมีชีวิตในตัวเองได้สร้าง“สถานะที่ศักดิ์สิทธิ์” (Sacred status) ผู้สาธารณะ การเผยตัวตนเช่นนี้ได้ช่วยอธิบายถึงสัญลักษณ์ทางจักรวาล, ระบบความเชื่อ, การตั้งถิ่นฐานแบบดั้งเดิม วัด, ชุมชน, และความเป็นสังคมของมันได้สอดคล้องประสานกันจนกลายเป็น“ศูนย์กลางทางสัญลักษณ์” (Symbolic center) ในฐานะตำแหน่งอันเป็นที่รวมของสังคมแบบประเพณี

หากพิจารณาต่อถึง“ลักษณะเฉพาะของความศักดิ์สิทธิ์” (Character of sacredness) ที่แสดงออกอย่างเที่ยงตรงผ่านทางชาวบ้านและชุมชนนั้น สิ่งเหล่านี้คือความมีชีวิตทั้งทางจิตวิทยาและจิตวิญญาณที่ถูกก่อรูปโดยสิ่งแวดล้อม, พิธีกรรม, และกิจกรรมทั้งหลายอันเป็นส่วนหนึ่งในความเชื่อทางศาสนา “มันคือความชัดเจนว่า สิ่งละอันพันละน้อยในศาสนา จำเป็นที่จะต้องถูกรวมไว้ในคุณค่าของมรดกที่จับต้องไม่ได้” (Chao-Chiang, 2005; Inaba, 2003 in Stovel et al., 2005: 46)

ศาสนาคือรากฐานของความศักดิ์สิทธิ์

โดยทั่วไปนั้น ศาสนาทั้งหลายคือความเชื่อโบราณที่ยังคงอยู่ โดยจำเป็นต้องประกอบด้วยปัจจัย2ประการ คือ“ศาสนา”และ“ผู้นับถือ” ศาสนาเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้อาคารกลายเป็นสถานที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ได้แต่ต้องอาศัยผู้ที่เชื่อมั่นในศาสนานั้นๆด้วย ประเด็นนี้ Nanda and Warms (2007: 376, 378, 405) ได้อธิบายความประสานกันระหว่างศาสนาและปัจจัยทางสังคมไว้ว่า

- ศาสนาจะเกี่ยวข้องกับ“คน”เสมอในลักษณะตัวชี้วัดถึงความสำคัญเรื่องชีวิตที่เป็นส่วนตัวและสังคม ยิ่งไปกว่านั้นยังสามารถช่วยให้ผู้คนมีความเข้าใจในความเป็น“กายภาพและสิ่งแวดล้อมเชิงสังคม”ของตนได้
- ศาสนามักจะมีกฎเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเชิงสังคมเสมอ ซึ่งเล็งไม่ได้ที่จะสอดคล้องกับ“การอยู่รอดของสังคม”และการคงอยู่ของสังคมนั้นๆ กฎเหล่านี้ไม่เพียงให้แนวทางแต่เป็นตัวรักษาและสืบทอดระเบียบทางสังคม (Social order) ไว้ด้วยเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่เชื่อมั่นในศาสนา, ชุมชน, และสังคมนั้นเองเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะยกระดับและสนับสนุนศาสนาและสถานะที่ทางศาสนานั้นๆให้มี“ความศักดิ์สิทธิ์”และกลายเป็น“สถานที่ศักดิ์สิทธิ์”ขึ้นมาได้ “จิตใจของมนุษย์นั่นเองที่ให้คุณค่าทางจิตวิญญาณกับสถานที่” (Parker, 2001 in Serageldin et al., 2001: 36) ข้อโต้แย้งนี้จึงสามารถขยายความหมายให้กว้างขึ้นสู่มรดกทางวัฒนธรรม

ทางศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในทุกๆวัน เช่นเดียวกับ Levi-Strauss (2001 in Serageldin et al., 2001: 337) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า

“...เมืองโบราณและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ นั้นไม่เพียงถูกสร้างโดยความเป็นมนุษย์แต่ถูกทำให้มีประสบการณ์โดยมนุษย์เช่นเดียวกัน หากพิจารณาเกินไปกว่าอรรถประโยชน์ของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว พวกมันสามารถอยู่รอดได้ในกรณีที่วิถีชีวิต, ค่านิยม, และสิ่งที่เป็นตัวแทนได้ถูกสนับสนุนและให้ความเคารพ...”

ดังที่มรดกทางศาสนาจะพึงเป็นในตัวอาคาร, พิธีกรรม, และกิจกรรม ความเป็น“สถานที่ศักดิ์สิทธิ์”สามารถดำรงอยู่รอดได้ไม่เพียงเพราะผู้นับถือในปัจจุบัน แต่สืบทอดได้จากรุ่นสู่รุ่นโดยประเพณีเช่นเดียวกัน นำไปสู่ฐานะของมรดกทางศาสนาในตำแหน่งศูนย์กลางชุมชนซึ่งก่อให้เกิดประเด็นที่น่าสนใจตามมา เช่น อะไรคือความแตกต่างระหว่างมรดกทางวัฒนธรรม(Cultural heritage) และมรดกทางศาสนา (Religious heritage)? และเราจะจำแนกมรดกทั้งสองแบบนี้ได้อย่างไร? ในประเด็นนี้ Wijesuriya (2003 in Stoval et al., 2005: 31) ได้กล่าวไว้ว่า

“...ความแตกต่างระหว่าง“มรดกทางศาสนา”และความเป็น“มรดก”นั้นไม่แตกต่างกัน มรดกทางศาสนานั้นถูกทำให้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับคุณค่าในสถานที่ของตัวมันเอง ส่วนมรดกในรูปแบบอื่นนั้น เราจำเป็นต้องอาศัยระยะเวลาที่จะก่อเกิดคุณค่าให้เกิดขึ้น...”

ด้วยเหตุนี้ “คุณค่าในตัวสถานที่ของตัวมันเอง” จึงอาจเกี่ยวข้องกับแง่มุมมากมายในการพิจารณาเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม เช่น ความเดิมแท้ (Authenticity) มูลเหตุการสร้าง, บรรยากาศของสถานที่ (Sense of place), และความศักดิ์สิทธิ์ (Sacredness)อันจะเป็นเหตุผลที่สำคัญในการแยกแยะการจัดการระยะยาวสู่ความยั่งยืน

แนวทางที่ยั่งยืน

Swarbrookw (2005:4) กล่าวว่า “เราไม่ได้รับสืบทอดโลกนี้จากบรรพบุรุษ แต่เราขอยืมมาจากลูกหลานของเรา” นี่เองคือแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับความยั่งยืนและการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งอธิบายผ่าน “มิติของช่วงเวลา”ในการจัดการทรัพยากรโดยขึ้นอยู่กับความสมดุลระหว่างรุ่นสู่รุ่น แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางทั่วไปขณะนี้ว่าคือ “การพัฒนาที่ตอบสนองความจำเป็นปัจจุบันโดยไม่ลดศักยภาพความต้องการของคนรุ่นต่อไป” (Our Common Future, 1987 cited in Brandon et al.1997)

การพัฒนาตามแนวคิดเบื้องต้นไม่เพียงคำนึงถึงการตระหนักเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติแต่ยังสามารถตีความเรื่องทรัพยากรอื่นได้เช่นกัน “ทรัพยากร”นั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นภาพรวมของทุกสิ่ง

ซึ่งเราใช้และหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องส่งต่อไปถึงคนรุ่นต่อไป ประเด็นหลักจึงไม่แต่เพียงพิจารณาเรื่องธรรมชาติ, ระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงระบบที่เกี่ยวข้องกันเป็นลูกโซ่อีกด้วย ผู้รู้หลายท่านได้พัฒนาทฤษฎีเข้าสู่การปฏิบัติตามความเชื่อชาญ ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับหลากหลายมุมมองต่ออนาคต

Graham et al. (2000: 153) ได้อธิบายเกี่ยวกับความยั่งยืนไว้ว่า มันคือ“ความคิดที่เป็นบรรทัดฐาน”อันเกี่ยวกับ“การให้ค่าแก่ทรัพยากร” ในแนวทางว่าทรัพยากรแต่ละชนิดจะถูกใช้อย่างไร เพื่อ“ปัจจุบันและอนาคต” เขาให้ความเห็นถึงการอนุรักษ์และพัฒนาคือกลยุทธ์พื้นฐานในการจัดการเกี่ยวมรดก ยิ่งไปกว่านั้น“การพัฒนามรดกอย่างยั่งยืน”คือความท้าทายใน“การฟื้นฟูมากกว่าการเลือกเพียงบางสถานที่จากทั้งหมด” (Graham et al.2000: 153) Malliet (1998: 10-11) ได้อธิบายด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นควรพิจารณาจาก

- 1.การเคารพในทรัพยากรของคนรุ่นต่อไปและให้ตระหนักถึงในระดับชุมชน
- 2.คุณภาพชีวิตคืออุดมคติหลัก
- 3.การลดลงให้น้อยที่สุดของการรื้อทำลายหรือการเป็นสาเหตุให้ทำลายทรัพยากรชนิดทดแทนไม่ได้
- 4.การอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางวัฒนธรรม
- 5.การส่งเสริมให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่

ด้วยเหตุนี้ แนวความคิดเรื่องความยั่งยืนจึงเกี่ยวข้องกับการบูรณาการหลายกระบวนการคิดเข้าด้วยกันและเป็นระบบ อนุช อาภาภิรม (2545) จึงเสนอหลักการอันประกอบด้วย4ลักษณะดังนี้

- 1.การบูรณาการ
- 2.ความละเอียดรอบคอบ
- 3.การทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป
- 4.การมีส่วนร่วม

อนุช อาภาภิรม (2545) ยังเสนออีกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนควรขึ้นอยู่กับความแตกต่างและหลากหลายอีกด้วย ซึ่งยังต้องการแนวทางที่หลากหลายในการศึกษาและแก้ปัญหาที่ซับซ้อน การรับได้สำหรับสภาพสังคมที่ซับซ้อนและวัฒนธรรมรอง (Sub-cultures) ก็มีความจำเป็นเช่นกัน ซึ่งจะต้อง

คำนึงถึงอัตลักษณ์และทัศนคติท้องถิ่นที่ยอมรับกันได้ ดังนั้น รัชฤทธิ์ ธนโกเศศ (2547) จึงให้คำอธิบายเพิ่มเติมในลักษณะแนวทางที่เป็นวิธีการเข้าถึงไว้ดังนี้

- การมองแบบองค์รวม (Holistic view)
- การใช้ความรู้แบบผสมผสาน (Multidisciplinary knowledge)
- คิดเพื่อก้าวไปข้างหน้า
- แนวทางแบบได้ทั้งสองฝ่าย (Win-win approach)

หากเราพิจารณาแนวคิดข้างต้นสู่การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้น Swarbrooke (2005: 52-55) ได้กล่าวว่าหนึ่งในความท้าทายในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้นคือ “การระงับโทสะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหลาย” จากความหมายนี้ Ellsmore (2007) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนมิได้เกี่ยวข้องเพียงการจัดการทรัพยากรระยะยาวเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึง “องค์รวมที่ขาดจากกันไม่ได้” (Integrity) ของสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม มุมมองเชิงเศรษฐศาสตร์และสังคมก็สามารถช่วยเข้าใจสภาพในปัจจุบันและอนาคตได้ดีขึ้นเช่นกัน คำถามจึงอยู่ที่ว่า ทำไม “ความยั่งยืน” และการพัฒนาที่ยั่งยืน”จึงเป็นทฤษฎีที่ควรถูกใช้สำหรับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม?

การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นสามารถกล่าวได้ว่ามิได้แตกต่างไปจากอดีต แต่กลับเป็นการยกระดับที่ที่มรดกตั้งอยู่ในสภาพร่วมสมัยเพื่อคนรุ่นต่อไปความสัมพันธ์แบบชุมชน กฎเกณฑ์สำคัญของ “ทรัพยากรสำหรับคนรุ่นต่อไป” ในการจัดการระยะยาวอยู่ที่ว่า ชุมชนที่เกี่ยวข้องนั้นสามารถจะเป็นได้ทั้ง “เครื่องมือ” และ “เจ้าของ” ในกระบวนการบริหารจัดการ ด้วยเหตุว่าหากผู้คนนั้นรักในบ้านของตน พวกเขาจะไม่คิดทำลาย แต่จะพยายามระมัดระวังรักษามรดกทางวัฒนธรรมไว้เพื่อทายาทและอาจจะถึงทายาทชั้นหลาน เป็นไปตามความหมายอย่างแท้จริงของการจัดการ “มรดกทางวัฒนธรรม” นั่นเอง

หาก “ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” เป็นของคนทุกคน การเน้นจึงอยู่ที่การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นและความเป็นเจ้าของอันจะนำไปสู่ความยั่งยืนได้ กระบวนการพัฒนาใดๆ ควรเริ่มก่อร่างสร้างที่ชุมชนดั้งเดิมโดยเริ่มที่ “ความรู้สึกเป็นเจ้าของ” อันสัมพันธ์อย่างยิ่งกับ “การตระหนักถึงคุณค่า” (Awareness) ดังนั้นมรดกทางวัฒนธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปูชนียสถานนั้น ต้องการสาธารณะชนในการสนับสนุน บทบาทของชุมชนท้องถิ่นจึงจำเป็นอย่างยิ่งในฐานะ “สังคมที่เล็กที่สุด” ที่ให้การอุปถัมภ์ “อนุสรณ์สถานทางศาสนา” ของพวกเขามาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ซึ่งจำเป็นที่ “ระดับท้องถิ่น” จะต้องมีส่วนเสมอในการวางแผนและนโยบายในภาคปฏิบัติ (Maclaren, 1996) Brandon ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นคือเป้าหมายทางสังคมชนิดหนึ่ง ซึ่งสามารถ

ติดตามได้ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น, ภูมิภาค, และรัฐในการจัดการเมืองและวางแผน”(Brandon et al, 1997: 460) ความเห็นจากนักวิชาการข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า หนทางสู่ความยั่งยืนสำหรับสถานที่ทางศาสนาที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น ไม่เพียงแต่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อยู่ปถัมภ์ คำถามจึงเกิดขึ้นว่าเราจะสนับสนุนชุมชนและสังคมท้องถิ่นให้มีการตระหนักถึงคุณค่าทรัพยากรทางวัฒนธรรมของเขาได้อย่างไร? การตอบคำถามนี้จึงเป็นการ“ประกันความอยู่รอด”ตัวมรดกได้มากกว่าแนวทางอนุรักษ์ที่มุ่งเน้นการปรับปรุงกายภาพแต่เพียงอย่างเดียว

ความยั่งยืนและวิถีพุทธ

พระธรรมปิฎก (2545) ได้กล่าวว่า ความสำเร็จใดๆเกิดขึ้นได้จากความสมบูรณ์พร้อมของต้องกันของเหตุปัจจัยต่างๆกลายเป็นผล “เหตุแห่งความสำเร็จ”จึงเกิดจากปัจจัยที่เกื้อหนุนกันสู่เป้าหมาย กล่าวได้ว่าสิ่งใดๆที่เกิดขึ้น ล้วนเกิดขึ้นจากสภาพที่เหมาะสมพอดีในตัวเองโดยไม่มีเหตุบังเอิญ ดังนี้

“...จากเมล็ดมะม่วงจะเติบโตเป็นต้นมะม่วงนั้น ไม่เพียงเมล็ดมีส่วนเกี่ยวข้อง แต่ประกอบด้วยดิน, ธาตุอาหาร, อากาศ(ออกซิเจนและคาร์บอนไดออกไซด์)อีกทั้งอุณหภูมิที่เหมาะสม กล่าวได้ว่าเมื่อเหตุปัจจัยทั้งหมดสมบูรณ์เมื่อนั้นต้นมะม่วงจึงสามารถเติบโตได้...”(พระธรรมปิฎก 2545: 197)

วิถีพุทธยังมีการอธิบายเพิ่มเรื่องลักษณะสามประการในการคงอยู่ของสรรพสิ่ง ซึ่งเรียกว่า กฎไตรลักษณ์ โดยผ่านพระธรรมปิฎก (2545: 60-61) และปัญญานันทะภิกขุ(ม.ป.ป)เป็นแนวคิดกว้างๆไว้ดังนี้

- 1.อนิจจัง หมายถึง ทุกสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่นเดียวกับกระบวนที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว
- 2.ทุกขัง หมายถึง ทุกสิ่งล้วนประกอบด้วยความไม่สมบูรณ์แบบ ซึ่งเรียกว่าเป็นความทุกข์ เป็นสิ่งที่ทุกคนประสบ
- 3.อนัตตา หมายถึง ทุกสิ่งคงอยู่โดยปราศจากความหมายในตัวตน ไม่ว่าสิ่งต่างๆจะถูกระบุว่าเป็นอะไร พวกมันเป็นแค่ตัวแทนให้การหมายรู้ ซึ่งไม่มีอยู่จริง

ด้วยเหตุที่กฎไตรลักษณ์มีความสำคัญมาก ปัญญานันทะภิกขุ(ม.ป.ป: 22)ได้อธิบายว่าเป็นแก่นแท้ของคำสอนของพระพุทธเจ้าเลยทีเดียว กล่าวได้ว่า “ผู้ที่รู้ศาสนาพุทธโดยปราศจากความเข้าใจในไตรลักษณ์ ผู้นั้นยังไม่ได้สัมผัสพุทธศาสนาที่แท้จริง” ในส่วนการอนุรักษ์มรดกทางศาสนาพุทธนั้นจึงมีความจำเป็นต้องพิจารณาอย่างขาดเสียมิได้ หลักอนัตตาเป็นการอธิบายสรรพสิ่งด้วย“เหตุ

ปัจจัย”ที่มีลักษณะสัมพันธ์เกี่ยวข้องโดยไม่มีสิ่งใดเป็นอิสระอย่างแท้จริงไม่ว่าจะกายภาพหรือทางจิต สำหรับหลักอนิจจังนั้นได้พยายามอธิบายถึงสรรพสิ่งทั้งหลายว่ามีลักษณะเป็นวัฏจักรของการเกิด, แก่, เจ็บ, และตาย อันใช้อธิบายการปฏิสังขรณ์แบบพุทธได้เป็นอย่างดี ในเรื่องความตายนั้น ปัญญานันทะ ภิกขุ (ม.ป.ป: 2-4) ได้อธิบายว่า “มันเกิดขึ้นอย่างปกติในทุกแห่งเช่นเดียวกับการมีชีวิตที่มองเห็นได้ ชีวิตคือการเปลี่ยนแปลงและกลายเป็นความตายเมื่อมันหยุดเปลี่ยน”

ด้วยคำอธิบายข้างต้น ทั้งศาสนาพุทธและโบสถ์วิหารในศาสนาอื่นมองได้ว่ากำลัง“มีชีวิต” และ เป็นสิ่งที่กำลังหายใจอยู่ โดยที่กำลังตายไปพร้อมๆกันในทุกๆนาที่ แนวทางทำให้มีสภาพปัจจุบันและ ใช้การได้เสมอ (Renewal) จึงเป็นที่ชื่นชอบต่อพุทธศาสนิกชนมากกว่า“ความเดิมแท้” (authenticity) แบบทฤษฎีตะวันตก แนวคิดนี้อาจแสดงให้เห็นว่าเราไม่จำเป็นต้องมุ่งความสนใจแต่การเก็บรักษา “อดีต-ความตาย”แต่ควรให้ความสนใจมากขึ้นกับ “ปัจจุบัน-ความมีชีวิต”ทั้งสภาพและสถานการณ์ ด้วยเหตุนี้บทบาทที่จำเป็นสำหรับพุทธศาสนิกชนจึงอยู่ที่การสร้างการ“เกิดใหม่” (Rebirth) ตาม ช่วงเวลาสู่มรดกทางศาสนาของพวกเขาโดยวิธี“การทำให้เป็นปัจจุบันเสมอ” (Renewal) และ“สมบูรณ์ อีกครั้งหนึ่ง” (Re-complete) ซึ่งเป็นแนวทางที่ทำเป็นปกติต่อเนื่องสืบมาและทำให้มรดกทางพุทธ ศาสนายังคงอยู่ถึงทุกวันนี้

อย่างไรก็ตาม อาจสรุปได้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนคือ “การพัฒนาที่ต้องการมนุษย์หรือคนเข้ามา เกี่ยวข้องซึ่งรวมไปถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมสู่กิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ”(อนุช อาภาภิรม, 2545: 4) สอดคล้องกับมุมมองจากพุทธศาสนาที่ว่าพัฒนามนุษย์ควรเป็นคำตอบในบริบทเรื่อง ความยั่งยืนยกตัวอย่างเช่น พระธรรมปิฎก (2539: 97) ได้อธิบายผ่านวิธีแบบตะวันตกว่า “การ ประณีประนอม”จะถูกใช้เมื่อเกิดข้อขัดแย้งซึ่งเป็นการมองในแง่ร้าย เน้นที่การแก้ปัญหาโดยลดความ ต้องการทั้งสองฝ่ายลง ในทางเศรษฐศาสตร์นั้นความต้องการของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด, เห็นแก่ตน, และ ไม่สามารถลดลงได้ ในทางตรงข้าม “การประณีประนอม”แบบบริบทแบบพุทธ เน้นที่การมองโลกในแง่ดีมากกว่าโดยเน้นที่การร่วมมือเพื่อแก้ความขัดแย้งผ่านความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันและ เน้นที่ธรรมชาติของมนุษย์ พุทธศาสนาเปิดกว้างยอมรับความหลากหลายของมนุษย์และเชื่อว่า ทางเลือกในชีวิตก็ควรจะมีหลากหลายด้วยเช่นกัน เครื่องมือในการพัฒนามนุษย์คือการกระทำใน ชีวิตประจำวันหาใช่การสร้างกฎ วัฒนธรรมควรจะเป็นระเบียบอย่างไม่เป็นทางการที่ช่วยควบคุม สังคมที่ได้ผลกว่ากฎหมาย ซึ่งจะมีผลต่อการสร้างอัตลักษณ์เชิงสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมทาง ศาสนา การพัฒนามนุษย์คือกระบวนการที่บูรณาการเพื่อสนับสนุนการจัดการทางวัฒนธรรมและใน ที่สุดจะกลายเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นมาได้

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีเรื่องความยั่งยืนนั้นควรถูกแปลความหมายและประยุกต์สู่แนวทางจัดการมรดก เนื่องจากมันสามารถนำไปสู่การต่อรองและความสมดุลระหว่างปัจจุบันและอนาคต โดยตั้งอยู่บนความใส่ใจในมรดกทางวัฒนธรรม วิวัฒนาการของแนวทางที่พิจารณาเฉพาะ“กายภาพของอาคารทางประวัติศาสตร์”ได้พัฒนาเป็น“มรดกทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น”โดยต้องอาศัย“แนวทางการบริหารจัดการแบบร่วมสมัย”เช่นเดียวกัน โดยจะนำไปสู่ความยั่งยืนใน“ทรัพยากรทางวัฒนธรรม”ด้วย ด้วยเหตุว่า “ทรัพยากร”ได้ถูกอธิบายกว้างขึ้นจนเราสามารถ“ใช้ชีวิต”ร่วมกันกับมัน และ“ใช้”มันอย่างจำเป็นในแนวทางที่เป็นเหตุเป็นผลและเกิดประโยชน์สูงสุด เฉกเช่นที่ทรัพยากร(มรดก)ทางวัฒนธรรมพึงเป็น คำถามจึงเกิดขึ้นว่าเราจะอยู่, ใช้, และรักษาพวกมันให้อยู่รอดยาวนานที่สุดได้อย่างไร? เป็นไปได้ว่าประเด็นสำคัญที่ควรให้ความสนใจมากขึ้นกว่าแต่ก่อนควรตั้งอยู่บนคำถามว่า *เราจะใช้อย่างไร? หรือเราจะอยู่กับมันอย่างไร?* มากกว่าพยายามตอบคำถามว่า *เราจะเก็บรักษามันอย่างไร?* ดังแนวทางที่เคยเป็นตลอดมา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารชั้นปฐมภูมิ

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. 2539. *วัดร้างในเวียงเชียงใหม่*. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและสุรพล คำรหัสกุล 2529. *วัดร้างในเวียงเชียงใหม่*. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

-ทั้งสองเล่มเป็นเอกสารอ้างอิงหลักเกี่ยวกับวัดร้างในเมืองเชียงใหม่ ผู้เขียนได้สืบค้นจากเอกสารพิพิธ, ตำนานและเอกสารทางราชการเกี่ยวกับที่ตั้ง คณะสงฆ์ และชื่อวัดในแต่ละยุคสมัย อีกทั้งยังสำรวจขึ้นต้นพร้อมสัมภาษณ์ชุมชนใกล้เคียง ทำให้สามารถทราบได้ว่าในปัจจุบันเคยมีวัดอยู่บริเวณใดบ้างและหลงเหลืออยู่ที่วัด นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นในการทำวิจัยเรื่องวัดร้างเป็นอย่างมาก

เอกสารชั้นทุติยภูมิ งานวิจัยเกี่ยวกับวัดร้างและการแก้ปัญหาโดยตรง

ดวงจันทร์ อาภาวัชรรัตน์ เจริญเมือง2549. *เชียงใหม่เมืองยั่งยืน: กรณีเมืองในหุบเขา*. สถาบันวิจัยสังคม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

-เป็นผลงานวิจัยว่าด้วยปัจจัยสู่ความยั่งยืนและไม่ยั่งยืนของเมืองเชียงใหม่ ผู้เขียนได้เป็นผู้นำในการเสนอทฤษฎีว่าเมืองเก่าเชียงใหม่เป็นเมืองเล็ก ไม่เหมาะกับการเป็นจุดศูนย์กลางรวมความเจริญทางด้านต่างๆ อีกทั้งทิศทางการภูมิศาสตร์ไม่ส่งเสริมให้พัฒนาเมืองไปสู่ความทันสมัย ซึ่งเป็นปัญหาต่อสถานะแวดล้อมเฉพาะของเมืองในหุบเขาที่ไม่สามารถระบายมลพิษทางอากาศได้อย่างรวดเร็ว ให้อิทธิพลแนวคิดการรื้อฟื้นเมืองเชียงใหม่ตามสภาพเดิมที่ควรเป็น ซึ่งการพัฒนาวัดร้างเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาเมืองเชียงใหม่สู่ความยั่งยืนในระยะยาว

มหาวิทยาลัยมหิดล(สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร) และมหาวิทยาลัยศิลปากรคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์) 2537. *โครงการอนุรักษ์และจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองเก่า*. กรุงเทพฯ

-เป็นผลงานวิจัยชิ้นแรกๆที่เสนอแนะวิธีแก้ปัญหาทางสิ่งแวดล้อมเมืองเก่าแบบครบวงจร ซึ่งทางเทศบาลเมืองได้นำไปปฏิบัติจริงบางส่วน งานวิจัยได้เสนอว่าสิ่งแวดล้อมเมืองเก่าประกอบไปด้วยวัดและพื้นที่สำคัญมากมายอันควรอนุรักษ์และออกผังเมืองเฉพาะเพื่อควบคุม วัดต่างๆทั้งร้างและไม่ร้างสมควรเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดนโยบายในการบริหารและพัฒนาเมือง ผลงานวิจัยนี้ยังใช้ทฤษฎีทางการผังเมืองและภูมิสถาปัตยกรรมในการปรับปรุงมุมมองเกี่ยวกับวัดสำคัญเพื่อรักษาอัตลักษณ์ของเมืองอีกด้วย

สุรพล คำวิทีกุล และวรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. 2540. *รายงานการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถานเมืองเชียงใหม่*. คณะวิจิตรศิลป์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

-รายงานฯ นี้ได้ถูกจัดทำเนื่องในวาระ 700 ปีก่อตั้งเมืองเชียงใหม่ทางคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้รับมอบหมายให้ศึกษาความเป็นไปได้ในการนำร่องปรับปรุงวัดร้าง โดยจัดลำดับความสำคัญและพัฒนาทางกายภาพโดยความร่วมมือจากกรมศิลปากร ผู้วิจัยได้เสนอวิธีป้องกันการบุกรุกวัดร้างจากกรณีต่างๆ ด้วยการกั้นรั้วจำกัดพื้นที่ให้ได้ขนาดตามโฉนดวัดร้างและปรับปรุงภูมิทัศน์ วิธีดังกล่าวได้ส่งอิทธิพลต่อผลงานวิจัยนี้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพื้นที่กันชน (Buffer Zone) ระหว่างโบราณสถานกับชุมชน นำไปสู่แนวคิดการพัฒนาชุมชนให้สามารถดำรงชีวิตประจำวันร่วมกับวัดร้างได้อย่างยั่งยืนยิ่งขึ้น

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. หม่อมหลวง. 2539. *การศึกษาปัญหาทางการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดเมืองเชียงใหม่*. สำนักงานกองทุนการวิจัย: กรุงเทพฯ

-เป็นเอกสารอ้างอิงเกี่ยวกับข้อขัดแย้งระหว่างวิธีคิดเกี่ยวกับศาสนสถานพื้นถิ่นกับวิธีอนุรักษ์ของกรมศิลปากรที่เป็นแบบตะวันตกและควบคุมมาจากส่วนกลางโดยปราศจากการมีส่วนร่วมของ

ชุมชน, วิถีชีวิตทางศาสนาและช่างพื้นถิ่น ผู้วิจัยยังเสนออีกว่าการปฏิสังขรณ์ให้ใหม่อยู่เสมอ (Renewal) ด้วยความเชื่อทางศาสนาพุทธผ่านทางวัฒนธรรมประเพณีพื้นถิ่น สามารถบูรณาการเข้ากับการรักษาความเดิมแท้ (Authenticity) ด้วยการคงสภาพได้ด้วย ซึ่งน่าจะเป็นการอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับสังคมพุทธศาสนาแบบไทย

กรอบแนวคิดของการวิจัย

-*The International Council on Monument and Sites (ICOMOS)* เป็นองค์กรอิสระนานาชาติที่มุ่งส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรม โดยมีตัวแทนและสาขาจากชาติต่างๆ เป็นสมาชิก มีการประชุมเพื่อบรรจุข้อตกลงและกฎบัตร (International Charter) เป็นประจำทุกปี อีกทั้งเป็นองค์กรที่สนับสนุนการขึ้นทะเบียนมรดกโลก (World Heritages Listing) จากชาติต่างๆ ต่อองค์การยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO)

ข้อสรุปจากการประชุมและกฎบัตรต่างๆ เหล่านี้สามารถเป็นมาตรฐานและข้อแนะนำ (Guidelines) สำหรับการอนุรักษ์ในแต่ละภาคส่วนสู่การปฏิบัติได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะวัดร้างในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่ซึ่งมีความซับซ้อนในบริบทเมือง ศาสนา ความทันสมัย และโบราณสถาน

- *The Venice Charter (1964)* องค์กรข้างต้นได้ดำเนินการภายใต้กฎบัตรเวนิส ซึ่งเกี่ยวกับการอนุรักษ์ในทางปฏิบัติโดยตรงเป็นแม่แบบในการออกคู่มือการอนุรักษ์และกฎหมายเกี่ยวกับโบราณสถานของกรมศิลปากร การปรับเปลี่ยน พัฒนา ซ่อมแซม ทางกายภาพวัดร้างต่างๆ ในงานวิจัยนี้อยู่ภายใต้กฎบัตรนี้เช่นเดียวกัน ซึ่งเน้นที่ความเดิมแท้ (Authenticity) และการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้

-*The Burra Charter (1981)* หรือกฎบัตรเบอร์รา ซึ่งเกิดจากการประชุมที่ประเทศออสเตรเลีย ได้พัฒนาแนวคิดและการปฏิบัติจากกฎบัตรเวนิส แต่ก้าวหน้ากว่าทางด้านการให้คุณค่า (Statement of Significances) มรดกทางสถาปัตยกรรมผ่านทางคุณค่า 4 ด้านเพื่อสนับสนุนการตัดสินใจและเป็นส่วนหนึ่งในตัวชี้วัดของงานวิจัยนี้ เช่น คุณค่าทางสังคม, วิทยาศาสตร์และประวัติศาสตร์ เป็นต้น

-*The Nara Document on Authenticity (1994)* เช่นเดียวกับกฎบัตรทั้งสองข้างต้น เอกสารเรื่องความเดิมแท้แห่งเมืองนารา ประเทศญี่ปุ่น ยังคงเน้นหนักที่ความเดิมแท้ (Authenticity) ของมรดกทางสถาปัตยกรรม แต่เสนอความก้าวหน้าเกี่ยวกับบริบทเฉพาะของแต่ละชาติว่าควรนำมา

ประกอบในการตัดสินใจด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งโบราณสถานทางศาสนาของแต่ละศาสนา ควรได้รับการยืดหยุ่นเพื่อคงอยู่กับวิถีชุมชนดั้งเดิมเพื่อความยั่งยืน แม้ว่าจะขัดแย้งกับทฤษฎีการอนุรักษ์แบบตะวันตก เช่นการปรับเปลี่ยนวัสดุ, การทำให้คงสภาพใหม่ (Renewal) และการมีชีวิตอยู่เสมอแบบศาสนสถาน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องวัดร้างในเชียงใหม่เป็นอย่างมาก

-Aplin, G. 2002. *Heritage: Identification, Conservation and Management*, Oxford University Press: Victoria ผู้เขียนตำราดังกล่าวได้เปิดวิธีคิดใหม่ๆ ต่อโบราณสถาน เกี่ยวกับคุณค่าที่จับต้องได้ (Tangible Significance) และจับต้องไม่ได้ (Intangible Significance) ซึ่งแต่เดิมการอนุรักษ์มักเน้นที่การพัฒนาทางกายภาพแต่เพียงอย่างเดียว ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนและประเพณีวัฒนธรรมอันมี “คน” และชีวิตประจำวันของผู้คนเข้ามาเกี่ยวข้อง

อีกประการหนึ่งผู้เขียนได้เสนอวิธีคิดเกี่ยวกับโบราณสถานในเรื่องมิติของเวลาอันเกี่ยวกับผู้คนจากรุ่นสู่รุ่น (อดีต/ปัจจุบัน/อนาคต) นิยมใช้คำว่า “มรดก” (Heritage) มากกว่า “สถานที่ทางประวัติศาสตร์” (Historic Sites) หรือ “โบราณสถาน” (Ancient Monuments) ซึ่งคุ้นเคยในสังคมไทยผ่านทางพรบ.กรมศิลปฯ ปี 2518

แนวคิดจากผู้เขียนทั้งสองส่วนมีอิทธิพลต่อวิธีคิดต่อการวิจัยที่พยายามแสวงหาแนวคิดใหม่ที่แตกต่างกันจากวิธีคิดแบบราชการของกรมศิลปากรและสำนักพุทธศาสนาอันเป็นความรับผิดชอบโดยตรง

-Sanoff, H. 2000. *Community Participation Methods in Design and Planning*. John Wiley & Sons, Inc: New York ผู้เขียนเรื่องนี้ได้เสนอวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับการออกแบบและพัฒนาผ่านกระบวนการต่างๆ ผลงานวิจัยนี้เชื่อว่าการขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยปล่อยให้เป็นการะหน้าที่ของทางราชการฝ่ายเดียวไม่สามารถนำไปสู่ความยั่งยืนได้

สมมติฐานการวิจัย

ความต่อเนื่อง, ความมีชีวิต, และการทำสภาพให้เป็นปัจจุบันเสมอ

เรื่องความต่อเนื่องนั้น Sakler (2001) and Nasr (2001) ได้กล่าวว่า “ความเป็นมนุษย์” อาจนำไปเปรียบเทียบกับ “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม” ได้หากเราพิจารณาผ่านทาง “ความรู้สึกเกี่ยวกับความ

ต่อเนื่อง”ทั้งที่มีความศักดิ์สิทธิ์และประวัติศาสตร์ การอนุรักษ์ส่วนใหญ่อาจกล่าวได้ว่าเป็น“การลงทุน”ไม่เพียงในวัฒนธรรมแต่ยังเป็นการลงทุนเพื่อให้สถานที่นั้นๆ“คงอยู่อย่างต่อเนื่องต่อไป” (Continual existence) อีกด้วย หากเป็นเช่นนั้น Nonnette (2001 in Serageldin et al., 2001:131) ได้กล่าวเกี่ยวกับการมีชีวิตที่สัมพันธ์กันของมรดกทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นและความเป็นเมืองว่า ความต่อเนื่องนั้นคือ ลักษณะของขบวนการการเปลี่ยนแปลงซึ่งแม้แต่เมืองโบราณทั้งหลายก็หนีไม่พ้น เนื่องมาจากว่า

“...เมืองโบราณต่างๆคือร่างกายที่มีชีวิตจิตใจ หากเราไม่เห็นด้วยดังนี้ทั้งยังไม่ยอมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและประยุกต์สู่รูปแบบชีวิตและมาตรฐานสมัยใหม่ นั่นแสดงว่าเราได้กำหนดให้เมืองเก่าเหล่านี้ถึงแก่ความตาย...”

เช่นเดียวกับWilliam (2001 in Serageldin et al., 2001: 403) ได้กล่าวไว้เช่นกันว่า เมืองทางประวัติศาสตร์ควรถูกมองว่ามี“ชีวิต”ซึ่งจำเป็นที่จะต้อง“ถูกทำให้มีชีวิต”อย่างต่อเนื่อง มรดกทางวัฒนธรรมใดๆอาจเกิดความเสียหายหรือปราศจากการป้องกันหากขาดการเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชุมชน ทุกๆวัน หากพิจารณาต่อไปเรื่องศาสนานั้น “ศาสนาอิสลาม, ฮินดู, จารีตแบบจีน, ชาวคริสต์, รวมไปถึงศาสนาอื่นๆนั้นร่างกายของมนุษย์เองคือเวลาที่ใช้เปรียบเทียบกับความเป็นเมืองอันประกอบด้วยการใช้งานทางการเมืองและสังคมในหลายรูปแบบ” (Serageldin et al., 2001: 4) จึงเป็นที่ชัดเจนว่า แนวทางทำให้มีชีวิตอย่างต่อเนื่องถูกเผยแพร่ออกไปในวงกว้างในการอนุรักษ์แบบสากล การควบคุมให้เกิดความต่อเนื่องและทำให้มรดกใดๆมีชีวิตนั้นถูกยอมรับเป็นภารกิจที่สำคัญในการสงวนรักษาแล้ว (Tucci, 2002 in Simeoni, 2003) แนวคิดนี้ได้สอดคล้องกับความเห็นของ Sorkin (2001 in Serageldin et al. 2001: 62, 66) ว่า

“...อย่างไรก็ตาม เราจะต้องเกี่ยวข้องกับกระบวนการที่ต่อเนื่องของการตัดสินใจในการเลือกว่าอะไรคือสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตของพวกเขาแบบสังคมและเราได้เตรียมสิ่งใดไว้ ...ประเด็นคือกลยุทธ์ที่มีลักษณะไม่ตายตัวและนวัตกรรมใดที่การอนุรักษ์เมืองและสถาปัตยกรรมทางประวัติศาสตร์ได้ถูกใช้อยู่...”

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า เป้าหมายหลักของการอนุรักษ์โดยใช้ความต่อเนื่องนั้นตั้งอยู่บนฐานของการทำให้ใหม่ใช้งานได้อยู่เสมอ (Renewal) ซึ่งก็คือความต่อเนื่องของ“การฟื้นคืนความหมายทางวัฒนธรรม, คุณค่า, และสัญลักษณ์ต่างๆ ที่แอบแฝงอยู่ในมรดกนั้นๆ” (Wijesuriya, 2003 cited in Stovel et al., 2005: 70) ยังได้เสนออีกว่าขอบเขตของความต่อเนื่องที่มีชีวิตและกระบวนการทำให้ชุมชนสถานใดๆกลายเป็น “บ้านสำหรับการแสดงออกซึ่งศรัทธา” คือหนทางเดียวที่จะอนุรักษ์อาคารที่เป็นมรดกและวัตถุทางศาสนาของมันไว้ได้ “การดูแลอย่างต่อเนื่อง”นั้นได้แก่การให้ความ

เคารพต่อช่วงเวลาการก่อสร้าง, ประเพณี, และทักษะของช่างฝีมือ “อันเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ทำสืบทอดกันมาการมีชีวิตอยู่ของศาสนานั้นๆ” ยิ่งไปกว่านั้น “การสนับสนุนทางการเมืองและชุมชนสู่การดูแลรักษาและจัดสรรงบประมาณที่ต่อเนื่องก็เป็นปัจจัยสำคัญเสมอ” (Wijesuriya, 2003 in Stovel et al., 2005: 37)

ในส่วนของสภาพที่มีชีวิตนั้น บ้างใช้คำว่า“มีชีวิต”ในความหมายที่ตรงข้ามกับ“ตาย”และใช้หมายถึงสถานที่ที่ยังถูกใช้งานอยู่ สำหรับสถานที่อันเป็นมรดกนั้นได้เปิดเผยถึงผู้คนแวดล้อมและชุมชนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องด้วย (Inaba, 2003) ในทางตรงข้ามนั้น (Wijesuriya, 2003 in Stovel et al., 2005: 31) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า

“...ความคิดเรื่อง“การมีชีวิต”ได้ถูกฝังอยู่ในแนวทาง“ความต่อเนื่อง”ต่อมรดกทางศาสนา เพราะว่าเป็นความคิดที่ได้อ้างอิงถึงมูลเหตุพื้นฐานของการอนุรักษ์ ในแนวทางนี้การอยู่รอดของคุณค่าเดิมแท้และชุมชนที่สัมพันธ์กัน คือสิ่งที่ขาดเสียมิได้ในปรากฏการณ์ของขั้นตอนความต่อเนื่อง ดังนั้นมันจึงแสดงออกว่า มรดกทางศาสนานั้นต้องการการจำแนกและการพิจารณาในสภาพต่างๆมากกว่ามรดกชนิดอื่นๆ”

หากพิจารณาในเรื่อง“ที่จับต้องไม่ได้” (Intangible) นั้น ปัจจุบันยังเป็นที่ถกเถียงของนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญทางการอนุรักษ์ว่า การอนุรักษ์มรดกทางศาสนาหรือที่เรียกกันว่าเป็น“กรณีพิเศษ”ทางการดูแลนั้น ต้องตั้งสมมติฐานอยู่ที่ว่า“มรดกที่ยังมีชีวิตนั้นไม่สามารถแยกออกจากระบบศาสนาและความเชื่อในสังคมนั้นๆได้” จริงหรือไม่? ขณะเดียวกันผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้บางส่วนยังเชื่อด้วยว่าแนวความคิดเรื่อง“การทำให้มีชีวิตและการเปลี่ยนแปลง” อาจเป็นสิ่งที่มียู่แล้วก่อนการมาถึงของกระบวนการทำให้ทันสมัยแบบตะวันตก (Modernization) และโลกาภิวัตน์ (Globalization) (Inaba, 2003 in Stovel et al., 2005: 45-46) สอดคล้องกับที่Nyath and Ndiweni(2003)กล่าวไว้ว่ามรดกทางศาสนาที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นจะคงอยู่ต่อไปได้ก็ต่อเมื่อชุมชนสาธารณะยังคงสนับสนุนผ่านทางคุณค่าทางศาสนาและสำนึกได้ว่า มรดกเหล่านั้นมิได้อยู่ได้ด้วยตัวเอง แนวคิดนี้ได้ได้รับการสนับสนุนจาก Stovel et al. (2005) และ Inaba (2003 in Stovel et al., 2005: 48) โดยเห็นด้วยในการบริหารจัดการและการกำหนดคุณค่าทางศาสนา โดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องประนีประนอมในเรื่องที่ขัดแย้งกันระหว่างความเป็น ท้องถิ่น-นานาชาติ, จารีต-ร่วมสมัย, ความเชื่อทางศาสนา-วิถีชีวิตที่ทันสมัยตลอดเวลา การให้เหตุผลในลักษณะนี้ช่วยสนับสนุนว่ามรดกทางศาสนาที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือมรดกที่จับต้องไม่ได้ทั่วทั้งโลกนั้นถูกแบ่งแยกและควรถูกพิจารณาให้มากขึ้นในเรื่อง“โครงสร้างทางวัฒนธรรมในสังคมที่เกี่ยวข้องกัน”

ในการอนุรักษ์ภาคปฏิบัตินั้น Inaba (2003) ให้ความเห็นว่า เราสามารถพบเห็นได้ทั่วไปว่า มรดกทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้น “ถูกทำให้เป็นฟอสซิลหรือแช่แข็ง” ในหลายรูปแบบผ่านการอนุรักษ์ ด้วยเหตุนี้ Wijessuriya (2003) จึงเสนอทางเลือกเพื่อแก้ปัญหาคุณลักษณะพิเศษของมรดกที่จับต้องไม่ได้เช่นนี้ว่า

“...แนวคิดเรื่องการสร้างเสริมความต่อเนื่องและการคงอยู่ตามคุณค่าดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับมืออาชีพทั้งหลายในการทบทวนถึงวิธีในการอนุรักษ์มรดกที่เป็น ปุชนิยสถานต่างๆ ไป” (Wijessuriya, 2003 in Stovel et al., 2005: 37)

เช่นเดียวกับ Inada (2003 in Stovel et al., 2005: 48) เสนอว่ากระบวนการที่สำคัญที่สุดเรื่อง “การมีชีวิต” คือ “ความต่อเนื่อง” ซึ่งจะสามารถยกระดับคุณค่าของมรดกได้ไม่เพียงจิตวิญญาณและความศักดิ์สิทธิ์ของผู้สืบทอดเท่านั้น แต่ยังช่วยเรื่องการดูแลรักษาทางด้านกายภาพอีกด้วย เป็นที่ชัดเจนว่าปุชนิยสถานหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ยังมีชีวิตอยู่ เช่น วัดหรือศาลเจ้าซึ่งยังคงใช้งานต่อเนื่องตามการใช้งานดั้งเดิม พบว่ามักจะมีสภาพทางกายภาพที่คงอยู่ดีกว่าอาคารที่ถูกเปลี่ยนแปลงการใช้งาน เช่น “ถูกปรับเปลี่ยนแบบเพื่อความอยู่รอด” ซึ่งหมายความว่าวิธีที่ดีที่สุดในการดูแลรักษา อาจอยู่ที่การ “สร้างปฏิสัมพันธ์ใหม่ ในชีวิตประจำวันของชุมชน” (Chatizigogas, 2003 in Stovel et al., 2005: 72) Magar (2003) และ Whiting (2003) เสนอแนวทางที่ใช้ความต่อเนื่องไว้อย่างพื้นฐานที่สุด นั่นคือการตอบสนองความปรารถนาของสมาชิกชุมชนในการแทนที่ “ของเก่าๆ” ด้วยวัสดุสมัยใหม่” ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นกระบวนการที่ทำให้อยู่ในสภาพปัจจุบันที่ใช้การได้เสมอ (Renewal) เพื่อเป็นโอกาสสืบทอดการใช้ทักษะและความรู้ในแบบจารีตอย่างต่อเนื่อง Wijessuriya (2003) ได้ขยายความกระบวนการนี้เพิ่มอีกว่า จุดประสงค์ไม่ได้อยู่การสงวนไว้ซึ่งเรื่องวัสดุแต่คือการรักษาไว้ซึ่ง “ความหมายทางวัฒนธรรม”, คุณค่า, และความเป็นสัญลักษณ์ของตัวมรดก “อาจกล่าวได้ว่าความเดิมแท้ (Authenticity) ของมรดกที่จับต้องไม่ได้นั้นมิได้อยู่ที่วัสดุแต่อยู่ที่กระบวนการ” (Inaba, 2003, in Stovel, 2005: 51)

กล่าวโดยสรุป Stovel et al. (2005: 9-11) ได้สร้างแนวคิดเกี่ยวกับมรดกทางศาสนาที่ยังมีชีวิตอยู่ไว้ดังนี้

1. มรดกทางศาสนาที่มีชีวิต มุ่งที่จะแสดงความหมายเรื่อง “อัตลักษณ์ทางจิตวิญญาณ” คู่ “ชีวิตมนุษย์”
2. มรดกทางศาสนาที่มีชีวิต คือ คุญแจไขความเข้าใจเกี่ยวกับมรดกทางศาสนาที่จับต้องได้ผ่านทางคุณค่าที่จับต้องไม่ได้

3.มรดกทางศาสนาที่มีชีวิต จะตกอยู่ในภาวะเสี่ยงในกรณีดังต่อไปนี้

-“ความศรัทธา” มีคุณค่าที่ไม่แน่นอนและแปรผัน

-ขาดความเข้าใจที่สัมพันธ์กันระหว่าง“ธรรมชาติของมรดกทางศาสนา” และ“การอนุรักษ์เพื่อรักษาไว้ซึ่งความศรัทธา”

-ขาดความ“เคารพ”ต่อ“ชุมชนทางศาสนา”

4.มรดกทางศาสนาที่มีชีวิต มักต้องการ“ชุมชนทางศาสนา”เพื่อการอนุรักษ์อันมีเป้าหมายเพื่อ

-รักษาไว้ซึ่ง“ลักษณะที่มีชีวิต” (Living character) ในบริบทของ“ความศรัทธา”

-ลดความขัดแย้งให้น้อยที่สุดระหว่างชุมชนทางศาสนากับเป้าหมายของหน่วยงานที่ทำการอนุรักษ์โดยตรง

-รักษาไว้ซึ่งการอยู่รอดของ“คุณค่าทางศาสนา” โดยการเคารพในการทำงานของชุมชนทางศาสนานั้นๆ

5.มรดกทางศาสนาที่มีชีวิต (Living heritage) หลีกเลียงไม่ได้ที่จะเผชิญหน้ากับ“สถานการณ์ร่วมสมัย”ในเรื่องการอนุรักษ์และการปรับใช้ (Adaptation) “สิทธิอำนาจของฆราวาส” (Lay authorities) หรือเสียงของชาวคณะศรัทธาควรได้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจและควบคุมไว้ซึ่ง“การเปลี่ยนแปลงต่างๆที่มีขอบเขต”

6.มรดกทางศาสนาที่มีชีวิตควรถูกให้การเคารพใน“คุณค่าทางศาสนาในบริบทความหลากหลายทางวัฒนธรรม”ผ่านทาง“การเสริมความเข้มแข็งเรื่องศรัทธาในการอนุรักษ์รูปแบบต่างๆ”

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

วิธีการวิจัย สามารถอธิบายขั้นตอนได้ดังนี้

1. ระบุชี้สภาพและความเข้าใจปัจจุบันของวัดร้างจากแหล่งวิชาการต่างๆ
2. ก้าวพ้นขอบเขตดังกล่าวโดยการสร้างแนวทางในการศึกษาค้นคว้าด้วยทฤษฎีใหม่
3. สัมภาษณ์เชิงลึกผู้เกี่ยวข้องให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้โดยแบ่งเป็นส่วนราชการและส่วนท้องถิ่น
4. ระบุชี้และเปรียบเทียบวิธีคิดและแนวทางต่อวัดร้างโดยรากฐานของการบริหารจัดการและการแก้ปัญหาเชิงระบบ
5. ระบุชี้องค์ประกอบหลักต่อสภาพความไม่ยั่งยืนในปัจจุบัน ในลักษณะของ“ช่องว่าง” (Gaps) อันทำให้ระบบไม่สมบูรณ์สู่ความยั่งยืน
6. ระบุชี้องค์ประกอบหลักต่อความยั่งยืนของวัดร้างในปัจจุบันและอนาคต ในลักษณะของ“การเติมเต็ม” (Fulfillments) เพื่อให้ระบบสมบูรณ์
7. ระบุชี้แนวทางบริหารจัดการสำหรับวัดร้างโดยทั่วไปในสภาพปัจจุบันที่ได้จากกรณีศึกษา
8. ระบุชี้วิถีสู่อุทิศที่ยั่งยืนตามกลุ่มของสภาพที่คล้ายคลึงกันของกรณีศึกษา
9. สรุปองค์ประกอบหลักอันนำไปสู่การรักษาอนาคตที่ยั่งยืนของวัดร้าง อันอยู่บนรากฐานของกรณีศึกษาทั้งหมดในลักษณะข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหา

ประชากร

ประชากรที่งานวิจัยนี้ให้ความสนใจและเป็นไปตามทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น (Local community participation) และการบริหารจัดการที่เน้นการแก้ปัญหาจากล่างสู่บน (Bottom-up)

จึงเน้นที่การลงภาคสนามเพื่อพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชุมชนรอบวัดร้างและผู้ใช้ในย่านซึ่งสมมติฐานว่าเป็นเจ้าของที่ต้องดูแลตัวมรดกที่แท้จริงเป็นหลักในระดับต่างๆตั้งแต่ที่ใกล้ชิดที่สุดคือประชิดกับเจดีย์จนถึงระดับชุมชน, ย่าน, และผู้ที่ดำเนินชีวิตในเมืองเก่า ทั้งที่อาศัยและเข้ามาทำงาน โดยแบ่งตามกลุ่มของวัดร้างตามกรณีศึกษา เช่นกลุ่มวัดร้างในสถานศึกษา, สลัม, สถานที่ราชการ, และวัดร้างที่เพิ่งฟื้นฟูขึ้นสำเร็จ เป็นต้น

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยนี้ได้กำหนดที่ช่วงอายุและกลุ่มอาชีพตายตัว แต่กำหนดจากกลุ่มผู้ใช้ที่แปรผันตามบริบทปัจจุบันที่แปรเปลี่ยนไปของวัดร้างนั้นสู่การใช้งานในปัจจุบันในแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่มวัดร้างในสถานศึกษา-สัมภาษณ์นักเรียน, อาจารย์, ผู้ปกครอง, และเจ้าหน้าที่ปัจจุบันที่ใช้ชีวิตร่วมกับเจดีย์ร้างทุกวัน, กลุ่มวัดร้างในสลัม-สัมภาษณ์สมาชิกชุมชนแบบไม่ตั้งตัวและหัวหน้าชุมชนถึงทิศทางการพัฒนาในอนาคต, และกลุ่มวัดร้างที่ตั้งอยู่ในทำเลที่โดดเด่น-สัมภาษณ์แบบสุ่มกับชาวเมืองทั่วไปที่ผ่านมาและเจ้าของห้างร้านที่ประชิดและพบเห็นเจดีย์นั้นเป็นประจำ ในลักษณะองค์ประกอบของย่านและเมือง เป็นต้น

เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือสำคัญในงานวิจัยนี้ได้แก่การลงพื้นที่สัมภาษณ์พูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ในลักษณะสอบถามทั่วไปให้มากที่สุดโดยไม่ใช้เครื่องบันทึกเสียงเพื่อหลีกเลี่ยงความเป็นทางการและการกลัวถูกอ้างอิง โดยหลังจากพูดคุยจะทำการจดบันทึกการสนทนานั้นอย่างละเอียด ด้วยเหตุว่าการเก็บข้อมูลจากชุมชนนั้นในการเข้าไปครั้งแรกจะมีความเสี่ยงจากความไม่คุ้นเคย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าไปในชุมชนที่เป็นสลัมหลายแห่งซึ่งอาจมีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มและกับหน่วยงานราชการ อีกทั้งบางที่อาจเป็นแหล่งปัญหาสังคมเช่นยาเสพติด จึงต้องมีการระมัดระวังเป็นพิเศษ

ด้วยเหตุที่การลงพื้นที่ชุมชนในพื้นที่ที่เจดีย์ร้างยังตั้งอยู่นั้นมักแฝงเร้นจากการรับรู้ปกติของสาธารณะเสมอ เช่น ถูกบดบังจากอาคารพาณิชย์และอยู่ในส่วนลึกของโรงเรียน ผู้วิจัยได้เน้นที่

พฤติกรรมผู้ใช้, ที่ตั้ง, และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการเป็นสำคัญ หลักเล็งการให้แบบสอบถาม เนื่องจากพบว่ามีการอุปสรรคในการกรอก, เก็บข้อมูล, และการให้ความสนใจ จากการทดลองพบว่าการพูดคุยแบบไม่รู้ตัวและบังเอิญจะทำให้ได้ข้อมูลที่มีประสิทธิภาพมากกว่า โดยจะต้องเตรียมชุดคำถามไว้โน้ใจและสอบถามกับหลายคนหลายกลุ่มเพื่อตรวจสอบคำตอบ

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีการเก็บข้อมูลจะเริ่มจากการแบ่งกลุ่มและระดับความเกี่ยวข้องกับวัดร้างนั้นๆซึ่งแบ่งโครงสร้างประกอบด้วย

1. ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ราชการที่เกี่ยวข้อง

1.1 ในระดับนโยบายหลัก

- สำนักงานศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ กรมศิลปากร
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จังหวัดเชียงใหม่
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สาขาเชียงใหม่
- เทศบาลนครเชียงใหม่ เช่นในส่วนที่ดูแลหอศิลป์ฯและศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น

1.2 ในระดับนโยบายรองและปฏิบัติการในแต่ละกรณีศึกษา

- สถาบันพัฒนาองค์กรพัฒนาชุมชน (องค์การมหาชน) เชียงใหม่
- ผู้อำนวยการสถาบันการศึกษา, อาจารย์, และเจ้าหน้าที่
- เจ้าอาวาสและเจ้าหน้าที่วัด
- นักอนุรักษ์ กรมศิลปากร

1.3 นักวิชาการท้องถิ่น

- สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

-ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

-คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2. ชุมชนท้องถิ่นบริเวณวัดร้างตามการใช้งานที่เปลี่ยนไปตามกลุ่มในแต่ละกรณีศึกษา

-หัวหน้าชุมชน

-สมาชิกชุมชนแบบสุ่ม

-เจ้าของห้างร้านบริเวณใกล้เคียง

-ชาวเมืองและผู้เกี่ยวข้องสาธารณะกับวัดร้างนั้นทางอ้อม เช่น กลุ่มวัดร้างในบริเวณตลาดและย่านพานิช เป็นต้น

การวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) อันประกอบด้วยการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลขั้นต้นและขั้นสูง

ขั้นต้น (Primary data analysis)

(1) ทบทวนวรรณกรรมทางกายภาพและประวัติศาสตร์ของวัดร้างในเขตพื้นที่ศึกษา

(2) ศึกษาวิธีคิดสากลและวิธีการล่าสุดในการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรม

(3) ศึกษาเกี่ยวกับวิธีคิด (Approach) อันอยู่แนวความคิดที่ว่า“วิธีคิดที่ต่างย่อมนำไปสู่ผลที่ต่างในทางปฏิบัติ”

(4) เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกของสองกลุ่มตัวอย่างอันได้แก่ “วิธีคิดแบบราชการ” อันได้แก่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องเช่น กรมศิลปากรและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กับ “วิธีคิดแบบท้องถิ่น” เช่นชุมชนท้องถิ่น, พระ, องค์การทางศาสนา, และ ผู้มีดำรงชีวิตกับวัดร้างทุกวัน โดยตรง เป็นต้น

(5) นำข้อมูลข้างต้นมาวิเคราะห์หาสาเหตุของวิธีคิดที่ยังยืนต่อวัดร้างในสภาพปัจจุบัน

ขั้นสูง (Secondary data analysis)

- (1) หาขอบเขตสิ้นสุดของการทบทวนวรรณกรรมและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในขั้นเบื้องต้น
- (2) แสวงหา “ช่องว่าง” (Gaps) และตั้งคำถามเพื่อค้นหาว่าวิธีคิดใดนำมาซึ่งความยั่งยืนสู่มรดกทางวัฒนธรรม
- (3) เมื่อได้ความคิดดังกล่าวแล้ว พิสูจน์ทฤษฎีโดยการตั้งคำถามอีกชุดต่อผู้เชี่ยวชาญและผู้ให้สัมภาษณ์ชุดเดิม
- (4) วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลใหม่เพื่อการตอบคำถามต่อวัดร้างในสภาพปัจจุบัน โดยพยายามเชื่อมโยงในบริบทของเมืองและชุมชนท้องถิ่น ตั้งเป้าหมายโดยให้คนท้องถิ่นมีความตระหนักในมรดกทางวัฒนธรรมมากขึ้นอย่างยั่งยืน
- (5) นำความรู้และองค์ความรู้ใหม่ที่ได้มาเรียบเรียงอย่างเป็นระบบด้วยพรรณนาโวหาร

บทที่ 4

ผลการวิจัย

งานวิจัยบทนี้กล่าวถึงวิธีคิดที่ไม่ยั่งยืนและข้อจำกัดต่างๆในนโยบายของทางราชการเกี่ยวกับวัดร้าง จากการศึกษาพบความเข้าใจผิดทางสังคมซึ่งฝังใจชาวบ้านและผู้เกี่ยวข้องซึ่งได้นำไปปฏิบัติมาโดยตลอด วิธีคิดต่อปัญหาที่หลากหลายย่อมนำมาซึ่งผลลัพธ์ที่แตกต่างกัน วิธีคิดเกี่ยวกับวัดร้างจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งต่อความความยั่งยืนและระดับที่จะพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนในอนาคต แนวทางที่บูรณาการ (Multi-disciplinary approach) จึงจำเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะอาคารมรดกทางศาสนาที่เกี่ยวกับมวลชนและความเชื่อที่สลับซับซ้อน ด้วยเหตุที่อาคารลักษณะนี้ไม่สามารถเกิดคุณค่าได้ด้วยตัวเองแต่กลับเกิดได้ด้วยการรู้คุณค่า (Awareness) ของผู้คนและชุมชนทางศาสนาซึ่งทำให้ศาสนสถานนั้นอยู่รอดต่อไปในแต่ละสมัย ความเป็นอนุสรณ์สถานทางกายภาพจะสามารถยั่งยืนอยู่ได้ก็ต่อเมื่อได้ถูกทำให้มีชีวิตอยู่ท่ามกลางชุมชนของมัน นี่คือกุญแจสู่ความยั่งยืนในอนาคตอันเป็นสาระของงานวิจัยนี้

วัฏจักรของวัดร้างในเมืองเก่าเชียงใหม่

ประเด็นสำคัญที่สุดของเมืองทางประวัติศาสตร์เช่น สุโขทัย, เชียงแสน, และเชียงใหม่ก็คือเรานำเมืองเหล่านี้มา“ใช้ใหม่” (Reuse) โดยตอบสนองวิถีชีวิตร่วมสมัยและยั่งยืนสู่อนาคต แนวทางจัดการเช่นใดจึงจะเหมาะสม? ความขัดแย้งในตัวเองระหว่าง “ความโบราณ”และ “ความทันสมัย”ในเมืองลักษณะนี้ สามารถศึกษาได้จากประสบการณ์ของเมืองที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน ซึ่งเราจะพบว่าทั้งเมืองที่ค่อยๆเสื่อมสลายความเป็นเมืองเก่าลงและบ้างก็เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอันเนื่องมาจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ (Innocent development) ในกระบวนการทำให้ทันสมัย (Modernization) และการทำให้เป็นเมืองแบบตะวันตก (Urbanization) ในเมืองทั้งหลายในเอเชียที่กำลังพัฒนาและบ้างก็เป็นมรดกโลก เช่น อยุธยา, กรุงเทพฯ, ฮานอย, ปักกิ่ง, และจาการ์ตาประเทศที่กำลังพัฒนาเหล่านี้ได้พยายามและเร่งรัดพัฒนาประเทศให้ (ดู) ทันสมัยตามข้อกำหนดของประเทศที่พัฒนาแล้วโดยมีรูปแบบเดียวกัน ได้แก่การเน้นที่ระบบของเมืองที่เป็นสาธารณะในรูปแบบต่างๆโดยมิได้ตั้ง(หรือคิดว่าตั้ง)อยู่บนรากฐานและลักษณะพิเศษของเมืองโบราณ ประสบการณ์ลักษณะนี้จึงปรากฏทั่วไปจากเมืองเก่าหลายเมืองที่ถูกทำลาย“บรรยากาศของเมืองทางประวัติศาสตร์” (Sense of historic city) อย่างไม่มีวันหวนคืนของขนาด, สัดส่วน,และการใช้ประโยชน์ของเมืองที่เคยมีมาแต่โบราณ

การจำศีล (Hibernation) ของมรดกทางศาสนาที่ยังมีชีวิต

ข้อจำกัดอีกประการหนึ่งได้แก่ข้อจำกัดทางทรัพยากรธรรมชาติ, กายภาพ, และภูมิศาสตร์ ควรถูกพิจารณาเทียบเท่าคุณค่าทางสังคม, เศรษฐกิจ, และการเมืองการปกครองที่มีรายละเอียดหลายมิติ สิ่งสำคัญที่สุดของเมืองเก่าที่กำลังพัฒนาข้างต้นคือเมืองเหล่านี้มีแนวโน้มมุ่งไปสู่ความเสื่อมอย่างรวดเร็วของโบราณสถานและ“ความเป็นเมืองเก่า” หากความเห็นนี้ถูกต้อง ระดับการถูกทำลายหรือเสื่อมบรรยากาศความเป็นเมืองเก่าไป สามารถพิจารณาได้จากบริเวณที่เป็น“หัวใจ”ของเมืองเก่า (Core area) ที่มีความเข้มข้นที่สุดของมรดกทางวัฒนธรรมของเมือง โดยกายภาพได้แก่อาคาร, กลุ่มอาคาร, และอนุสรณ์สถาน (Monument) อันทรงคุณค่าระดับเมืองที่เกาะเกี่ยวสัมพันธ์กับชุมชนเป็นกลุ่มก้อนที่เข้มแข็งและถูกเชื่อมเข้าหากันในลักษณะ“การ”ด้วยกิจกรรม (Activity) ที่ทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะทำให้ลดภาวะเมืองเก่าที่แตกเป็นเสี่ยงๆ (Fragmentation) ลงให้น้อยที่สุดได้

สำหรับในเมืองเก่าเชียงใหม่ นั้น ประกอบด้วยวัดอันทรงคุณค่าจำนวนมากทั้งที่ยังเป็นวัดรุ่ง (Living) และวัดร้าง (Abandoned) โดยปัจจัยดังกล่าวก็หนีไม่พ้นประสบการณ์ที่เกิดในหลายๆ เมืองข้างต้นดังนี้

“...เมืองเก่าเชียงใหม่กำลังถูกคุกคาม, เสื่อมสลาย, และได้ผลกระทบจากการที่พื้นที่หัวใจของเมืองได้สาบสูญไปตลอดกาล กระบวนการนี้บ่งชี้ให้เห็นถึงระดับการเสื่อมปานกลางของความ เป็นกลุ่มโบราณสถานที่กำลังแตกแยกออกจากกัน...ระดับปานกลางนี้สามารถอ้างได้ว่าเมือง เชียงใหม่กำลังแปรเปลี่ยนอย่างรุนแรงแต่ยังคงหลงเหลือถึงความเป็นเมืองเก่าอยู่...”

(กรมศิลปากร, 2532:144-145)

เป็นที่ชัดเจนว่าไม่เพียงความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นระหว่างวัดและชุมชนเป็นสิ่งที่ขาดกันเสียมิได้ในปัจจัยทางศาสนา แต่จำเป็นที่จะต้องสัมพันธ์กับบริบทความเป็นเมืองเก่าด้วย วัดและวัดร้าง นั้นสามารถแยกออกจากกันได้ด้วย“ความมีชีวิต” (Living condition) อันประกอบด้วยการใช้งาน, กิจกรรม, และความต่อเนื่องของผู้ใช้ทั้งภายนอกและภายในที่สัมพันธ์กัน อีกทั้งพิจารณาสภาพทางกายภาพและคุณค่าทางจิตวิญญาณ ไปพร้อมกันของความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred place) ตลอดเวลานั่นเอง

หากพิจารณาในระดับสากลนั้น ประสบการณ์ที่ชัดเจนอาจเปรียบเทียบกับเมืองและสถานที่ทางศาสนาที่ตั้งอยู่ในเมืองที่ได้รับผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่2 หลายเมืองยุทธศาสตร์ในยุโรปนั้นโบสถ์ทั้งระดับเมืองและชุมชนได้ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก การถูกทำลายลงนี้มีทั้งถูกทิ้งระเบิดเสียหายทางกายภาพโดยตรงและที่ได้รับผลกระทบโดยอ้อมจากผู้อุปถัมภ์เดิมที่เปลี่ยนไป

ตามสภาพเศรษฐกิจสังคม, การเมือง, และที่สำคัญที่สุดสภาพจิตใจและความศรัทธาที่บอบช้ำ โบสถ์และเมืองจำนวนมากเหล่านี้ได้ถูกปฏิสังขรณ์อย่างค่อยเป็นค่อยไปมาจนถึงบัดนี้เป็นเวลากว่า60ปีและยังคงดำเนินการอย่างต่อเนื่อง บทเรียนจากเรื่องนี้ได้แก่โบสถ์ที่ถูกทิ้งร้างมากมายในยุโรปสมัยนั้นคือการขาดซึ่ง“สภาพที่มีชีวิต” (Living condition) ที่ตัดขาดระหว่างสถานที่ทางศาสนากับชุมชนที่อุปถัมภ์ ซึ่งเป็นปัจจัยทางสังคมที่สำคัญที่สะท้อนสภาพสังคมและชุมชนที่แตกเป็นเสี่ยงอันเนื่องมาจากพิษภัยของสงคราม

แม้ว่าลักษณะการทิ้งร้างในบริบททางของวัดในพุทธศาสนาและโบสถ์ทางคริสต์ศาสนาจะมีความขัดแย้งกันในเรื่องคำสอน, วัตรปฏิบัติ, และความเป็นมา แต่ทั้งสองรูปแบบล้วนต้องการการฟื้นฟูที่เหมือนกันอันได้แก่การปรับปรุงทางกายภาพและ“การเติมเต็มศรัทธา” (Faith fulfillment) จากผู้ศรัทธาในระดับต่างๆ อันจะเป็นผู้อุปถัมภ์ให้ระบบนั้นสมบูรณ์และอยู่รอดได้ ดังนั้นไม่ว่าปรากฏการณ์การทิ้งร้างของปูชนียสถาน(Sacred place) หรือศาสนสถาน (Religious place) จึงเกิดขึ้นได้กับทุกศาสนาโดยขึ้นอยู่กับสถานะและสังคมที่เป็นแบบเฉพาะของแต่ละวัฒนธรรม สมมติฐานหลักของงานวิจัยนี้จึงตั้งอยู่ที่ว่า ศาสนสถานใดๆ จะเกิดการร้าง หากสังคมนั้นๆได้ทำให้“สภาพที่มีชีวิต”ของศาสนสถานนั้นๆ หดหายไป สมมติฐานนี้จึงนำไปสู่กลวิธีการจัดการและอนุรักษ์ได้เป็นอย่างดี การพัฒนาที่ยั่งยืนที่สุดของศาสนสถานร้างในระดับสากลจึงควรพิจารณาไม่เพียงการปรับปรุงทางกายภาพแต่ควรแสวงหาความเป็นได้ที่จะทำให้อาสนสถานนั้นมีการฟื้นฟูสู่ความมีชีวิตขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งให้ได้

เป็นที่ชัดเจนว่าสภาพสังคมนั้นมีส่วนต่อการร้างของศาสนสถานเป็นอย่างมาก ในบริบทแบบไทยนั้นวัดร้างมีแนวโน้มที่จะอ้างอิงไปถึงวัดโบราณสมัยสุโขทัย, อยุธยา, และเชียงใหม่มากกว่าที่หมายถึงวัดที่เพิ่งตั้งขึ้นไม่นานและร้าง วัดโบราณบางวัดได้ถูกรื้อถอนมาโดยตลอดหลายสมัยและปัจจุบันได้กลายเป็นโบราณสถานแห่งชาติ บ้างถูกปฏิสังขรณ์และฟื้นขึ้นเป็นวัดที่มีชีวิตอีกครั้งได้สำเร็จ และมีวัดร้างจำนวนไม่น้อยที่ถูกรื้อ, ทำลาย, และถูกปรับเปลี่ยนทั้งหมดให้กลายเป็น“พื้นที่ใหม่” (New space) ตามการพัฒนาของยุคสมัย กระบวนการที่เป็นพลวัติเหล่านี้จะขึ้นอยู่กับกระแสและความนิยมในแต่ละยุคสมัยซึ่งพยายามจะอธิบายว่าการปรับเปลี่ยนพื้นที่วัดร้างสู่การใช้งานใหม่เป็นสิ่งที่“จำเป็น”และ“หลีกเลี่ยงไม่ได้”อันได้ผลกระทบจากวาทะกรรม (Discourse) ทางการเมือง, เศรษฐกิจเชิงสังคม (Socio-economic), กระบวนการทำให้ทันสมัย (Modernization) , และกระบวนการทำให้เป็นเมืองแบบตะวันตก(Urbanization)

ดังนั้นหากบริบทของวัดร้างมักถูกกล่าวอ้างว่าหมายถึง “ความโบราณ”ซึ่งจะขัดแย้งในตัวเองกับ “ความทันสมัย” ซึ่งหมายถึงการมีชีวิตร่วมสมัยและเป็นปัจจุบันเสมือนนั้น การต่อเรื่อง “เก่า”

กับ “ใหม่”, “โบราณ” กับ “ทันสมัย” อันเชื่อมโยงไปสู่ “ความตาย” และ “การมีชีวิต” จึงเป็นสิ่งที่เหมือนเส้นขนานที่ยากที่จะบรรจบกันได้ หากเป็นเช่นนี้จริงวัดร้างจึงหลีกเลี่ยงมิได้ที่จะต้องเผชิญหน้ากับความขัดแย้งที่สิ่งหนึ่ง “หยุดนิ่ง” แต่สิ่งแวดล้อมกลับเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนตลอดเวลา ในหลายรูปแบบ ด้วยเหตุนี้วิธีคิดต่อวัดร้างจึงเป็นสิ่งที่ท้าทายตลอดมาว่าอะไรคือการแก้ปัญหาที่ดีที่สุด? และวัดร้างจำนวนมากเหล่านี้จะอยู่รอดได้อย่างไรท่ามกลางสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา? ลักษณะปัญหาที่มีความขัดแย้งในตัวเองนี้จึงมักต้องการมุมมองที่เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน, การประนีประนอม, และการแก้ปัญหาแบบยังประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (Win-win situation) ไม่เพียงในกระบวนการจัดการแต่ควรเป็นสิ่งที่พัฒนาขึ้นจากแนวทางคิด (Approach) ที่เป็นระบบที่ตั้งขึ้นจากปัจจัยที่เป็นไปได้ (Possible factors)

การอธิบายเรื่องปรากฏการณ์วัดร้างจึงควรพิจารณาถึงการแปรเปลี่ยนอย่างเป็นระบบจาก “การมีชีวิต” สู่ “การร้าง” ในรูปแบบวัฏจักร วิธีคิดลักษณะนี้จึงท้าทายต่อการนิยามพื้นฐานเรื่อง “อนุสรณ์สถานที่ยังมีชีวิตอยู่” (Living monument) และ “อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” (Death monument) ซึ่งเป็นขัดแย้งและถูกแบ่งแยกออกจากกันเสมอ นิยามวัดร้างของกรมศิลปากรได้อธิบายไปทางอนุสรณ์สถานที่ตายแล้วไว้ว่า

“...เคยมีการใช้งานในอดีตแต่ร้างลงด้วยเหตุบางประการ, รวมไปถึงสังคมและจารีตของมันไม่เกี่ยวข้องกับปัจจุบันอีกต่อไป สถานะพังทลายหรือเป็นซากอดีตมากกว่าการใช้สอยในปัจจุบัน
...”

(กรมศิลปากร, 2532:34-35)

สถานะที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออก (Dilemma) นี้ สามารถอธิบายธรรมชาติในตัวเองได้ด้วยเช่นกัน ภาวะที่ปราศจาก “ชีวิต” ทั้งในตัวเองและสิ่งแวดล้อมได้ทำให้วัดร้างทั้งหลายมีสภาพและบรรยากาศที่ “ไม่สมบูรณ์” (Incompleteness) ความไม่สมบูรณ์ในวงจรชีวิตทางศาสนาของวัดร้างนี้นอกจากเรื่องทางสังคมในวงกว้างแล้ว ยังอาจเกี่ยวกับปัจจัยทางศาสนาโดยตรง เช่น การเสื่อมศรัทธา, การขาดพระสงฆ์, และผู้อุปถัมภ์ เป็นต้น

หากจุดมุ่งหมายดั้งเดิมของผู้ก่อตั้งวัด คือการให้ศรัทธาเป็นผู้อุปถัมภ์วัดอย่างต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น การแก้ปัญหาขั้นพื้นฐานของวัดร้างใดๆจึงควรฟื้นฟูที่จุดนี้ หากสิ่งที่ตรงข้ามกับ “การมีชีวิต” คือ “ความตาย” วัดร้างจึงถูกตีความว่าเป็นศาสนสถาน “ที่ตายแล้ว” เสมอ ในความเป็นจริงความตายของวัดร้างควรควรประเมินจากระดับของความเป็นไปได้ในการฟื้นคืนเป็นวัดที่มีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง ด้วยเหตุนี้นิยามของวัดร้างจึงทำให้เข้าใจง่ายขึ้นได้ว่า

“วัด (ที่มีชีวิต) ซึ่งได้สลับไป (จำศีล/Hibernating), รอคอยการปลุกให้ตื่น (การฟื้นฟู/Revitalization) ด้วยวิธีบางอย่างในอนาคต, เพื่อจะกลายเป็นวัด(ที่มีชีวิต)อีกครั้งหนึ่ง”

(ปรับปรุงจากการสัมภาษณ์ นายจำลอง กิจศิริและสุพัฒน์ เมืองมัจฉา เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2549)

ด้วยเหตุนี้สถานะปรากฏการณ์วัดร้างจึงมีความซับซ้อนยิ่งอันเกี่ยวเนื่องด้วยความมี/ไม่มีชีวิตที่จะอธิบายผ่านการใช้งานของสถานที่ (Function/land-use) และกิจกรรมทางศาสนา (Sacred activity) ลักษณะเฉพาะจึงอยู่ที่ว่าวัดร้างใดๆ นั้นสามารถที่จะ“ตื่น”ขึ้นได้หากมีการ“ปลุก”และมีการถูกนิยามว่าเป็นอนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว (Death monument) อันจะนำมาซึ่งการอนุรักษ์และพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน (สำหรับสิ่งที่ตายแล้ว) ตลอดมา

อุปสงค์และอุปทานของผู้อุปถัมภ์วัด

นอกจากค่านิยมและความนิยมอย่างสูงในการสร้างวัดในเขตเมืองเก่าในยุคทองของเชียงใหม่เป็นกุญแจสำคัญที่จะไขเรื่องปัจจัยการร้างของวัดแล้ว ยังสามารถพิจารณาโดยใช้หลัก “อุปสงค์-อุปทาน” (demand-supply) ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานทางเศรษฐศาสตร์เพื่อความเข้าใจปรากฏการณ์นี้ได้ดียิ่งขึ้น โดยพบว่าวัดที่มีสถานะสูงส่งตามผู้ก่อตั้งที่เป็นขุนนางระดับต่างๆ นั้นมิได้ก่อตั้งวัดตามอุปสงค์ที่แท้จริงตามความต้องการของชุมชน แม้ว่าผู้ก่อตั้งชั้นสูงเหล่านี้จะมีกลบนาครวัดในกำกับและทาสเป็นจำนวนมากภายนอกกำแพงเมืองเพื่อเป็นข้าวัดมีหน้าที่บำรุงและรักษาวัดสืบไป ครั้นกลบนาเหล่านี้จะอยู่เป็นชุมชนทั้งในและนอกกำแพงเมืองซึ่งรวมถึงการนำผลผลิตทางการเกษตรมาถวายวัดในแต่ละปีด้วยซึ่งเป็นจารีตโบราณที่จำทำให้วัดต่างๆ อยู่รอดได้อย่างมั่นคง จากการศึกษาเชิงปริมาณพบว่าวัดซึ่งเกิดการร้างนั้นมิได้ถูกก่อตั้งขึ้นและตั้งอยู่ในตำแหน่งที่จะตอบสนอง “ความศรัทธาที่แท้จริง” ของชุมชนทางศาสนาได้ เนื่องมาจากวัดในเขตกำแพงเมืองนั้นมีฐานานุศักดิ์สูงรวมกัน มิใช่ในฐานะวัดของชุมชนที่แท้จริง จึงต้องการอุปถัมภ์ในฐานะที่“พิเศษ” จากเชื้อสายของผู้ก่อตั้งเสมอในลักษณะวัดประจำตระกูล กาลเวลาเปลี่ยนไปหากเชื้อสายนั้นตกต่ำลง สถานภาพของวัดจึงอาจตกต่ำลงด้วยเช่นกัน

ความ “ไม่สมดุล” ของอุปสงค์และอุปทาน ระหว่างวัดกับผู้อุปถัมภ์(ที่แท้จริง) ในลักษณะนี้จึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับสภาพสังคมและการเมืองมากกว่าที่คาดคิด ด้วยเหตุนี้อาจเกิดความผันแปรทางการเมืองเช่นสงครามหรือภัยพิบัติที่สังคมและคนจำนวนมากมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว วัดที่มีสถานะเปราะบางเช่นนี้จึงมีแนวโน้มที่จะร้างในเวลาอันรวดเร็ว ในยุคทองนั้นจากการศึกษาพบว่าถูกสถาปนาขึ้นใกล้เคียงกันแบบกำแพงวัดชนกำแพงวัดแทบจะไม่มีที่ว่างสำหรับชุมชนเลย อีกทั้งชุมชนทางศาสนาที่มักอยู่รอบวัดไม่สามารถทำได้ เนื่องจากคนระดับล่างที่ถูกกลบนาให้เป็นข้าวัดนั้นไม่

สามารถอยู่อาศัยในเขตนี้ได้ วัดจึงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วส่วนประชากรที่อาศัยในเมืองนั้น คงเดิม ก็ต้องเป็นชาวไถยวน, กษัตริย์, เชื้อพระวงศ์, ขุนนางชั้นสูง, และพระสงฆ์ประจำวัดเท่านั้น ซึ่งนับเป็นลักษณะพิเศษของวัดจำนวนมากในพื้นที่เฉพาะและจำกัดอย่างยิ่ง

อีกประเด็นที่น่าสนใจทางเศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับวัดร้าง ได้แก่วัดที่ถูกสร้างขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันของยุคทองนี้ได้เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรของอาณาจักรเป็นอย่างมากการใช้ทรัพยากรที่จำกัดในเวลาใกล้เคียงกันอันประกอบด้วย ข้าทาส, แรงงาน, วัสดุในการก่อสร้าง, เวลา, และเงินทองนั้นถือเป็นความเสี่ยงต่อความมั่นคงของรัฐอีกด้วย โดยในระยะยาวของกรุงศรีอยุธยาต้องเผชิญหน้ากับการขาดแคลนทรัพยากรซึ่งจะเป็นผลในทางเศรษฐกิจและการเมือง เป็นปัจจัยของยุคเสื่อมของอาณาจักรต่อไปซึ่งมักพบได้เสมอในประวัติศาสตร์สากลหลังจากถึงขีดสุดของความเจริญสูงสุดในยุคทองแล้ว ตัวอย่างได้แก่การล่มสลายของอาณาจักรส่วนใหญ่ไปกับการสร้างนครวัดและปราสาทหินต่างๆพร้อมๆกันของพระเจ้าไชยวรมันที่ 7 ในศต.ที่13และการล่มสลายลงของอาณาจักรพุกามจากการสร้างเจดีย์ถึง 4,000 องค์ในช่วงศต.ที่ 14 และมีส่วนเปิดทางให้เมืองเชียงใหม่ได้ตั้งตัวขึ้นมาได้ ซึ่งพิจารณาจากช่วงเวลาแล้วเป็นไปได้ว่าคติการสร้างวัดจำนวนมากในเขตเมืองอาจได้อิทธิพลมาจากพุกาม โดยพุกามนั้นเป็นอาณาจักรใหญ่ที่ไม่มีทรัพยากรทางธรรมชาติสมบูรณ์ แต่มั่งคั่งจากเส้นทางค้าทาส มีความเสี่ยงสูงในการบริหารทรัพยากรของอาณาจักรเพื่อการดูแลรักษาวัดเก่าและสร้างวัดใหม่อย่างต่อเนื่องในขณะที่ทรัพยากรในด้านต่างๆมีเท่าเดิม เมื่อถึงจุดหนึ่งที่เกิดขึ้นกว่าจะควบคุมได้อาณาจักรจึงล่มสลายลงได้ไม่ยาก และจะรวดเร็วยิ่งขึ้นหากถูกรุกรานจากอาณาจักรอื่นในเวลาที่ย่อนแอ

ความสนใจของผู้ปกครองมีผลต่อความอยู่รอดและความมั่นคงของอาณาจักรด้วยเช่นกัน ในทางการเมืองนั้นความสมดุลพื้นฐานประกอบด้วย

1. ปัจจัยทางสังคม-ศาสนา, การดำเนินชีวิต, การแสดงออกทางสังคม (Social implication)
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ-รายรับและรายจ่ายของอาณาจักร
3. ปัจจัยทางการเมือง-ศักยภาพของผู้ปกครอง, กำลังทหาร, และระบบราชการ

สิ่งเหล่านี้หากเอนเอียงไปทางใดทางหนึ่งมากเกินไปย่อมเกิดความไม่สมดุลและนำมาซึ่งผลกระทบเชิงโครงสร้าง ในกรณีที่ผู้ปกครองให้ความสนใจกับกิจการทางศาสนามากเกินไป ผลของความไม่สมดุลคือความอ่อนแอของอาณาจักรที่จะกระทบต่อความมั่นคงในยุคต่อไปได้ไม่ยาก

อนึ่ง ค่านิยมทางวัฒนธรรมก็ผลต่อวัดร้างด้วยเช่นกัน เนื่องมาจากจารีตท้องถิ่นของเชียงใหม่นี้ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากพม่าอยู่มากอันเกิดจากการถูปกครองโดยพม่าถึง 200 ปี ชาวเชียงใหม่จึงนิยมให้ลูกหลานบวชเณรมากกว่าบวชเป็นพระภิกษุ (ชเนศวร์ เจริญเมืองและดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2530) อธิบายได้ว่าเป็นข้อจำกัดทางด้านประชากร เนื่องด้วยเพศชายนั้นเป็นแรงงานสำคัญทางภาคเกษตรและเป็นเพศเดียวที่สามารถสืบพระศาสนาได้ เพศชายในวัยหนุ่มจึงเป็นที่ต้องการในสมัยก่อนมาก เมื่อได้บวชเณรจนเติบโตใหญ่แล้วก็มักจะลาสิกขาไปช่วยภาคเกษตรหรือทำงานช่างให้กับครอบครัว ส่วนวัดจำนวนมากที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นแน่นอนว่าต้องการพระภิกษุมากกว่าสามเณรมาก เนื่องจากสามารถประกอบพิธีได้และวัดใดๆจำเป็นต้องมีพระจำพรรษาอย่างน้อยองค์จำพรรษาประจำ อันเป็นตัวชี้วัดสำคัญของการเป็นวัดที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังนั้นการขาดพระจำพรรษาเป็นระยะเวลานานจึงเป็นการเริ่มต้นของสถานะวัดร้างนั่นเอง การขาดความสมดุลในสัดส่วนระหว่างวัด(มาก)กับพระ (น้อย) นั้น จึงเป็นกุญแจสำคัญของปรากฏการณ์วัดร้างตลอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงหลังยุคเทศาภิบาลและการเร่งทำเมืองเชียงใหม่ให้ทันสมัยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ (อนุ เนินหาด, 2547)

กล่าวโดยสรุป การเติมเต็มความศรัทธา (Faith fulfillment) เป็นหัวใจสำคัญของวงจรการอุปถัมภ์ทางศาสนา การอุปถัมภ์ข้างต้นคืออธิบายระบบปัญหา (Problematic) ของตั้งแต่วัดที่มีชีวิต (Living wat) จนกลายเป็นวัดร้าง (Abandoned wat) โดยตั้งสมมติฐานจากศักยภาพของผู้อุปถัมภ์ในระยะยาวเป็นสำคัญ สถานะ“ขาดผู้อุปถัมภ์”จึงเป็นบ่อเกิด(Matrix)ของระบบทั้งหมด เมื่อใดก็ตามที่“ความศักดิ์สิทธิ์”ได้กลายเป็น“ความไม่ศักดิ์สิทธิ์”ขึ้นในกิจการของของวัดใดๆ เมื่อนั้นถือได้ว่าได้เกิดการ“ลัดวงจร” (Short-circuit) ที่ระบบ“วงจรการอุปถัมภ์”ซึ่งอยู่ภายใต้สังคมทางพุทธศาสนาอย่างช้าๆและในที่สุดจะนำไปสู่สถานะวัดที่ร้างได้ในทางใดทางหนึ่ง (วิณา อินทรศาสตร์, 2546) ในสถานะปัจจุบันและโดยการตัดสินใจของคนในรุ่นนี้จึงควรตั้งคำถามว่า เราจะรักษาความสำคัญทางศาสนาในมรดกที่เหลือนี้ได้อย่างไร? คำตอบซึ่งอาจนำมาซึ่งคำถามที่ยากยิ่งกว่าก็คือ เราจะสนับสนุนและส่งเสริมให้ชุมชนทางพุทธศาสนามีความเข้มแข็งและอยู่รอดอย่างต่อเนื่องได้อย่างไร? เนื่องมาจากชุมชนเหล่านี้เองคือผู้อุปถัมภ์ที่ยั่งยืนต่อทั้งวัดที่ยังมีชีวิตอยู่และวัดร้าง

ข้อจำกัดทางกฎหมายและอำนาจหน้าที่

ในอดีตนั้นผู้ปกครองชาวสยามได้ตระหนักถึงความสำคัญของโบราณสถานตลอดมาแต่ก็นั่นเพียงความเป็นศาสนสถานอันประกอบด้วยพระพุทธรูปสำคัญและทรัพย์สินต่างๆ ของวัดเป็นหลัก โดยสะท้อนผ่านบางมาตราในกฎหมายตราสามดวงซึ่งมีมาแต่อยุธยาตอนปลายและยังใช้อยู่จนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น

“มาตราที่49...หากขโมยได้ลักลอบทำลายพระพุทธรูป, เจดีย์, หรือวิหาร...พิจารณาเป็นสังแล้ว ให้ตัดนิ้วมือนั้นทิ้ง”

(กรมศิลปากร, 2532: 56)

มาตรานี้ของกฎหมายโบราณได้อธิบายถึงความสำคัญของศาสนสถานและวิธีป้องกันเพื่อบำรุงรักษาได้เป็นอย่างดี ก่อนการก่อตั้งกรมศิลปากรซึ่งได้อธิพลทฤษฎีแบบตะวันตกนั้น การรู้คุณค่าของโบราณสถานแต่โบราณจะต้องคำนึงถึง“อรรถประโยชน์ที่ศักดิ์สิทธิ์” (Sacred function) ซึ่งเกี่ยวกับความเชื่อและสถาบันกษัตริย์เสมอ การป้องกันรักษาวัตถุที่ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อดังกล่าวนี้นี้มีความแตกต่างจากการพิจารณาคุณค่าในยุคปัจจุบันที่แบ่งเป็นส่วนๆเป็นอันมาก เช่น คุณค่าทางสถาปัตยกรรมและคุณค่าทางสุนทรียภาพ ดังนั้นการจัดลำดับความสำคัญของแต่ละสถานที่เพื่อการอนุรักษ์จึงชี้วัดที่คุณค่าของแต่ละอาคาร ผลลัพธ์จึงปรากฏว่าพระราชวังหรือวัดของราชวงศ์ได้รับการความสนใจมากกว่าอาคารที่พักอาศัยของคนธรรมดา ฐานานุศักดิ์ที่ต่างกันของสถานที่และอาคารจึงแสดงออกผ่านความแตกต่างของการใช้วัสดุ, ขนาด, และรูปแบบการตกแต่งด้วยเช่นกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าระดับฐานานุศักดิ์ที่สูงกว่ามักจะได้รับการดูแลรักษาที่สูงกว่าเสมอ การอนุรักษ์เจดีย์และวิหารโบราณต่างๆจึงไม่ควรตั้งคำถามว่าจะคงสภาพวัสดุทางกายภาพให้คงอยู่ได้อย่างไร? แต่ควรพิจารณาว่าจะทำให้ความเชื่อทางศาสนาของสถานที่นั้นมีความต่อเนื่องสู่นาคตได้อย่างไร โดยการรักษาไว้ซึ่งสถานะความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่?

กรมศิลปากร

ความเคลื่อนไหวทางการอนุรักษ์ในสยามได้เติบโตมาจากการตระหนักถึงคุณค่าของโบราณวัตถุที่ถูกสะสมโดยชนชั้นปกครองและสมาชิกราชวงศ์ โดยเชื่อว่าชิ้นส่วนจากอดีตเหล่านี้คือหลักฐานแสดงถึงอารยธรรมของสยามและควรถูกนำเสนอในรูปของพิพิธภัณฑ์หลวง หลักฐานที่สำคัญได้เริ่มที่การก่อตั้งโบราณคดีสมาคม ในสมัยรัชกาลที่5ในปี 2449 (Akagawa and Tiamsoon, 2005) ในรัฐบาลสมัยรัชกาลที่5ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับซากของเมืองหลวงเก่าทั้งอยุธยาและสุโขทัยว่าเป็นเป็นส่วนหนึ่งของการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของสยาม ด้วยเหตุว่าเป็นสมัยที่ต้องเผชิญกระบวนการล่าเมืองขึ้นจากตะวันตก ความเจริญรุ่งเรืองโบราณของราชอาณาจักรสยามจึงถูกนำมายืนยันว่า “สยามเป็นประเทศที่มีอารยธรรมสูงประเทศหนึ่ง” เพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราชที่ชาติตะวันตกมักอ้างเรื่องความไร้อารยธรรมของดินแดนห่างไกลที่จะต้องเข้าครอบครองเพื่อพัฒนาให้ดีขึ้น

ต่อมาในสมัยของรัชกาลที่6 กรมศิลปากรได้ถูกสถาปนาขึ้นเป็นครั้งแรกในปี 2454 เพื่อสงวนและรักษาไว้ทั้งวัตถุและอาคารที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม (Akagawa and Tiamsoon, 2005)

แนวคิดเบื้องต้น ได้อิทธิพลมาจากสถาบันการศึกษาฝรั่งเศสในดินแดนตะวันออกไกล (The École française d'Extrême-Orient (EFEO) ซึ่งศึกษาเรื่องต่างๆอันเกี่ยวกับสังคมเอเชีย การกิจหนึ่งของสถาบันคือการสำรวจและรักษาโบราณสถานนับไม่ถ้วนในเขตปกครองอินโดจีนของฝรั่งเศส โดยมีแนวคิดการอนุรักษ์แบบ“ไม่ปฏิสังขรณ์แต่เพียงรักษาไว้เท่าที่ทำได้ให้นานที่สุด” (กรมศิลปากร, 2532: 95) ยิ่งกว่านั้นนักวิชาการฝรั่งเศสจากสถาบันนี้ได้แต่งตำราทางวิทยาศาสตร์และเรื่องราวการสำรวจเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะถูกใช้เป็นเอกสารอ้างอิงที่สำคัญที่กล่าวถึงการอนุรักษ์โบราณสถานในอินโดจีนและสยามต่อไป

ด้วยเหตุข้างต้น โครงการอนุรักษ์ต่างๆของกรมศิลปากรจึงใช้หลักวิชาที่เรียนรู้มาจากสถาบันของฝรั่งเศส และพบปัญหาที่ตามมาเกี่ยวกับวัสดุก่อสร้าง ทฤษฎีของฝรั่งเศสสามารถทำได้กับโบราณสถานที่เป็นหินหรือศิลาแลงเช่นในเขมรและเวียดนาม แต่ในประเทศไทยโบราณสถานส่วนใหญ่สร้างขึ้นด้วยเทคนิคการก่ออิฐโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์ที่ต้องการให้อยู่คงทนที่สุด วิธีการที่ได้ผลดีกับหินและศิลาแลงเมื่อนำมาใช้กับการก่ออิฐกลับทำให้ยังเพิ่มความเสียหายอย่างรวดเร็วภายใน 3-5 ปีก็ล้มลงอย่างราบคาบ (กรมศิลปากร, 2532) นี่ก็อบทเรียนที่สำคัญในช่วงต้นของการอนุรักษ์แบบกรมศิลปากร

ต่อมาในช่วงปี 2506-2520 บุคลากรของกรมศิลปก็ได้ค่อยๆมีการเปลี่ยนแปลงแนวทางการทำงาน โดยได้รับทุนการอบรมอย่างต่อเนื่องด้วยจากสถาบัน ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) แห่งประเทศอิตาลี โดยได้วิธีคิดและกระบวนการตามกฎบัตรการอนุรักษ์สากล (International Charter for the Conservation and Restoration of Monument and Sites) หรือที่เรียกสั้นๆกันว่ากฎบัตรเวนิส (Venice Charter 1964) (Akagawa and Tiamsoon, 2005) วิธีคิดผ่านหลักวิชาแบบอิตาลีมีความแตกต่างจากแบบฝรั่งเศสในเรื่องอรรถประโยชน์และวัตถุประสงค์ต่อโบราณสถาน สิ่งที่ชัดเจนได้แก่โบราณสถานใดๆไม่ควรถูกเสริมความแข็งแรงเพื่อที่สุดแล้วก็เสื่อมสลายลง แต่ควรให้มีการใช้งานที่มากขึ้นเพื่อตอบรับกับสังคมในแต่ละยุคสมัยเพื่อให้คงความเป็นปัจจุบันอยู่เสมอ

นอกจากนั้น โบราณสถานทั้งหลายไม่ควรถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ถึงอดีตแต่ควรทำให้เป็นปัจจุบันโดยการกลุ่บนนำมาใช้ใหม่ (Re-functioning) เช่นในเรื่องการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว ด้วยมุมมองต่อโบราณสถาน que เปลี่ยนไปเช่นนี้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4-5 (2520-2529) กรมศิลปากรจึงได้รับงบประมาณเพื่อการคงสภาพและปฏิสังขรณ์โบราณสถานมากมาย แต่เป็นที่น่าเสียดายว่ามีได้เป็นไปเพื่อการส่งเสริมคุณค่าในตัวโบราณสถานแต่กลับเพื่อสนับสนุนและขยายฐานเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว อาทิเช่นการออกแบบปรับปรุง

โบราณสถานสุโขทัยให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ซึ่งเป็นโครงการที่ใหญ่ในขณะนั้นเพื่อกระตุ้นการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ (กรมศิลปากร, 2532)

ความร่วมมือร่วมกันจากการอบรมICCROMกับบุคลากรของกรมศิลปากร ยังคงดำเนินอยู่ถึงปัจจุบันในลักษณะทุนรัฐบาล ดังนั้นกฎบัตรเวนิสจึงเป็นแบบที่แปลงไปสู่วิถีคิดต่อการอนุรักษ์ (Akagawa and Tiamsoon, 2005) การเกิดขึ้นของ“ข้อเสนอแนะในการอนุรักษ์”สำหรับการปฏิบัติหรือที่เรียกกันว่าระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.2528 ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นกฎบัตรของไทยฉบับแรกและบางเอกสารสากลจะเรียกว่า “The Bangkok Charter” (Peleggi, 2002: 28) ซึ่งหากพิจารณาเนื้อหาอย่างละเอียดจะพบว่าเป็นการประยุกต์วิถีคิดของกฎบัตรเวนิสเข้ากับบริบทแบบไทยนั่นเอง

-การอนุรักษ์แบบตะวันตกและตะวันออก

บทบาทเชิงปฏิบัติในการอนุรักษ์ของกรมศิลปากรเกิดจากอำนาจทางกฎหมายโดยตรงซึ่งเรียกว่า พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพ.ศ. 2504 (แก้ไขปรับปรุงฉบับที่ 2 พ.ศ.2535) และระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528 โดยพ.ร.บ.2504ได้ให้นิยามคำว่า“โบราณสถาน”ไว้และขัดแย้งกับวิถีคิดต่อการอนุรักษ์ในปัจจุบัน อันเนื่องมาจากคำว่า“โบราณ”นั้นกินความหมายเพียงมิติเดียวของเวลาอันได้แก่อดีตซึ่งจบหรือ“ตาย”ไปแล้ว คำว่า“โบราณ”นี้ยังสามารถสะท้อนทัศนคติของสังคมไทยและผู้นำในแต่ละสมัยต่อโบราณสถานได้อีกด้วย หากความเห็นในแง่ลบของคำว่า“โบราณ”หมายถึง การดำรงอยู่ผิดสมัย (Anachronistic) เฉพาะแต่ในอดีตและแยกส่วนออกจากชีวิตปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง ความเข้าใจนี้จะส่งผลถึงความแปลกแยก (Alienation) ต่อการรับรู้และเกี่ยวข้องของชาวบ้านทั้งท้องถิ่นและระดับสาธารณะในการอาศัยอยู่ร่วมกันและดูแลรักษาโบราณสถาน การใช้คำว่า “โบราณ” นี้จึงมีมองข้ามการเชื่อมโยงโบราณสถานสู่ปัจจุบันการคงอยู่อย่างยั่งยืนร่วมกันระหว่างโบราณสถานและชุมชนในอนาคตต่อไปภายหน้า

ในปัจจุบันการตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ได้เผยแพร่ไปอย่างกว้างขวางและได้รับการพัฒนาขึ้นไปตามยุคสมัย ปัจจุบันในระดับสากลได้พยายามที่จะแทนที่คำและความหมายของ“โบราณ”ด้วยแนวคิดเรื่อง“มรดก” (Heritage) ซึ่งเปิดกว้างทางมิติของเวลามากกว่า อันได้แก่อดีต, ปัจจุบัน, และอนาคตซึ่งขยายการรับรู้เป็นแบบองค์รวมที่สัมพันธ์กัน (Holistic way) มากขึ้น มิติทั้ง3ของคำว่า“มรดก”จึงมีโน้มนำผู้คนให้รับรู้และตระหนักถึงความเป็นเจ้าของและความสัมพันธ์ระหว่างกันมากขึ้น ในทางกลับกันการใช้คำว่า“โบราณสถานและโบราณวัตถุ”และ“สถานที่ทางประวัติศาสตร์”โน้มนำให้เชื่อมโยงกับความรู้สึกเกี่ยวกับความโบราณคร่ำครึและของที่ชำรุดเสื่อม

สลายที่จับสมัยไปแล้วแต่ยังคงอยู่อย่างผิดยุค ดังนั้นกฎหมาย “โบราณสถาน” ฉบับต่างๆ จึงเป็นการยืนยัน “ความตาย” กับมรดกของชาติทั้งสิ้น หากชาวบ้านและกรมศิลปากรเชื่อเสียแล้วว่าสถานที่ที่เป็นมรดกนั้นได้ตายแล้ว ดังนั้นจึงเป็นไปไม่ได้เลยที่จะประสบความสำเร็จการส่งเสริมการรู้คุณค่า (Awareness) และความรู้ถึงความเป็นเจ้าของ (Sense of ownership) อันเป็นหัวใจสำคัญสู่ความยั่งยืน กล่าวได้ว่าสิ่งตรงข้ามนี้ได้สะท้อนออกมาผ่านทางวิถีคิดในการสงวนรักษา, ทัศนคติ, และความเข้าใจผิดอันจะนำไปสู่การบริหารจัดการที่ผิดพลาดโดยไม่เจตนาต่อมรดกทางศาสนสถานวัดร้างในทุกๆ วันนั่นเอง

ดังนั้นหนทางที่สังคมไทยได้มองมรดกที่เป็นสถานที่ต่างๆ จึงเป็นไปในเชิงบังคับ (Imperative) เสมอ ผ่านทางคำของราชการว่า “โบราณสถาน” ซึ่งเปรียบเสมือนรหัสลับที่อธิบายความจำกัดในศักยภาพสู่ความสำเร็จของการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนทั้งของกรมศิลปากรและบริบทแบบไทยๆ สังคมไทยนั้นจึงควรเรียนรู้ว่าการให้นิยามเรื่อง “โบราณสถาน” ที่ฝังรากลึกในทัศนคติชาวบ้านและวิถีคิดของราชการไทยนั้นไม่มีวันที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้

ย้อนไปที่ช่วงเวลาก่อนการมาถึงของทฤษฎีการอนุรักษ์แบบฝรั่งเศส, การก่อตั้งกรมศิลปากร, และการเริ่มกระบวนการทำให้ประเทศให้เป็นแบบตะวันตก (Westernization) ในช่วงปลาย ศต.ที่ 19 นั้น สังคมสยามยังผูกพันกับอุดมคติแบบพุทธอย่างเหนียวแน่น เห็นได้จากงานประเพณีของราชอาณาจักรและสังคมทางศาสนา ศาสนาพุทธคือปัจจัยที่จำเป็นในกระบวนการคิดและกฎเกณฑ์ทางสังคมของสยาม เช่น ในทางการเมืองและเศรษฐศาสตร์สังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวิถีชีวิตธรรมดาของชาวบ้านทั่วไป (แม้แต่ในทุกวันนี้ในชุมชนจารีตที่ห่างไกล)

สถานที่อันเป็นมรดกที่มีคุณค่าจากอดีตนั้นเปรียบเช่นเดียวกับสรรพสิ่งในจักรวาลทั้งหลาย ซึ่งมีชีวิต, ลมหายใจ, และวัฏจักรของชีวิต วงจรการเกิด, แก่, เจ็บ, และตายเป็นพุทธภาษิตที่สามารถอธิบายการเสื่อมสลายและพังทลายของอนุสรณ์สถานที่เป็นมรดกได้เป็นอย่างดี ผู้คนไม่ว่าจะกำเนิดจากชนชั้นสูงหรือระดับที่ต่ำสุดในสังคมสามารถมีบทบาทในการทำนุบำรุงและรักษาศาสนาของพวกเขาไม่ว่าจะศาสนาใดสู่คนรุ่นต่อไป ความอยู่รอดและยั่งยืนของศาสนามีได้ดำรงอยู่ในตัวอาคารทางศาสนา แต่อยู่กับจิตใจของผู้ที่เชื่อถือนั้น (สัมภาษณ์ ผศ.วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, วันที่ 16 ธันวาคม 2549) คุณค่าส่วนใหญ่ของอาคารที่เป็นมรดกคือการเป็นส่วนหนึ่งของศาสนา มิใช่กายภาพของอาคาร เนื่องจากอาคารใดๆ ก็หนีไม่พ้นการเสื่อมสลายในทุกนาที่และแปรสภาพสู่ความ “ตาย” ในทุกๆ วันเช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งหลาย (ปัญญานันทะภิกขุ, ม.ป.ป.; Hamilton, 1995)

ตัวอย่างที่ดีของสิ่งที่ตรงข้ามกับ“ความตาย”ได้แก่“การมีชีวิต”(Living) อันเป็นวิธีคิดเกี่ยวกับชิ้นส่วนของพระพุทธรูปและซากเจดีย์ที่ปรากฏทั่วไป ในวิถีพุทธนั้นตัวมรดกและลักษณะการมีชีวิตของมนุษย์ได้เชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออกเนื่องจากอยู่ในกฎเกณฑ์ธรรมชาติเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่นเมื่อชาวบ้านในสังคมจารีตได้ค้นพบชิ้นส่วนของพระพุทธรูป พวกเขาจะให้ความสำคัญกับ “ความสมบูรณ์” โดยการพยายามเติมเต็มองค์พระให้สมบูรณ์ไม่ว่าจะพยายามหาชิ้นส่วนเดิมอื่นที่เหลือ(องค์พระ, เศียร, พระกร, และชิ้นส่วนประดับ)มาประกอบหรือปั้นเดิมเข้าไปใหม่ (Prasert and Griswold 1992: 393 cited in Peleggi, 2002; พิสิฐ เจริญวงศ์, 2547) ดังนั้นพระพุทธรูปที่คงสภาพในปัจจุบันหลายองค์จึงถูกประกอบขึ้นใหม่หรือปั้นพอกให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อเก็บชิ้นส่วนแตกหักเข้าด้วยกัน (Prasert and Griswold 1992: 393 cited in Peleggi, 2002) เช่นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ถูกหลอมรวมเข้าด้วยกันเป็นองค์ใหม่หรือพระปูนได้ถูกพอกเข้าด้วยกันเป็นองค์ใหม่ที่ใหญ่กว่าเดิมด้วยวัสดุเดียวกัน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีหลายกรณีศึกษาเกี่ยวกับเจดีย์ที่หักพังในชุมชนทางศาสนาที่ศรัทธาได้ละเลยเรื่อง “ความเดิมแท้” (Authenticity) ในรูปแบบสถาปัตยกรรมเดิมแต่สนใจการทำให้เจดีย์นั้นได้มีความสมบูรณ์และมีชีวิตขึ้นมาใหม่(พิสิฐ เจริญวงศ์, 2547) การ“ก่อกว้ม”(“การทำให้ใหญ่ขึ้น”ในภาษาท้องถิ่นภาคเหนือ)จึงเกิดขึ้นเสมอโดยถือเป็นการทำให้เจดีย์นั้นมีความสมบูรณ์ขึ้นอีกครั้งตามแบบจารีตภาคเหนือ (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2539) โดยการปั้นพอกโครงสร้างเพิ่มเข้าไปให้องค์เจดีย์ที่หักพังสมบูรณ์และมีขนาดใหญ่ขึ้น ในระยะต่อมาจึงพบว่าวัสดุภายในและภายนอกที่ต่างกันทำให้โครงสร้างเก่าไม่สามารถพองของใหม่ได้และในที่สุดพังทลายลง วิธีก่อกว้มเช่นนี้สามารถพบได้ที่เจดีย์ทรงกลมวัดอินทจิล(สะดือเมือง) โดยกรมศิลปากรได้เปิดโครงสร้างเจดีย์ภายในให้เห็นว่าเจดีย์เมื่อแรกสร้างนั้นเป็นทรงแปดเหลี่ยมแบบหริภุญไชยภายหลังจึงถูกพอกให้เป็นทรงกลมแบบสุโขทัย วัดนี้เป็นวัดหนึ่งในกรณีศึกษาของงานวิจัยนี้

ในปัจจุบันการเผชิญหน้ากันระหว่าง“การทำให้สมบูรณ์อีกครั้ง”(Re-completing process) แบบวิถีพุทธจารีตกับ“ความเดิมแท้”(Authenticity)ตามแบบกฎบัตรเวนิส(Venice Charter)ยังคงดำรงอยู่เป็นคู่ขนานเช่นเดียวกับข้อขัดแย้งของการทำงานแบบกรมศิลปากรกับจารีตของพุทธศาสนิกชนเสมอมาเช่นกัน เช่นเดียวกับที่พุทธทายาทได้ธำรงธำนิษไว้ หากศรัทธาสมารถที่จะให้“กำเนิด”แก่อาคารที่เป็นมรดกแล้วไซ้ การเสื่อมสลายของวัสดุและพังทลายก็ถือเป็น“ความชรา”, “ความป่วยไข้”, และ“ความตาย”ต่อมรดกเช่นเดียวกับทุกสรรพสิ่งและชีวิตมนุษย์ “ความตาย”ของอนุสรณ์สถาน(Monument)ทางประวัติศาสตร์ใดๆตามวิถีพุทธจึงสามารถชี้วัดได้จากระดับของการพังทลาย หาก “ความตาย”นั้นมีความสัมพันธ์โดยตรงกับระดับของพังทลายทางกายภาพ อาคารที่มีสภาพไม่สามารถปฏิสังขรณ์(Restoration)ได้จึงมีอยู่ในสถานะ เป็น“อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว”(Death

monument) อย่างไรก็ตามพุทธศาสนิกชนสามารถที่จะ“ให้การรักษา”และ“ให้กำเนิด”มรดกของตนได้เสมอด้วยการทำให้สมบูรณ์ตามเทคนิคและรูปแบบที่นิยมในแต่ละยุคสมัย

ในทางกลับกัน กระบวนการทำงานของกรมศิลปากรซึ่งวางอยู่บนรากฐานของกฎบัตรเวนิสนั้นมักให้ความสำคัญกับ“ความเดิมแท้”ของที่ตั้ง(Site) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพทางกายภาพ, รูปแบบทางสถาปัตยกรรม, และหลีกเลี่ยงการดัดแปลงแก้ไขและสร้างเอกสารอ้างอิงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ หากการอนุรักษ์แบบจารีตท้องถิ่นคือ “การปรับปรุงให้ใช้งานได้ใหม่”(Renovation-มีความต่อเนื่อง, เป็นพลวัต, วิถีแบบจิตวิญญาณ, และสร้างความมีชีวิต)และกฎบัตรเวนิสคือ“การสงวนรักษา”(Preservation -มีความนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง, วิถีแบบวิทยาศาสตร์, และสร้างความตาย) หากเป็นเช่นนี้จริงแนวทางทำงานแบบกรมศิลปากรและจารีตท้องถิ่นตามวิถีพุทธจึงมีอาจลงรอยกันได้เลยเป็นไปได้ว่าสภาพที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกนี้อาจเกิดจากกฎบัตรเวนิสนั้นได้สร้างความแปลกแยกไม่คุ้นเคยและบางครั้งขัดแย้งกับสังคมท้องถิ่นไทยแบบจารีตนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดในพุทธศาสนาและชุมชนท้องถิ่นที่ห่างไกลและมีลักษณะปิด(สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2539; Jokilehto, 1995)

-ข้อขัดแย้งระหว่าง “ความเดิมแท้” และ “การทำสภาพให้เป็นปัจจุบัน”

พิจารณาต่อไปถึงกระบวนการคิดในการอนุรักษ์แบบไทยๆ เป็นที่ชัดเจนว่ามีความขัดแย้งกันระหว่างพุทธศาสนิกชนท้องถิ่นกับกฎบัตรเวนิสผ่านการทำงานของกรมศิลปากรในโครงการต่างๆอยู่เนืองๆ ซึ่งผลที่เป็นอยู่ตลอดมาไม่สามารถบรรลุซึ่งการอนุรักษ์แบบยั่งยืนได้ ด้วยเหตุว่ากระบวนการ“ทำให้สมบูรณ์อีกครั้ง”(Re-completely process) ไม่เพียงเป็นการต่อ“ชีวิต”ตามความเชื่อแบบจารีตแล้วยังเป็นการ“ทำบุญ”ตามแบบพุทธศาสนิกชนที่ดีในการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนต่อไปอีกด้วย (สปป.ลาวและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537; สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2539; พิสิฐ เจริญวงศ์, 2547) แน่่อนว่าศาสนาพุทธนั้นมีหลายระดับสำหรับผู้ศรัทธาในการปฏิบัติตามคำสอน ระดับนี้เปรียบได้กับ“ปิรามิดแห่งปัญญา”สำหรับพุทธศาสนิกชนทุกระดับตั้งแต่ต้นจนถึงลึกลง ด้วยเหตุที่ศาสนาพุทธแปรผันไปตามพุทธปัญญาของผู้ปฏิบัติ ศาสนาพุทธของชาวบ้านสามัญย่อมจะต่างจากผู้คงแก่เรียนและนักปรัชญา (Tambiah, 1977; สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2539) ชาวบ้านสามัญมักยึดถือการปฏิบัติทางศาสนาที่เป็นพิธีกรรมและอำนาจเหนือธรรมชาติมากกว่าที่จะเรียนรู้ถึงแก่นแท้และปรัชญาที่เป็นระบบตรรกะ ศาสนาพุทธเป็นเช่นเดียวกับศาสนาอื่นตรงที่ขั้นแรกจะต้องมีจิตศรัทธาเสียก่อน ดังนั้นการทำบุญในรูปแบบต่างๆจึงอธิบายด้วยความเชื่อเบื้องต้นที่ว่า เป็นการให้สิ่งที่ดีและสิ่งดีนั้นจะกลับมาสู่ผู้ให้ การได้รับ “สิ่งดี”กลับมานั้นอาจจะเป็นในรูปของความมั่งคั่งทางวัตถุ, สุขภาพที่ดี, ความเจริญทางหน้าที่การงาน, การได้เพื่อนร่วมงานที่ดี, รวมไปถึงชีวิตที่ดีกว่าในการกลับมาเกิดใหม่ในชาติหน้า (ดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2549)

ความเชื่อที่เป็นจารีตของสังคมแบบพุทธนี้ได้ส่งผลต่อกระบวนการอนุรักษ์มรดกในท้องถิ่น เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องทรัพย์สินของวัดแต่ละวัด การทำบุญหลายรูปแบบสามารถกระทำผ่านวัดได้ เช่น การอุปถัมภ์ระยะยาว, การบริจาคเป็นครั้งๆ, หรือการสร้างระบบสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ซึ่งรวมไปถึงการสร้างถาวรวัตถุขนาดใหญ่ขึ้นใหม่ด้วย เช่นเดียวกับทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ผู้ศรัทธามักให้ “สิ่งที่ดีที่สุด” ของพวกเขาเป็นพุทธบูชาเสมอ ซึ่งหมายรวมไปถึงแนวทางปฏิสังขรณ์ (Restoration), การสร้างใหม่ (Rebuilt), การปรับปรุงให้ใช้งานได้อีกครั้งหนึ่ง (Renovation), และการรื้ออาคาร (Remove) ทางศาสนาบางอาคารออก สิ่ง “ดีที่สุด” ของศรัทธานี้อธิบายได้อย่างเรียบง่าย ได้แก่สิ่งที่ใหม่ที่สุด, มีมูลค่าสูงสุด, และมีความสมบูรณ์อย่างที่สุด นี่คือเหตุผลที่ช่วยสนับสนุนได้ว่าเหตุใดพุทธศาสนิกชนจึงพยายามจะรักษาสถานะ “ความสมบูรณ์” (Completeness) และ “สภาพที่ใหม่หรือเป็นปัจจุบันเสมอ” (Renewal) ผู้วัดต่างๆ ตลอดจนว่าด้วยการอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องการทำบุญไว้ว่า

“....พุทธศาสนิกชนมักมีความเชื่อว่าสิ่งที่สิ่งที่เขาได้ถวายในชาตินี้จะได้รับเช่นกันในชาติหน้า
นี่คือเหตุผลว่าทำไมผู้คนจึงนิยมสร้างอาคารใหม่มากกว่าการปฏิสังขรณ์อาคารเก่า”

(ดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2549:464)

ในทางกลับกัน เมื่อพิจารณาในเรื่อง “ความเดิมแท้” (Authenticity) หากกฎบัตรเวนิสสนใจที่การคงสภาพทางกายภาพและภูมิศาสตร์ มุมมองการอนุรักษ์แบบจารีตก็สนใจในเรื่อง “ความเดิมแท้” เช่นเดียวกันแต่ในบริบททางศาสนพิธีและจารีตซึ่งทำให้พุทธศาสนายังคงตั้งอยู่ได้จากรุ่นสู่รุ่น “ความเดิมแท้” ตามแบบศาสนานี้เป็นการให้ความสนใจต่อสิ่งที่จับต้องไม่ได้ (Intangibles) ในเรื่องความศรัทธาและ “ความเชื่อเดิมแท้” (Authentic belief) ซึ่งบรรจุอยู่ในจิตใจของพุทธศาสนิกชน เนื่องจากอาคารทางศาสนาใดๆ ล้วนเสื่อมสลายและพังทลายลงได้จากธรรมชาติ มันเป็นเพียง “สิ่งหนึ่ง” ในระบบวัฏจักรแห่งชีวิตซึ่งสามารถสร้างใหม่ได้เสมอ ส่วนความศรัทธาและความเชื่อทางศาสนานั้น เป็นสิ่งที่ *มีอาจสร้างใหม่ได้* และควรได้รับการสนับสนุนอย่างดีที่สุด ด้วยแนวทางนี้ศาสนาและอาคารทางศาสนาสามารถอยู่รอดได้ด้วยศรัทธาของผู้คน การใช้งานของสถานที่และอาคารที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นที่ตั้งสมและส่งเสริมประสบการณ์ความศรัทธาสู่คนในรุ่นต่อไปด้วยเช่นกัน

ยิ่งไปกว่านั้น การบูชาศาสนาด้วย “สิ่งที่ดีที่สุด” นั้นมีความเกี่ยวข้องกับ “การใช้งานในปัจจุบัน” (Present function) ในความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred place) มากกว่าประวัติศาสตร์และความเป็นมาของมัน (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2539) โดยการใช้เทคโนโลยีและวัสดุที่ทันสมัยที่สุดในแต่ละสมัยเพื่อการซ่อมแซมให้ใช้งานได้ (Renovation) และปฏิสังขรณ์ (Restoration) มัน เช่นเดียวกับความคิดที่เรียบง่ายเพื่อวินิจฉัยสภาพทางกายภาพของอาคาร โดยทั่วไปหากอาคาร (ทางศาสนา) ใดๆ

เช่นวิหาร, กุฏิสงฆ์, หรืออุโบสถได้ค่อยๆเสื่อมสภาพจนมีอายุใช้งานได้อีกต่อไปและอาจมีอันตรายเชิงโครงสร้าง อาคารนั้นๆ อาจไม่มีความจำเป็นต้องเก็บรักษาไว้ ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของผู้ใช้ (User) ในแต่ละวัน อาคารในประเภทนี้มักสร้างด้วยวัสดุที่ไม่คงทนถาวรเช่นไม้ มักถูกรื้อออกและสร้างอาคารใหม่เพื่อการใช้งานเดิมหรือมากกว่า ตามสายตาของพุทธศาสนิกชนนั้น ศาสนาจะดำรงอยู่ในจิตใจคนมากกว่าในกายภาพแห่ง“ความเดิมแท้”ใดๆ ดูราวกับว่าด้วยความเชื่อทางศาสนาและวิถีคิดแบบจารีตนี้เองที่พยุห้ค่าชูให้พระพุทธรูปอยู่รอดมาได้ถึง2,500ปีในประเทศไทยตราบเท่าทุกวันนี้ หากใช้กฎระเบียบและการนิยามของกรมศิลปากรและกฎบัตรเวนิสซึ่งเพิ่งมีบทบาทในช่วงปีพ.ศ. 2500นี้เอง

เป็นที่ชัดเจนว่าวิถีคิดในการอนุรักษ์ของกรมศิลปากรนั้นมีความแตกต่างและอาจตรงข้ามกับชุมชนทางศาสนาแต่เดิมโดยสิ้นเชิง ในความเป็นจริงนั้นข้อขัดแย้งระหว่างกฎบัตรเวนิสและวิถีพุทธนั้น ได้ครอบคลุมถึงข้อขัดแย้งเรื่องศรัทธาในศาสนาและแนวทางแบบกรมศิลปากรด้วยเช่นกัน โดยทั้งหมดเกี่ยวข้องกันเป็นระบบอันเนื่องมาจากต้นรากของแนวคิดนั้นมีเป้าหมายที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง ในตัวมรดกและที่ตั้ง กล่าวคือกฎบัตรเวนิสและกรมศิลปากรนั้นมีเป้าหมายที่ความเดิมแท้ทางกายภาพซึ่งหากบรรลุถือเป็นเพียงขั้นแรกของการจัดการที่ยั่งยืนเท่านั้น ในขณะที่วิถีแบบพุทธและจารีตที่ทำสืบต่อกันมากกลับให้ความสำคัญกับการอยู่รอดปลอดภัยของพระพุทธรูปศาสนาโดยการทำให้อาคารที่เป็นมรดกนั้นมีสภาพใหม่เป็นปัจจุบันเสมอ (Renewal) ดังนั้นเป็นความจริงในตัวเองที่จะต้องขัดแย้งกันในการลงมือปฏิบัติ ดังนั้นรากของแนวคิดนี้เองที่เป็นต้นสายของความแปลกแยกในการสงวนรักษาศาสนสถานและปูชนียสถาน โดยมักแปรผันไปตามเกณฑ์ที่ต่างกันที่ใช้พิจารณาคุณค่า (Significance) ของมรดกนั้นๆ (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2539)

ส่วนการลงมืออนุรักษ์ปูชนียสถาน (Sacred place) ของกรมศิลปากรนั้น กรมฯได้เผชิญหน้าสถานะที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกในข้อขัดแย้งเรื่องคุณค่าระหว่าง “สมัยใหม่” และ “จารีต” เสมอซึ่งมีความละเอียดอ่อนมากกว่าอนุสรณ์สถานที่เป็นมรดกประเภทอื่นมาก สภาพที่ยากลำบากนี้ส่งผลสู่ “นักอนุรักษ์”ของกรมศิลปากรและ“ช่าง/สถาปนิก”ประเภทต่างๆตามจารีตแต่ดั้งเดิม สถานการณ์นี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าช่างพื้นบ้านทางสถาปัตยกรรมไทยสามารถที่จะประยุกต์องค์ความรู้แบบนักอนุรักษ์ไปใช้ได้มากขึ้นในเทคนิคพื้นบ้านเรื่องวัสดุเดิมในการปฏิสังขรณ์โดยไม่ให้เกิดความแตกต่างมากเกินไปทางประวัติศาสตร์ (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2539; สปป ลาว และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537: 107) เป็นที่แน่นอนเช่นกันว่าหากวิถีคิดของช่างฝีมือท้องถิ่นไม่สามารถประนีประนอมเข้ากับกฎบัตรเวนิสได้ในเรื่องของการเก็บรักษาความเดิมแท้นั้น สิ่ง “ดีที่สุด”หรือแนวทางอนุรักษ์และการที่เหมาะสมกับสังคมไทยนั้นคงมีอาจหลอมรวมขึ้นมาได้

เห็นได้อย่างชัดเจนว่ากฎบัตรเวนิสประกอบด้วยข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการอนุรักษ์, ปฏิสังขรณ์, ที่ตั้งทางประวัติศาสตร์, การขุดค้น, และการตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ซึ่งล้วนเน้นที่“ความเดิมแท้” (Authenticity) ทางกายภาพ เป็นที่น่าเสียดายว่าเมื่อเวลาผ่านไปกฎบัตรนี้ได้ถูกวิจารณ์ว่าพื้นสมัยและมีอคติในปัจจุบัน นักวิชาการบางท่านได้ “วิพากษ์ว่ามีการ“ยึดยุโรปเป็นศูนย์กลาง” (Eurocentric) ในภาคปฏิบัติของการสงวนรักษามากเกินไป” (Drost and Bertilsson, 1995: 14) ซึ่งยังคงเป็นหลักการพื้นฐานในการอนุรักษ์ของกรมศิลปากร โดยสะท้อนจากความเห็นของผู้บริหารของกรมศิลปากรว่า“เราควรเชื่อมั่นในความเดิมแท้” (สัมภาษณ์สทวัฒน์ แนนหนา, ผู้อำนวยการสำนักกรมศิลปากรที่8 เชียงใหม่, 28 พฤศจิกายน 2549)

ยิ่งกว่านั้น “ความเดิมแท้”นี้ยังปรากฏในระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.2528 ซึ่งประกาศและมีฐานคิดอยู่บนกฎบัตรเวนิส (2507)อย่างชัดเจน(สัมภาษณ์ อภิชาติ สุวรรณ, นักอนุรักษ์ของกรมศิลปากร, วันที่11ตุลาคม 2550; Akagawa and Tiamsoon, 2005) ข้อดีของกฎบัตรเวนิสที่มุ่งเน้นเรื่องความเดิมแท้ซึ่งสอดคล้องกับช่วงเวลาในขณะนั้นซึ่งเป็นช่วงเวลาลงสงครามโลกครั้งที่2 แต่เมื่อนำมาใช้ในปัจจุบันเมื่อเวลาผ่านไปเกือบ50ปีได้มีกฎบัตรที่ทันสมัยขึ้นแล้วมากมาย สิ่งที่กฎบัตรเวนิสขาดได้แก่การใช้องค์ความรู้แบบองค์รวม, คุณค่าทางจิตวิญญาณ, และการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นกระแสการอนุรักษ์ที่เป็นจำเป็นในขณะนี้ เนื่องจากว่าสถานที่ทางประวัติศาสตร์ทั้งหลายในประเทศไทยนั้นส่วนใหญ่คือปูชนียสถานและศาสนสถาน (วิรุณ ตั้งเจริญ, 2547) ซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้คนที่มีนับถือศาสนานั้นๆ จำนวนมาก ในทางกลับกัน สิ่งี่สถานที่เหล่านี้ต้องการคือการเอาใจใส่เรื่อง“ความศักดิ์สิทธิ์”(Sacredness)ของสถานที่ที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) และคุณค่าทางจิตวิญญาณของคนสามัญมากกว่าการเพ่งพินิจเพียงการเสื่อมสลายทางกายภาพ

เป็นที่ยอมรับว่า ช่วงเวลาที่ผ่านมามีแนวคิดที่เปิดทางที่กว้างขึ้นทางการอนุรักษ์แบบตะวันออก อันได้แก่“เอกสารเรื่องความเดิมแท้แห่งเมืองนารา” (Nara Document on Authenticity, 1994) ผลของเอกสารนี้ถือเป็นก้าวที่สำคัญที่เห็นว่า “ทรัพย์สินที่เป็นมรดก(Heritage)ใดๆ จะต้องถูกพิจารณาและตัดสินโดยบริบททางสังคมนั้นๆ” ด้วยแนวคิดนี้ได้สอดคล้องและถูกพัฒนาต่อในเอกสารอื่นๆ เช่นจากการประชุมอโคโมส ครั้งที่16 ที่ควิเบค (16th ICOMOS General Assembly on September 29th to October 4th 2008 in Quebec) ที่เน้นเรื่องการรักษาบรรยากาศความศักดิ์สิทธิ์และจิตวิญญาณของสถานที่ (Genius loci-spirit of place) เป็นประเด็นหลักของการประชุม

เป็นไปได้ว่าด้วยกระบวนการที่ยั่งยืนนี้อาจไม่จำเป็นที่จะต้องเลือกระหว่างกฎบัตรเวนิสหรือจารีตแบบพุทธศาสนิกชน แต่ควรนำข้อดีมาประยุกต์รวมกัน โดยเน้นการรู้คุณค่ามากกว่า

ปล่อยให้เป็นบทบาทของกรมศิลปากรเพียงฝ่ายเดียวผ่านทางผู้รับเหมานุรักษ์ในโครงการต่างๆ (สปป ลาวและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537)

ในทางตรงข้าม หากเราพิจารณาเรื่องกฎหมายระดับชาติที่ให้อำนาจและสิทธิอำนาจแก่กรมศิลปากรนั้น แม้ว่าฉบับแรกจะออกมาตั้งแต่ปี 2504 ก่อนการประกาศกฎบัตรเวนิสในปี 2507 ในอีก 3 ปีต่อมา แต่ก็มุ่งเน้นที่“ความเดิมแท้”อันเป็นช่วงสงครามเย็นและฟื้นฟูเมืองและอาคารมากมายในยุโรปจากพิษของสงครามโลกในครั้งที่ 2 เพียง 20 ปี ซึ่งเมืองทั้งเมืองทางยุทธศาสตร์ของยุโรปนั้นได้พังทลายทั้งเมืองจนต้องกำหนดหลักการในการฟื้นฟูตามหลักฐานเดิมให้มากที่สุดทั้งอาคารทั้งหลายและสิ่งประกอบเมืองทั้งหมด กฎหมายฉบับแรกของกรมศิลปากรและยังทรงพลังอยู่ในขณะนี้คือพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (แก้ไขปรับปรุงฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535) ซึ่งเรียกสั้นๆ ว่าพรบ.โบราณสถานนี้ ได้ให้ภาพการอนุรักษ์แบบการต่อสู้ระหว่าง“กรมศิลปากร (เจ้าของ/พระเอก)” กับ “ผู้รุกราน(ขโมย/ผู้ร้าย)” ดังส่วนหนึ่งของมาตรา ดังนี้

“มาตรา 7 ทวิ ห้ามมิให้ผู้ใดปลูกสร้างอาคารตามกฎหมายว่าด้วยการควบคุมการก่อสร้างอาคาร ภายในเขตของโบราณสถาน ซึ่งอธิบดีได้ประกาศขึ้นทะเบียน เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดี

มาตรา 10 ทวิ พนักงานเจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจเข้าไปในโบราณสถานเพื่อตรวจดูว่าได้มีการซ่อมแซม แก้ไข เปลี่ยนแปลง รื้อถอน ต่อเติม ทำลายเคลื่อนย้ายโบราณสถานหรือส่วนต่างๆ ของโบราณสถาน หรือมีการขุดค้นสิ่งใดๆ หรือปลูกสร้างอาคารภายในบริเวณโบราณสถานหรือไม่ ในกรณีนี้ให้พนักงานเจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจยึดหรืออายัดวัตถุที่มีเหตุอันสมควรสงสัยว่าจะเป็นวัตถุที่ได้มาจากการขุดค้นในบริเวณโบราณสถานได้

มาตรา 32 ผู้ใดบุกรุกโบราณสถาน หรือทำให้เสียหาย ทำลาย ทำให้เสื่อมค่าหรือทำให้ไร้ประโยชน์ซึ่งโบราณสถาน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินเจ็ดปี หรือปรับไม่เกินเจ็ดแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าการกระทำความผิดตามวรรคหนึ่งเป็นการกระทำต่อโบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว ผู้กระทำความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสิบปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งล้านบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา 35 ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา 10 หรือไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่อธิบดีกำหนดไว้ในหนังสืออนุญาตตามมาตรา 10 ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินสามแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”

ที่มา: สำนักงานกฤษฎีกา (<http://www.senate.go.th>, <http://www.thailandlawyercenter.com>)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายสูงสุดของกฎหมายฉบับนี้คือความพยายามที่จะป้องกันสถานที่ทางประวัติศาสตร์การจากเปลี่ยนแปลงใดๆ ด้วยการลงโทษ ยิ่งไปกว่านั้นการเปลี่ยนแปลง

ใดๆดังกล่าวจะต้องอยู่ภายใต้การอนุญาตของอธิบดีกรมศิลปากร การใช้คำว่า“ผู้ใด”และ“ห้ามมิให้ผู้ใด...” นั้นเป็นตัวอย่างการแสดงอำนาจเหนือการเกี่ยวข้องของสาธารณะชนอย่างชัดเจน เป็นที่น่าฉงนว่ามีความคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวงที่พ้นสมัยไปแล้วในเรื่องการรวบอำนาจลงโทษ แม้ว่าพรบ.โบราณสถานฯนี้จะมีโทษเบากว่ามาก แต่เนื่องจากออกสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์จึงยังคงกลิ่นอายของการแสดงอำนาจแบบล้นเหลือ (Hegemonic power) ในยุคเผด็จการที่สวมแทนอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นไปได้ว่าลักษณะการให้และใช้อำนาจแบบนี้จะยังคงมีอยู่ในการทำงานของกรมศิลปากรในลักษณะบนสู่ล่าง (Top-down approach)

-การขึ้นทะเบียนโบราณสถาน(เครื่องมือของกรมศิลปากร)

กระบวนการและวิธีคิดเรื่องการให้คุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมโดยการขึ้นทะเบียนไว้เพื่อป้องกันเป็นพิเศษนี้ ได้มีการเริ่มต้นครั้งแรกที่ประเทศฝรั่งเศสในปี พ.ศ.2416 (Akagawa and Tiamsorn, 2005: n.d.) ส่วนในประเทศไทยนั้นได้เริ่มต้นภายใต้พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพ.ศ. 2504 (แก้ไขปรับปรุงฉบับที่ 2 พ.ศ.2535) หรือที่เรียกกันว่า“พรบ.โบราณสถาน”นั้น ในหมวดที่1 ได้มีการกำหนดเรื่องการขึ้นทะเบียนโบราณสถานและได้ถูกใช้มากกว่า50ปีแล้ว แต่ชาวบ้านที่เข้าใจในอำนาจหน้าที่อย่างแท้จริงกลับมีน้อย โดยในมาตรา7เป็นมาตราที่ให้อำนาจในการดูแลสถานที่ใดๆเมื่อเปลี่ยนสถานะเป็น“โบราณสถาน” ไว้ดังนี้

“มาตรา 7 เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาและการควบคุมโบราณสถานให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ ให้อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนโบราณสถานใดๆ ตามที่อธิบดีเห็นสมควรได้ และให้มีอำนาจกำหนดเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตของโบราณสถาน โดยให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วยก็ได้ ประกาศดังกล่าวนี้ อธิบดีจะเพิกถอนหรือแก้ไขเพิ่มเติมก็ได้กระทำได้โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา

การขึ้นทะเบียนโบราณสถานตามความในวรรคก่อน ถ้าโบราณสถานนั้นมีเจ้าของหรือมีผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย ให้อธิบดีแจ้งเป็นหนังสือให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองทราบ ถ้าเจ้าของหรือผู้ครอบครองไม่พอใจ ก็ให้มีสิทธิร้องต่อศาลภายในกำหนดสามสิบวันนับแต่วันที่อธิบดีแจ้งให้ทราบ ขอให้ศาลมีคำสั่งให้อธิบดีระงับการขึ้นทะเบียนและหรือการกำหนดเขตที่ดินให้เป็นโบราณสถานแล้วแต่กรณีได้ ถ้าเจ้าของหรือผู้ครอบครองมิได้ร้องขอต่อศาล หรือศาลมีคำสั่งคดีถึงที่สุดให้ยกคำร้องขอของเจ้าของหรือผู้ครอบครอง ให้อธิบดีดำเนินการขึ้นทะเบียนได้”

ที่มา: สำนักงานกฤษฎีกา (<http://www.senate.go.th>, <http://www.thailandlawyercenter.com>)

แม้ว่ากฎหมายฉบับนี้จะมีการปรับปรุงในปี 2535 แต่ก็เพียงบางมาตราที่ไม่ได้สอดคล้องกับโครงสร้างทั้งหมด จุดสำคัญได้แก่การนิยามเรื่อง “โบราณสถาน” ที่ให้คุณค่ามากขึ้นดังนี้

“โบราณสถาน” หมายความว่า อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย”

ที่มา: สำนักงานกฤษฎีกา (<http://www.senate.go.th>, <http://www.thailandlawyercenter.com> และ Akagawa and Tiamsoon, 2005: n.d.

ในฉบับแรกนั้น ความสำคัญและคุณค่าของ “โบราณสถาน” (Ancient Monument) มักถูกให้นิยามโดย “อายุ” โดยคงอยู่อย่างน้อย 100 ปี การขาดความชัดเจนและขอบเขตของนิยามที่คลุมเครือในอดีตได้นำไปสู่การถูกรุกที่สถานที่ทางประวัติศาสตร์ในหลายแหล่งด้วยกัน โดยสถานที่ที่อายุ 100 ปีขึ้นไปและถูกขึ้นทะเบียนแล้วสามารถอยู่รอดมาได้เนื่องจากกฎหมายได้คุ้มครองไว้ แต่ในขณะเดียวสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีอายุน้อยกว่าแต่มีคุณค่าสูงยิ่งกลับถูกรุกรานและเสื่อมสลายลงโดยปราศจากมาตรการป้องกันที่ทันทั่วที่เป็นที่น่าเสียดายยิ่ง ปัจจุบันกฎหมายฉบับปรับปรุงได้นิยามไว้กว้างและลึกซึ้งยิ่งขึ้นในความเป็น “โบราณสถาน” ของชาติว่าไม่จำเป็นต้องอายุ 100 ปีขึ้นไปหากมีคุณค่าที่เพียงพอรับได้ ดังนั้น “อายุ” จึงมิใช่ประเด็นหลักในการพิจารณาต่อไป ซึ่งฉบับปรับปรุงได้ครอบคลุมถึงแหล่งทางประวัติศาสตร์ซึ่งยังไม่ถูกขึ้นทะเบียนตามฉบับเก่าเพื่อการป้องกันและดูแลรักษาที่ดีขึ้นกว่าเดิม โดยการกำหนดนิยามนี้ได้ถูกอธิบายตามความเห็นของผู้บริหารกรมศิลปากรเชียงใหม่ไว้ดังนี้

“ภารกิจประจำของกรมศิลปาคือสถานที่ทางประวัติศาสตร์ทั้งที่ขึ้นทะเบียนและไม่ขึ้นมีการทำงานที่ไม่ต่างกัน ข้อแตกต่างอยู่บทลงโทษเท่านั้น เราไม่สามารถขึ้นทะเบียนได้ทั้งหมดแต่จำเป็นต้องเลือกบางแหล่งเฉพาะที่มีคุณค่าสูงสุดเท่านั้น เนื่องจากการขึ้นทะเบียนจำเป็นต้องใช้งบประมาณเพื่อการดูแลรักษาเสมอ”

(สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2538: 29; กรมศิลปากร, 2532: 66; สัมภาษณ์ สหวัฒน์ เน้นหนา ผู้อำนวยการสำนักกรมศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, วันที่ 28 พฤศจิกายน 2549)

ด้วยเหตุที่งบประมาณจากรัฐบาลกลางมีความจำเป็นอย่างมาก “การครอบครอง” โบราณสถานใดๆ จึงต้องการระบุประเภทที่ชัดเจนเพื่อการจัดการที่มีประสิทธิภาพ หลักการของกรมศิลปากร ตามกฎหมายจึงกำหนดการให้การสนับสนุนงบประมาณไว้ดังนี้

“-ในกรณีที่โบราณสถานตั้งอยู่โดยปราศจากการครอบครอง กรมศิลปากรจำเป็นต้องดำเนินงานเรื่องงบประมาณสนับสนุน

-ในกรณีที่โบราณสถานถูกครอบครองโดยหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานนั้นจะเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องงบประมาณสนับสนุนในการปฏิสังขรณ์และดูแลรักษา กระบวนการปฏิสังขรณ์จะต้องถูกควบคุมด้วยหลักการอนุรักษ์อนุรักษ์ของกรมศิลปากร

-ในกรณีที่โบราณสถานถูกครอบครองโดยเอกชน เอกชนรายนั้นจะเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องงบประมาณสนับสนุนในการปฏิสังขรณ์และดูแลรักษา กระบวนการปฏิสังขรณ์จะต้องถูกควบคุมด้วยหลักการอนุรักษ์อนุรักษ์ของกรมศิลปากร”

(กรมศิลปากร, 2532: 72-73)

นอกจากนี้พรบ. โบราณสถานทั้งสองฉบับ (2504 และปรับปรุง 2535) ได้ให้อำนาจกรมศิลปากรในการขึ้นทะเบียนแหล่งทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่ามากมาย โดยตั้งแต่ตั้งกรมศิลปากรในปี 2454 ในสมัยรัชกาลที่ 6 พบว่ามีโบราณสถานถูกขึ้นทะเบียนมากกว่า 2,200 แห่งทั่วประเทศ (Akagawa and Tiamsoon, 2005: n.d.) ในกรณีของเชียงใหม่พบว่ามี 95 แห่งประวัติศาสตร์ถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน (www.fineart.go.th) ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่าแม้ว่าวัดร้างหลายแห่งจะถูกประกาศให้เป็นโบราณสถานแต่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติกลับไม่เคยเกี่ยวข้องกับงบประมาณสนับสนุนเพื่อการสงวนรักษาเลย ในทางตรงข้ามผู้เข้าที่วัดร้างเพื่อการครอบครองและประกอบกิจการ เช่น โรงเรียนและสถานที่ราชการต่างๆ กลับมีความรับผิดชอบโดยตรงในการดูแลรักษาและปฏิสังขรณ์

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

วัดร้างไม่ว่าจะอยู่ในสถานะนี้มานานหรือเพิ่งเป็นส่วนถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สาธารณะของชุมชนทางศาสนา เมื่อสังคมได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันมักจะก่อให้เกิดผลกระทบที่รุนแรงให้เกิดวัดร้างมากขึ้น บทบาท“ความเป็นสาธารณะ”ของวัดปกติได้ถูกเปลี่ยนสถานะเป็น“พื้นที่สาธารณะ” (Public space) ของวัดร้างโดยการจัดการของสังคมในแต่ละยุคสมัย การจัดการหรือการเปลี่ยนแปลงใดๆ ของทรัพย์สินที่เป็นวัดร้างนั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับสิทธิครอบครองและโฉนดเสมอ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเชียงใหม่หรือเรียกว่าสำนักพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่คือหน่วยงานท้องถิ่นที่รับผิดชอบโดยตรงในการจัดการและรักษา ในกรณีปรากฏซากอนุสรณ์สถานหรือหลักฐานอาคารทางโบราณคดียังคงเหลืออยู่ในเขตที่ดินวัดร้าง กรมศิลปากรจะต้องร่วมเข้ามาอนุรักษ์และพัฒนา (กรมศิลปากร, 2532)

ด้วยเหตุนี้ คำว่า“วัดร้าง”จึงจำเป็นต้องถูกนิยามโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2449 มาตราที่ 3 ที่กำหนดไว้ว่า“วัดใดได้ถูกทิ้งร้างและขาดพระสงฆ์มาจำพรรษา วัดและทรัพย์สินของวัดจะตกอยู่ในความดูแลของหน่วยงานของรัฐ” และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2505 มาตราที่ 32 ได้กำหนดไว้ว่า

“...มาตรา 32 ทวิ วัดใดเป็นวัดร้างที่ไม่มีพระภิกษุอยู่อาศัย ในระหว่างที่ยังไม่มีการยุบเลิกวัด ให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติมีหน้าที่ปกครองดูแลรักษาวัดนั้น รวมทั้งที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ และทรัพย์สินของวัดนั้นด้วย...”

(กรมศิลปากร, 2532; <http://www.panyathai.or.th>)

ดังนั้นถือได้ว่าสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติมีหน้าที่ดูแลรักษาและจัดการที่ดินวัดร้าง โดยโฉนดและทรัพย์สินต่างๆจะต้องขออนุญาตเพื่อทำการใดๆ (กรมศิลปากร, 2532:77)

จากข้อมูลสัมภาษณ์ จำลอง กิตติศรีและสุพัฒน์ เมืองมัจฉาได้อธิบายว่าอำนาจทางกฎหมายในการบริหารจัดการวัดร้างนั้นได้จากกฎกระทรวงฯ ปี 2548 ที่กล่าวถึงการใช้ทรัพย์สินทางศาสนาที่เป็นสาธารณะและพรบ.ฯ คณะสงฆ์ 2505 ในมาตราที่ 34 ได้นิยามความรับผิดชอบและหลักการของสำนักพุทธฯ โดยสรุปสาระได้ดังนี้

- โฉนดของวัดร้างและทรัพย์สินของวัดอาจเป็นสาเหตุของความขัดแย้งของประชาชนในการแข่งขันผลประโยชน์โดยปราศจากการจัดการทางกฎหมายได้

- โฉนดของวัดร้างและทรัพย์สินของวัดอาจเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมและจลาจลไร้ระเบียบ

- รัฐบาลไทยมีนโยบายสนับสนุนให้สร้างผลประโยชน์จากกิจการขององค์กรทางศาสนาต่างๆ

(สัมภาษณ์ จำลอง กิตติศรีผู้อำนวยการสำนักพระพุทธศาสนาเชียงใหม่และสุพัฒน์ เมืองมัจฉา เจ้าหน้าที่สำนักฯ วันที่ 22 พฤศจิกายน 2549)

ด้วยเหตุที่บทบาทโดยตรงของสำนักพุทธเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการทรัพย์สินของวัดร้าง การจัดประเภทวัดร้างจึงถูกกำหนดขึ้นจากการใช้งานสาธารณะที่ต่างกันออกไป แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆตามสภาพทางกายภาพ ได้แก่

1. ที่ดินวัดร้างที่ยังคงหลงเหลือซากอาคารหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจน ถือเป็น “โฉนดที่ดินวัดร้าง” ซึ่งสามารถรอการฟื้นเป็นวัดได้ในอนาคต

2.ที่ดินวัดร้างซึ่งหลักฐานความเป็นวัดต่างๆ ได้สูญไปโดยสิ้นเชิง ถือเป็นที่ดิน “ศาสนสมบัติกลาง” เพื่อการใช้งานที่สร้างผลประโยชน์สาธารณะได้

โดยทั้ง 2 ประเภทมีหลักการดังนี้

-ทรัพย์สินของวัดร้างที่อยู่ในประเภทที่ดิน “โฉนดวัดร้าง” สามารถให้เช่าได้ในราคาต่ำเพื่อเกษตรกรรมและพักอาศัย โดยเน้นให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนที่มีรายได้น้อย

-ทรัพย์สินของวัดร้างที่อยู่ในประเภท ที่ดิน “ศาสนสมบัติกลาง” ขาดซึ่งหลักฐานความเป็นวัด และไม่สามารถฟื้นคืนเป็นวัดได้อีกต่อไป สามารถให้เช่าในราคาที่สูงกว่าหรือเป็นไปตามราคาตลาด เช่นการเช่าเพื่อธุรกิจโรงแรม เป็นต้น

(สัมภรณ์ จำลอง กิตติศรีผู้อำนวยการสำนักพระพุทธศาสนาเชียงใหม่และสุวัฒน์ เมืองมัจฉา เจ้าหน้าที่สำนักฯ วันที่ 22 พฤศจิกายน 2549)

ในความเป็นจริง ไม่เพียงการจัดการวัดร้างจะเป็นหน้าที่หลักของสำนักพุทธเท่านั้นในแต่ละจังหวัด แต่สามารถเชื่อมโยงกับวัดปกติ (Living wat) และองค์กรทางพุทธศาสนาท้องถิ่นได้อีกด้วย โดยทั่วไปความหมายของ “วัด” ถูกนิยามแบบทางการไว้ว่าเป็น “สถานที่สำหรับการประกอบพิธีและกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งโดยปกติประกอบด้วยอุโบสถและวิหาร อีกทั้งมีพระจำพรรษาอยู่ด้วย” (พจนานุกรมมติชนภาษาไทย, 2004: 801) ซึ่งการเกิดขึ้นของวัดใดวัดหนึ่งในปัจจุบันได้มีเกณฑ์ของทางราชการไว้ ประกอบด้วยการตั้งวัดใหม่หรือการฟื้นฟูวัดเก่าบนที่วัดร้างเดิม มีปัจจัยต่อไปนี้

1.มีทำเลที่เหมาะสมต่อการเป็นศาสนสถาน

2.วัดใหม่ควรสร้างคุณประโยชน์ครอบคลุม 2 ตารางกิโลเมตรของผู้อยู่อาศัยใกล้เคียง

3.วัดใหม่ควรครอบคลุมผู้มีจิตศรัทธา 1,000 คนขึ้นไปจากชุมชนรอบๆ

4.วัดใหม่ควรมีระยะจากวัดที่ตั้งก่อนหน้าอย่างน้อย 2 ตารางกิโลเมตร ยกเว้นชาวบ้านสามารถยืนยันได้ว่า จะอุปถัมภ์วัดได้ต่อไปในอนาคต

(อภิธาน สมใจ, 2541: 20)

-การซ้อนทับทางกฎหมายของหน่วยงานราชการ

เมื่อพิจารณาถึงเรื่อง “โฉนดวัดร้าง” และ ที่ดิน “ศาสนสมบัติกลาง” ในเรื่องการจัดการนี้พบว่าสำนักพุทธฯ มีความรับผิดชอบโดยตรงเกี่ยวกับการสร้างผลประโยชน์การใช้ที่ดินในพื้นที่ที่เคย

เป็นศาสนสถานเพื่อสนับสนุนกิจการทางศาสนาต่างๆ (พลเมืองเหนือ, 2546) จากการศึกษาพบข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าในกรณีที่ที่ดินนั้นยังคงเหลือซากอาคารโบราณสถาน ภาระหน้าที่ทางกฎหมายของทั้งกรมศิลปฯและสำนักพุทธฯมักจะซ้อนทับเรื่องการอนุรักษ์ในทางปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรากฏการณ์วัดร้างนั้นหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเกี่ยวข้องกับ2หน่วยงานนี้เป็นหลัก(กรมศิลปากร, 2532) กล่าวคือกฎหมายที่ให้อำนาจสำนักพุทธฯนั้นได้เน้นที่การสร้างกำไรจากการใช้ประโยชน์ที่ดินแต่กรมศิลปฯนั้นเน้นเพียงการป้องกันอาคารทางประวัติศาสตร์ที่ขึ้นทะเบียนเป็น โบราณสถาน และพื้นที่รอบๆที่กำหนดเท่านั้น ขอบเขตทางกฎหมายบนที่ดินเดียวกันนี้ได้เผยให้เห็นถึงข้อขัดแย้งอันเกิดจากความแตกต่างทางกฎหมายและนโยบายเพื่อวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน(สัมภาษณ์สทวัฒน์ เน้นหนา ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่8เชียงใหม่, วันที่ 28 พฤศจิกายน 2549)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวปัญหอันเกิดจากความแตกต่างทางหน้าที่ทางกฎหมายจึงช่วยอธิบายได้ถึงสภาพที่ไม่เหมาะสมและขัดแย้งกันในตัวเองของความเป็นอยู่สมัยใหม่ในพื้นที่เมืองเก่าด้วยเช่นกัน ปัญหาที่พบตลอดมาและยังคงดำรงอยู่ได้แก่การรุกที่ที่ผิดกฎหมายทั้งทางการสร้างอาคารรุกล้ำและการเข้าจับจองเพื่ออยู่อาศัยในรูปแบบของชุมชนแออัด “ผู้รุกราน”ที่หลากหลายเหล่านี้อาจเป็นผู้อพยพเข้ามาทำงานจากชนบท, ชาวเขา, การลงทุนจากภายนอก, และการปลูกสร้างร้านค้าในท้องถิ่น ซึ่งบ้างก็เกี่ยวข้องกับช่องโหว่ทางกฎหมายในการถือครองที่ดินซึ่งเผยให้เห็นถึงความอ่อนแอของหน่วยงานราชการ (วรลัญจ์ บุญยสุรัตน์, 2531)

ในการศึกษาในเขตกำแพงเมือง ตัวอย่างปัญหาที่เกิดขึ้นได้แก่ช่วงเวลาก่อนการฟื้นฟูวัดเจ็ตรินให้เป็นวัดปกติอีกครั้งนั้น เจดีย์ประธานตั้งอยู่ท่ามกลางชุมชนแออัดที่เข้ามาจับจองที่ดินอย่างหนาแน่น วัดหนองหญ้าแพรกซึ่งที่ตั้งอยู่ในทำเลที่ดีและเข้าถึงจากสาธารณะได้งายนั้นกลับดำรงอยู่ท่ามกลางชุมชนที่ยากไร้และถูกปิดมอมองจากอาคารพานิชริมถนนที่สร้างโดยเทศบาลผ่านการเช่า “ที่ดินวัดร้าง”ผ่านทางสำนักพุทธฯนั่นเอง เห็นได้ชัดว่าการแก้ปัญหาและบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานยังไม่เกิดขึ้นเท่าที่ควร กรมศิลปฯประสบความล้มเหลวในการออกแบบ, เก็บรักษา, และยกระดับ “บรรยากาศของปูชนียสถาน” (Sense of sacred place) ในพื้นที่อย่างสิ้นเชิง ส่วนสำนักพุทธฯนั้นพิจารณาเพียงการใช้ประโยชน์ที่ดินทางเศรษฐกิจในลักษณะการให้เช่าที่ดินระยะยาวราคาถูกอันจะนำมาซึ่งการสูญเสียคุณค่าความศักดิ์สิทธิ์และความเป็นที่ตั้งทางประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่อง (พลเมืองเหนือ, 2546) เป็นไปได้ว่าอำนาจทางกฎหมายที่เป็นเส้นขนานในลักษณะนี้ไม่อาจบรรลุการอนุรักษ์ที่เป็นองค์รวมได้ มีลักษณะเหมือนคำถามเรื่องไก่อ้นไขอะไรเกิดก่อนกันซึ่งมุ่งความสนใจแต่เฉพาะขอบเขตอำนาจตามเอกสารของหน่วยงานตน ซึ่งแนวทางทำงานแบบตั้งรับ (Passive operation) เช่นนี้ไม่เพียงเป็นการบริหารจัดการที่ไม่ยั่งยืน แต่กลับเป็นสาเหตุโดยตรงเสียเองที่ทำให้สูญเสียคุณค่าที่สำคัญต่างๆ (Significance values) ของมรดกของชาติอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ข้อจำกัดทางด้านการรับผิดชอบและวิธีการ

การรับรู้เรื่องการรวมศูนย์อำนาจผ่านหน่วยงานของทางราชการลักษณะนี้สามารถย้อนกลับไปอธิบายได้ถึงกฎหมายตราสามดวงซึ่งเคยถูกใช้สมัยอยุธยาตอนปลายถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ กระทั่งก่อนการมาถึงของยุคทำประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก (Modernization) ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อกรมศิลปากรได้ถูกสถาปนาขึ้นอย่างเต็มที่สมัยรัชการที่ 7 พ.ศ. 2454 และมีการให้อำนาจอย่างเต็มที่ในพรบ.โบราณสถานฯ 2504 (ปรับปรุง 2535) กล่าวได้ว่าอำนาจทางการเมืองในลักษณะสมบูรณาญาสิทธิราชและรัฐบาลเผด็จการทหารในสมัยต่อมายังคงอยู่ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2550)

กรมศิลปากร

เป็นที่น่าสังเกตว่าสิทธิอำนาจทางกฎหมายของพรบ.โบราณสถานฯ 2504 ซึ่งเป็นอำนาจหลักของกรมศิลปากรได้ถูกประกาศในช่วงเดียวกันกับการประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (2504-2509) ในยุคสงครามเย็น (Cold War) (2489-2533) และประเทศไทยอยู่ใต้การปกครองของรัฐบาลทหารเป็นเวลานาน หรือที่เรียกกันว่า“ยุคเผด็จการ”นั้นกินเวลาประมาณ 20 ปี ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2501-2506) และจอมพลถนอม กิตติขจร (2506-2516) ซึ่งเป็นสมัยที่ผู้นำได้ปกครองสังคมไทยในลักษณะรวบอำนาจและเหี้ยมขาด (สายชล สัตยานุรักษ์, 2550: 5) การรวบ “อำนาจ”แบบเผด็จการนี้อาจยังคงเหลือในปัจจุบันและสะท้อนออกมาในกระบวนการดำเนินงานอีกทั้งทัศนคติในการถนอมรักษาตัวมรดกของชาติ อันปรากฏอยู่ใน“เครื่องมือ”ต่างๆ ที่ถูกใช้ทุกวันนี้ของกรมศิลปากร ซึ่งจะอธิบายด้วยหัวข้อต่างๆ ดังนี้

-การขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

ทุกวันนี้วิถีคิดต่อการอนุรักษ์มรดกในระดับสากลมีแนวโน้มให้ความสำคัญกับการบูรณาการ (Integration) และสหวิทยาการ (Interdisciplinary) เรื่อง“มุมมองความเป็นมนุษย์” (Humanization) อันเน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่าง“คนกับเมือง”และตระหนักเรื่อง“นโยบายเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ เรื่องชีวิตและอนาคต” ให้เป็นทางเลือกที่เพิ่มขึ้นในการอนุรักษ์ (Genovese, 2005: n.d.) Genovese (2005: n.d.) ยังเสนออีกด้วยว่า

“..เพียงการกระทำที่สมดุลระหว่างส่วนรวมและส่วนบุคคล(แต่ละส่วนพัฒนาบทบาทตามทางของตน)ที่จะสามารถรับประกันผลประโยชน์ของชุมชนในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม...”

ความเห็นนี้เป็นในทิศทางเดียวกับแนวคิดเรื่องความยั่งยืนมรดกที่เป็นสถานที่ในลักษณะต่างๆ ซึ่งคนหรือชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงนั้นเองควรมีส่วนในการดูแลรักษาทั้ง“คุณค่าที่สมดุลระหว่างคุณค่าที่จับต้องได้และไม่ได้”ในตัวมรดกนั้น (Genoverse, 2005: n.d.) ความสัมพันธ์กับ“คน”นั้นย่อมต้องการการบูรณาการเสมอ

จากเหตุผลข้างต้น ในความเป็นจริงนั้นเป็นที่น่าเสียดายว่า วิธีคิดและทำงานอนุรักษ์ของกรมศิลปากรนั้นต่างออกไปมาก การปฏิบัติงานมักจะตั้งอยู่บนกฎหมายและการเสริมความแข็งแกร่งทางกายภาพโดยไม่เกี่ยวข้องกับคนและชาวบ้านแต่อย่างใด ไม่เว้นแม้แต่สำนักงานศิลปากรที่8 เชียงใหม่เช่นกัน โดยผู้บริหารได้ให้ความเห็นว่าการประสานงานกับชาวบ้านนั้นนับ“เป็นทางเลือกที่ดีแต่ทางกรมฯ ไม่ได้ทำงานในลักษณะนั้น, เราไม่มีความเชี่ยวชาญ” (สัมภาษณ์ สหวัฒน์ แน่นหนา ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่8 เชียงใหม่, วันที่28 พฤศจิกายน 2549)

ในกรณีโบราณสถานร้างซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษต่างจากที่ตั้งทางประวัติศาสตร์อื่นนั้น กรมศิลปากรได้อธิบายนิยามในลักษณะของ “อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” (Dead monument) ไว้ว่าเป็นสถานที่ที่

“...เคยมีการใช้งานในอดีตแต่ถูกทิ้งให้ร้างด้วยสาเหตุบางประการ, รวมถึงสังคมและจารีตของของมันไม่เกี่ยวข้องกับปัจจุบันอีกต่อไป มีสภาพปรักหักพังหรือเป็นซากจากอดีตมากกว่าการใช้งานในปัจจุบันได้...”

(กรมศิลปากร, 2532: 34-35)

จากข้อมูลสัมภาษณ์คุณสหวัฒน์ แน่นหนา ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่8 เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2549 ได้กล่าวว่า “วิธีดูแลวัดร้างของกรมศิลปากรนั้นปกติและไม่จัดเป็นกรณีพิเศษ โดยดูแลด้วยกระบวนการวิธีและกฎหมายเช่นเดียวกับอื่นๆ” โดยในความจริงนั้นกรณีของวัดร้างนั้นมีความซับซ้อนเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังมีหลายแง่มุมให้ขบคิดมากกว่าทางกรมฯได้อธิบายไว้ วัดร้างได้สลบ, จำศีล (Hibernation), และรอคอยการฟื้นฟู ลักษณะเฉพาะเช่นนี้เองที่แตกต่างจากโบราณสถานปกติและไม่สามารถจะเป็น “อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” (Dead monument) อย่างแท้จริงตามนิยามได้ ปัจจัยสำคัญที่สุดได้แก่ศักยภาพที่จะถูกฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้งได้ แม้ว่าในความเป็นจริงวัดร้างในปัจจุบันทั้งหมดไม่สามารถถูกฟื้นฟูได้ทั้งหมด ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยเรื่องเวลาและเกี่ยวข้องกับปัจจัยอีกมาก แต่หลักฐานที่เหลืออยู่เหล่านี้ก็ยังเป็นปูชนียสถาน (Sacred place) ในทางใดทางหนึ่งอยู่แน่นอน เช่นเดียวกับสถานภาพความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่จะต้องอาศัยผู้ศรัทธาเสมอแน่นอน

การจัดการปฐมนิยสถานเช่นนี้เกิดขึ้นทั่วไปในแต่ละท้องถิ่นทั่วประเทศเนื่องจากได้รวมศูนย์ที่นโยบายจากกรมศิลปากรกลางซึ่งกำหนดระเบียบวิธีการปฏิบัติงานไว้ชัดเจนโดยปราศจากความร่วมมือจากท้องถิ่นเสมอ ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรได้รับการอบรมและคุ้นเคยกับการวิจัยเชิงอนุรักษ์ตามแบบแผนของกฎบัตรเวนิสมากกว่าการพลิกแพลงให้เป็นการอนุรักษ์ที่บูรณาการและการจัดการที่อาศัยความร่วมมือหลายฝ่าย (กรมศิลปากร, 2532) เป็นที่แน่นอนว่ากฎบัตรนั้นเน้นที่การรักษาความเดิมแท้ (Authenticity) เพียงการเสริมความแข็งแรงทางกายภาพ, รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและลักษณะเฉพาะเป็นหลักซึ่งเป็นกระบวนการที่ดีและควรจัดเป็นเพียงก้าวแรกสู่กระบวนการจัดการทั้งหมด ในขณะที่วิธีคิดแบบยั้ยั้นนั้นหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเกี่ยวข้องกับคนหลายภาคส่วนซึ่งประกอบด้วยหลายระดับของความรู้สึกเป็นเจ้าของ, การมีส่วนร่วม, และการบูรณาการเข้ากับบริบทชุมชนอันถือว่าเป็นก้าวต่อไป “ก้าวต่อไป” อีกหลายก้าวข้างหน้านี้มีตัวอย่างอย่างมากมายให้ศึกษาและปรับใช้จากทั่วโลกและมีความเป็นสากล เช่น

-Budapest Declaration on World Heritage (2002),

- The Conclusion and Recommendation of the Conference Linking Universal and Local Values: Managing a Sustainable Future for World Heritage Amsterdam, 22-24 May 2003

-The Operation Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (January 2008)

แม้ว่าในความเป็นจริงนั้นกรมศิลปากรได้บรรลุบทบาทที่สำคัญทางการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานต่าง ๆ มากมายแต่ขาดการคำนึงถึงผลประโยชน์สาธารณะต่อท้องถิ่นเสมอ (กรมศิลปากร, 2532) การป้องกันรักษาแต่เพียงกายภาพนั้นไม่เพียงพออีกทั้งยังสร้าง “ระยะห่าง” ที่ห่างเหินสู่ชุมชนทางศาสนาที่แท้จริง ซึ่งนำไปสู่การอนุรักษ์ที่ไม่ยั่งยืนตลอดมา การขาดการมีส่วนร่วมทางศาสนิกชน, สังคม, และหน่วยงานวิชาการของท้องถิ่นนั้น จะนำไปสู่ข้อขัดแย้งจากเรื่องความรู้คุณค่า (Awareness) และการมีส่วนร่วม (Participation) ระหว่างท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐเสมอ เป็นที่น่าเสียดายว่าการดำเนินการอนุรักษ์ตามแบบของกรมศิลปากรนั้นส่วนใหญ่เน้นที่การบรรลุเพียง “การเริ่มต้นที่ดี” แต่กลับไม่สามารถเชื่อมถึงความเป็นร่วมสมัยและเกี่ยวโยงเข้ากับการมีชีวิตจิตใจของคน ซึ่งเป็นสิ่งที่เกี่ยวโยงกันและกันระหว่างสถานที่อันเป็นมรดกกับผู้คนในลักษณะและระดับต่างๆ (สุรพล คำหริห์กุล, 2529)

-ว่าด้วยการอนุรักษ์ “เชิงปริมาณ” และ “เชิงคุณภาพ”

เนื่องมาจากความพยายามเก็บรักษา“ความเดิมแท้” (Authenticity) ด้วยการเสริมความมั่นคงทางกายภาพและปฏิสังขรณ์เป็นระยะๆคือหน้าที่หลักตามกฎหมาย ในขณะที่ความเป็นจริงเป็นไปได้ที่จำนวนมรดกทางศาสนาและโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนแล้วกว่า 2,200 แห่งทั่วประเทศจะถูกดูแลโดยกรมศิลปากรแต่เพียงผู้เดียว (Akagawa and Tiamssoon, 2005: n.d; สัมภาษณ์ผศ.วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, วันที่16 ธันวาคม 2006) แม้ว่ามรดกที่เป็นโบราณสถานแห่งชาติถือเป็นสมบัติอันล้ำค่าของชาติ แต่ทางกรมศิลปากรมีความจำเป็นทางปฏิบัติที่จะต้องจัดลำดับตามความโดดเด่นและคุณค่าที่สำคัญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้อันเนื่องจากงบประมาณแต่ละปีมีไม่มาก (กรมศิลปากร, 2532 :66; สุภัทรดิศ ดิศสกุล, 2538: 108) การดำเนินงานโครงการอนุรักษ์โดยผูกไว้กับระบบราชการมักนำมาซึ่งปัญหาเรื่องระเบียบและการเบิกจ่ายที่ล่าช้าเสมอ จากการศึกษาพบว่าปัญหาเรื่องการขาดงบประมาณเป็นเรื่องที่ได้รับการถกเถียงและให้เหตุผลเป็นประจำ (สปป ลาวและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537)

ตัวอย่างที่ดีที่สะท้อนถึงวิธีคิดและทัศนคติในการทำงานของกรมศิลปากรอันเกี่ยวเนื่องกับโครงการอนุรักษ์นั้น สามารถศึกษาได้จากกรณีของหน่วยศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ซึ่งมีพื้นที่ความรับผิดชอบถึง 4 จังหวัดภาคเหนืออันประกอบด้วย เชียงใหม่, เชียงราย, ลำพูน, และแม่ฮ่องสอน หน้าที่โดยตรงตามกฎหมายคือความรับผิดชอบโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนทั้งสิ้น 165 ที่ในภูมิภาค (เชียงใหม่ 95 ที่, เชียงราย 46 ที่, ลำพูน 18 ที่, และแม่ฮ่องสอน 6 ที่ (ที่มา www.archeological-data.go.th) ทั้งนี้ไม่นับแหล่งประวัติศาสตร์อื่นที่ยังไม่ได้สำรวจขึ้นทะเบียน เช่น วัดร้างที่เชียงแสนและเมืองเก่าลำพูน โดยถือเป็นแหล่งอารยธรรมที่ยังขาดการสำรวจและขึ้นทะเบียนอีกมาก โดยดำเนินการตามโครงสร้างบุคลากรดังนี้

1.ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่8 เชียงใหม่	1 ตำแหน่ง
2.ฝ่ายบริหารทั่วไป	2 ตำแหน่ง
3.ฝ่ายงานโบราณคดี	4 ตำแหน่ง
4.ฝ่ายออกแบบสถาปัตยกรรมและปฏิสังขรณ์	5 ตำแหน่ง
5.เจ้าหน้าที่ทั่วไป	8 ตำแหน่ง

สำนักงานที่8นี้และอื่นๆของกรมศิลปากรทั่วประเทศมิได้ดำเนินการอนุรักษ์เองทั้งหมด แต่มีหน้าที่ออกแบบ, วางแผน, และควบคุมงานอันเป็นเรื่องกายภาพ แม้ว่าปัจจุบันจะมีลูกจ้างและผู้รับเหมาหลายแหล่งดำเนินโครงการอนุรักษ์ แต่สัดส่วนระหว่างเจ้าหน้าที่ต่อโบราณสถานที่ขึ้น

ทะเบียนคือ 1: 8.25 เจ้าหน้าที่เพียง20คนจะต้องดูแลที่ตั้งที่เป็นมรดกทั้งหมดไม่ว่าจะขึ้นทะเบียนโบราณสถานหรือไม่ก็ตามซึ่งอัตราส่วนจริงจะต้องมากกว่านี้หากนับที่ยังไม่ขึ้นทะเบียนฯด้วย (จำนวนไม่แน่ชัด) ตามความรับผิดชอบของพรบ.ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2535 ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยากที่ดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพแท้จริงในเชิงคุณภาพ (Qualitative project) อีกทั้งส่วนใหญ่ของที่ตั้งทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทยคือปูชนียสถานในรูปแบบต่างๆ (วิรุณ ตั้งเจริญ, 2547)

แม้ว่ามรดกทางประวัติศาสตร์เหล่านี้จะไม่ประสบปัญหาการพังทลายอย่างฉับพลันและพร้อมกันหมด (ยกเว้นภัยธรรมชาติ) แต่กลับค่อยๆ เสื่อมสลายอย่างช้าๆ ตามปัจจัยเฉพาะที่ต่างกัน ซึ่งกรมศิลปาก็พยายามที่จะจัดวงจรการซ่อมแซมให้เป็นระบบโดยการซ่อมแซมเป็นระยะตามรอบการเสื่อมสลายของวัสดุ แต่เนื่องจากทางกรมฯจำเป็นต้องพิจารณาตามคุณค่าของแต่ละสถานที่ตามลำดับ ดังนั้นในบางที่ที่ถูกจัดลำดับไว้ท้ายจึงถูกมองข้ามจากการปฏิสังขรณ์เสมอ ซึ่งจะพบกรณีที่“เร่งด่วน” เสมอในกรณีที่ตรวจพบว่าโครงสร้างหลักมีปัญหา โบราณสถานนั้นจะถูกเสริมโครงสร้างอย่างหยาบๆไว้และรอการซ่อมแซมอย่างเต็มกำลังเมื่องบประมาณของกรณีที่“เร่งด่วน”มาถึง แม้ว่าอำนาจตามพรบ.จะมุ่งหมายให้กรมศิลปฯดูแลมรดกทางประวัติศาสตร์ทั้งหมด แต่ในความเป็นจริงนั้นเป็นไปได้ยากที่จะได้มาตรฐานเดียวกันอย่างแท้จริง สอดคล้องกับข้อมูลผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ที่ว่า “...เรายอมรับว่าคุณภาพของโครงการหลายโครงการในรอบปีที่ผ่านมาอยู่ที่ประมาณ 95%เนื่องจากเรามีโครงการอนุรักษ์สิ้นเกินกว่าจะรับได้” (สัมภาษณ์ สหวัฒน์ นันทนา, 28 พฤศจิกายน 2549)

หากพิจารณาความเห็นของนักวิชาการซึ่งได้ให้ความเห็นต่อผลการอนุรักษ์โดยกรมศิลปฯมากมาย เมื่อทำการค้นคว้าและรวบรวมประเด็นลักษณะต่างๆจะพบว่า อุปสรรคและปัญหาหลักเกิดจาก3ปัจจัยใหญ่ที่สมเหตุสมผลที่ทำให้โครงการต่างๆไม่มีประสิทธิภาพ ดังนี้

1. โครงสร้างบริหารแบบราชการ
2. งบประมาณจากรัฐบาลกลาง
3. เวลาตามรอบปีงบประมาณ

โดยทั้ง3ปัจจัยเกี่ยวข้องกับโครงการรายปีของกรมศิลปฯที่ผูกไว้กับงบประมาณรายจ่ายประจำปีของรัฐบาล ด้วยระเบียบเช่นนี้จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะวัดผลของงานตามผลเชิงปริมาณ (Quantitative outcome) เป็นหลัก ข้อจำกัดตามการเบิกจ่ายงบประมาณประจำปีซึ่งมักล่าช้าจึงนำมาซึ่งการเร่งรีบอนุรักษ์ให้เสร็จใน4เดือนสุดท้ายของปีงบประมาณ (สัมภาษณ์ ผศ.วรลัญญ์บุญยสุรัตน์, ภาควิชาศิลปะไทย, คณะวิจิตรศิลป์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 9 มกราคม 2550) ดังนั้นการเร่งรีบปิดโครงการใน 4 เดือนจึงแทบเป็นไปได้ที่จะคาดหวังถึงมาตรฐานที่สูงเรื่องการซ่อมแซมทาง

กายภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับทั้งการเสริมโครงสร้างทางวิศวกรรมและการตกแต่งโดยช่างฝีมือที่มีความละเอียด ด้วยจุดด้อยนี้เองที่นักวิชาการได้พยายามรณรงค์ให้ลดการอนุรักษ์เชิงปริมาณลงเพื่อไปเพิ่มคุณภาพในการซ่อมแซมให้มากขึ้น ในส่วนนี้นักอนุรักษ์ของกรมศิลปากรได้โต้แย้งว่า “จำนวนของโบราณสถานที่ถูกซ่อมแซมจะต้องเป็นไปตามแผนที่จัดทำขึ้นตามปีงบประมาณ ซึ่งจะรับประกันได้ว่างบประมาณจะถูกใช้ตามที่ขอและไม่ถูกเรียกคืน” (ปริชา กาญจนาคม, 2534: 85)

ในทางตรงข้าม แนวทางและวิธีคิดเชิงคุณภาพ (Qualitative approach) นั้นยากที่จะกำหนด, ประมาณการ, ต้องการเวลา, ทักษะ, และการทุ่มเทที่มากขึ้น ในการปฏิบัติงานจริงของกรมศิลปากรจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมองว่าเป็น “แนวทางที่ยาก” ในเชิงการจัดการที่มีประสิทธิภาพและเศรษฐศาสตร์นั้น การน้อยลงของเวลาและการลงทุนสามารถที่จะสร้างผลกำไรได้มากกว่า หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นวิธีคิดที่ชีวิตด้วยตัวเลขเชิงปริมาณจึงเข้าใจได้ง่ายและถือเป็น “แนวทางที่ง่าย” ในการดำเนินงานให้สอดคล้องกับปีงบประมาณอีกด้วย ดังนั้นสาระจึงอยู่ที่ว่า “แนวทางที่ยาก” หรือ “แนวทางที่ง่าย” จึงเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับรัฐบาลและกรมศิลปากรในการอนุรักษ์มรดกของชาติ แม้ว่าวิธีคิดเชิงเศรษฐศาสตร์จะมีความจำเป็นอย่างสูงในการบริหารโครงการ แต่ในขณะที่งานทางด้านศิลปะ, มรดกทางวัฒนธรรม, การอนุรักษ์, และการป้องกันรักษาอนุสรณ์สถานที่เป็นมรดกนั้นเรียกร้องเรื่องความยั่งยืนให้มากขึ้นเสมอ ดังนั้นหากพิจารณาว่างานอนุรักษ์ของกรมศิลปากรคืองานเชิงปริมาณ ก็ถือได้ว่ากรมศิลปากรไม่ประสบความสำเร็จในบทบาทการเป็น “นักอนุรักษ์” ที่ดี (ปริชา กาญจนาคม, 2534; สัมภาษณ์ ผศ.วรดิษฐ์กัญญะสุรัตน์, ภาควิชาศิลปะไทย, คณะวิจิตรศิลป์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 9 มกราคม 2550) อาจกล่าวได้ว่าเป้าหมายของกรมศิลปากร เรื่องการอนุรักษ์เป็นเพียง “การจัดการงบประมาณรายปี” ซึ่งไม่สามารถนำไปสู่ความสำเร็จของบทบาทการเป็น “ผู้ปกป้องความเดิมแท้” (Authenticity protector) ตามแนวทางของกฎบัตรเวนิส (Venice Charter) และระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.2528 ได้อย่างใด

หากมองในแง่ดี ระบบราชการของกรมศิลปากร และโครงสร้างการบริหารได้รับความลำบากจากการขาดแคลนบุคลากรและงบประมาณเสมอ (พลเมืองเหนือ, 2546: 10) จากข้อมูลการได้รับงบประมาณผ่านกระทรวงวัฒนธรรมในปี 2549 พบว่า ได้รับการจัดสรรเพียง 0.03% ของงบประมาณรายประจำปีทั้งหมด ยิ่งกว่านั้น กรมศิลปากรซึ่งจัดเป็นหน่วยงานหลักของกระทรวงวัฒนธรรม ได้รับงบประมาณเพื่อดำเนินงานในรอบปีเพียง 118 ล้านบาทซึ่งรวมถึงเงินเดือนบุคลากรด้วย ดังนั้นโครงการอนุรักษ์ต่าง ๆ นั้น “เราดำเนินการกิจด้านอนุรักษ์แบบเชิงรับ” (สัมภาษณ์ สหวัฒน์ เน้นหนา, 28 พฤศจิกายน 2549)

ในกรณีของมรดกที่เป็นปูชนียสถานนั้น นักอนุรักษ์และผู้บริหารกรมศิลปากรได้ให้ความเห็นว่าปัญหาส่วนใหญ่อยู่ที่การขาดแคลนงบประมาณ, ความเข้าใจในมาตรฐานการอนุรักษ์ของกรมศิลปากร, หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง, และหน่วยงานของทางวัด (สัมภาษณ์ อภิชาติ สุวรรณ

เจ้าหน้าที่อนุรักษ์ กรมศิลปฯ, 11 ตุลาคม 2550 และ สหวัฒน์ แน่นหนา, 8 และ 28 พฤศจิกายน 2549) หากเป็นเช่นนั้นจริงปัญหาเชิงระบบในเรื่องงบประมาณได้แสดงถึงความไปได้ที่ยากหรือเกือบเป็นไปได้ที่จะสร้างอนาคตที่ยั่งยืนสำหรับพื้นที่ประวัติศาสตร์ผ่านอำนาจทางกฎหมายของกรมศิลปากรแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีของวัดร้างที่ยังเหลือหลักฐานและมักถูกมองว่ามีความสำคัญต่ำกว่าโบราณสถานชนิดอื่นเสมอ การตั้งอยู่บนฐานของความผันผวนทางเศรษฐกิจและระบบราชการแบบรวมศูนย์ที่อยู่ย่ำแย่จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องใช้เกณฑ์ความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจในการบริหารจัดการ ซึ่งเมื่อมองจากภาพรวมของการจัดสรรงบประมาณจะพบว่าเป็นการยากที่จะได้รับเพิ่ม เพราะว่า “การลงทุนเพื่ออนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมใดๆ นั้นสิ้นเปลืองและขาดทุน”(กรมศิลปากร, 2532: 11)

สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าปรากฏการณ์วัดร้างนั้นเป็นสภาพที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ อีกทั้งมีแนวโน้มที่เป็นพลวัต (Dynamic) มากกว่าจะหยุดนิ่ง (Static) อย่างที่เข้าใจกัน โดยความเข้าใจว่ามีลักษณะที่ตายตัวนี้วัดร้างจึงต้องมีสถานะพิเศษที่อยู่ตรงกลางระหว่าง“อนุสรณ์สถานที่มีชีวิต” (Living monument) และ“อนุสรณ์สถานที่ตายไปแล้ว” (Dead monument) ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าสภาพที่มีลักษณะ “จำศีล/สลบ” (Hibernation) ต้องการกลยุทธ์ที่“พิเศษ”เพื่อดำเนินการโดยเฉพาะ

ในวัฒนธรรมพื้นถิ่นล้านนานั้นปรากฏการณ์วัดถูกทิ้งให้ร้างเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นเนื่องในลักษณะของวัฏจักรระหว่าง “ร้าง-ฟื้นฟู” ตลอดมา ยิ่งกว่านั้นยังมีเรื่อง“จิต”ซึ่งเป็นความเชื่อท้องถิ่นที่ได้อธิบายสิ่งที่ควรปฏิบัติและข้อห้ามเกี่ยวกับพื้นที่ทางศาสนาที่เป็นสาธารณะสมบัติอีกด้วย เช่น พื้นที่ที่เคยเป็นวัดมาก่อน ทั้งที่ดินและสิ่งปรักหักพังมาแต่เดิมที่คงเหลือ การใช้พื้นที่ (Land-use) ไม่ควรถูกปรับเปลี่ยนในทุกกรณีไม่ว่าจะเป็นการประยุกต์, ไร่, ไร่, หรือแม้แต่การสร้างผลประโยชน์ใดๆ จากที่ดินนั้น เนื่องจากผู้กระทำจะ “จิต” หรือเกิดความอับมงคลขึ้นได้ วัดร้างแต่โบราณมาจึงมีสภาพทิ้งร้างไว้ไม่มีคนอยู่หรือแม้แต่เดินผ่าน การเปลี่ยนแปลงที่มีใช้การฟื้นฟูวัดขึ้นมาใหม่อีกครั้งจึงถือเป็น “จิต” เช่นเดียวกับคำสาปต่อผู้เกี่ยวข้องนั้นทั้งหมด (มหาวิทยาลัยมหิดลและมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537: 20) ดังนั้นหากพิจารณาตามจารีตเดิมเกี่ยวกับวัดร้างสถานะความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์จึงถูกรักษาและสงวนไว้โดยปริยาย เป็นไปได้ว่าในยุคก่อนการมาถึงของนโยบายรวมศูนย์ (Centralization) และการทำประเทศให้ทันสมัย (Modernization) ในเชียงใหม่ นั้น อารามทางศาสนาที่ถูกทิ้งร้างต่างช่วงเวลาจนถึงยังไม่ถูกจับจองและหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ส่วนในปัจจุบันด้วยวิถีชีวิตที่ทันสมัยและเป็นแบบตะวันตก ปรากฏการณ์วัดร้างก็ยังคงอยู่และเผชิญหน้าการรุกรานที่มากขึ้น ปัญหาจึงมีขึ้นว่าอะไรและอย่างไรจึงจะเป็นการจัดการที่เหมาะสมกับปรากฏการณ์นี้ ?

-ปัญหาการจัดการ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ในรูปแบบของ “พื้นที่ผลประโยชน์”

นับตั้งแต่การมาถึงของยุคการเร่งพัฒนาประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก (Modernization period) พื้นที่ที่เคยเป็นวัดและรกร้างในเขตเมืองจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะถูกนำมาใช้งานใหม่ (Re-functioning) “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” (Sacred space) เดิมจึงจำเป็นต้องเผชิญหน้ากับการถูกปรับเปลี่ยนสู่การใช้งานใหม่มากมายและเปลี่ยนสถานะเป็น“พื้นที่เพื่อผลประโยชน์” (Profitable space) จนถึงทุกวันนี้

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าทรัพย์สินวัดร้างนั้นสำนักพุทธฯได้แบ่งเป็น “พื้นที่สาธารณสมบัติกลาง” และ “โฉนดวัดร้าง” ซึ่งจะได้รับการดูแลและสร้างผลประโยชน์ต่างกัน โดยในประเภทแรกที่ไม่หลงเหลือหลักฐานนั้นสามารถให้เข้าได้ตามราคาตลาดซึ่งมีราคาสูงขึ้นทุกปี เช่น เข้าเพื่อทำโรงแรม เป็นต้น ทั้งนี้ในส่วนของโฉนดที่ดินวัดร้างในเขตเมืองซึ่งยังเหลือซากปรักหักพังมาแต่เดิมและสามารถที่จะถูกฟื้นขึ้นเป็นวัดใหม่ได้นั้น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจะปล่อยพื้นที่ให้สาธารณะเช่าราคาถูก ส่วนใหญ่ในรูปของสถานที่ราชการ, โรงเรียน, และชุมชนแออัดที่เกิดจากการรุกที่ การเปลี่ยนการใช้งานเดิมตั้งแต่อดีตในลักษณะนี้อาจนำมาซึ่งข้อขัดแย้งในปัจจุบันได้ เนื่องจากเป้าหมายเดิมของผู้ก่อตั้งวัดนั้นเพื่อการตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางชุมชนทางศาสนาและจะต้องเป็น“พื้นที่สาธารณะ”เสมอแม้จะไม่ถูกรอบครอง จนกระทั่งการจัดระเบียบที่ดินทางศาสนาของสำนักพุทธฯได้เริ่มมีผลโดยทั่วไป ไม่เพียงพื้นที่วัดเก่าทั้งหลายจะต้องถูกเช่ากลายเป็น“พื้นที่เพื่อสร้างผลประโยชน์” (Profitable space) แต่ได้ถูกแปลงให้เป็น“พื้นที่ส่วนบุคคล” (Private space) อีกด้วย โดยสถานะที่เปลี่ยนไปเป็น“พื้นที่ส่วนบุคคล”ในหลายรูปแบบนั้นจำเป็นต้องปฏิเสธการเข้าถึงจากสาธารณะไปโดยปริยาย เช่น การเป็นโรงเรียนรัฐบาลจำเป็นต้องมีรั้วและระบบการเข้าออกตามเวลาเพื่อความปลอดภัย หรือในชุมชนแออัดจำเป็นต้องรื้อที่เข้าไปจนทำลายโบราณสถานที่ยังเหลืออยู่ทั้งโดยตรง (Direct) และอ้อม (Indirect) อันเนื่องมาจากการขยายตัวของแต่ละครัวเรือนนั่นเอง

ด้วยเหตุผลข้างต้นและหลักฐานเชิงประจักษ์ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะต่าง ๆ นี้ กล่าวได้ว่าคุณค่าทางจิตวิญญาณ (Spiritual significance) และสถานการณ์ ความเป็นปูชนียสถานจึงถูกบั่นทอนและทำลายลงไปสู่การรับรู้ภาคสังคมและชาวบ้านเป็นรายบุคคลโดยไม่รู้ตัว แนวทางดำเนินงานของสำนักพุทธฯนี้หากมองในแง่ความยั่งยืน (Sustainability) จึงอาจถือว่าเป็น “จุดอ่อน” (Weakness) ที่ไม่เหมาะสมกับปัจจุบันก็ได้ โดยในมุมมองทางเศรษฐศาสตร์และวิธีคิดเชิงสังคม การจัดการทางกายภาพและภูมิศาสตร์มิได้ให้ความสำคัญแก่“คุณค่าที่จับต้องไม่ได้” (Intangible value) ของปูชนียสถานอันเกี่ยวข้องกับบรรยากาศที่ศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิม (Sense of place) แต่อย่างใด

แม้ว่าสำนักพุทธฯจะมีการรื้อและสนับสนุนการใช้โฉนดวัดร้างเพื่อฟื้นฟูให้เป็นวัดมากกว่าการสร้างวัดใหม่ แต่เนื่องจากโฉนดวัดร้างเหล่านี้ได้สูญเสียบรรยากาศความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไป

มากจนเป็นการยากที่จะฟื้นขึ้นเป็นวัดอีกต่อไป การค่อยๆเสื่อมลงของความศักดิ์สิทธิ์ลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับศรัทธาของพุทธศาสนิกชนด้วยเช่นกัน โดยส่งต่อการรับรู้จากรุ่นสู่รุ่น กล่าวได้ว่าแม้วัดร้างเหล่านี้จะถูกใช้และปรับเปลี่ยนไปสู่รูปแบบใด สภาพของวัดร้างที่ปรากฏก็มีผลต่อการรับรู้ต่อศาสนิกชนเสมอ สภาพที่เหมาะสมต่อการรับรู้สาธารณะจึงควรมีสภาพที่กระตุ้นและโน้มนำไปสู่การรู้คุณค่า (Awareness) ที่ยั่งยืนให้มากขึ้น ความรู้สึกเดิมแท้ของสถานที่ (Sense of place) และคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) ควรได้รับการเติมเต็มในวิธีการคิดและจัดการเพื่อหลีกเลี่ยงสภาพที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกทางศาสนา (Religious dilemma) ที่สามารถเกิดขึ้นในการจัดการระยะยาว (Long-term management) ได้

-การดำเนินงานแบบ “ตั้งรับ” (Passive action) ต่อการจัดเก็บค่าเช่า

ในส่วนของการจัดการโฉนดที่ดินวัดร้างนั้น จากการศึกษาพบว่า การดำเนินงานแบบตั้งรับ (Passive action) ในการเก็บค่าเช่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่น่าสู่การแก้ปัญหาที่ไม่ยั่งยืนทั้งในทางหลักการและในทางปฏิบัติ ปัญหาที่พบบ่อยได้แก่การค้างค่าเช่ามาเป็นเวลานานและการใช้พื้นที่ไม่ถูกสุขลักษณะ ซึ่งในบางแห่งมีปัญหาเกี่ยวกับยาเสพติด เนื่องจากค่าเช่ามีราคาต่ำมากเพื่อสนับสนุนผู้มีรายได้น้อย ให้ใช้ที่ดินให้มีประโยชน์มากกว่าการปล่อยให้รกร้าง ผู้เช่าในลักษณะชุมชนนี้เป็นผู้อพยพมาจากชนบททางไกลและมาอยู่อาศัยจับจองต่อเนื่องกันตั้งแต่รุ่นบุพการี กล่าวได้ว่าเป็น “ผู้รกร้าง” รุ่นแรกๆ ที่เริ่มได้รับผลกระทบจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (2517-2521) ที่รับเร่งพัฒนาเมืองเชียงใหม่โดยตรง วัดร้างซึ่งเดิมคือพื้นที่รกร้างจึงเริ่มถูกใช้อยู่อาศัยมากขึ้นเพื่อโอกาสการทำงานในเมืองและในที่สุดอยู่กันเป็นชุมชนแออัดที่สามารถขอไฟฟ้าและน้ำประปาได้เมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมาเนื่องจากไม่มีเลขที่สัมมะโนครัวที่ชัดเจน สำนักพุทธฯ จึงมีหน้าที่จัดการเก็บค่าเช่าผู้อาศัยในโฉนดวัดร้างที่ขึ้นทะเบียนไว้เป็นสัญญารายปี โดยผู้อาศัยไม่สามารถถือเป็นกรรมสิทธิ์ซื้อขายได้ เป็นการแก้ปัญหาให้ “ผู้รกร้าง” กลายเป็น “ผู้เช่า” ที่ถูกต้องตามกฎหมาย

ทั้งนี้หลักการการเก็บค่าเช่าเป็นรายปีในราคาที่ถูกมากและไม่สัมพันธ์กับราคาตลาดยังคงใช้อยู่ทั่วไปในโฉนดที่ดินวัดร้างที่เป็นที่ตั้งของสลัมในเมืองจนถึงปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์หลายชุมชนพบว่าอาศัยมาโดยรุ่นสู่รุ่นและในบางแห่งยังไม่มีระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน โดยทั้งหมดใช้พื้นที่เดิมไม่เปิดรับผู้อาศัยเข้ามาอยู่ใหม่เป็นเวลานานแล้ว แม้ว่าค่าเช่าจะขึ้นน้อยมากในรอบหลายปีและราคาต่ำกว่าราคาตลาดมาก แต่เนื่องจากผู้เช่าในแต่ละหลังคาเรือนมีรายได้ต่ำ ส่วนใหญ่ทำอาชีพรับจ้างหาเช้ากินค่ำ จึงพบปัญหาการค้างค่าเช่ารายปีมาปีกว่าแล้วปีแล้ว จากการศึกษาพบว่าบ่อยครั้งผู้เช่าเดิมได้เปิดบ้านตัวเองให้เช่าและย้ายไปอยู่นอกชุมชน เนื่องจากตำแหน่งที่ดินวัดร้างมักอยู่ในทำเลที่สะดวกต่อการทำงานและเรียนในเมืองเป็นอย่างมาก

อนึ่ง การกิจของสำนักพุทธฯ เกี่ยวกับการจัดการเรื่องวัดนั้นมิได้จำกัดแต่เพียงการเก็บค่าเช่าที่ดินวัดร้างเท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงวัดปกติและองค์กรสงฆ์ต่างๆอีกด้วย ดังนั้นจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่กิจกรรมที่ไม่หยุดนิ่งของสาธุชนจะก่อให้เกิดความสนใจมากกว่าเสมอ อีกนัยหนึ่งจึงกล่าวได้ว่าปัญหาการจัดการวัดร้างนั้นเป็นเรื่อง“ของตาย”หรือเป็น“อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” (Dead monument) เป็นซากจากอดีตที่ไม่เปลี่ยนแปลงมากนักเมื่อเทียบกับกิจการงานสงฆ์และการจัดการที่ดินศาสนสมบัติกลางที่มีแปรผันกับสังคมและตลาด มีความเป็นปัจจุบันและ“มีชีวิต”อยู่ร่วมสมัยกับชาวเมืองสำนักพุทธฯ ทั่วประเทศจึงดูเหมือนไม่มีทางเลือกมากนักในการจัดเก็บค่าเช่าให้ได้ตามแผนด้วยการประนีประนอมกับผู้เช่าที่เป็นชุมชนแออัดในแต่ละปี ดังนั้นจึงถือว่ามาตรการเชิงรับและความล้มเหลวในการเก็บค่าเช่าที่ดินโนนวัดร้างที่ยังคงหลงเหลือซากโบราณสถานอยู่ จึงเป็นการทำลายคุณค่าสถานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred space) และปูชนียสถาน (Sacred place/monument) ลงไปอย่างน่าเสียดายนั่นคือจากวัดโบราณกลายเป็นสลัมที่ยังมีเจดีย์หลงเหลืออยู่

การทำลายคุณค่าความเป็นศาสนสถานในกรณีสัณนิไปโดยตรง (Direct impact) และอ้อม (Indirect impact) ทางตรงได้แก่การอยู่อาศัยอย่างไม่เป็นระเบียบเป็นการรุกรานและทำลายโบราณสถานอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์มาโดยตลอด เช่นการขุดค้นเพื่อหาสมบัติในเจดีย์, การก่อสร้างอาคารติดโบราณสถาน, และการปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้มีที่ว่างมากขึ้นโดยการรื้อซากอิฐออก เป็นต้น ส่วนในทางอ้อมนั้นได้แก่การที่ศาสนสถาน “ศักดิ์สิทธิ์” กลายเป็น “ไม่ศักดิ์สิทธิ์” นั้นทำให้ยังห่างไกลต่อการฟื้นคืนและการรู้คุณค่า (Awareness) ของมรดกทางศาสนานี้มากขึ้นทุกทีโดยไม่รู้ตัว โดยเฉพาะในคนรุ่นต่อไปที่จะต้องดูแลสิ่งเหล่านี้ให้คนรุ่นต่อไปอย่างต่อเนื่อง คุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) ที่ขณะนี้กำลังได้รับความเอาใจใส่มากขึ้นทางการอนุรักษ์ได้สูญเสียมากขึ้นโดยแปรผันตรงกับบรรยากาศที่รู้สึกได้ว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา (Sense of sacred) ซึ่งสิ่งนี้สามารถรับรู้ได้จากทั้งผู้อาศัยและสาธุชนผ่านภูมิทัศน์ที่เสื่อมโทรม, สาธารณูปโภคที่ไม่สมบูรณ์, และคุณภาพชีวิตที่ไม่ได้มาตรฐานซึ่งนำมาซึ่งปัญหาหาเสด็จเสมอ

แม้ว่าเจดีย์ทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ในเขตกำแพงเมืองจะถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน แต่ก็มิได้รับประกันเรื่องการดูแลรักษาที่เหมาะสมแต่อย่างใด การขาดซึ่งกลยุทธ์เชิงรุก (Active strategy) คือการอนุญาตให้เกิดการเสื่อมสลายอย่างช้าๆต่อทั้งสภาพทางกายภาพ (Physical condition) และคุณค่าทางจิตวิญญาณ (Spiritual value) ของมรดกทางศาสนาที่เราจะต้องส่งต่อให้แก่คนรุ่นต่อไป ตัวอย่างที่ดีในลักษณะนี้และอยู่ในขอบเขตงานวิจัยได้แก่ วัดเจ็ดลิน, วัดช้างลาน, และวัดหนองหญ้าแพรก

ในทางกลับกันการจัดการที่ดินวัดร้างประเภทศาสนสมบัติกลางพบว่าได้รับความล้มเหลว เรื่องการจัดเก็บค่าเช่ารายปีด้วยเช่นกัน ที่ดินวัดร้างหลายผืนซึ่งไม่หลงเหลือหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้วนั้น ส่วนใหญ่ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นโรงแรมและอาคารพาณิชย์เนื่องจากมักตั้งอยู่ในทำเลที่ดีทางธุรกิจ กรณีนี้ มนัส ภาควิมิ ผู้อำนวยการส่วนกลางสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้ให้ความเห็นว่าปัจจุบัน “...มีที่ดินศาสนสมบัติกลางรวมเกือบ 10,000 ไร่ ผิดสัญญาและส่วนใหญ่ถูกรุกที่โดยผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น” (คมชัดลึก, 2550: 15)

ยิ่งไปกว่านั้นพระธรรมกิตติเมธี ผู้เป็นกรรมการเถระสมาคมได้เปิดเผยว่า

“...ปัญหาได้ถูกสะสมมาเป็นเวลานานโดยไม่ได้รับการสืบสวน...ปัญหาปัจจุบันคือคดีที่ดินศาสนสมบัติกลางนั้นดำเนินการโดยปราศจากฝ่ายกฎหมายของสำนักพุทธฯโดยเฉพาะ แต่กลับมีเพียงสำนักพุทธฯส่วนกลางเท่านั้น”

(คมชัดลึก, 2550: 15)

ปัจจุบันส่วนของเชียงใหม่ จำลอง กิตติศรี ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาเชียงใหม่ให้ความเห็นว่า

“...มีที่ดินวัดร้าง930แห่ง ถูกเช่าโดยชาวบ้านประมาณ 600 ไร่จาก 1,000ไร่และมี 97 แห่งที่ตั้งอยู่ในเมือง ที่ดินเหล่านี้สร้างผลประโยชน์ให้สำนักพุทธฯได้ประมาณ 4-5 ล้านบาทต่อปี ...มีข้อพิพาทกับเอกชนเรื่องการถือครองและรื้อถอนที่ดินในขั้นตอนของศาลประมาณ10คดี”

(คมชัดลึก, 2550: 15)

ความเห็นข้างต้นได้อธิบายถึงอุปสรรคในการบริหารจัดการได้เป็นอย่างดี ปฏิเสธไม่ได้ว่าสำนักพุทธฯเองมีความอ่อนแอและประสบกับความล้มเหลวการจัดการที่ดินซึ่งเคยเป็นวัดมาก่อน แม้ว่าอนุสรณ์สถานที่เป็นมรดก (Heritage monument) ทั้งที่ขึ้นและไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติมักจะตั้งอยู่ในทำเลที่ดีของเมืองเก่าและเป็นโฉนดวัดร้าง แต่ในพื้นที่ชนบทรอบนอกก็ปรากฏวัดร้างที่ยังขาดการสำรวจและยังมิได้จดทะเบียนเป็นโบราณสถานและที่ดินวัดร้างอยู่อีกเป็นจำนวนมาก

แนวความคิดที่ไม่ยั่งยืนของสังคมไทยและเชียงใหม่

หากเปรียบเทียบระหว่างสังคมไทยและเชียงใหม่ นั้น สังคมทั้งสองประกอบด้วยหลากหลายของความสัมพัทธ์, อุดมคติ, และกระบวนคิดของปัจเจก (Individual paradigms) ที่ซ้อนรวมกันหลายชั้นเช่นเดียวกับสังคมปกติทั่วไป ความเข้าใจผิดปรากฏขึ้นเสมอในวิถีชีวิต เช่น ประเพณี,

ความเชื่อท้องถิ่น (Folklore), ข้อห้ามแบบผีสาว (Taboo), กฎหมาย, การศึกษา, การเมือง, และความเชื่อทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชีวิตประจำวันของผู้คน ความเข้าใจผิดทางสังคมได้ถูกผลิตขึ้นจากสังคมนั่นเองและมีผลกลับเข้าหาตัวสังคมอีกครั้งอย่างเป็นระบบที่ส่งผลต่อกันตลอดเวลา อะไรคือความเข้าใจผิดขึ้นอยู่กับการเปรียบเทียบกับอะไร? และยิ่งสิ่งใดว่าเป็นความจริง?

ความสัมพันธ์ระหว่างกันของความเข้าใจผิด, สังคม, และผู้คนนั้นนอกจากไม่มีสภาพที่ตายตัว (Static) และแยกออกจากกันมิได้แล้วยังมีสภาพที่เป็นพลวัต (Dynamic) และแปรผันตามเหตุปัจจัยต่างๆ มากมาย “ความเข้าใจผิด” ใดๆ จึงเปรียบเสมือนเป็นภาพลวงตาในระเบียบทางสังคม (Social manner) และการตระหนักรู้ (Awareness) อีกทั้งมันยังลดทอนซึ่งความจริงในหลายระดับการรับรู้ของผู้คนอีกด้วย ดังนั้นการพิจารณาการแปรเปลี่ยนความลวงให้เป็นความจริงในการรับรู้ของผู้คนจึงเป็นแนวทางหลักในการวิจัยชิ้นนี้

ประสิทธิภาพของระบบราชการไทย

ลักษณะเฉพาะของระบบราชการใดๆ (Bureaucratic system) ได้ถูกอธิบายไว้โดย Max Webber ดังนี้

“...แต่แต่ละสำนักงานได้ถูกกำหนดภาระงานอย่างชัดเจน สำนักงานทั้งหมดจะถูกจัดการตามลำดับขั้นของสิทธิอำนาจที่มี ส่วนกิจกรรมจะถูกบริหารผ่านทางระบบของผู้ปกครองหลายๆคน สำนักงานทั้งหมดทำงานเชิงปริมาณ ผู้มีหน้าที่ต่างๆมิได้เป็นเจ้าของตำแหน่งของตน การจ้างงานขององค์กรถูกกำหนดในลักษณะตามอาชีพ อีกทั้งการตัดสินใจเชิงบริหารจะต้องถูกบันทึกไว้ในลักษณะของเอกสารที่เขียนขึ้น...” (Hughes and Kroehler, 2005: 131)

ระบบราชการในประเทศไทยได้ถูกรวมอยู่ในคำอธิบายข้างต้นด้วยเช่นกัน การทำงานลักษณะนี้เป็นได้ว่าได้ถูกจัดตั้งมาตั้งแต่สมัยการปฏิรูประบบการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางในปี 2435 รัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กฎหมายตามจารีตและข้อบังคับทางสังคมแบบโบราณได้ถูกแทนที่ด้วยระบบบริหารแบบรัฐอาณานิคมที่อยู่ใกล้เคียง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2549) เช่น อาณานิคมอินเดียและสิงคโปร์ของอังกฤษ อันถือเป็นแม่แบบการพัฒนาตามแนวทางตะวันตก (Westernization process) ลักษณะการปกครองรัฐอาณานิคมมักจะประกอบด้วยผู้นำที่ทรงอำนาจ, การรวมศูนย์, สิทธิอำนาจของรัฐในรูปของปิรามิด, และระดับชั้นของประชากร อาจกล่าวได้ว่า “การเลียนแบบ” ระบบการปกครองแบบอาณานิคมดังกล่าวยังคงอยู่ในสังคมไทยในรูปของระบบราชการที่สั่งการแบบบนลงล่าง (Top-down approach) มาจนถึงทุกวันนี้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2549: 34) และในที่สุดระบบนี้ได้ถูกแทนที่อย่างสมบูรณ์ในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 หลังการก่อการปฏิวัติโดยข้าราชการที่จบการศึกษาจากประเทศตะวันตกแบบประชาธิปไตย (Dhiravegin, 2006)

ในความเป็นจริงนั้น ระบบการทำงานแบบเจ้าขุนมูลนาย(Bureaucratic system)นี้เป็นการแบบหนึ่งของระบบองค์กร (Strati, 2000) ในมุมมองการจัดการพื้นฐานแบบทุนนิยมปัจจุบันนั้น หลักเลียงไม่ได้ที่จะต้องคำนึงถึงเรื่องประสิทธิภาพ (Efficiency) และศักยภาพการผลิต (Productivity) เสมือนชีวิตที่หล่อเลี้ยงองค์กรให้คงอยู่ การอยู่รอดได้ของบริษัทและหน่วยงานอุตสาหกรรมต่างๆจึงถูกชี้นำด้วยการเติบโตของความสามารถในการทำกำไร (Profitability) เป็นหลัก

ในทางกลับกันหากพิจารณาที่ระบบการบริหารและสถานภาพทางการเมืองย่อมต้องส่งผลกระทบต่อการอนุรักษ์มรดกของชาติด้วยไม่มากก็น้อย จากการศึกษาพบว่ามีความเห็นจากนักวิชาการมากมายได้วิพากษ์ไปในทำนองเดียวกันว่า“ราชการไทยไม่มีประสิทธิภาพ” และ “ไม่มีหวังและไม่มีใครหวังในระบบราชการไทยอีกต่อไปที่จะริเริ่มสิ่งใหม่ที่ดีขึ้น” (Panigaboot, 2002; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547: 161-162) แต่ในทางปฏิบัตินั้นคนส่วนใหญ่ยังคงเชื่อมั่นและพึ่งพาในระบบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการสงวนรักษามรดกโดยหน่วยงานรัฐบาลซึ่งถูกมองว่าเป็นความหวังเดียวเนื่องจากเป็นหน้าที่โดยตรง

การจัดการวัดวัดนั้น จากการศึกษาพบว่าหนทางสู่ความสำเร็จมักจะบรรลุโดยยึดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของรัฐและภาคส่วนสาธารณะ โดยทั่วไปแล้วสังคมไทยนั้นประกอบขึ้นด้วยสถานะทางสังคมที่เป็นระดับของบุคคลและสถาบันอยู่แล้ว (Siffin, 1966: 128) ทั้งนี้หมายรวมถึงชนชั้นและชาติพันธุ์อีกด้วยในรูปแบบเดียวกับระบบราชการที่ซับซ้อน ยิ่งไปกว่านั้น“สังคมไทยมักจะใช้ระบบราชการเป็นต้นแบบในการจัดการความสัมพันธ์ระดับต่างๆ..., ด้วยเหตุนี้สังคมไทยจึงถูกผูกกันไว้ด้วยอำนาจบริหาร” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2549: 34) หากเป็นเช่นนั้นจริงระบบราชการจึงราวกับถูกฝังแน่นไว้ในสังคมไทยและสะท้อนภาพออกมาเหมือนกับกระจกเงา

แม้ว่าระบบนี้จะระบบหนึ่งของการจัดการองค์กรซึ่งมีมานานและเป็นแบบอาณานิคมตะวันตก กระนั้นก็สะท้อนสังคมไทยได้เป็นอย่างดี ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น“วัฒนธรรมของระบบราชการไทยแบบสถาบัน”ที่มีแนวโน้มจะให้ความสนใจเป็นพิเศษกับระดับที่สูงที่สุดของสังคมที่เป็นระดับชั้น อีกทั้ง “พยายามที่จะปกครองและควบคุมประชาชนให้อยู่ใต้อำนาจ” (Tanprawat (trans), 2002: 10) ทั้งนี้ Du Gay (2000, 109) ได้อธิบายถึงลักษณะของการเป็นระบบนี้ไว้ว่า

“...เป็นความน่าประหลาดใจในระเบียบปฏิบัติเนื่องจากอรรถประโยชน์อันเกิดจากการปฏิบัติงานของรัฐบาลหลายรัฐบาลนั้นสามารถที่จะแบ่งได้ชัดออกจากภาคโรงงานของเอกชนและภาคบริการ ทั้งๆที่ทั้งสองภาคส่วนเกี่ยวเนื่องโดยตรงและขึ้นอยู่กับอำนาจทางกฎหมายเหนือประชาชน”

ระบบราชการหรือระบบเจ้าขุนมูลนายที่เป็นระดับชั้นจึงถูกสร้างขึ้นเพื่อองค์กรราชการขนาดใหญ่ซึ่งมุ่งให้ความสำคัญกับระดับสาธารณะมากกว่าเพียงกำไรจากการลงทุน อีกทั้งถูกสร้างเพื่อวางมาตรฐานให้ภาคส่วนที่รองลงมาตามระดับที่กำหนดไว้เป็นขั้นๆ ด้วยเหตุนี้ระดับสูงสุดของอำนาจจึงถูกรวมศูนย์เข้าสู่รัฐบาลกลางตามสายงานจากบนสู่ล่าง (Top-down approach) ดังนั้นจุดอ่อนของระบบจึงพบ ณ จุดนี้อันประกอบด้วยแนวทางการทำงานแบบข้าราชการและบทบาทภายใต้ระบบราชการ สภาพที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกในปัจจุบันของมรดกของชาติในปัจจุบันจึงมักจะขึ้นอยู่กับ “การรวมศูนย์ในนโยบายและขั้นตอน” โดย “การมองข้ามประชากรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องผู้ซึ่งเป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรมนั้นๆ” (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2539)

-ว่าด้วยบทบาท “เชิงรุก” หรือ “ตั้งรับ”

จากการศึกษาในหัวข้อก่อนๆ จะเห็นได้ชัดว่าระบบราชการไทยนั้นมีสถานะที่รวมศูนย์ไว้ที่ศูนย์กลาง (Centralization) และมีการจัดลำดับสถานะอยู่เสมอ (Hierarchical status) เช่นเดียวกับคนทั่วไปที่เน้นความสำคัญในระดับชาติมากกว่าชุมชนท้องถิ่น ลักษณะที่เน้นฐานานุศักดิ์นี้ปรากฏทั้งในหน่วยงาน, อำนาจหน้าที่, และข้าราชการเองจนยากที่จะเป็น “องค์กรที่เรียนรู้ได้” เนื่องจาก

“...ระบบการบริหารราชการนั้นเน้นกระบวนการจากบนสู่ล่างมากกว่าประชากร, อีกทั้งขาดซึ่งแรงกระตุ้นและการอยู่กับสถานการณ์จริง ดังนั้นความหลากหลายในการแก้ปัญหาจึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้...” (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2549: 56)

ด้วยเหตุที่กฎหมาย, การรวมศูนย์, และการจัดลำดับสถานะ (ระบบศักดินาเก่า) คือองค์ประกอบสำคัญในระบบราชการไทยเช่นเดียวกับลักษณะสังคมของประเทศ จึงอาจกล่าวได้ว่า “การมีอำนาจเหนือของส่วนกลางผ่านทางกฎหมายจึงสะท้อนให้เห็นว่าการสยบยอมและเชื่อฟังนั่นเองมีความหมายเดียวกับคำว่าประสิทธิภาพ” (Salaman, 2005 in du Gay, 2005: 147) ดังนั้นความหมายของประสิทธิภาพในระบบราชการจึงแตกต่างจากในองค์กรธุรกิจ ระบบราชการไม่จำเป็นต้องอยู่ได้บนฐานของศักยภาพการผลิต (Productivity) และการสร้างผลกำไรจากตลาดที่ผันผวน อีกทั้งคล้ายจะเป็นองค์กรพิเศษซึ่งมิได้ดำรงอยู่บนฐานของความจริงแต่ขึ้นอยู่กับแผนและนโยบายระดับชาติของคณะรัฐมนตรีในแต่ละสมัย ยิ่งกว่านั้นยังเป็นองค์กรที่เน้นการบริหารจัดการระดับรัฐและระบบการเมืองมากกว่าการให้ความสนใจกับผลประโยชน์สาธารณะ เป็นที่น่าเสียดายว่ามรดกทางศาสนาที่มีได้มีความเกี่ยวข้องกับสถาบันชั้นสูงมักจะเกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่นเสมอ หากระบบราชการ “มีแนวโน้มที่จะให้คุณค่ากับองค์กรมากกว่าความเป็นเครื่องมือเพื่อเพิ่มศักยภาพการผลิต, การประดิษฐ์นวัตกรรมใหม่มิใช่เป้าหมายโดยตรง, และถึงแม้จะมีประเด็นอื่นอีกที่ถูกกรอกษาไว้ก็เปรียบได้ว่าเป็นการบ่อนทำลายที่ไม่พึงประสงค์” (Siffin, 1966: 163)

ด้วยเหตุนี้ การอ้างเหตุผลข้างต้นจึงช่วยให้คำตอบและอธิบายได้ถึงจุดอ่อนที่รุนแรงที่ว่า“เราปฏิบัติงานบนกลยุทธ์แบบตั้งรับ, ไม่สามารถจะเป็นเชิงรุกได้” (สัมภาษณ์สทวัฒน์ แนนหนา, ผู้อำนวยการสำนักกรมศิลปากรที่ 8, วันที่ 28 พฤศจิกายน 2549) และทำไม“หน่วยงานราชการจึงมักจะปฏิบัติงานเพียงแค่พอสาน”เมื่อมีการประเมินประสิทธิภาพ (สัมภาษณ์ผศ.วรลัญญ์บุญยสุรัตน์, ภาควิชาศิลปะไทย, คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, วันที่ 9 มกราคม 2550)

-ว่าด้วยบทบาทตาม “อำนาจหน้าที่” หรือ “เป้าหมาย”

นโยบายที่เป็นราชกรณนั้นถูกสร้างเพื่อระดับองค์กรที่ใหญ่โตของหน่วยงานรัฐบาล อีกทั้งตั้งอยู่บนการให้อำนาจผ่านทางกฎหมายระดับชาติและลงมือปฏิบัติผ่านการบริหารจัดการในรูปแบบของงานประจำของหน่วยงานย่อยต่างๆ อีกทั้งนโยบายแบบราชการไม่สามารถจะแยกออกจากนโยบายของรัฐได้โดยเชื่อมด้วยกันไว้ด้วยกฎหมายในระดับต่างๆ กฎหมายเหล่านี้เองคือ“อำนาจ” เช่นเดียวกับเครื่องยึดของรัฐเพื่อใช้ในการขับเคลื่อน หรือกล่าวให้กระชับขึ้นได้ว่า“อำนาจทางกฎหมายคือรัฐ”และ“อำนาจทางกฎหมายคือสิทธิอำนาจ”ในการดำเนินการใดๆ ได้อย่างชอบธรรม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 91; Hughes and Kroehler, 2005: 294)

เช่นเดียวกันในอีกแง่มุมหนึ่ง นโยบายของราชการไทย, สังคมไทย, และกฎหมายระดับชาตินั้นมีแนวโน้มเป็นกฎ“ศักดิ์สิทธิ์”แห่งรัฐมากกว่าเพื่อชีวิตของประชากร ด้วยโครงสร้างและหลักการของระบบนั้นแม้ว่าจะปรากฏแผนหลักและแผนระดับชาติที่เรียกกันว่าแผนปฏิบัติราชการประจำปีงบประมาณเพื่อกำหนดนโยบาย แต่ในแต่ละกระทรวงก็จะมีกฎกระทรวงและข้อบังคับปลีกย่อยต่อไปอีกเช่นกันซึ่งช่วยเสริมอำนาจในการปฏิบัติงานและขอบเขตงานให้ชัดเจนยิ่งขึ้น(วิรุณ ตั้งเจริญ, 2547) แต่กลับเป็นที่แปลกใจว่ากฎหมายระดับนี้มักให้อำนาจหน้าที่ที่ซ้อนทับกันและบางฉบับได้ขัดแย้งกันเองระหว่างกระทรวง ข้อขัดแย้งและพิพาทหลายประการระหว่างหน่วยงานราชกรณนั้นมักเกิดจากอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายและนโยบายที่ต่างกันนั่นเอง (วิรุณ ตั้งเจริญ, 2547) เป็นไปได้ว่าเป้าหมาย (Goals) ที่ต่างกันต่อปัญหาเดียวกันนี้เกิดจากมุมมองและอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายที่ต่างกันซึ่งเป็นสิ่งที่ยากยิ่งต่อการบูรณาการเพื่อหวังผลสำเร็จที่น่ายินดีขึ้นมาได้

อนุสรณ์สถานทางศาสนาใดๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับแนวทางแบบราชการในการปฏิบัติงาน อนุรักษด้วยเช่นกัน เมื่อทบทวนอีกครั้งหนึ่งจะพบว่ากรมศิลปากรและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติคือ2หน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและพัฒนาโบราณสถานร้างทั้งหลาย ในทำนองเดียวกัน ทั้งสองหน่วยงานหลักนี้ต่างมีเป้าหมาย, นโยบาย, และกฎหมายของตนเองต่อโจทย์เดียวกันที่ซับซ้อนสับสนซึ่งยากต่อการบูรณาการกันเพื่อพัฒนา (วิรุณ ตั้งเจริญ, 2547) ด้วยเหตุนี้การตั้งเป้าหมายและตระหนักได้ว่าความสำเร็จของโครงการประกอบด้วยสิ่งใดบ้างจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

อาศัยการบูรณาการจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วนเสมอ (Stakeholders) ปัจจัยที่สำคัญที่สุดจึงอยู่ที่การเริ่มต้นของกระบวนการว่า หากหน่วยงานทั้งสองนี้เริ่มต้นกระบวนการที่อำนาจหน้าที่ตามกฎหมายที่กำหนดไว้ตามภาระและความรับผิดชอบเฉพาะส่วนอย่างปลีกย่อยโดยละเอียดถึงภาพรวมและผลกระทบที่เชื่อมโยงต่อกันในระดับต่างๆ บทบาทของทั้งสองหน่วยงานต่อปัญหาวัตร้างเดียวกันนี้อาจเป็นคู่ขนานที่ไม่อาจมาบรรจบกันได้และกลับเป็นอุปสรรคในการดำเนินงาน ดังนั้นการตั้งเป้าหมายจึงควรเน้นว่าทำอะไรจึงจะพัฒนาวัตร้างให้ดีขึ้นได้? มิใช่การตั้งคำถามว่าแต่ละหน่วยงานจะรักษาทะเบียนของตนตามแต่ที่กฎหมายกำหนดไว้ได้อย่างไรบ้าง? การรักษากฎหมายนั้นเป็นมาตรฐานที่ดีสำหรับการเริ่มต้นแต่การบรรลุความสำเร็จแห่งผลที่ตามมาย่อมดีกว่า (Osborn and Gaebler, 2005 in du Gay 2005) ดังนั้นความอ่อนแอของระบบราชการไทยจึงสามารถอธิบายได้ด้วยความเห็นของกรมศิลปากรเองในกรณีวัตร้างทั้งหลายที่ว่า“ผู้ที่ได้รับผิดชอบโดยตรงก็คือสำนักพุทธฯ และกรมศิลปากร แต่สองหน่วยงานมีอำนาจจากกฎหมายและนโยบายที่ต่างกันในที่เดียวกัน”และ“เรายอมรับว่ากรมศิลปฯ ทำงานตามที่กฎหมายกำหนดกันจนเป็นนิสัยแล้ว” (สัมภาษณ์ สหวัฒน์ เน้นหนา, วันที่ 28 พฤศจิกายน 2549)

อัตลักษณ์ของเชียงใหม่

ดังที่กล่าวไปแล้วว่านโยบายรวมศูนย์ (Centralized policy) จากสยามต่อเชียงใหม่ที่เริ่มตั้งแต่ปี 2441 ในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ผลจากนโยบายนี้ในระยะเวลาอันยาวนานได้สร้างความเข้าใจผิดในสังคมให้เกิดขึ้นอีกด้วย อีกทั้งได้ได้เพิ่มพูนขึ้นจากปัจจัยของสงครามโลกครั้งที่ 2 และสงครามเย็นได้แก่นโยบายรวมศูนย์ได้ถูกพัฒนากลายเป็นลัทธิชาตินิยม (Nationalism) โดยการพยายามอธิบาย “ความเป็นไทย” (Thai-ness) ว่าสิ่งใดเป็นไทยและสิ่งใดที่มีใช่ไทย โดยเน้นที่เมืองหลวงและชนบทของชนชั้นสูงกรุงเทพเป็นแม่แบบและจงใจละเลยวิถีชีวิตที่เป็นท้องถิ่นในระดับต่างๆ (Chanamoon, 2007: 17) ในบางสมัยรัฐปกครองประชาชนโดยหลักการจัดวัฒนธรรมใหม่และทำให้มีความเป็นตะวันตก (Westernization) ให้มากขึ้น กระบวนการดังกล่าวหมายถึงการผลิตซ้ำอัตลักษณ์แบบไทยผ่านทางภาษาราชการ, วรรณกรรม, ประวัติศาสตร์, และหลักสูตรชั้นพื้นฐานในโรงเรียน (Chanamoon, 2007: 17) หลักสำคัญคือความพยายามที่ใช้ “แบบอย่างวัฒนธรรมของเมืองหลวง” เข้าแทนที่ “ท้องถิ่นและชนบทการใช้ชีวิตแบบท้องถิ่น” อีกทั้งนโยบายของรัฐเรื่อง “อัตลักษณ์แห่งชาติ” นี้ยังได้อธิบายอีกว่ารัฐจะต้องฟื้นฟูและสร้างใหม่ “ความเป็นไทย” เพื่อให้เป็นแบบอย่างเดียวกันทั้งประเทศปรากฏการณ์นี้ได้เกิดขึ้นทั่วไปในประเทศส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่เคยหรือกำลังเป็นอาณานิคมตะวันตก (Tanprawat, 2006 trans) ในที่สุดทางผลกระทบทางวัฒนธรรมอันมีผลมาจากนโยบายการเมืองแห่งรัฐศูนย์กลางจึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นการ “ทิ้งอัตลักษณ์ของภาษา, ชุมชนเมือง, และสถาปัตยกรรมท้องถิ่น” อีกทั้งเป็นส่วนหนึ่ง

ที่ทำให้คนเชียงใหม่ “ขาดความภูมิใจในวัฒนธรรมของตน” (สปป ลาวและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537: 85)

ต่อมาในยุคแห่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เชียงใหม่ถูกวางให้เป็นศูนย์กลางของภูมิภาคทางเหนือของประเทศทั้งหมดซึ่งถูกกระตุ้นให้เพิ่มศักยภาพทางการผลิตเพิ่มขึ้นมากรูปแบบทางสังคมแบบใหม่ได้พยายามผลักดันให้เชียงใหม่เติบโตในแนวทางเศรษฐกิจแบบทันสมัย (Modern economic) อีกด้วย จากอาณาจักรลูกที่ขึ้นอยู่กับสยามในอดีตเชียงใหม่ได้ค่อยปรับตัวเข้าสู่บทบาทใหม่ในฐานะ “เมืองท่องเที่ยว” ของประเทศไทย บทบาทใหม่และการรับรู้ทางสังคมแบบใหม่นี้ได้ถูกฝังแน่นควบคู่ไปกับกระบวนการทำให้ทันสมัย (Modernization) เป็นอย่างดี แม้ว่าเป้าหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจคือการเร่งการเติบโตของเศรษฐกิจแต่ก็เน้นที่ระดับชาติมากกว่าจะเป็นระดับท้องถิ่นและชุมชน (ดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2549)

การขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในนโยบายเรื่องการท่องเที่ยวยังคงเป็นอยู่ในทุกวันนี้ ความสามารถในการสร้างผลกำไรจากการท่องเที่ยวในปัจจุบันดูเหมือนจะเป็นความหวังเดียวสำหรับรัฐบาลไทย เนื่องมาจากการเป็นแหล่งลงทุนทางอุตสาหกรรมในชนิดที่ต่ำที่สุด การฟื้นฟูทางวัฒนธรรมแบบเชียงใหม่จึงถูกส่งเสริมมากขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่เชียงใหม่ถูกวางให้เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวภาคเหนือ โดยการฟื้นฟูดังกล่าวมิได้เน้นที่ “ความเดิมแท้” (Authenticity) แต่กลับเพื่อการทำให้เป็นสินค้า (Commodification) เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวที่นำแปลกใจว่าความสับสนระยะยาวในเรื่อง “เมืองท่องเที่ยว” นี้ฝังแน่นในการรับรู้ของคนท้องถิ่นอันทำให้พวกเขาต้อง “บูชาชัย” ทุกสิ่งแห่งตนเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งรวมทั้งหมดถึงวิถีชีวิต, อัตลักษณ์ของบรรพบุรุษ, และความเดิมแท้ในวัฒนธรรม เชียงใหม่และคนเชียงใหม่ได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วผ่านทางการใช้ชีวิตในทุกๆวัน ดังเช่นนักสังเกตการณ์ทางสังคมผู้เป็นคนท้องถิ่นได้เคยกล่าวว่า

“...คนท้องถิ่นเช่นเราได้ผลิตภาพลวงตาและวัฒนธรรมจัดฉากเพื่อขายแก่นักท่องเที่ยว แต่เราได้ติดกับดักที่เราทำไว้เอง โดยเราจะต้องอยู่กับมันทุกวัน, ทุกฤดู, และอาจจะตลอดไป (คำพูด, 2550: 89)

หากเป็นดังที่กล่าวไว้เบื้องต้นจริง ปุชนิยสถานท้องถิ่นและศาสนสถานต่างๆจึงจำต้องกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเขตกำแพงเมืองเก่าด้วยเช่นกัน ตัวอย่างที่ดีของการสูญเสียอัตลักษณ์เดิมแท้แบบเชียงใหม่จึงอธิบายได้ด้วยสถาปัตยกรรมในศาสนสถานปัจจุบัน ดังเช่นนักวิจารณ์สังคมได้กล่าวว่า “อัตลักษณ์นั้นมีเพียงหนึ่งเดียว แต่กลับเคลื่อนไหวตลอดเวลา” (Christian, 2000: 2) อัตลักษณ์แห่งเมืองเชียงใหม่ก็เหมือนกันคือก่อร่างขึ้นโดย “ความเคลื่อนไหว” ผ่าน “การแทนที่ของความเป็นศูนย์กลางภูมิภาคเข้าสู่อาคารศาสนสถานแบบล้านนา” ยิ่งกว่านั้น “อาคารเดิมแท้” ถูกทำให้ลดคุณค่า

ลงและหายากที่อาคารอายุ100ปีขึ้นไปจะยังคงอยู่อันเนื่องมาจากเจ้าอาวาสและคณะศรัทธาตนเองเป็นผู้รื้อทำลายด้วยตนเอง” (ดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2549: 464) นี่ก็ตัวอย่างที่ชัดเจนถึงกระบวนการรวมศูนย์ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในการรับรู้ขององค์กรทางศาสนาท้องถิ่น อาคารต่างๆในลักษณะนี้นี่เองคือตัวแทนความเป็นอัตลักษณ์ดั้งเดิมของเชียงใหม่ ซึ่งถูกรื้อทำลายด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์โดยคนเชียงใหม่ตนเอง กรณีนี้อธิบายได้ว่าคนท้องถิ่นนิยมรื้ออาคารเก่า (อัตลักษณ์ดั้งเดิม) และแทนที่ด้วยอาคารใหม่แบบภาคกลาง (การกำหนดอัตลักษณ์จากเมืองหลวง) อันเป็นรูปแบบที่ยากที่จะกลมกลืนเข้ากับความเป็นสิ่งแวดล้อมของเองเก่าอายุ700ปี ดังได้เคยมีผู้กล่าวไว้แล้วว่า“หาได้ยากที่คนเชียงใหม่จะซาบซึ้งในคุณค่าและการสงวนรักษา” (สปป. ลาวและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537: 111)

เป็นไปได้ว่าไม่เพียงการตัดทอนทางสังคมจะเกิดจากผลกระทบจากนโยบายการรวมศูนย์ฯ และจากการท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อผลในเชิงประวัติศาสตร์อีกด้วย ด้วยเหตุว่าเชียงใหม่เคยถูกปกครองโดยพม่าถึง 216 ปีและอยู่ภายใต้การปกครองของสยามอีกถึง 117 ปี นี่อาจเป็นมูลเหตุที่คนท้องถิ่นมักแสดงออกแบบ “ตั้งรับ”(Passive) ในการดำรงอยู่ของพวกเขาโดย “มีแนวโน้มที่จะหลีกเลี่ยงข้อพิพาทกับผู้อื่น...ทั้งการเรียกร้องและการต่อต้าน” (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2539: 157) การขาดซึ่งการรู้คุณค่าในความเป็นท้องถิ่นในอัตลักษณ์เชียงใหม่จึงเป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่งที่จะบรรลุถึงความยั่งยืนแห่งศาสนสถานที่เป็นมรดกได้

ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับโบราณสถานแห่งชาติ

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทก่อนๆ สังคมไทยเป็นระบบที่ยังคงไว้ซึ่งการจัดระดับสถานะทางสังคมอยู่มาก ยิ่งกว่านั้น “สังคมไทยคือสังคมที่มีลักษณะแบบระบบราชการ” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2549: 34) หากพิจารณาตามแนวคิดนี้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนคือการอธิบายในความสัมพันธ์แบบ“พ่อปกครองลูก” (Riggs, 1967: 324) แม้ว่าจะมีการแทนที่ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชด้วยแนวคิดประชาธิปไตยมาตั้งแต่ปี 2473แต่“ความเท่าเทียม”กันตามอุดมคติของประชาธิปไตยยังคงไม่ประสบความสำเร็จในปัจจุบัน ประกอบด้วยการเร่งรัดทำให้ทันสมัยแบบทุนนิยมตะวันตกตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯได้ส่งผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมไทยในระดับรากหญ้าอย่างไม่เคยมีมาก่อน เป็นไปได้ว่าปัจจัยนี้เองที่ทำให้ผู้คนในสังคมเกษตรถูกผลักดันให้เข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการมากขึ้นอันมีผลต่อชีวิตที่ต้องดิ้นรนทางเศรษฐกิจระดับครัวเรือนมากขึ้นกว่าเดิม

ปัจจัยนี้เองที่นำคนเข้าสู่เมืองใหญ่เช่นเชียงใหม่มากขึ้นและจำเป็นต้องบุกรุกโบราณสถานเพื่ออยู่อาศัยของคนชนบทและการรุกที่เพื่อประกอบธุรกิจของนายทุนในทำเลที่ดีที่สุดของเมืองเก่า โบราณสถานเหล่านี้ประกอบด้วยศาสนสถาน, เจดีย์ร้าง, และคูเมืองโบราณอันเป็นปรากฏการณ์ที่พบได้ทั่วไปในเมืองเก่าต่างๆเช่นอยุธยา, สุโขทัย และเชียงใหม่ในสมัยนั้นจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามรัฐบาลไทยในสมัยสงครามเย็น (Cold War) อันเป็นสมัยเดียวกับการออกแผนพัฒนาเศรษฐกิจนั้นถือเป็นรัฐบาลเผด็จการที่เชื่อในการปกครองแบบพ่อปกครองลูกโดยแท้จริง ได้เล็งเห็นความสำคัญที่จะต้องสงวนรักษาสถาณาร้างที่มีคุณค่าทั่วประเทศไว้ โดยการออกกฎหมายพรบ.โบราณสถานฉบับแรกขึ้นในปี 2504 ซึ่งมีความเป็นเผด็จการเขียนขาดและมีกลืนอายุของกฎหมายตราสามดวงโบราณที่ให้อำนาจในการลงโทษต่อการทำลายและผู้บุกรุกโบราณสถานเป็นหลัก ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่ตรงจุดและได้ผลในสมัยนั้น

ในสมัยต่อมา พรบ.ดังกล่าวได้ถูกแก้ไขเพิ่มเติมในปี 2535 เพื่อให้ครอบคลุมและมีความทันสมัยมากยิ่งขึ้นแต่อำนาจในการควบคุมดูแลโบราณสถานยังมากเช่นเดิม ตัวพรบ.เองผูกขาดรวบอำนาจการตัดสินใจทั้งหมดไว้ที่อธิบดีกรมศิลปากรที่เมืองหลวง ดังเช่นหากต้องการเปลี่ยนแปลงใดๆ ต่อโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนแล้วจะต้องทำหนังสือขออนุญาตโดยตรงต่ออธิบดี (กรมศิลปากร, 2532) มาเป็นระยะเวลากว่า 60 ปี อันมีผลทำให้ความเข้าใจเรื่องสิทธิอำนาจและความเป็นเจ้าของโบราณสถานทั่วประเทศตกเป็นของกรมศิลปากรแต่เพียงผู้เดียวอย่างเบ็ดเสร็จ (วิณา อินทรศาสตร์, 2546; กรมศิลปากร, 2532 ; ปรีชา กาญจนาคม, 2534) ด้วยเหตุนี้ความเกี่ยวข้องหลักในการอนุรักษ์จึงเหลือเพียงโบราณสถานกับกรมศิลปากรเท่านั้นตลอดมาจนกลายเป็นแนวทางที่คุ้นชินต่อการรับรู้ของคนและหน่วยงานโดยทั่วไปตลอดมาดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าบทบาทที่กุมอำนาจเพียงผู้เดียวตลอดมาได้ส่งผลให้เกิดความเข้าใจผิดต่อชาวบ้านที่ว่ากรมศิลปากรนั้นเป็นเจ้าของโบราณสถานและทำสิ่งที่ถูกต้องเสมอ รวมถึงแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์ที่คนท้องถิ่นจะต้องเชื่อใจอย่างไรข้อโต้แย้ง(ปรีชา กาญจนาคม, 2534: 84-85) ความเข้าใจในเรื่องกฎหมายซึ่งมีลักษณะเผด็จการเป็นอย่างมากนี้เองเป็นไปได้ว่าส่งผลให้เป็นแม่แบบการทำงานและองค์การจัดการทางวัฒนธรรมเชื่อในแนวทางเดียวกัน กล่าวคือโบราณสถานทั้งหมดล้วนเป็นของกรมศิลปากร ทั้งยังถูกหวงห้ามและกันออกจากการมีส่วนร่วมของสาธารณะชนท้องถิ่น ซึ่งในที่สุดแล้วตัวกฎหมายนั่นเองกลายเป็นสาเหตุหลักในปัญหาเรื่อง“ความเป็นเจ้าของ” (Ownership) และ“ความรู้สึกเป็นเจ้าของ” ในคนรุ่นปัจจุบัน ซึ่งจะนำไปสู่การรู้คุณค่าความเป็นมรดก (Heritage) ได้

พิจารณาให้แคบเข้ามาเรื่องวัดร้างกับชุมชนทางศาสนารอบๆ สมาชิกของชุมชนส่วนใหญ่มักมีปฏิกิริยาแบบวางเฉยต่อกฎหมายหลักและความร่วมมือระหว่างกรมศิลปากรและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (Tianprasert, 1999) จากการศึกษาภาคสนามพบว่าคนไทยส่วนใหญ่มักจะเชื่อใจว่ากรมศิลปากรจะต้องรับผิดชอบและรักษาสถาณาร้างที่ขึ้นทะเบียนไว้อย่างดีและยังยืนทางกายภาพ แต่ในความเป็นจริงแล้วชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าของที่แท้จริงกลับถูกกันออกจากศาสนสถานของเค้าเองทางกฎหมายและแนวทางการทำงานของกรมศิลปากรตลอดมา ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและศาสนสถานร้างถูกเปลี่ยนและมีความแปลกแยก (Alienation) ซึ่งกันและกัน ความเข้าใจ

ผิดเรื่องความเป็นเจ้าของและการถูกกันออก (Exclusion) โดยไม่รู้ตัวนี้จะส่งผลในเรื่องการจัดการระยะยาว, การซ่อมแซมตามระยะเวลา, การดูแลรายปี และงบประมาณสนับสนุนทั้งหมดจะต้องอยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากรแต่เพียงผู้เดียวเช่นเดียวกัน

ขณะเดียวกันการขาดซึ่งการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นคือความวิกฤติ ความสับสนเรื่อง“ความเป็นเจ้าของ” (Ownership) ไม่เพียงกัน“เจ้าของที่แท้จริง” ออกจาก “มรดก” (Heritage) จากบรรพบุรุษของพวกเขาเอง แต่ยังส่งผลต่อการพิจารณา“คุณค่า” (Significant value) เช่นเดียวกัน หากพิจารณาตามแนวทางนี้และทางกฎหมายอย่างแท้จริงจะพบว่า ไม่มีใครหรือหน่วยงานใดเลยที่เป็นเจ้าของโบราณสถานที่ยื่นทะเบียนแล้วอันรวมถึงศาสนสถานร้างที่ขาดสภาพความชีวิต (ใช้งาน) อีกด้วย เรียกได้ว่ามี “ช่องว่าง” (Gap) ระหว่างชาวบ้านและมรดกของพวกเขา เป็นการแปลงสถานะจาก “พื้นที่สาธารณะ” (Public area/ วัดที่ยังมีชีวิตและร้าง) ให้เป็น “ทรัพย์สินของเอกชน” (Private property/ โบราณสถานของกรมศิลปากร) ในทางปฏิบัติโดยไม่รู้ตัว ช่องว่างนี้เองที่เป็นมูลเหตุการขาดซึ่งการรู้คุณค่าและความเป็นเจ้าของ แม้ว่าชาวบ้านจะรู้คุณค่าศักดิ์สิทธิ์ของเจดีย์ในทางประวัติศาสตร์และความงามทางสถาปัตยกรรมแต่ก็ยังไม่เพียงพอและถือเป็นอุปสรรคที่จะบรรลุนการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

ในบางกรณีนอกจากชาวบ้านจะยอมรับว่าขาดซึ่งการรู้คุณค่าและความเกี่ยวข้อง ยังให้ความเห็นด้วยว่าวัดร้างนั้นไม่มีความจำเป็นสำหรับพวกเขา “พวกเขาอยู่ได้โดยปราศจากการมีอยู่ในมรดกของพวกเขาเอง” (วิณา อินทรศาสตร์, 2546: 45) ในทางการปกครองแล้วพวกเขาเชื่ออีกด้วยว่า

“...วัดร้างเป็นความรับผิดชอบของหน่วยงานภาครัฐ ชุมชนไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้อง...เพราะชาวบ้านสำนึกว่าพวกเขาควรทำตามการตัดสินใจของหน่วยงานภาครัฐ” (วิณา อินทรศาสตร์, 2546: 45)

อย่างไรก็ตามการอภิปรายข้างต้นได้อธิบายถึงสภาพที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกในปัจจุบันทั้งในทางการปกครองและมุมมองทางสังคมในหลายๆ มิติ หากพิจารณาต่อไปจะพบว่าความยั่งยืนใดๆ นั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากรัฐและกรมศิลปากรแต่เพียงอย่างเดียว การรู้คุณค่าจากชุมชนท้องถิ่นและรู้สึกเป็นเจ้าของควรเป็นสิ่งที่เพิ่มเข้าไปในแนวทางการอนุรักษ์ศาสนสถานทั้งร้างและไม่ร้าง ดังที่อ. ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม ผู้ซึ่งเป็นนักโบราณคดีไทยคนสำคัญได้กล่าวว่า “โบราณสถานและโบราณวัตถุใดๆ ควรถูกพิจารณาให้เป็นส่วนหนึ่งของการความทรงจำที่สะสมและเป็นตัวบ่งชี้ความเป็นชุมชนท้องถิ่น, มิใช่รัฐ” (Paleggi, 2002: 33)

สรุปการอภิปราย

หากพิจารณาเรื่องดังกล่าวนี้ด้วยสายตาที่มองโลกในแง่ดี (Optimistic views) สถานการณ์วัดร้างในปัจจุบันได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมในหลายรูปแบบ ทางเลือกหนึ่งในแนวทางการยั่งยืนในปัญหาวัดร้างนี้จึงควรเพิ่มการคำนึงถึงคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) เช่น ศรัทธาของศาสนิกชนและความเป็นปูชนียสถาน (Sacred place) ในกระบวนการตัดสินใจมากกว่าการพิจารณาเพียงกายภาพเพียงอย่างเดียว ความรับผิดชอบของหน่วยงานราชการและอำนาจตามกฎหมายเป็นปัจจัยสำคัญที่ควรเข้าใจว่าเป็นเพียง “เครื่องมือ” (Tool) ในการดำเนินงานระยะสั้นหรือเริ่มต้น จุดมุ่งหมายของการถกเถียงในบทนี้คือความพยายามที่จะค้นหาว่าอะไรคือคุณค่าสำคัญที่จะไขว่คว้าหาแนวทางที่ยั่งยืนในปัจจุบัน? และเมื่อค้นพบแล้วจะพัฒนาต่อไปได้อย่างไรบ้าง?

การศึกษาในบทนี้ได้พบข้อจำกัดของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) จำนวนมาก โดยเฉพาะประสิทธิภาพของหน่วยงานรัฐบาลที่เกี่ยวข้อง ประเด็นทางสังคมและการเมืองการปกครองบางประการแสดงให้เห็นแนวคิดที่ยั่งยืนในสังคมไทย ยิ่งกว่านั้นสิ่งสำคัญที่สุดในบทนี้คือข้อถกเถียงที่ว่า มรดกทางศาสนานั้นควรเป็นของของชุมชนท้องถิ่นมากกว่าการมอบความไว้วางใจและภักดีในบทบาทของหน่วยงานราชการแต่เพียงอย่างเดียว ในทางอุดมคตินั้นการบรรลุความยั่งยืนจะได้ผลมากกว่าหากแนวทาง (Approach) การอนุรักษ์มุ่งสู่ “เป้าหมาย” (Goal) ที่ยั่งยืนมากกว่า “ข้อจำกัด” (Limitation) ต่างๆ เช่น ข้อจำกัดทางกฎหมาย, ขอบเขตความรับผิดชอบของหน่วยงาน, การขาดบุคลากร, และการขาดแคลนงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาล ซึ่งถือเป็นข้ออ้างและวิธีคิดในแบบวางเฉย (Passive way of thinking) ซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่จะบรรลุความยั่งยืนได้

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

บทที่แล้วคือความพยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงปัจจัยแห่ง “ความไม่ยั่งยืน” ในข้อจำกัดต่างๆ ของหน่วยงานราชการและความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนในสังคมต่อการจัดการวัดร้าง การสร้างความเข้าใจและทัศนคติที่ถูกต้องต่อบุคคลทั่วไปจึงเป็นขั้นแรกสุดของกระบวนการ ขั้นตอนต่อมาจึงเข้าสู่การแก้ปัญหาสู่ความยั่งยืน ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการรอคอย “การริเริ่ม” จากหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบเพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถบรรลุได้ แต่กลับต้องการการริเริ่มจากท้องถิ่นมากกว่า ซึ่งครอบคลุมหลายระดับตั้งแต่ชาวบ้านจนถึงองค์กรเอกชนและหน่วยงานภาครัฐท้องถิ่นประสานงานกันเป็นลำดับ ยิ่งไปกว่านั้นสิ่งสำคัญที่สุดที่ค้นพบคือความเข้าใจผิดของชาวบ้านว่าโบราณสถานนั้นเป็นของหรือถูกครอบครองโดยกรมศิลปากรทั้งหมด ด้วยเหตุนี้วิธีการส่งเสริมผู้คนให้ตระหนักถึงคุณค่าความเป็นเจ้าของต่ออนุสรณ์สถานที่เป็นมรดกของพวกเขาเองจึงเป็นฐานสู่การแก้ปัญหาทั้งหมดในงานวิจัยบทนี้

๑. วัดร้างในสถาบันการศึกษา

- วัดหมื่นทอง-โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย
- วัดนางเหลียว-โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย
- วัดกิตติ-โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่
- วัดเชษฐา-โรงเรียนพุทธิโสภณ
- วัดสังการาม -วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่

ในปัจจุบันแผนการศึกษาของภาครัฐได้เน้นความรู้เชิงเทคนิคเพื่อเพื่อตอบสนองต่อภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นความรู้แบบ “ทางการ” โดยปราศจากความรู้ทางวิถีชีวิตท้องถิ่น (TTMP, 2006) “ช่องว่าง” (Gap) ในบทบาทการศึกษาแบบ “ไทยๆ” จึงนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ไม่ยั่งยืนต่ออนุสรณ์สถานที่เป็นมรดกเสมอ เนื่องมาจากหลักสูตรตามรายวิชาและความรู้ในโรงเรียนทั่วไปนั้นมีความแปลกแยก (Alienated) ออกจากชีวิตประจำวันและประสบการณ์จริงของนักเรียน ดังที่ผู้รู้บางท่านได้กล่าวว่า “เมื่อคนท้องถิ่นได้เชื่อมโยงกับระบบการศึกษานั้นพวกเขาได้เปลี่ยนความเชื่อเดิมเข้าสู่ความรู้แบบทันสมัย” และพวกเขามักจะ “ดูแคลนต่อความรู้เดิมจากชุมชนตนเอง” โดยไม่รู้ตัว (ไมเคิล ไรท์, 2549; อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2549:83) นักเรียนไทยส่วนใหญ่จึงเรียนตามหลักสูตร

และรายวิชาพื้นฐานแบบเดียวกันแต่กลับไม่เคยได้เรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาบรรพบุรุษและวัฒนธรรมรองของชาติพันธุ์ที่หลากหลายเลย(อรรศรี งามวิทย์พงศ์, 2549; ดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2547) ผลกระทบในการศึกษาจากนโยบายที่รวมศูนย์ (Centralized policy) ไม่เพียงล้มเหลวในการสร้างการเรียนรู้ค่าถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นแต่กลับสร้างความยากลำบากในการก่อเกิดการ“ริเริ่ม”ที่มาจากท้องถิ่นอย่างแท้จริงต่อการสงวนรักษามรดกในประเภทต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมรดกทางศาสนา

บทบาททางการศึกษา

ในกรณีของเชียงใหม่ การศึกษาเริ่มได้รับผลกระทบเมื่อนโยบายรวมศูนย์จากส่วนกลางได้เข้ามาตั้งมั่นในช่วงปี พ.ศ.2435-2442 หรือตั้งแต่ถูกผนวกเข้าเป็นจังหวัดหนึ่งของสยาม ตั้งแต่นั้นมา ผลที่ชัดเจนได้แก่การห้ามการสอนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, วัฒนธรรม, และภาษาเมืองซึ่งได้กลายเป็นการขาดความเชื่อต่ออย่างแท้จริงระหว่างผู้มีการศึกษากับองค์ความรู้ท้องถิ่นเดิมมาโดยตลอด

ปัจจุบันแม้ว่าทางภาครัฐจะได้มีความพยายามจะปฏิรูประบบการศึกษาด้วยนโยบายการกระจายอำนาจ (Decentralized policy) มากขึ้น นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545-2549) เป็นต้นมา แผนฯ ได้เริ่มเน้นที่การรู้คุณค่าเกี่ยวกับท้องถิ่นและการกระจายอำนาจทางการปกครอง ซึ่งได้พัฒนาไปเป็นลำดับและได้ประสบกับอุปสรรคมาเป็นระยะๆ เช่น ความพยายามโอนกิจการการศึกษาให้อยู่ในการดูแลของหน่วยงานท้องถิ่น จนกระทั่งในปี 2544 กระทรวงศึกษาธิการได้ขับเคลื่อนนโยบายเกี่ยวกับกรรือพื้นเรื่องท้องถิ่นศึกษา ดังที่รู้จักกันในนามรายวิชา “ท้องถิ่นของเรา” โดยอนุญาตให้แต่ละสถาบันการศึกษาสามารถสร้างรายวิชาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ในสัดส่วน 30% บูรณาการกับหลักสูตรหลักได้ เป็นที่น่าเสียดายว่านโยบายนี้ยังถูกเพิกเฉยในทางปฏิบัติกว้างขวางเนื่องจาก “คณาจารย์ขาดซึ่งความรู้ท้องถิ่นเพื่อทำการสอน”และยังคงเชื่อมั่นในรายวิชาตามหลักสูตรมาตรฐานมากกว่าการที่จะสร้างขึ้นมาใหม่เอง (ดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2549: 607; เรืองชัย ทรัพย์นิรันดร์, 2549:40) นี่ยังคงเป็นช่องว่างเกี่ยวกับตระหนักถึงคุณค่าอัตลักษณ์เชียงใหม่ของคนท้องถิ่นในแต่ละรุ่นซึ่งมีส่วนเชื่อมโยงไปสู่ความไม่ยั่งยืนของมรดกทางศาสนาจนถึงปัจจุบัน

-การสร้างหลักสูตรเกี่ยวกับการตระหนักถึงคุณค่าท้องถิ่น

นับตั้งแต่เชื่อว่า“การศึกษาเป็นกระบวนการการถ่ายโอนทางวัฒนธรรม”และ “ตัวโรงเรียนนั่นเองคือที่ตั้งทางวัฒนธรรม” (Pai and Adler, 2001: 16) บทบาทอันยิ่งยวดของโรงเรียนจึงรวมไปถึงการวางรากฐาน “รูปแบบทางสังคมเชิงพฤติกรรม” (behavioral norm) และ“กระบวนการการทำให้

เป็นสังคม” (process of socialization) ผู้เยาวชนทั้งหลาย (Pai and Adler, 2001: 13; Hughs and Kroehler, 2005: 382) บทบาทของโรงเรียนต่อนักเรียนของตนนั้นคือการวางรากฐานและยังสามารถทำนายถึงอนาคตของมรดกในแต่ละท้องถิ่นได้อีกด้วย (Prott, 1991 in Mac Lean, 1991)

จากการลงพื้นที่ศึกษาพบว่า โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่กรณีศึกษามีความโดดเด่นในลักษณะเชิงรุกต่อการสร้างรายวิชาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ท้องถิ่น นับเป็นตัวอย่างและแนวทางหนึ่งของการริเริ่ม” (Initiative) ผู้โครงการนำร่องในหลายโรงเรียนระดับภูมิภาคสัดส่วน 30 ต่อ 70 ระหว่างรายวิชาท้องถิ่นศึกษากับรายวิชามาตรฐาน โดยส่วนมากจะเป็นวิชาทางด้านสังคมศึกษาอันได้แก่ เชียงใหม่ศึกษา, ท้องถิ่นศึกษา, และยุพราชศึกษา จะเห็นได้ว่าทางโรงเรียนได้จัดการเรียนรู้เป็น 3 ระดับ เกี่ยวกับอัตลักษณ์ของเมืองเชียงใหม่ผ่านทางการเรียนในชั้นเรียนและการเรียนรู้ภาคสนาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งของโรงเรียนเองได้เคยเป็นวังของเจ้าเชียงใหม่มาก่อน ในรายวิชาท้องถิ่นศึกษาและยุพราชศึกษาจึงเป็นการสร้างความเข้าใจสถานที่ที่เป็นสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนและความเป็นบริบทของเมืองเก่าได้เป็นอย่างดี (อ.ปลื้มจิตต์ สุขเกษม, อ.จิราพร พิริยะการ, และอ.สวาท จันทรทะเล หัวหน้างานนโยบายและแผนและอาจารย์ผู้สอนรายวิชายุพราชศึกษาและเชียงใหม่ศึกษา, สัมภาษณ์เมื่อ 21 ธันวาคม 2549)

อนึ่ง ในรายวิชายุพราชศึกษานั้นจะครอบคลุมระยะเวลา 2 ภาคการศึกษา โดยเน้นที่ประวัติศาสตร์ของโรงเรียนและย่านชุมชนแวดล้อม ยิ่งกว่านั้นยังเป็นวิชาที่ได้รับรางวัลโดดเด่นทางนวัตกรรม 2548 จากรัฐบาลอีกด้วย ดังที่ อ.สวาท จันทรทะเล และ อ.สุรพงษ์ ยานสาร หัวหน้างานนโยบายและแผนและผู้ช่วยผู้อำนวยการ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ได้ให้ข้อคิดไว้ว่า “การจะบรรลุความยั่งยืนของมรดกทางศาสนาท้องถิ่นได้นั้น เราจะต้องปลูกฝังเยาวชนได้ให้ตระหนักถึงอย่างน้อยที่สุดพวกเขาจะไม่ทำลาย” (สัมภาษณ์วันที่ 5 มกราคม 2550)

ดังนั้น โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยจึงเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับกรณีวัดร้างที่อยู่กับสถานศึกษาในลักษณะต่างๆ ที่จะนำไปประยุกต์ใช้เป็นโครงการระยะยาวสู่ความยั่งยืน ทั้งนี้ไม่เพียงตัวเจดีย์ที่ยังคงเหลืออยู่แต่รวมถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในภาพรวมด้วยเช่นกัน

-การปรับเปลี่ยนพื้นที่วัดร้างสู่การเป็นศูนย์การเรียนรู้ทางศาสนาและท้องถิ่น

จากการศึกษาพบว่าเจดีย์ที่คงเหลืออยู่ในสถานศึกษามักจะถูกรื้อถอนจากการจัดการของโรงเรียนเสมอ ในแง่การสอน เจดีย์โบราณนั้นสามารถเชื่อมโยงสู่การศึกษาได้ในด้วยกระบวนการเรียนรู้ เจดีย์โบราณมิได้เป็นเพียงสิ่งก่อสร้างที่พื้นสมัยจากอดีตแต่มันกลับ “สอน” นักเรียนเกี่ยวกับ “ปัจจุบัน” ได้เป็นอย่างดี ยกตัวอย่างเช่น การสอนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, รูปแบบทาง

สถาปัตยกรรม, เทคนิคทางด้านวิศวกรรม, พุทธศาสนา, ศิลปะ, การออกแบบ, การท่องเที่ยว, และการอนุรักษ์ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ซึ่งล้วนเชื่อมโยงเข้าสู่หลักสูตรมาตรฐานได้ ดังนั้นการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องของเจดีย์โบราณจึงเป็นไปได้ไม่เพียงพิธีกรรมทางศาสนาแต่อยู่รอดได้ในฐานะทรัพยากรทางวัฒนธรรมของสถานศึกษาเช่นเดียวกัน

หากพิจารณาร่วมกับกรณีศึกษาอื่นๆ เช่น โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ (วัดกิตติ), โรงเรียนพุทธโสภณ (วัดเชษฐา), และวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ (วัดสังการาม) ในเขตพื้นที่งานวิจัยนี้ กรณีของโรงเรียนยุพราชเป็นสถาบันการศึกษาแห่งเดียวที่มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเจดีย์ร้างในพื้นที่ และเป็นตัวอย่างที่ดีเรื่องการยกระดับเจดีย์โบราณด้วยวิธีการทางการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ผ่านทางการริเริ่มจากรายวิชา กล่าวคือทั้งเจดีย์วัดนางเหลียวและวัดหมื่นทองในบริเวณโรงเรียนถูกจัดให้เป็น “ศูนย์เรียนรู้” และ “สื่อเพื่อการศึกษา” สำหรับนักวิจัยรุ่นเยาว์เพื่อความเข้าใจที่ดีขึ้นเกี่ยวกับวัฒนธรรมและศาสนสถานท้องถิ่น ยกตัวอย่างเช่น การดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องถูกเติมเต็มด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ เจดีย์ทั้งสองถูกรวบรวมเข้าไปในกิจกรรมการสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์ชุมชนรอบข้างของนักเรียนที่เข้ามาใหม่ทุกคนในลักษณะงานกลุ่ม กิจกรรมนี้มีการสื่อความหมายโรงเรียนผ่านทางการนำเสนอ, นิทรรศการ, และในบางปีมีการจัดทำแผ่นพับเพื่อประโยชน์สาธารณะอีกด้วย เป็นที่ชัดเจนว่าการใช้งานของเจดีย์โบราณยังคงอยู่ไม่เพียงในฐานะศาสนสถานแต่ในฐานะ“แหล่งเรียนรู้” ที่สำคัญอีกด้วย ในที่นี้วัดร้างทั้งสองได้ถูกฟื้นฟูให้มีชีวิตขึ้นใหม่ผ่านการเรียนรู้และเชื่อมโยงเข้าสู่การรับรู้ของเยาวชนในชีวิตประจำวัน แม้ว่าวิชา “ยุพราชศึกษา” เพิ่งถูกนำมาปฏิบัติได้เพียงไม่กี่ปี แต่สามารถเป็นความหวังถึงความเป็นไปได้ซึ่งอนาคตที่ยั่งยืนของเจดีย์โบราณผ่านการเยาวชนซึ่งจะเป็นคนท้องถิ่นรุ่นต่อไปที่มีสิทธิอันชอบธรรมที่จะกำหนดอนาคตของเมืองเชียงใหม่ได้ด้วยตนเอง

การเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ในสถาบันการศึกษา

โดยทั่วไปแล้ว การตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมของเจดีย์ร้างจากผู้บริหารสถานศึกษาแต่ละที่เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ยาก (ผศ.วรลัญจก์ บุญยสุวรรณ์, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2550, ภาควิชาศิลปะไทย, คณะจิตรศิลป์) ซากเจดีย์ที่เหลือในพื้นที่โรงเรียนมีสภาพที่แตกต่างกันออกไป บ้างก็ถูกคงสภาพไว้และบ้างก็ถูกปรับเปลี่ยนเพื่อการใช้งานในสมัยปัจจุบัน วัดร้างเหล่านี้ดูจะเป็นเพียงหลักฐานเดียวที่เชื่อมโยงสู่อัตลักษณ์แท้ของเมืองเชียงใหม่ หากเป็นเช่นนั้นจริงในมุมมองของนักเรียน ผู้เป็นความหวังเดียวสำหรับอนาคตที่ยั่งยืนของวัดร้างในคนรุ่นต่อไป พวกเขาควรได้มีประสบการณ์และความทรงจำเกี่ยวกับเจดีย์ร้างในสถานศึกษาของตน อันจะเป็นการปลูกฝังการรู้คุณค่ามรดกทางศาสนาในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี “ช่องว่าง” ที่สำคัญที่สุดคือช่องว่างระหว่าง “เก่า/พื้นสมัย” = เจดีย์ร้าง กับ “ใหม่/ปัจจุบัน” = นักเรียนในแต่ละรุ่น จะต้องถูกเติมเต็มและการยกระดับสู่ความยั่งยืน

การดำเนินงานในลักษณะนี้จึงแปรผันต่อคำถามที่ว่า เราจะทำให้เจดีย์โบราณไม่แปลกหน้าและสร้างความคุ้นเคยแบบมีส่วนร่วมแก่นักเรียนผ่านทางกิจกรรมต่างๆได้?

-การสื่อความหมาย (Interpretation) “เจดีย์” ผู้เรียน

จากการศึกษาพบว่า มีโรงเรียนรัฐบาลในพื้นที่ศึกษาที่ตั้งอยู่บนโฉนดวัดร้างเดิมมากมาย แต่มีเพียงบางโรงเรียนเท่านั้นที่ให้การดูแลรักษาเจดีย์ที่ยังคงอยู่ (ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของวัด) ในฐานะมรดกที่ศักดิ์สิทธิ์ของโรงเรียน ความขัดข้องในการจัดการวัดร้างในพื้นที่การศึกษาเกิดขึ้นเสมอในประเด็นเรื่องความเข้าใจผิดทางสังคมว่า โบราณสถานใดๆนั้นต้องตกเป็นของกรมศิลปากรเท่านั้นและทางโรงเรียนไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบในการดูแลและสงวนรักษา (อ.ทวิ บุญมวบ ผู้อำนวยการ โรงเรียนพุทธิโสภณ, สัมภาษณ์วันที่ 13 พฤศจิกายน 2549) นี่เองคือจุดเริ่มต้นที่สำคัญ

ในความเป็นจริงนั้นซากวัดร้างใดๆในโรงเรียนนั้นล้วนแต่เป็นอนุสรณ์สถานทางศาสนามรดกเหล่านี้ควรถูกจัดการตามแนวทางทางศาสนาตามอุดมการณ์เดิมของผู้สร้างและศรัทธาเพื่อรักษาและสืบต่ออนาคตที่ยั่งยืนต่อไป ด้วยเหตุผลบางประการแม้ว่าเจดีย์เหล่านี้จะเป็นซากศาสนสถานที่สำคัญ แต่หากได้รับการจัดการที่ต่างแนวทางกันย่อมส่งผลที่ต่างออกไปในหลายรูปแบบ ยกตัวอย่างเช่น การเป็น “โบราณสถานแห่งชาติ” ของกรมศิลปากรและการเป็น “สถานที่ศักดิ์สิทธิ์” ประจำโรงเรียน เป็นต้น เป็นที่แน่นอนว่าเจดีย์โบราณทั้งหมดในพื้นที่วิจัยนี้ได้ถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้ว แต่แนวทางการจัดการใดจึงจะโน้มน้าวและปลูกฝังการรู้คุณค่าแก่นักเรียนทั้งทางตรงและทางอ้อมได้ ซึ่งในบางแนวทางนั้นกลับให้ผลตรงข้ามคือกลับทำให้นักเรียนค่อยๆลงมือทำลายคุณค่ามรดกของพวกเขาเองในทุกๆ วันโดยไม่รู้ตัว การจะเป็นหรือไม่เป็นอนาคตที่ยั่งยืนนั้นมิใช่การพิจารณาที่ตัวกายภาพของเจดีย์ แต่ขึ้นอยู่กับว่า “คนในสมัยปัจจุบัน” ให้ “คุณค่า” (Value) ต่อมรดกนั้นอย่างไร? งานวิจัยนี้ได้ตัวอย่างแนวทางการจัดการ 4 แบบจาก 4 โรงเรียนซึ่งให้ผลที่ต่างกัน ถือเป็นกรณีศึกษาเพื่อการประยุกต์ใช้ว่าเราควรจะสื่อความหมาย และ “แปลความหมาย” คุณค่าของเจดีย์แก่นักเรียนอย่างไร ซึ่งเยาวชนเหล่านี้จะเป็นคนรุ่นต่อไปที่จะต้องดูแลมรดกของตนในอนาคต

(1)เจดีย์คือโบราณสถาน

-วัดหมื่นทอง โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย

-วัดสังการาม วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่

เจดีย์ของวัดหมื่นทองที่ยังหลงเหลืออยู่บริเวณทางเข้าโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยถือเป็นตัวอย่างที่ดีในการใช้ข้อกำหนดเกี่ยวกับกฎหมายโบราณสถานเป็นแนวคิดหลักในการบริหารจัดการ บริเวณที่เคยเป็นวัดหมื่นทองได้ถูกพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียนโดยการเช่าระยะยาวต่อสำนักพุทธฯ มีการปรับเปลี่ยนเป็นถนนและทางเข้าหลักของโรงเรียนและรอบเจดีย์ได้มีการกันเขตเป็นที่จอดรถจักรยานยนต์ ส่วนพื้นที่ที่เคยเป็นวิหารเดิมได้ถูกสร้างเป็นอาคารเรียนใหม่เมื่อไม่นานมานี้ การปรับปรุงทางกายภาพทางภูมิสถาปัตยกรรมนี้ ได้ดำเนินการภายใต้พรบ.โบราณสถานฯ 2504 (ปรับปรุง 2535) ในเนื้อหาหลักว่าสิ่งก่อสร้างใหม่จะต้องถูกกันระยะห่าง(Setback) จากตัวโบราณสถานตามการกำหนดของกรมศิลปากร (Restrict area) ซึ่งมักจะขีดวงรัศมีจากศูนย์กลางเจดีย์ออกมาให้น้อยที่สุด เพื่อให้เกิดกระทบต่อชาวบ้านให้น้อยที่สุด ซึ่งเป็นการพิจารณาด้วยลักษณะทางกายภาพเป็นหลัก โดยปราศจากการกันพื้นที่ชนวน (Buffer zone) และการพิจารณาเรื่องคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) มาเกี่ยวข้อง จากการพิจารณากล่าวได้ว่าการปรับเปลี่ยนพื้นที่รอบเจดีย์เพื่อการใช้งานร่วมสมัยได้แสดงการจัดการถึงคุณค่าที่จับต้องได้ (Tangible value) ที่“ดี” แต่เป็นการจัดการคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) ที่“แย่” ยกตัวอย่างเช่น

-การสร้างที่จอดรถสำหรับพาหนะ2ล้อใกล้กับฐานเจดีย์มากเกินไปเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ถูกต้องตามการกันเขตของกรมศิลปากรทุกประการ แต่ในแง่การรับรู้ทางอารมณ์นักเรียนนั้นพวกเขาถูกทำให้รับรู้โดยไม่รู้ตัวว่า บริเวณเจดีย์นี้คือ “ที่จอดรถ” มากกว่า “สถานที่ศักดิ์สิทธิ์” ของโรงเรียน ขาดซึ่งบรรยากาศ (Sacred atmosphere) และการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ (Sense of sacred) โดยสิ้นเชิง

-การสร้างศาลาไม้ในบริเวณใกล้เคียงกับเจดีย์ แม้ว่าจะไม่ประชิด แต่ก็บ่อนทำลายคุณค่าได้ โดยบังคับมุมมองสู่การรับรู้ได้ แม้ว่าจะไม่รุนแรงแต่ก็ถือเป็นการทำลายคุณค่าทางอารมณ์ได้

ตัวอย่างประเด็นข้างต้น ได้พยายามชี้ให้เห็นว่า การใช้งานอรรถประโยชน์ในปัจจุบันได้กลายเป็นเป้าหมายหลักมากกว่าการเพิ่มคุณค่าสู่ตัวเจดีย์ในฐานะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แต่เดิม สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ แม้ว่าจะเป็นไปตามข้อกำหนดแต่ก็ถือว่าเป็น “ผู้รุกราน” (Invader) ต่อมรดกทางศาสนา ดังนั้นการกันเขตพื้นที่ (Zoning) และการมีพื้นที่ชนวน (Buffer zone) อย่างเพียงพอเป็นการแก้ปัญหาที่จำเป็นยิ่ง

ดังที่บทก่อนๆ ได้อภิปรายไว้ กฎหมายที่เป็นเครื่องมือหลักของกรมศิลปากรเป็นแนวทางการบริหารจัดการสำหรับ“อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” (Dead monument) โดยปราศจากมิติเรื่องคุณค่าในแง่มุมต่างๆ (Significant value) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรู้สึกได้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ (Sense of sacredness) ของสถานที่ที่เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมรอบข้าง ในกรณีของวัดร้างสังการามซึ่งคงเหลือเจดีย์เพียง

ครั้งหนึ่งและฐานวิหารอยู่บริเวณหน้าวิทยาลัยนาฏศิลป์นั้น แม้ว่าจะมีการกันเขตไว้เฉพาะและถูกดูแลเป็นอย่างดีเนื่องจากเป็นหน่วยงานสังกัดเดียวกับกรมศิลปากร แต่พบว่าโบราณสถานนี้ก็ไม่เคยมีกิจกรรมร่วมกับทางวิทยาลัยโดยตรงแต่อย่างใด (สัมภาษณ์สุทัศน์ เจ้าหน้าที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ เชียงใหม่, วันที่ 14 ตุลาคม 2555) แม้ว่าที่ของทางวิทยาลัยทั้งหมดคือการเช่าที่รายปี โฉนดวัดร้างก็ตาม (พบ 2 วัด ปรากฏชื่อ 1 วัด)

ด้วยเหตุนี้เจดีย์วัดสังการามและเจดีย์วัดหมื่นทองในปัจจุบันจึงดูเหมือนเป็นอนุสรณ์สถานที่ตายแล้วซึ่งห้ามแตะต้องและตั้งอยู่ตรงทางเข้าหลักของโรงเรียนมากกว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำโรงเรียน แม้ว่าจะตั้งอยู่ในรั้วโรงเรียนปัจจุบันแต่กลับถูกโดดเดี่ยวจากการรับรู้ของนักเรียนและบางกรณีอาจรู้สึกได้ถึงความแปลกแยกและแปลกหน้าระหว่างกัน (Alienation) ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นจริงสิ่งที่เหลือของวัดร้างทั้ง 2 วัดจะไม่เคยอยู่ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างแท้จริงแต่เป็นเพียงซากจากอดีตที่ไม่เคยเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของทั้งบุคลากร โรงเรียนและนักเรียนแต่อย่างใด เป็นความจริงแท้ที่ว่าไม่มีกฎหมายใดจะสามารถครอบคลุมได้ทุกอย่าง จึงต้องอาศัยการตีความในท้ายที่สุด ดังนั้นในทางตรงข้าม หากวัดร้างทั้งหลายที่เหลืออยู่มากมายนั้นถูกดูแลและให้ความสำคัญในฐานะปูชนียสถาน(ซากเจดีย์และพื้นที่ของวัดเดิม) แล้ว ผลของการจัดการตามแนวทางนี้อาจไม่จำเป็นต้องใช้กฎหมายควบคุมเลยก็เป็นได้

(2)เจดีย์คือหลักฐานของตำนานท้องถิ่น

-วัดกิตติ โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่

เจดีย์ขนาดใหญ่ในพื้นที่เดิมอันกว้างขวางของวัดกิตตินั้นปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนเป็นโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่มาแล้วหลายสิบปี เจดีย์วัดกิตติยังคงสภาพได้ดีและถูกรักษาให้เป็นศูนย์กลางของที่ตั้งเดิมมาโดยตลอด วัดนี้ถูกทิ้งร้างมาตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 (ดูภาคผนวก) และหลักฐานทางโบราณคดีได้ชี้ให้เห็นว่ายังคงมีความเป็นไปได้สูงที่จะฟื้นขึ้นเป็นวัดที่มีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง (พระครูดวงทิพย์ เจ้าอาวาสวัดเมธัง, สัมภาษณ์วันที่ 3 ธันวาคม 2549)

หากพิจารณาด้านตำแหน่งที่ตั้ง, ขนาด, สภาพที่ดี, และการถูกอ้างถึงในตำนานท้องถิ่น คุณค่าต่างๆเหล่านี้ล้วนยอมรับได้ว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของโรงเรียนเสมอมา ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่าเป็นผลจากการปลูกฝังและวางรากฐานที่ดีของคุณหญิงบุญพันธ์ นิมนานหมื่นที่ผู้เคยเป็นครูใหญ่ ได้ริเริ่มกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับเจดีย์วัดกิตติในฐานะปูชนียสถานที่สำคัญ ตัวอย่างเช่น พิธีการแรกรับนักเรียนใหม่จะกำหนดให้มีการบูชาเจดีย์อย่างพร้อมเพรียงกันและอธิบายตำนานของเจดีย์นี้ผ่านทางการแสดงละครของนักเรียนรุ่นพี่ ตำแหน่งที่ดีของเจดีย์ได้ช่วยเสริมส่งให้มีการจัดงานครบรอบวันก่อตั้งโรงเรียนทุกวันที่ 7 กรกฎาคมของทุกปีอีกด้วย ประกอบด้วยพิธีการและการสรงน้ำพระเจดีย์

เป็นประจำโดยนักเรียนมีส่วนร่วม ความสัมพันธ์ที่ดีดังกล่าวได้กลายเป็นต้นแบบให้โรงเรียนอื่นที่มีเจดีย์ร้างได้เอาเป็นแบบอย่าง ทั้งนี้ในช่วงที่ผ่านมาได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากหน่วยงานท้องถิ่นตามกระแสการรื้อฟื้นอัตลักษณ์และนโยบายของทางรัฐบาล (วรรณทิพย์ ไชยวงศ์คำและสุพจน์ ศรีกันธา, ผู้ช่วยผู้อำนวยการและครูผู้ช่วย โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่, สัมภาษณ์ 14 พฤศจิกายน 2549; มนัส ฐอัฐ คนขับรถของโรงเรียน สัมภาษณ์ 8 พฤศจิกายน 2549)

เป็นที่ชัดเจนว่า แนวทางการจัดการที่ต่างกันต่อเจดีย์นั้นนำมาซึ่งผลที่ต่างกันเสมอ ที่นี้เจดีย์วัดกิตติเดิมถูกเน้นให้เป็นอัตลักษณ์ของโรงเรียนและเชื่อมโยงกับตำนานก่อนการตั้งเมืองเชียงใหม่มิได้เป็นเพียง “อนุสรณ์สถานทางศาสนาพุทธ” แต่ก้าวไปถึงความเป็น “อนุสรณ์แห่งตำนานท้องถิ่น” โดยพบว่าในระดับการรับรู้ของชาวเมือง ได้เคยมีการจัดแสดงแสงสีเสียงประกอบการแสดงโดยนักเรียนเพื่อนำเสนอความเชื่อท้องถิ่นเรื่องเจดีย์ต่อการรับรู้ของสาธารณะ การแสดงนี้ริเริ่มโดยทางโรงเรียนร่วมมือกับทางเทศบาลนครเชียงใหม่และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสาขาเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 9-11 ธันวาคม 2534 แม้ว่าความสำเร็จของการแสดงนี้จะมุ่งเป้าไปที่การระดมทุนเพื่อการศึกษาและปฏิสังขรณ์เจดีย์ตามระยะเวลา แต่ผลที่สำคัญทางอ้อมคือการมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างการรู้คุณค่าอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมต่อเยาวชนและชาวเมือง ดังเช่นที่อาจารย์ วรรณทิพย์ ไชยวงศ์คำและสุพจน์ ศรีกันธา, ผู้ช่วยผู้อำนวยการและครูผู้ช่วย โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ ได้กล่าวไว้ว่า “หนทางที่ดีที่สุดที่จะบรรลุซึ่งความยั่งยืนของศาสนสมบัตินั้นจะต้องแก้ปัญหาด้วยความศรัทธาและความเชื่อทางศาสนา” (สัมภาษณ์ 14 พฤศจิกายน 2549)

อย่างไรก็ตาม ในอีกมุมหนึ่งแม้ว่าที่นี้เจดีย์จะถูกส่งเสริมให้เป็นปูชนียสถานที่สำคัญอันจะช่วยให้เกิด “ความริเริ่ม” ที่ยั่งยืนสู่โรงเรียนรัฐบาลอื่นในลักษณะเดียวกันอยู่แล้ว แต่ทั้งเจ้าหน้าที่โรงเรียน, ครู, และนักเรียนกลับไม่แสดงความเคารพพระพุทธรูปที่เดินผ่านในชีวิตประจำวัน เป็นไปได้หรือไม่ว่าตัวเจดีย์ถูกสื่อความหมาย (Interpreted) ในฐานะหลักฐานของตำนานท้องถิ่นมากกว่าความเป็นเจดีย์สถานทางพุทธศาสนา ตำนานเรื่องขุนหลวงวิลังคะมีอยู่ว่า ขุนหลวงฯผู้นี้เป็นผู้นำของชนเผ่าลัวะที่อยู่มาก่อนการมาถึงของวัฒนธรรมมอญ-เขมรของพระนางจามเทวี จึงได้พยายามสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่เพื่อต่อรองอำนาจทางการเมือง การสื่อความหมายในลักษณะนี้สู่นักเรียนวันแล้ววันเล่ามีส่วนในการละเลยความจริงทางการขุดค้นวิจัยทางโบราณคดีด้วยเช่นกัน ในความเป็นจริงนั้นเจดีย์ควรถูกสื่อให้เห็นในฐานะที่เคยเป็นวัดขนาดใหญ่มาก่อน, ประวัติศาสตร์ต่อเมืองเชียงใหม่, และความเกี่ยวข้องของเจดีย์ต่อชุมชนเมืองเก่า หลักการที่สำคัญได้แก่การเชื่อมโยงเข้าสู่ความเป็นปัจจุบันและชีวิตประจำวันของนักเรียนให้ได้ เนื่องจากคนรุ่นต่อไปควรจินตนาการได้ถึงเจดีย์ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับสังคมในอนาคตที่กำลังมาถึง มากกว่าการจดจำได้ว่าเจดีย์เป็นเศษเสี้ยวทางประวัติศาสตร์

จากอดีตที่หยุดนิ่งและพันธมัยของพวกเขาไปแล้ว หากทำได้ดังนี้การมุ่งสู่นาคตที่ยั่งยืนของเจดีย์ย่อมจะเป็นไปได้

(3)เจดีย์คือศูนย์การเรียนรู้เรื่องจริยธรรมและพุทธศาสนา

-วัดนางเหลียว โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย

ดังที่ได้กล่าวถึงโอกาสในการสร้างรายวิชาท้องถิ่นของเรา ซึ่งแต่ละสถาบันและถิ่นที่สามารถมีอิสระในการกำหนดเนื้อหาได้ตามความเหมาะสม จากการศึกษาพบว่าหลักฐานของเจดีย์ที่เหลือในโรงเรียนนั้นไม่เพียงมีศักยภาพเป็น“ศูนย์การเรียนรู้”และ“สื่อการสอน” นอกห้องเรียนได้เท่านั้น แต่ยังเป็น “ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” ได้อีกด้วย (Bruner, 1999) เจดีย์และอาณาเขตตามโหนดวัดร้างของวัดนางเหลียวในโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยเป็นตัวอย่างที่ดีของการปรับเปลี่ยนการใช้งานจาก“เจดีย์วัดร้างโบราณในโรงเรียน” ไปสู่ “ศูนย์การเรียนรู้”และ “ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” ประจำโรงเรียน อันถือเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีมากกว่าโรงเรียนอื่นในพื้นที่ แทนที่จะถูกมองว่าเป็นอุปสรรคในการพัฒนาและต่างคนต่างอยู่ตามพรบ. โบราณสถานฯชีวิตและความต่อเนื่องของเจดีย์ถูกเติมเต็มโดยการสร้างตัววิหารขึ้นมาใหม่ในตำแหน่งเดิมซึ่งเหลือพระพุทธรูปองค์ใหญ่เหลืออยู่และถูกปฏิสังขรณ์อย่างดี ทั้งนี้มีการปิดทองและบรรจุหัวใจพระพุทธรูปเจ้าอันเป็นสัญลักษณ์การเป็นปูชนียสถานที่มีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง

วิหารที่ถูกสร้างใหม่นี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนสู่การใช้งานปัจจุบันที่สอดคล้องกับบริบทของแหล่งทางการศึกษา นั่นคือการเป็นห้องเรียนวิชาพุทธศาสนาและจริยธรรม ซึ่งทั้งเจดีย์และห้องเรียนร่วมสมัยนี้ถือเป็น โชนแหล่งเรียนรู้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี ปัจจุบันตัวเจดีย์ถูกปฏิสังขรณ์อย่างสมบูรณ์เช่นเดียวกับวัดปกติเสมือนยังมีการใช้งานอยู่ อันได้แก่การปิดทองจังโกและมีการประดับ“ฉัตร” อันเป็นสัญลักษณ์ว่าเจดีย์นั้นมีชีวิตและไม่ร้าง (ปลื้มจิตต์ สุขเกษม และสุรพงษ์ ขานสาน, สัมภาษณ์ 5 มกราคม 2550)

แนวทางการจัดการในลักษณะนี้ถือเป็น“การริเริ่ม”ที่สร้างสรรค์และโดดเด่นเรื่องการรักษาคคุณค่าและบรรยากาศเดิม (Sense of sacred) ของศาสนสถานไว้ได้และมีความเหมาะสมในการสงวนรักษาให้ยั่งยืนต่อไป การฟื้นฟูมีชีวิตอีกครั้ง (Revitalization) ด้วยการทำให้มีการใช้งานในแนวคิดเดิม (Living wat) เป็นโอกาสที่ดีที่สุดในการรักษาวัดร้าง การปรับเปลี่ยนที่ก้าวหน้านี้มีความเป็นไปได้สูงในการประยุกต์เข้ากับวัดร้างหรือสถานที่ราชการอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องรื้อฟื้นอย่างสมบูรณ์แบบทุกกรณีแต่ให้พิจารณาประยุกต์ให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน โดยจะต้องเป็นไปเพื่อส่งเสริมคุณค่าในด้านต่างๆของความเป็นมรดกและศาสนสถานเป็นหลักใหญ่ ปฏิเสธ

ไม่ได้ว่าการใช้งานที่ทันสมัยของวัดร้างนี้มีการเชื่อมโยงเป็นอย่างดีระหว่างวัดร้าง“ที่หลงเหลืออยู่” กับนักเรียนที่เป็นเยาวชนในปัจจุบัน อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจที่ดีเมื่อนักเรียนเหล่านี้เติบโตเป็นผู้ใหญ่และมีบทบาทต่อเมืองของเขาต่อไป

(4)เจดีย์คือปูชนียสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

-โรงเรียนพุทธิโสภณ

-ซากวัดร้างไม่ปรากฏชื่อ บริเวณโรงอาหาร วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่

เมื่อทำการเปรียบเทียบวัดร้างในสถาบันการศึกษาในขอบเขตงานวิจัยนี้ พบว่ากรณีของโรงเรียนพุทธิโสภณมีความโดดเด่นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเจดีย์กับนักเรียนอย่างน่าสนใจ โรงเรียนที่มีวัดร้างทั้งหมดล้วนมีเจดีย์โบราณตั้งอยู่ในที่เดิมบริเวณทางเข้าหลัก ดังนี้

-วัดหมื่นทอง โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย

-วัดเชษฐา โรงเรียนพุทธิโสภณ

-วัดสังการาม วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่

เป็นที่น่าแปลกใจว่า มีเพียงที่โรงเรียนพุทธิโสภณเท่านั้นที่นักเรียนจะแสดงความเคารพด้วยการยกมือไหว้ทุกครั้งที่เดินผ่าน จากการสังเกตเชิงพฤติกรรม อย่างน้อย2ครั้งต่อวันนักเรียนจะต้องแสดงความเคารพตอนเข้าและตอนหลังเลิกเรียนเนื่องจากเป็นทางเข้าหลักที่จะต้องผ่านเพื่อความเป็นสิริมงคล ดังนั้นที่ดั้งเดิมกับการใช้พื้นที่ใหม่ (Land-use) จึงเป็นปัจจัยในการสร้างความสัมพันธ์ต่อผู้ใช้ (User) เช่นกัน ดังปรากฏแผ่นป้ายถาวร2ด้านตั้งบริเวณเจดีย์ว่า “ไหว้พระธาตุขอพรก่อนเข้าเรียน/กลับบ้าน” ซึ่งเป็นทั้งการสื่อความหมาย (Interpretation) และการกันเขตทางอ้อม (Indirect zoning) ว่าบริเวณนี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred zone) ที่จะต้องปรับพฤติกรรมใหม่ให้ต่างจากชีวิตปกติ (Profane) เพื่อเป็นสัญลักษณ์และแสดงความเคารพต่อพื้นที่พิเศษ เป็นไปได้ในเชิงสัญลักษณ์ว่าหากเจดีย์ยังคงความเชื่อเดิมทางศาสนาไว้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจิตใจของนักเรียนประถมในแต่ละรุ่นทุกวัน เจดีย์นี้จะอยู่รอดได้อย่างยืนยาวและยั่งยืนได้ตราบเท่าที่ยังมีความศักดิ์สิทธิ์อยู่นั่นเอง

เจดีย์วัดเชษฐาได้รับการส่งเสริมให้เป็นสิ่งก่อสร้างที่ศักดิ์สิทธิ์มาแต่แรกเริ่มตั้งโรงเรียน (ดูภาคผนวก) เนื่องจากโรงเรียนได้อาศัยที่วัดร้างเก่านี้มาพัฒนา อีกทั้ง “เจดีย์”ยังได้ถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์ของโรงเรียนอีกด้วย ทั้งนี้ในตอนเริ่มแรกที่โรงเรียนตั้งอยู่ในวัดเจดีย์หลวง สมัยพระพุทธิโสภณให้การอุปถัมภ์ เจดีย์ในสัญลักษณ์จึงน่าจะเป็นเจดีย์หลวงที่มีขนาดใหญ่ เมื่อย้ายออกมา

ภายนอกแล้ว จึงยังคงไว้เพื่อให้ระลึกถึง ทั้งนี้ในแง่สัญลักษณ์การให้ความสำคัญกับเจดีย์สามารถเชื่อมโยงถึงความสำคัญของเจดีย์วัดเชษฐาที่มีเช่นกัน ณ ที่ตั้งใหม่อีกด้วย ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงเพียงพอที่จะสนับสนุนว่าเหตุใดครูและเจ้าหน้าที่โรงเรียนจึงตระหนักเสมอว่าโรงเรียนนี้ตั้งอยู่ในที่วัดเก่า ซึ่งจะต้องให้ความเคารพยำเกรงทั้งพื้นที่ ดังที่ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธิโสภณได้กล่าวว่า “เจดีย์คือปูชนียสถานที่ต้องแสดงความเคารพ ทุกครั้งเมื่อก้าวเข้ามาในโรงเรียนจะต้องไหว้ก่อนเป็นอันดับแรก” (ทวี บุญเหมือน, สัมภาษณ์ 13 พฤศจิกายน 2549)

ในทางกลับกันบริเวณวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ซึ่งพบวัดร้าง 2 วัด คือบริเวณทางเข้าหลัก ได้แก่ วัดสังการามและซากกองอิฐและเนินดินไม่ปรากฏชื่ออีกวัดหนึ่งบริเวณโรงอาหารด้านในกลับถูกให้ความหมายที่ต่างกัน วัดสังการามนั้นมีหลักฐานชัดเจนและได้รับการบูรณะอย่างดีแต่กลับไม่มีพิธีกรรมใดเกี่ยวเนื่องกับทางสถาบันโดยตรง อยู่ในฐานะโบราณสถานที่มีการดูแลรักษาภูมิทัศน์อย่างดีและมีสถานะ “หยุดนิ่ง” ส่วนวัดร้างที่เป็นเนินดินภายในที่เดิมถูกกันเขตไว้และมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุม เมื่อได้มีการสร้างอาคารใหม่บริเวณนี้จึงมีการปรับแต่งภูมิทัศน์ด้วยอัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานเพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ องค์พระตั้งอยู่และหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เช่นเดียวกับพระประธานเดิมคล้ายกับวิหารยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งถือเป็นการพัฒนาพื้นที่ให้มีการแบ่งโซนระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred zone) และพื้นที่สาธารณะ (Profane zone) ได้ดีขึ้นเนื่องจากการสร้างอาคารใหม่ประชิดเข้ามามาก วัดร้างที่เหลือแต่เนินดินนี้จึงมีสถานะศักดิ์สิทธิ์มากกว่าซากวัดบริเวณทางเข้า และมีสถานะที่ “มีชีวิต” มากกว่า (สัมภาษณ์ สุทัศน์ เจ้าหน้าที่วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่, วันที่ 14 ตุลาคม 2555)

ในความเป็นจริงนั้น ไม่ว่าเจดีย์ร้างและซากในโรงเรียนแห่งใดล้วนถือเป็นมรดกของศาสนสถานที่ “ศักดิ์สิทธิ์” เสมอ มิได้เป็นเพียง “โบราณสถานแห่งชาติ” วิธีการและแนวทางในการรักษาอนาคตที่ยั่งยืนควรตั้งอยู่บนฐานของ “สภาพที่ศักดิ์สิทธิ์” (Sacred condition) มากกว่าเพียงข้อกำหนดทางกฎหมาย บทเรียนจากกรณีศึกษานี้มีความเรียบง่าย, มีประสิทธิภาพ, และเป็นไปในแนวทางของพุทธศาสนิกชนอีกด้วย ซึ่งนอกจากการอนุรักษ์ทางกายภาพ (Tangible value) ให้คงสภาพที่ดีและบำรุงรักษาอย่างต่อเนื่องแล้วการใช้การอนุรักษ์ด้วยความเชื่อทางศาสนา (Intangible value) ควรเป็นสิ่งเติมเต็มที่ทำให้อนาคตของมรดกมีความยั่งยืนยิ่งขึ้น

๒. วัดร้างในพื้นที่ชุมชนแออัด

- วัดช่างลาน ชุมชนหมื่นเงินกอง
- วัดหนองหญ้าแพรก ชุมชนหนองหญ้าแพรก
- วัดเลาเสียง

เป็นที่น่าเสียดายว่าทั้งผู้ออกนโยบายและคนท้องถิ่นมักจะมีความเข้าใจผิดว่าการขาดแคลนทางทุนทรัพย์ เช่น รายได้ไม่เพียงพอ, การว่างงาน, และโอกาสในการมีงานทำเป็นกุญแจสู่การแก้ปัญหาที่จับต้องได้ อีกทั้งค่าครองชีพและการอาศัยอยู่ได้ในพื้นที่เมืองนั้นมีราคาค่างวดที่สูง นำมาซึ่งการเกิดขึ้นของชุมชนสลัมตามปัจจัยของกระบวนการเกิดพื้นที่เมือง (Urbanization) และการทำให้มีความทันสมัยแบบสังคมตะวันตก (Modernization) เสมอ จำนวนที่มากมายของ“ชาวบ้าน”ซึ่งเคยอยู่ในชุมชนเกษตรในชนบท หลีกเลียงไม่ได้ที่จะกลายเป็น“คนจน”ทันทีเมื่อต้องย้ายเข้ามาอาศัยและทำงานในเมืองตามผลกระทบของการเร่งรัดทำประเทศให้ทันสมัยด้วยฐานของทุนอุตสาหกรรม (การเคหะแห่งประเทศไทยและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550) การอยู่อาศัยใน “สลัม”คือการลงทุนด้านค่าครองชีพที่ต่ำที่สุดและจำเป็นเพื่อความอยู่รอดในเมือง ด้วยเหตุที่ “อย่างเป็นทางการแล้ว พวกเขามีได้ดำรงอยู่” (UN-HABITAT, 2003: 6)

การอยู่อาศัยใน “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์”

หากพิจารณาถึงเขตพื้นที่เมืองที่มีความเข้มข้นระดับต่างๆ จะพบว่า “คนจน”จำนวนมากได้อพยพเข้าสู่เมืองเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าตามผลกระทบที่ได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเมืองเชียงใหม่ถูกกำหนดเป็นจุดศูนย์กลางระดับภูมิภาคตั้งแต่แผนฯ ฉบับที่ 4(2517-2521) เป็นต้นมาและยังคงอยู่จนถึงปัจจุบัน พื้นที่เดิมของวัดร้างส่วนใหญ่ค่อยๆ ถูกกรุกรานและจับจองกลายเป็นสลัมที่หนาแน่นเนื่องจากเป็นพื้นที่ว่างที่มีได้มีการใช้ประโยชน์ ในที่สุดเมื่อพื้นที่วัดร้างต่างๆ ได้ถูกจับจองและไม่สามารถที่จะรองรับคนที่อพยพเข้าสู่เมืองได้อีกต่อไป โดยจากข้อมูลภาคสนามมักจะให้ข้อมูลตรงกันว่าเริ่มเข้ามาจับจองเมื่อ20-30ปีมานี้ ซึ่งตรงกับช่วงเวลาของแผนฯ ฉบับที่4เป็นต้นมา ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นว่าพื้นที่วัดร้างในเขตเมืองเก่าได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางกายภาพและจิตวิญญาณ ข้อสังเกตที่สำคัญเกี่ยวกับวัดร้างที่กลายเป็นสลัม จึงอยู่ที่ไม่ว่าการใช้งานพื้นที่ (Land-use) จะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรเช่นมีไฟฟ้าเข้าถึงหรือมีเลขที่บ้านตามสำมะโนครัวเรือน แต่ผู้อาศัยในพื้นที่ก็ยังคงไม่มีสิทธิอันชอบธรรมที่จะครอบครองและถือกรรมสิทธิ์ที่ดินตามกฎหมายในทุกกรณี (การเคหะแห่งประเทศไทยและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550) ชุมชนสลัมในพื้นที่วัดร้างเหล่านี้เมื่อเวลาผ่านไป 30-40 ปีในปัจจุบันได้ค่อยๆเปลี่ยนแปลงเป็น “ชุมชนผู้มีรายได้ต่ำ”มิใช่สลัมอีกต่อไปเนื่องจากคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งสุขาภิบาลและสาธารณูปโภคที่ดีขึ้นโดยรวมของเมืองและประเทศ ผู้อาศัยในพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่กันมายาวนานติดต่อกันอย่างน้อย20ปีและผู้มาจับจองรุ่นแรกยังคงมีชีวิตอยู่ (ดาวเรือง ถาวร และ จรัสพงษ์ สิทธิชัย, สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม 2549) อย่างไรก็ตามปัจจุบันพบว่ามียุทธศาสตร์ประมาณ39ชุมชนผู้มีรายได้ต่ำอาศัยอยู่ในเขตเมือง โดย35ชุมชนอาศัยอยู่ในโซนวัดร้างที่ขึ้นกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเชียงใหม่ (การเคหะแห่งประเทศไทยและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550: 39, 44)

-การจัดการแบบกันเขตพื้นที่ (Zoning management)

จากการศึกษาพบว่าชุมชนผู้มีรายได้น้อยซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่วัดร้างเดิมนั้น มักจะเป็น “ปัญหา” ที่หนักอกสำหรับผู้มีอำนาจหน้าที่ออกนโยบายเสมอ ซึ่งเมื่อลงมือหาแนวทางแก้ปัญหา ก็มักจะถูกมองข้ามเนื่องจากมีความซับซ้อนและเกี่ยวกับคนจำนวนมาก ดังที่ Emile Durkheim ได้เคยกล่าวไว้ว่า “ศาสนาถูกทำให้เป็นศูนย์รวมของความเชื่อและการปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) เช่นเดียวกับที่มันอยู่ตรงข้ามกับเรื่องทางโลกย์ทั้งหลาย (Profane things)” (Huge and Kroehler, 2005: 368) การอยู่อาศัยวันแล้ววันเล่าโดยปราศจากการควบคุมจะค่อยๆนำไปสู่การบ่อนทำลายทางอ้อมของความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ (Sense of sacredness) และในที่สุดจะส่งผลให้มรดกนั้นสาบสูญไปตลอดกาล

ความซับซ้อนเรื่องชุมชนในลักษณะนี้ไม่เพียงรูกที่ว่างเปล่าของวัดร้างแต่ยังเป็นการรุกรานสภาพและความมีอยู่ของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เดิมอีกด้วย แหล่งทางวัฒนธรรมเดิมมิได้ถูกดูแลให้คงสภาพความเป็นปึกแผ่นสถานแต่กลับหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องถูกนำไปใช้ใหม่ “ทางโลกย์” ซึ่งขัดแย้งกับวัตถุประสงค์เดิม ปรากฏการณ์ที่ขัดแย้งในตัวเองลักษณะนี้มีเคยเกิดขึ้นก่อนช่วงเวลาเทศบาลและการเร่งรัดให้ทันสมัย เนื่องจากความเชื่อเดิมนั้นจะไม่ใช้งานพื้นที่วัดร้างเดิมผิดวัตถุประสงค์ หากยังไม่สามารถฟื้นได้ก็จะปล่อยไว้ให้รกร้างไม่ยุ่งเกี่ยวเนื่องจากเชื่อว่าจะ “จิต” หรืออัปมงคลได้

ประเด็นข้างต้นคือการถกเถียงและต่อรองกันระหว่าง “ความศักดิ์สิทธิ์” (Sacred) กับ “เรื่องทางโลกย์” (Profane) ซึ่งมีลักษณะสากลในทุกสิ่งรอบตัวออกจากกัน เช่นวัฒนธรรมพุทธในวัดเองยังแบ่งเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสเพื่อกำหนดขอบเขตการใช้สอยที่ไม่ปะปนกัน และผู้ใช้ก็จำเป็นต้องมีพฤติกรรมในแต่ละพื้นที่แตกต่างกันด้วย ดังนั้นหากเรื่องทางโลกย์นั้นหมายถึงชีวิตประจำวัน, ชีวิตที่มีลักษณะจำเจ, ประสบการณ์ปกติของมนุษย์ทั่วไป, และพื้นที่ธรรมดาสามัญและมีความสาธารณะ ความศักดิ์สิทธิ์ก็จะหมายถึง ความมหัศจรรย์, ปาฏิหาริย์, ความลึกลับ, การสร้างบุญกุศล, และประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ ความเป็นไปได้ที่จะประนีประนอมสิ่งตรงข้ามกันเพื่อใช้งานในพื้นที่เดียวกันจึงจำเป็นต้องใช้การกันเขตพื้นที่ (Zoning management) (Huge and Kroehler, 2005; Nel and Ferre, 1963; Berger, 1967)

การกันเขตพื้นที่หรือที่เรียกว่าการจัดโซนในพื้นที่วัดร้างลักษณะนี้ประกอบด้วยโซนใหญ่ๆ 2 เขตได้แก่ “เขตพักอาศัย” (Residential zone) และ “เขตศักดิ์สิทธิ์” (Sacred zone) ซึ่งควรแยกออกจากกันอย่างชัดเจนแต่เชื่อมโยงกันไว้ด้วยความศรัทธาทางศาสนา ในกรณีนี้เจดีย์โบราณวัดหนองหญ้าแพรกและวัดข้างลานมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ทั้งสองตั้งอยู่ตำแหน่งศูนย์กลางของชุมชน, ถูกบดบังจากการรับรู้ของสาธารณะ, และตัวเจดีย์ถูกล้อมรั้วแล้วตามการกำหนดอาณาเขตของกรมศิลปากร

เพื่อให้แยกออกจากกิจกรรมของชุมชนที่ประชิดให้เป็นพื้นที่ชนวน (Buffer zone) (ดูภาพผนวก) ดังนั้นหนทางที่จะพัฒนาเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงขึ้นอยู่กับ การเชื่อมโยงเจดีย์สู่การมีส่วนร่วมของสาธารณะ, จัดแบ่งโซนให้ดีขึ้นโดยจะต้องกำหนดเขตพื้นที่ชนวนให้ชัดและมากเพียงพอสำหรับการจัดการระยะยาวในอนาคต

การแก้ปัญหาโดยการเปิดให้สาธารณะมีส่วนร่วม (Public participation) นับเป็นการแก้ปัญหาที่ยั่งยืน เนื่องจากจุดอ่อนหรืออุปสรรคโดยทั่วไปจากการสำรวจวัดร้างในพื้นที่วัดร้างได้แก่ตัวเจดีย์โบราณมักถูกปิดบังและซ่อนเร้นในหลายรูปแบบ อันนำไปสู่ช่องว่างที่ยากที่จะเชื่อมต่อสู่การรับรู้ของสาธารณะชนในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนแออัดในเขตเมืองควรริเริ่มให้มีการเปิดเผยตัวมรดกสู่การรับรู้ของสาธารณะให้มากและเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ยกตัวอย่างเช่นวัดหนองหญ้าแพรกนี้ควรถูกนำเสนอต่อการรับรู้ของสาธารณะทั่วไปโดยการรื้ออาคารพานิชที่บดบังออกเพื่อเปิดมุมมองสู่เจดีย์สู่ถนนและเปิดให้เป็นพื้นที่สาธารณะเข้าถึงได้ง่ายมากกว่าการปกปิดและมีเพียงทางเดินแคบๆเพื่อเข้าถึง โดยเป็นการปรับศักยภาพการเข้าถึง (Accessibility) ให้เหมือนกับเมื่อยังเป็นวัดอยู่เดิมที่มีทางเข้าติดถนน นอกจากนี้ยังปรากฏสิ่งก่อสร้างที่ไม่เหมาะสมในพื้นที่ซึ่งควรปรับปรุง ได้แก่อาคารที่สูงกว่าเจดีย์ซึ่งอยู่ประชิดกับองค์เจดีย์มากเกินไป อันแสดงให้เห็นถึงการขาดประสิทธิภาพและการทำงานเชิงรุกของการบังคับใช้กฎหมายอันเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการพัฒนากายภาพของวัดร้าง เป็นไปได้ว่าเมื่อสภาพที่ไม่เหมาะสมในที่ตั้งนี้ได้รับการปรับปรุงและเปิดเผยต่อสาธารณะชน ทั้งในระดับท้องถิ่นและในวงกว้างออกไป ผู้คนจะได้มีโอกาสที่จะเรียนรู้, ถกเถียง, และเพิ่มพูนซึ่งการตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางศาสนาของพวกเขาเอง กระบวนการนี้จะนำไปสู่อนาคตที่ยั่งยืนได้ดีกว่าการพึ่งพาแต่การบังคับใช้ตามกฎหมายแต่เพียงอย่างเดียว

เช่นเดียวกับที่เจดีย์ร้างวัดช่างลานซึ่งมีสภาพคล้ายคลึงกัน ได้แก่ชุมชนที่ตั้งอยู่ในที่วัดร้างเดิม มีพื้นที่เล็กและถูกบดบังจากอาคารอื่นเนื่องจากมีไต้อยู่บนถนนเส้นหลัก ขาดซึ่งการเข้าถึงที่ดีและไม่เป็นที่รู้จักจากชาวเมือง หากเรามองว่าเจดีย์นี้คือ “ชุมทรัพย์ทางวัฒนธรรม” อันเป็นศัพท์ที่การตลาดอาจเลือกใช้เพื่อโฆษณาสินค้าชิ้นนี้ แผนที่ท่องเที่ยวสามารถเป็นการแก้ปัญหาที่ดีที่จะเปิดการรับรู้สู่สาธารณะได้ดีกว่าการรื้อย้ายอาคารทันสมัยข้างเคียงออกไป ด้วยเหตุที่ว่าเมืองเก่าเชียงใหม่มักถูกนำเสนอโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยว่าเป็น “เมืองท่องเที่ยว” ดังนั้นวัดร้างต่างๆถือเป็นเสน่ห์และสร้างให้เป็นที่ยอมรับใหม่ของนักท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่ม ผ่านการทำแผนที่และเครือข่ายในลักษณะ “ร่องรอย” ทางประวัติศาสตร์เพื่อให้สืบหาและติดตามในลักษณะของ “การขุดหาสมบัติ” ได้ โดยนักท่องเที่ยวกลุ่มเฉพาะ (Niche market) นี้จะเป็นกลุ่มที่มีการศึกษาและมีความสนใจค้นคว้าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยการไปเยี่ยมชมที่จริง (Site-seeing) (สิทธิพงษ์ วงษ์สมบูรณ์ เจ้าของบริษัท Northern Smile Travel, สัมภาษณ์ 20 ธันวาคม 2549) นี่ก็คือตัวอย่างของบทบาทเชิงรุกซึ่งสามารถ

นำไปพัฒนาได้ อีกทั้งสามารถสร้างความตื่นตัวได้ไม่เพียงการรับรู้ของท้องถิ่นแต่นำไปสู่การเข้าถึงในวงกว้าง เมื่อชุมชนผู้มีรายได้น้อยนี้ได้เห็นผลตอบกลับจากสาธารณะชนต่อคุณค่ามรดกที่เขาอาศัยพื้นที่อยู่นี้ ไม่เพียงเป็นการยกระดับคุณค่ามรดกที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนของพวกเขา แต่ยังจะนำมาซึ่งคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เนื่องมาจากเมื่อพื้นที่ถูกเปิดให้เป็นที่รู้จักมากขึ้นในลักษณะชุมชนเปิด ปัญหาเสียดินและการลักขโมยก็จะลดลงไปด้วยไปเองโดยธรรมชาติ

ต่อมาเมื่อพิจารณาการจัดการเชิงพื้นที่โดยการกันเขต (Zoning management) มีการกำหนดพื้นที่หลักๆ อันได้แก่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์(บริเวณเจดีย์), พื้นที่อยู่อาศัย(ที่พักอาศัยของสมาชิกในชุมชน), และพื้นที่ถนนนั้น แม้ว่าตัวเจดีย์จะถูกปกป้องไว้แล้วด้วยพรบ.โบราณสถานฯ 2504 (ปรับปรุง 2535) แต่ก็ไม่เพียงพอที่จะนำไปสู่อนาคตที่ยั่งยืนได้ ผู้ออกนโยบายควรพิจารณาเพิ่มเติมไปจากกฎหมายดังกล่าวโดยการจัดขอบเขตการก่อสร้างให้ถอยร่นจากเจดีย์ให้เพียงพอเพื่อเป็นเขตพื้นที่ถนน (Buffer zone) ระหว่างตัวองค์เจดีย์กับสิ่งก่อสร้างเพื่อพักอาศัย

ปัจจุบันที่ตั้งวัดหนองหญ้าแพรกได้อยู่ในขั้นตอนการพัฒนาภูมิทัศน์และระบบสาธารณูปโภคโดยความร่วมมือระหว่างชุมชนกับโครงการบ้านมั่นคง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ชุมชนวัดช่างลานจึงอยู่ในกระบวนการสะสมทุนและเสนอความต้องการต่อสถาบันฯ ในลักษณะความร่วมมือช่วยเหลือทางด้านการออกแบบและช่วยประสานงานเรื่องสาธารณูปโภค การกำหนดพื้นที่ถอยร่นและพื้นที่ถนนอยู่ในการปรับผังเพื่อพัฒนาทางกายภาพด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เมื่อกายภาพของพื้นที่ชุมชนแออัดได้ถูกพัฒนาขึ้นและมีการกันเขตที่ชัดเจนและเพียงพอ อีกทั้งที่ตั้งได้ถูกเปิดมุมมองต่อการรับรู้สาธารณะในชีวิตประจำวันของชาวเมืองแล้ว เมื่อนั้นการรักษาไว้ซึ่งอนาคตที่ยั่งยืนของวัดร้างในชุมชนเช่นนี้จึงอาจเกิดขึ้นได้

การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน

เห็นได้ชัดว่าหนทางสู่อนาคตที่ยั่งยืนสำหรับเจดีย์ร้างนั้นมองได้ผ่านวิถีชีวิตชุมชนได้อีกทางหนึ่ง ดังที่พบในหลายกรณีที่ปรากฏการณ์รื้อกำแพงพื้นที่สาธารณะต่างๆ สิทธิในการครอบครองคือหัวใจหลักของภาวะที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกนี้ ช่องว่างในความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนแออัดกับเจดีย์โบราณได้เกิดขึ้นและนำไปสู่สภาพที่ไม่ยั่งยืนในปัจจุบัน โดยทั่วไปแล้วครอบครัวผู้มีรายได้น้อยเหล่านี้คือการอยู่อาศัยในพื้นที่อย่างผิดกฎหมายเช่นเดียวกับการรุกที่ในอดีตตลอดมา แม้ว่าในปัจจุบันจะมีการจ่ายค่าเช่ารายปีให้กับสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่ก็ตาม แต่ก็พบว่ายังมีการขาดส่งและติดตามทวงหนี้ (คมชัดลึก, 2550) จากการศึกษาภาคสนามพบว่าพวกเขาตระหนักดีว่าไม่มีสิทธิในการครอบครองจึงอาศัยอยู่ในลักษณะการพักอาศัยชั่วคราวระยะยาวและอาจถูกให้รื้อย้ายเมื่อใดก็ได้ ผู้มีรายได้น้อยนั้นมีความจำเป็นต้องอาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวเนื่องจากมีรายได้ไม่

เพียงพอที่จะอาศัยในเมืองได้ตามปกติที่มีค่าครองชีพที่สูง โดยต้องการ โอกาสเข้าถึงแหล่งงานและ การศึกษาสำหรับลูกหลานในระยะที่ใกล้และประหยัดที่สุด (การเคหะแห่งประทศไทยและ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550) ดังนั้นกล่าวให้ชัดขึ้นจึงหมายความว่าชุมชนที่อาศัยในพื้นที่วัดร้างนี้ เต็มไปด้วยความวิตกกังวลในการอาศัยอยู่ เป็นชุมชนชั่วคราวที่ไม่เคยตั้งมั่นอย่างมั่นคงแท้จริง เป็น เพียงชุมชนชั่วคราวที่เกาะกันอย่างหลวมๆเพื่อโอกาสที่ดีกว่าในเรื่องของแหล่งงาน

หากสิทธิในการครอบครอง (Right of possession) คือรากของปัญหาทั้งหมด หนทางเพื่อ ความยั่งยืนของทั้งชุมชนและเจดีย์ร้างจึงควรเริ่มที่จุดนี้เช่นกัน ข้อแม้ข้อเดียวในการวางแผนพัฒนา ชุมชนแออัดที่อาศัยพื้นที่วัดร้างนั้นมีประการเดียว ได้แก่พวกเขาไม่ต้องการที่จะย้ายไปอยู่ที่อื่น (ดาวเรือง ถาวรและ จรัสพงษ์ สิทธิชัย, สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม 2549) อันจะมีผลต่อการทำมาหากินและ ดำเนินชีวิตที่ผูกไว้กับเมืองนั่นเอง

-สิทธิการถือครองกรรมสิทธิ์เพื่ออาศัย

การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนที่ดีที่สุดได้แก่การสนับสนุนให้สมาชิกของชุมชนได้มี ส่วนในการแก้ปัญหาตามศักยภาพของตนเอง พวกเขาต้องการ“ผู้ช่วยเหลือ”มากกว่า “ผู้สั่งการ”จาก องค์กรภายนอก (บำรุง บุญปัญญา, 2549: 118, 125; Lister, 2004; Giddens, 1984)ในทางปฏิบัตินั้น โครงการบ้านมั่นคงเป็นตัวอย่างที่ดีของการเสริมสร้างความเข้มแข็งในชุมชนโดยการริเริ่มจากล่างสู่ บน (Bottom-up) ความโดดเด่นอยู่ที่การให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาแบบยั่งยืนในเรื่องสิทธิใน การครอบครองอาศัยในที่ดินสาธารณะและของทางราชการต่างๆ เช่น ที่ราชพัสดุและที่ดิน โฉนดวัด ร้าง เป็นต้น

โครงการบ้านมั่นคงเป็นโครงการหนึ่งภายใต้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (มหาชน) ซึ่ง ทำงานเป็นตัวแทนระหว่างชุมชนกับหน่วยงานราชการต่างๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาระบบ สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานและคุณภาพชีวิตของชุมชนที่มีรายได้ต่ำและสลัม ส่งเสริมให้สมาชิกใน ชุมชนเสนอแนวคิดในการพัฒนาและการจัดตั้งกองทุนเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยศักยภาพการ พัฒนาจะขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของทุนในแต่ละชุมชน รวมถึงผู้นำและการร่วมมือร่วมใจของ สมาชิกอันจะนำไปสู่การรู้สึกเป็นเจ้าของและการริเริ่มในการทำสิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง ทั้งนี้ทาง หน่วยงานยังช่วยเหลือในเรื่องงานออกแบบและวางแผนภูมิทัศน์, ปรับปรุงอาคาร, และการวางระบบ สาธารณูปโภคพื้นฐานสู่การพัฒนา แม้ว่าสิทธิในการครอบครองที่ดินวัดร้างตามกฎหมายจะ ไม่สามารถทำได้และการติดตั้งระบบสาธารณูปโภคถาวรเป็นเรื่องที่ซับซ้อนทางกฎหมายจนแทบ เป็นไปไม่ได้ อันเป็นสาเหตุหลักที่ชุมชนในวัดร้างมักมีคุณภาพชีวิตที่ต่ำเสมอมา แต่โครงการบ้าน มั่นคงถือเป็นหน้าที่ตัวแทนที่จะช่วยประนีประนอมกรณีดังกล่าวให้เป็นการทำสัญญาครอบครอง

ระยะยาวกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติแทน กล่าวได้ว่า เป็นโครงการที่มุ่งพัฒนาชุมชนแออัดโดยเฉพาะให้เป็นไปสู่ชุมชนที่มีมาตรฐานชีวิตที่ดีขึ้น (ฟ้าใส ศิริประภา, สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(มหาชน) เชียงใหม่, สัมภาษณ์ 4 มกราคม 2550)

ในปัจจุบันทั้ง 2 ชุมชนของวัดหนองหญ้าแพรกและวัดช่างลานได้เริ่มเข้าสู่โครงการบ้านมั่นคงแล้ว โดยเจดีย์ที่เหลือของวัดหนองหญ้าแพรกได้ตั้งอยู่ตรงกลางระหว่าง 2 ชุมชนในที่ดินของวัดเดิม เรียกว่าฝั่งตะวันตกและตะวันออก ในอนาคตอันใกล้ 30 ครัวเรือนของชุมชนตะวันออกจะถูกจัดแปลงอาคารใหม่เพื่อการติดตั้งระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานและปรับภูมิทัศน์เพื่อให้พ้นจากสภาพน้ำเอ่อท่วมในหน้าฝน (ผู้นำกลุ่มชุมชนฝั่งตะวันออกวัดหนองหญ้าแพรก, สัมภาษณ์ พุทธศักราช 2549)

แม้ว่าชุมชนทางตะวันออกจะมีสภาพที่ยากจนและคุณภาพชีวิตที่ต่ำกว่า อีกทั้งต้องการการพัฒนาทางกายภาพมากกว่าฝั่งตะวันตก แต่พบว่ามีความร่วมมือร่วมใจกันมุ่งพัฒนาชุมชนของตนมากกว่าซึ่งถือเป็นตัวอย่างที่ดีของการริเริ่มโครงการด้วยตนเองสู่ชุมชนอื่นๆ ปัจจัยที่สำคัญคือความมั่นใจและการตระหนักถึงศักยภาพของตนที่จะริเริ่มสิ่งดีๆ ให้บ้านของตนเองได้ เป็นไปได้ว่าเมื่อสมาชิกในชุมชนรู้สึกได้ถึง “ความรู้สึกเป็นเจ้าของ” (Ownership) และมั่นใจในสิทธิการอยู่อาศัยในระยะยาวได้ เมื่อนั้นไม่เพียงสิ่งแวดล้อมเพื่อการอยู่อาศัยจะได้รับการยกระดับแต่เจดีย์โบราณอันเป็นศูนย์กลางของพื้นที่ก็จะได้รับการเอาใจใส่ที่ดีขึ้นตามไปด้วย ซึ่งรวมไปถึงการริเริ่มที่จะทำการอนุรักษ์และดูแลด้วยตัวชุมชนเองต่อไป ความรู้สึกเป็นเจ้าของสามารถอธิบายได้ทั้งทรัพย์สินส่วนตัวและสาธารณะเช่นเดียวกับชุมชนและเจดีย์ของพวกเขาเองในฐานะความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันแบบน้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า หากเจดีย์โบราณถูกหมายรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในการรับรู้ทุกๆ วันแล้ว เมื่อนั้นอนาคตที่ยั่งยืนของมรดกทางศาสนาก็จะสามารถเกิดขึ้นได้แน่นอน

การริเริ่มจากชุมชน

สภาพที่ขัดแย้งในตัวเองอีกประการหนึ่งของชุมชนแออัดในพื้นที่วัดร้าง คือ “ชาวบ้านที่ยากจนที่สุดมักจะตระหนักและเป็นศาสนิกชนที่ดีที่สุดต่อศาสนา” (ฉัตรสุมาลย์, 2550: 65) แม้ว่าชาวบ้านที่จนที่สุดจะขาดซึ่งทุนทรัพย์แต่พวกเขากลับกล้าแข็งในความเชื่อและศรัทธา จากการศึกษาพบว่าชุมชนที่ยากจนซึ่งอาศัยอยู่ในที่ดินวัดร้างนั้นมักจะยังมีศรัทธาต่อศาสนาและการทำบุญอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุในชุมชนสามารถพบได้ว่าการเข้าร่วมกิจกรรมตามโอกาสสำคัญและการบูชาในแต่ละวันอย่างสม่ำเสมอ จากผู้ให้สัมภาษณ์จำนวนหนึ่งให้ความเห็นตรงกันว่าสมาชิกในชุมชนนั้นมิได้มีความพึงพอใจต่อสภาพแวดล้อมชุมชนและต้องการจะปรับปรุงเจดีย์ให้มีสภาพที่ดีขึ้นทั้งทางกายภาพและบรรยากาศการเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน (สมาชิกชุมชนหนองหญ้า

แพร่ผู้ไม่ประสงค์จะเปิดเผยชื่อ, สัมภาษณ์ 25 พฤศจิกายน 2549; ดาวเรือง ถาวรและจรัสพงษ์ ลิทธิชัย, สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม 2549) ด้วยเหตุนี้รากฐานทางพุทธศาสนาอันเกี่ยวกับความศรัทธาในปุชนียสถานและจิตใจคนสามารถเป็นทางเลือกในการพัฒนาได้อีกทางหนึ่ง ความเป็นไปได้ที่ดีที่สุดในการฉุดรั้งนี้คือแนวทางพิเศษที่เน้นการสร้างความรู้สึกละเอียดและบรรยากาศความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ให้คงอยู่ต่อไปไม่สิ้นสุด เป็นไปได้อีกเช่นกันว่า“ความมีชีวิตและความต่อเนื่อง” ในความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนระหว่างสมาชิกชุมชนกับเจดีย์อันศักดิ์สิทธิ์ นั้นจะนำไปสู่ความเป็น “ปุชนียสถาน” ที่แท้จริงของชุมชนได้ ดีกว่าการเป็นโบราณสถานธรรมดา เนื่องมาจากว่าโบราณสถานได้ถูกทำเป็นสัญลักษณ์ของอนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว (Dead monument) ด้วยความเข้าใจผิดของคนทั่วไปและกรรมศิลปากร คำถาม ณ จุดนี้จึงขึ้นอยู่กับว่าจะอะไรและอย่างไรคือปัจจัยอันเป็นกุญแจสำคัญที่จะทำให้เป็นจริงได้?

หนทางที่เป็นไปได้ได้ถูกยกตัวอย่างด้วยความสำเร็จของกรณีวัดช่างลานซึ่งอยู่ในพื้นที่ศึกษา ณ ที่นี้ได้มีการริเริ่มดำริที่จะพัฒนาซากเจดีย์ที่เหลืออยู่ ซึ่งสภาพเป็นเพียงซากอิฐมิได้สมบูรณ์สวยงามเช่นที่อื่นให้เป็นปุชนียสถานของชุมชนขึ้นมาให้ได้ เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนวัดหนองหญ้าแพรกสภาพทางประวัติศาสตร์ของเจดีย์และคุณภาพชีวิตของชุมชนวัดช่างลานนั้นต่ำกว่ามาก ซากเจดีย์เหลือเพียงกองอิฐโดยปราศจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนและสำคัญ อีกทั้งแต่เดิมเป็นวัดขนาดเล็กของขุนนางหรือกลุ่มช่างฝีมือทำเครื่องประดับหูซึ่งยากแก่การเข้าถึงเนื่องจากมิได้ติดต่อกับถนนเส้นหลักของเมืองเก่า วัดช่างลาน (ร้าง) นี้จึงถูกมองข้ามเสมอมาและถูกปล่อยให้“ร้าง”จากทั้งกรรมศิลปากร, นักวิจัย, และแม้แต่คนท้องถิ่นก็ยากที่จะรู้จักที่ตั้งความเป็นมา จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าเจดีย์นี้ไม่เคยถูกปฏิสังขรณ์และขุดค้นอย่างจริงจัง พบเพียงตำนานท้องถิ่นที่อ้างอิงถึงได้

ในปี 2549 ก่อนการพัฒนาภูมิทัศน์ สภาพของเจดีย์อยู่ในสภาพวิกฤติ บริเวณเจดีย์กลายเป็นที่พักขยะรีไซเคิลเพื่อรอขายและยากที่จะแยกออก มีการรुकล้ำของอาคารเพิงพักรอบๆจนไม่สามารถเดินได้รอบและเป็นเพียงส่วนหนึ่งของชุมชนแออัดเท่านั้น นี่คือนสภาพความพ่ายแพ้ของโบราณสถานที่เป็นเจ้าของที่ดินเดิมต่อการคุกคามจากพื้นที่พักอาศัยที่มาทีหลังในลักษณะสลัมที่ขาดระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานต่างๆ

ในความเป็นจริงสภาพดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นการถูกทอดทิ้งให้โคດเคียวจากการรับรู้ของสาธารณะและหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรรมศิลปากรผู้รับผิดชอบโดยตรง ชาวบ้านตระหนักได้เองว่าการจะพัฒนาสภาพและภูมิทัศน์ของเจดีย์ไม่สมารถขอความช่วยเหลือจากภายนอกได้อีกต่อไป โดยหากชุมชนยังวางเฉยเป็นที่แน่นอนว่าตัวเจดีย์จะพังลงและสาบสูญสภาพไปตลอดกาล จนในที่สุดชุมชนได้ “ริเริ่ม”ลงมือพัฒนาภูมิทัศน์ด้วยตนเองซึ่งให้ผลดีต่อทั้งองค์เจดีย์และระบบ

สาธารณูปโภคพื้นฐานในชุมชน ในส่วนของการจัดการพื้นที่เจดีย์ใหม่ สิ่งที่ดีที่สุดที่จะนำไปสู่อนาคตที่ยั่งยืนของเจดีย์แห่งนี้คือการลงมือทำบางสิ่งที่ดีสำหรับมรดกของพวกเขา มากกว่าการรอคอยตามอำนาจหน้าที่ของกรมศิลปากรจะมาถึง เมื่อชุมชนตระหนักได้เช่นนี้จึงได้ริเริ่มระดมทุนจากการบริจาคเพื่อเป็นโครงการ ซึ่งแน่นอนว่าการขาดเงินทุนก็อุปสรรคสำคัญทุกขั้นตอน ในกรณีนี้ กรมศิลปากรจึงเป็นเพียง “ผู้ช่วย” และ “เครื่องมือ” ของกรรมการชุมชนเท่านั้น มีหน้าที่ให้คำปรึกษาทางเทคนิค, แบบก่อสร้าง, และการอนุมัติให้สร้างและปรับปรุงตามกฎหมาย แนวคิดในการสร้างปฏิภูมิทัศน์นั้นมีความเรียบง่าย ดังนี้ ในขั้นตอนแรกมีความจำเป็นต้องกันพื้นที่เจดีย์ไว้โดยรอบเพื่อให้เป็นพื้นที่หวงห้ามและกันเขตให้พ้นจากการคุกคามที่ไม่พึงประสงค์จากผู้อาศัยที่ประชิดมากเกินไป ในขั้นตอนต่อมาคือการสงวนรักษาโดยประสานงานกับกรมศิลปากร แม้ว่าการกันพื้นที่รอบเจดีย์นี้จะได้ต้นแบบมาจากเจดีย์อื่นที่มีความสำคัญสูงกว่าเช่นเจดีย์วัดเชตุพนและวัดหนองหญ้าแพรกซึ่งได้รับการสนับสนุนจากทั้งวิชาการท้องถิ่นและกรมศิลปากรในวาระเฉลิมฉลองเมืองเชียงใหม่ให้เป็นต้นแบบ กระนั้นกรณีวัดช่างลานกลับสามารถบรรลุเป้าหมายเดียวกันได้โดยอาศัยเพียงศักยภาพในชุมชนทั้งในเรื่องการแนวคิดและสภาพทางการเงิน ผู้นำชุมชนนี้มีความเชื่อว่า “หากองค์เจดีย์มีสภาพที่ดีขึ้นกว่านี้ การดูแลที่ดีจะตามมาเอง” (ดาวเรือง ถาวรและจรัสพงษ์ สิทธิชัย, สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม 2549)

-วิธีคิดแบบพุทธศาสนิกชน

จากกรณีศึกษาข้างต้นพบว่า ความแตกต่างของชุมชนในวัดร้างอันเป็นปัจจัยสู่ความยั่งยืนระหว่างกัน อยู่ที่การมีทัศนคติต่อเจดีย์ที่เหลืออยู่ว่าเป็น “ปูชนียสถาน” มากกว่ามองว่าเป็น “โบราณสถาน” ตามความเข้าใจโดยทั่วไป เป็นไปได้ว่าการริเริ่มจากชุมชนมีอาจจะเกิดขึ้นได้โดยปราศจากผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ดาวเรือง ถาวรคือผู้นำชุมชนหมื่นเงินกอง(รวมชุมชนวัดช่างลาน เนื่องจากเป็นชุมชนที่เล็กมาก) และเป็นตัวอย่างที่ดีในการศึกษาเพื่อนำปรับใช้และค้นหาปัจจัยในความสำเร็จในการกระตุ้นให้สมาชิกชุมชนร่วมมือร่วมใจกันได้ จากการศึกษาพบว่าความเรียบง่ายและความเป็นพุทธศาสนิกชนเป็นวิธีการและมุมมองที่น่าสนใจ ดาวเรืองเป็นสมาชิกชุมชนมาแต่เดิมอีกทั้งเป็นพุทธศาสนิกชนตามปกติเช่นคนสามัญ แต่จุดสำคัญกลับอยู่ที่มุมมองต่อซากเจดีย์ที่แตกต่างจากกรมศิลปากรและนักวิชาการต่างๆ โดยเธอยืนยันว่าเจดีย์ที่เหลือนี้คือความเป็นวัดที่เหลืออยู่มิใช่อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว (Dead monument) เธอและสามีให้ความเห็นว่า

วัดและอาคารทางศาสนาต้องการคนเพื่ออยู่และดูแลเสมอ ทางที่ดีที่สุดคือการเป็นวัดและมีพระอยู่...หากไม่มีพระที่นี้ มันก็ควรจะแทนที่ด้วยชาวบ้าน...เราต้องการให้เจดีย์เป็นวัดขึ้นอีกครั้ง เราสงสารเจดีย์

(ดาวเรือง ถาวรและจรัสพงษ์ สิทธิชัย, สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม 2549)

แม้ว่ามุมมองจากผู้นำในหน่วยที่เล็กที่สุดและความเป็นพุทธศาสนิกชนจะตรงไปตรงมาแต่เต็มไปด้วยแนวทางในการจัดการที่เป็นไปได้และเรียบง่าย ในทางปฏิบัติหากสถานที่แห่งนี้คือศาสนสถาน สิ่งใดๆที่เกี่ยวข้องก็ควรให้เป็นไปในทิศทางทางศาสนาด้วยเช่นกัน ซึ่งมีความจำเป็นจะต้องคำนึงถึงวิธีการที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อที่จะดูแลให้มีสภาพที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน การแปรเปลี่ยนจาก “ซากเจดีย์” ให้กลายเป็น “ศาสนสถานของชุมชน” นั้นสามารถบ่งชี้ได้ด้วยสัญลักษณ์ที่รับรู้กันทั่วไปในประเพณีแบบวัดล้านนาอันได้แก่การจัดสร้างวิหารและประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ด้านใน ตัววิหารนั้นโดยปกติจะตั้งอยู่หน้าเจดีย์ทางทิศตะวันออกเสมอ ที่ชุมชนวัดข้างลานนี้ได้มีการจำลองสัญลักษณ์เหล่านี้ให้เล็กลง โดยวิหารมีขนาดเล็กเพียงครอบคลุมพระพุทธรูปขนาดเล็กไว้เท่านั้น ในลักษณะของแบบจำลองตามแบบแผน แม้ว่าบริเวณเจดีย์วัดข้างลานที่ปรับปรุงใหม่นี้จะไม่มีพระมาเกี่ยวข้องอันเป็นสัญลักษณ์ของวัดที่มีชีวิต แต่ถูกแทนที่ด้วยกิจกรรมทางศาสนาของสมาชิกชุมชนแทน โดยเหตุผลในการพัฒนาภูมิทัศน์อีกเหตุผลหนึ่งก็คือ ชาวบ้านในชุมชนมักจะไม่มีเวลาไปเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาในวัดที่ไกลเคียง จึงมีแนวคิดว่าจะทำกิจกรรมกันในชุมชนชนได้เนื่องจากมีวัดอยู่แล้ว (ดาวเรือง ถาวรและจรัสพงษ์ สิทธิชัย, สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม 2549)

ในทำนองเดียวกัน หากเราพิจารณาจากมุมมองของผู้ออกนโยบาย พบว่าการริเริ่มจากชุมชนเช่นนี้มีความเป็นไปได้ที่ชุมชนอื่นจะเรียนรู้จากความเรียบง่าย, วิธีพุทธ, และวิสัยทัศน์ผู้นำ แม้ว่าผู้นำของชุมชนนี้จะมียุทธศาสตร์ที่เรียบง่ายยิ่ง แต่กลับเต็มไปด้วยบทบาทเชิงรุก การขาดซึ่งการรู้คุณค่าคืออุปสรรคใหญ่ต่อการวางรากฐานการคิดริเริ่มในชุมชน ดังนั้นการส่งเสริมให้ชาวบ้านและสมาชิกชุมชนได้มีความภูมิใจในชุมชนของตนควรเป็นสิ่งแรกที่ทำได้ก่อน ในแนวทางนี้ ดาวเรือง ถาวรได้พยายามนำเสนอชุมชนออกไปต่อการรับรู้ของสาธารณะเป็นอย่างดี ยกตัวอย่างเช่น เธอได้ส่งชุมชนเข้าร่วมแข่งขันโครงการ “ต้นไม้ในชุมชน” อันเป็นการนำเสนอภาพถ่ายต้นไม้ใหญ่ในชุมชนที่ซ่อนเร้นเพื่อสำรวจและเป็นการอนุรักษ์ต้นไม้ใหญ่ในเมืองของทางเทศบาลฯ เป็นที่น่ายินดีว่าต้นไม้ขนาดใหญ่อายุไม่ต่ำกว่า 80 ปีบริเวณเจดีย์วัดข้างลานกลางชุมชนชนะรางวัลที่หนึ่งในปี 2549 ดังนั้นไม่เพียงคนเชียงใหม่จะได้ “เห็น” ชุมชนนี้ได้ชัดขึ้น แต่สมาชิกของชุมชนก็กลายเป็น “ผู้ชนะรางวัล” ด้วยทุกคนเช่นกัน สิ่งเหล่านี้นำมาซึ่งความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของชุมชนตัวเองและจะนำไปสู่ความยั่งยืนระหว่างทั้งเจดีย์ร้างและชุมชนร่วมกันต่อไปในระยะยาวได้

ความสำเร็จอีกประการหนึ่งในแง่การจัดการด้วยศาสนา คือการเสาะแสวงหาทุนโครงการและการสร้างความร่วมมือของผู้มีรายได้น้อย การขาดการสนับสนุนทุนดำเนินโครงการเป็นปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและคุณภาพ ในกรณีวัดข้างลานเป็นกลุ่มเฉพาะขนาดเล็กมากและมิได้มีความสำคัญ

ระดับชาติหรือจัดว่าเป็นมรดกที่มีความสำคัญระดับสูงจึงถูกมองข้ามเรื่อยมา ด้วยเหตุที่มีความสำคัญต่ำจึงถูกจัดลำดับไว้หลังเสมอสำหรับโครงการพัฒนาต่างๆ งบประมาณที่สำเร็จจึงได้มาจากการบริจาคที่เรียกว่า “ผ้าป่าเพื่อวัดข้างลาน” เรียกว่าพุทธศาสนิกชนทั่วไปและบริเวณชุมชนใกล้เคียง ดังนั้นผ้าป่าสำหรับวัดร้างนี้จึงแสดงถึงควมมีตัวตนของวัดข้างลานได้เป็นอย่างดีว่ายังมีความเป็นปฐนียสถานอยู่และมีได้เป็นอนุสรณ์สถานทางศาสนาที่ตายแล้วแต่อย่างไร

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้ได้พบเรียนมากมายจากกรณีศึกษาดังกล่าวซึ่งสามารถนำไปประยุกต์กับกรณีวัดร้างอื่นได้อีกมาก เส้นทางสู่ความสำเร็จนั้นมักจะเกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหามากมายทั้งทางตรงและทางอ้อม โครงการในลักษณะนี้ต้องการความพึงพอใจจากชาวบ้านมากกว่าผู้นำหรือผู้ออกนโยบาย ด้วยเหตุที่ว่าทางที่ดีที่สุดที่จะปรับปรุงบ้านนั้นก็ควรให้คนที่อาศัยและเป็นเจ้าของเป็นผู้ตัดสินใจด้วยตัวเอง

๓. วัดร้างในกระบวนการฟื้นฟูวัด

-วัดเจ็ดลิน

-วัดอินทนิล (สะคือเมือง)

-วัดยางทอง

ดังที่ได้กล่าวไปข้างต้น วัดร้างในพื้นที่เมืองเก่าเชียงใหม่มีอยู่ในสถานะที่ต่างกันไปตามหลายรูปแบบ หากพิจารณาเรื่องความยั่งยืนนั้น การจัดการในระยะยาวนั้นมีความสำคัญมากและมักจะปรากฏในรูปแบบของ “การทำให้อาคารประกอบทางกายภาพมีสภาพเหมือนใหม่เสมอ” (Renewal of the physical fabric) ซึ่งใช้งบประมาณที่เน้นการพัฒนาเฉพาะสิ่งที่จับต้องได้ (Tangible development) จากการศึกษาทั้งในกรณีศึกษาและแนวโน้มสากลเรื่องการอนุรักษ์พบว่าไม่เพียงพอ จำเป็นต้องพิจารณาถึงการตระหนักถึงคุณค่าจากสาธารณะและการมีส่วนร่วมภาคสังคมอีกด้วย (Tiesdell et al.196: 18)

ตามแนวทางนับบทบาทขององค์กรทางศาสนาพุทธท้องถิ่นจะมีโอกาสในการผลักดันโครงการเป็นอันมาก ตัวอย่างที่มีความโดดเด่นจากกรณีศึกษาได้แก่แนวทางการทำงานของมูลนิธิบรรพตคุดอยสุเทพซึ่งมีบทบาทต่อเมืองเชียงใหม่ทางด้านศาสนาและสังคมมากมาย โดยหนึ่งในบทบาทสำคัญที่กำลังดำเนินการอยู่ได้แก่การฟื้นฟูวัดโบราณที่มีศักยภาพขึ้นมาใหม่อย่างต่อเนื่องบุคคลสำคัญได้แก่พระเทพวรวิธานจารย์ เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันของวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร เป็นองค์กรที่จัดตั้งมาตั้งแต่ 26 มีนาคม 2544 ปัจจุบันได้ฟื้นฟูวัดสำเร็จไปแล้วทั้งสิ้นประมาณ

10 วัดทั้งในเขตเมืองและชนบทที่ห่างไกล การบริจาคจำนวนมหาศาลจากสาธารณะชนและกิจกรรมต่างๆ ของวัดคือทุนในการจัดตั้งและบริหารองค์กร โดยมีเป้าหมายสนับสนุนกิจกรรมของพุทธศาสนิกชนและการศึกษา(พลเมืองเหนือ, 2544)

กิจกรรมที่เป็นผลงานการช่วยเหลือของมูลนิธิฯ ได้แก่ โครงการปฏิสังขรณ์เจดีย์วัดนางเหลียวและการก่อสร้างอาคาร100ปีโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย อีกทั้งโครงการปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณเจดีย์ของชุมชนวัดช่างลาน ดังที่ผู้นำชุมชนได้ให้ความเห็นว่า “หากงบประมาณจากการบริจาคมีไม่เพียงพอ เราอาจจะไปขอให้มูลนิธิบรมธาตุคอยช่วยเหลือ” (ดาวเรือง ถาวรและจรัสพงษ์ สัทธชัย, สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม 2549) ข้อสังเกตมีอยู่ว่า โครงการตามแนวทางพุทธศาสนิกชนนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการแสวงหา “ความเป็นไปได้”เชิงรุก ของเครือข่ายทางศาสนาซึ่งแตกต่างจากกรมศิลปากรและสำนักพุทธศาสนาแห่งชาติที่แสวงหา “ความเป็นไปได้” เชิงรับ ในการสร้างอนาคตที่ยั่งยืนสำหรับวัดร้างในเมืองเก่าเชียงใหม่

โดยทั่วไปมุมมองของหน่วยงานราชการมักจะมองที่ดินวัดร้างว่าเป็น“ทรัพย์สินสาธารณะ” ซึ่งจะต้องสร้างผลประโยชน์ให้แก่รัฐมากกว่าการทิ้งไว้โดยมิได้ใช้งาน ในทางตรงกันข้ามมุมมองขององค์กรพุทธศาสนาท้องถิ่นกลับมองว่าที่ดินเหล่านี้คือ “ทรัพย์สินที่มีความศักดิ์สิทธิ์”ซึ่งจะต้องสืบต่อคุณค่าทางศาสนาเพื่อความอยู่รอดของพุทธศาสนาต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั่วไป พวกเขาต้องการที่จะฟื้นวัดเหล่านี้ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง(พระมหาอาทิตย์ อาทิตปัญโญ , เจ้าอาวาสวัดอินทนิล (สะตือเมือง), สัมภาษณ์11 พฤศจิกายน 2549) วัดอุปประสงค์หลักของมูลนิธิบรมธาตุคอยสุเทพส่วนหนึ่งคือการพัฒนาสภาพที่ไม่เหมาะสมของบรรดา “ทรัพย์สินที่ศักดิ์สิทธิ์”เหล่านี้ให้ดีขึ้นอันมีผลต่อจิตใจชาวพุทธโดยรวม ซึ่งหมายรวมถึงปัญหาการเป็นแหล่งอาชญากรรม, ลักเล็กขโมยน้อย, สลัม, และแหล่งยาเสพติด ดังที่นายบุญธรรม ยศบุตร เลขาธิการมูลนิธิฯได้ชี้ให้เห็นว่า “สินทรัพย์เหล่านี้ควรถูกฟื้นฟูให้เป็นวัดที่มีชีวิตอีกครั้งและมีพระมาอยู่รักษาและสืบทอดมรดกทางศาสนาต่อไป เป็นความรับผิดชอบของคณะสงฆ์ที่จะต้องจัดการ” (สัมภาษณ์ 11 พฤศจิกายน 2549; พระมหาวิญญู จารุธรรมโม เจ้าอาวาสวัดเจ็ดลิน สัมภาษณ์วันเดียวกัน)

จุดแข็งและจุดอ่อน

แนวทางการแก้ปัญหาใดๆจะปรากฏให้เห็นด้านดีและด้อยเสมอเช่นเดียวกับเหรียญที่มี2ด้านแน่นอนว่าบทบาทการฟื้นวัดร้างของมูลนิธิบรมธาตุคอยสุเทพได้รับการสรรเสริญจากเครือข่ายพุทธท้องถิ่นเสมอมา อีกทั้งการฟื้นวัดจะเป็นแนวทางที่ดีที่สุดในการรักษาอนาคตที่ยั่งยืนของวัดร้างให้คงอยู่แต่กระบวนการนี้กลับได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการเช่นกัน ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น? และแนวทางนี้เป็นการส่งเสริมให้เกิดความยั่งยืนได้จริงหรือไม่?

ด้วยเหตุที่วัดร้างไม่สามารถจะถูกฟื้นฟูได้ทั้งหมด ที่ตั้งและเจดีย์ที่เหลืออยู่จึงต้องการการจัดการในระยะยาวไว้ก่อน เพื่อในอนาคตหากมีความพร้อมด้วยปัจจัยต่างๆอาจมีการฟื้นฟูได้เป็นลำดับ จุดแข็งของมูลนิธินี้จึงอยู่ที่การทำงาน“เชิงรุก”และ“วิธีการแบบประนีประนอม”ในการแสวงหาความเป็นได้ในยุคปัจจุบัน บทบาทเชิงรุกดังกล่าวประกอบด้วยกลยุทธ์ใหญ่ 2 ประการ ได้แก่ การพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในการฟื้นฟูและวิธีการแบบประนีประนอม

-ความเป็นไปได้ในการฟื้นฟูคือการศึกษความเป็นได้ในศักยภาพต้นทุนเดิมว่าส่งเสริมต่อการรู้ฟื้นหรือไม่และอย่างไร? เช่นความสำคัญทางประวัติศาสตร์และที่ตั้งอันสัมพันธ์กับเมืองเป็นต้น อีกทั้งยังแปรผันตามความเป็นได้ทางเศรษฐศาสตร์และคณะศรัทธาซึ่งจะช่วยอุปถัมภ์ให้ร้างลงได้อีก การศึกษาความเป็นได้เชิงเศรษฐศาสตร์จึงจำเป็นต้องศึกษาถึงปัจจัยในการสร้างผลประโยชน์เพื่อหล่อเลี้ยงการดำเนินงานกิจการของวัดในระยะยาวด้วย เช่น ทำเลที่ดี, เจดีย์มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์เพียงพอที่จะน่านักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธามาเยี่ยมชมสักการะได้ เป็นต้น แม้ว่าทางมูลนิธิฯ จะอธิบายว่าในการจัดลำดับความสำคัญในการฟื้นฟูนั้นจะพิจารณาจากสภาพที่ไม่เหมาะสมของวัดร้างในปัจจุบันเป็นอันดับแรกสุด แต่ก็พบว่าไม่เคยมีวัดขนาดเล็กหรือวัดที่อยู่ในระดับธรรมดาถูกฟื้นฟูเลยเนื่องจากถูกจัดอยู่ในลำดับท้ายๆ เสมอ

ความเป็นไปได้ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการพิจารณาเรื่องจำนวนและกลุ่มผู้ศรัทธาที่จะก้าวจุนวัดต่อไป ซึ่งจากการศึกษาพบว่าศักยภาพของคณะศรัทธาต่อวัดอย่างต่อเนื่องนั้นเองที่ทำให้วัดหนึ่งวัดใดไม่ร้างลง อีกทั้งเป็นเงื่อนไขของสำนักพุทธฯ ในการระบุนักบุญจำนวนคณะศรัทธาใกล้เคียงที่สังกัดวัดและระยะห่างของวัดแต่ละวัดด้วยในเงื่อนไขการตั้งวัดใหม่ ส่วนการฟื้นฟูวัดร้างนั้นระเบียบจะง่ายกว่ามากเนื่องจากทางราชการสนับสนุนการฟื้นฟูวัดให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องอยู่แล้ว เนื่องจากตรงกับวัตถุประสงค์เดิมมากที่สุด

กรณีวัดอินทนิล (สะดือเมือง) ซึ่งฟื้นฟูสำเร็จแล้วนั้น เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นเรื่องการปรับสถานะของวัดเพื่อคณะศรัทธาในโลกยุคใหม่ซึ่งไม่จำเป็นต้องถูกอุปถัมภ์โดยชนชั้นสูงหรือชุมชนใกล้เคียงและครัวว์กลปนา (การอุทิศครอบครัวยกของบิรवारให้เป็นข้าวัดดูแลตามคติโบราณ) อีกต่อไป บทบาทใหม่ที่ได้จากการศึกษาศักยภาพของคณะศรัทธาใหม่คือ การกลายเป็นศูนย์เรียนรู้ 24 ชั่วโมง เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว อันหมายรวมถึงการมีพระสงฆ์ที่มีทักษะภาษาต่างประเทศได้สื่อความหมายจาริตท้องถิ่นสู่ชาวต่างประเทศผู้มาเยือน (บุญธรรม ยศบุตร, สัมภาษณ์ 11 พฤศจิกายน 2549) ในอนาคตวัดที่ฟื้นฟูแล้วในลักษณะนี้อาจมีความจำเป็นจะต้องอาศัยการอุปถัมภ์จากคณะศรัทธาในวงกว้างมากขึ้นเนื่องจากคณะศรัทธาเดิมในท้องถิ่นนั้นมีการแข่งขันกันสูง วัดที่ฟื้นฟูใหม่จึงต้องหาคณะศรัทธาใหม่เพิ่มเช่นกัน

บทบาทที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง ได้แก่บทบาทเชิงรุกเรื่องการจัดตั้งสถานีวิทยุเพื่อพระพุทธศาสนา (FM 96.0 Mhz.) ซึ่งสถานีตั้งอยู่ที่วัดนั่นเอง การถ่ายทอดเสียงนี้จึงเป็นการสร้างเครือข่ายคณะศรัทธาในวงที่กว้างออกไปอย่างไม่สิ้นสุดเมื่อเชื่อมโยงกับเครือข่ายอินทราเน็ตจากทั่วประเทศ ถือเป็นการเติมเต็มความศรัทธาแบบร่วมสมัยต่อพุทธศาสนิกชนสมัยใหม่มากขึ้น ในทัศนะของทางมูลนิธิฯนั้นการศึกษาความเป็นไปได้ในลักษณะนี้มีความจำเป็นต่อวัดที่ฟื้นฟูใหม่เป็นอันมาก เนื่องจากการวางแผนที่ไปไกลกว่าความต้องการเรื่องการฟื้นฟูของสำนักพุทธฯมาก คือต้องการเพียงจำนวนที่แน่นอนของผู้ศรัทธายินดีให้การสนับสนุนและการพิจารณาเรื่องที่ตั้งว่าจะแย่งผู้อุปถัมภ์ที่ใกล้เคียงกันหรือไม่ ดังนั้นในสถานการณ์ปัจจุบันกลุ่มผู้ศรัทธาต่อเนื่องและผู้อุปถัมภ์เป็นครั้งคราวนั้นถูกมองเป็น“ตลาด” (Marketing) และ “ลูกค้า” (Customer) ทางกิจการศาสนาเพื่อการดำเนินการแบบบริหารธุรกิจเพื่อความอยู่รอดขององค์กร ซึ่งหมายถึงการรับประกันว่าวัดจะไม่ร้างต่อไปในอนาคตในลักษณะของการเสนอแผนธุรกิจในกิจการทางศาสนานั่นเอง

-วิธีการแบบประนีประนอมเป็นอีกความพยายามหนึ่งของทางมูลนิธิ เนื่องมาจากการฟื้นฟูวัดร้างนั้นจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับชาวบ้านมาก ซึ่งก็คือผู้ที่เข้ามาจับจองเพื่อปลูกสร้างเรือนพักอาศัยมาแต่เดิมในลักษณะชุมชนแออัด หรือเรียกอีกอย่างคือผู้รุกที่วัดร้างเพื่ออาศัยอย่างผิดกฎหมายนั่นเอง ดังนั้นสิทธิในการถือครองคือหัวใจของทั้งหมด ในกรณีของวัดเจ็ดลินที่ได้รับการฟื้นฟูโดยมูลนิธิเรียบร้อยแล้วเป็นกรณีตัวอย่างที่น่าสนใจ วัดนี้เดิมเป็นวัดที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่มาก แต่กลับโดนยึดครองโดยผู้รุกที่จนกลายเป็นชุมชนที่มีเจดีย์เป็นศูนย์กลาง แม้ว่าก่อนที่จะทำการฟื้นฟูชุมชนเหล่านี้จะไม่ถือว่าฐานะยากจนบางครัวเรือนถือเป็นชนชั้นกลางโดยทำห้องพักให้เช่าส่วนเจ้าของจริงออกไปอยู่เสียที่อื่น ซึ่งถือว่าระบบสาธารณูปโภคไม่สมบูรณ์เนื่องจากเป็นที่วัดร้างไม่สามารถถือกรรมสิทธิ์ดังกล่าวได้ “ผลประโยชน์”ของคนหมู่มากอันเกิดจากการถือครองที่ดินเหล่านี้มีความวิกฤติต่อการรื้อฟื้นความเป็นวัดขึ้นมาอีกครั้งเนื่องจากจำเป็นต้องเจรจาขอพื้นที่ของวัดคืนเป็นลำดับแรก อาคารและชุมชนขนาดเล็กนี้ทั้งหมดหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องย้ายออกจากพื้นที่

ในมุมมองของทางมูลนิธิฯ ข้อพิพาทอันจะมีขึ้นจาก“ผลประโยชน์”นั้นก็ควรจะถูกแก้ที่“ผลประโยชน์”จึงจะเป็นทางออกที่ดีที่สุด การจ่ายค่าชดเชยเพื่อการรื้อถอนในอัตราที่พอใจระหว่างกันน่าจะเป็นทางออกที่เป็นการได้ทั้งสองฝ่าย (Win-win situation) แม้ว่าผู้อาศัยทั้งหมดจะทำการอย่างผิดกฎหมายและทางมูลนิธิไม่จำเป็นต้องจ่ายค่าชดเชย, รื้อถอน, และค่าขนส่ง แต่ทางมูลนิธิฯกลับเสนอค่าชดเชยการรื้อถอนในราคาตลาดที่ยอมรับได้ต่อผู้ถือครองในแต่ละหลัง (600,000-1,000,000 บาท/หลัง) (พระมหาวิษณุ จารุธรรมโม, สัมภาษณ์ 11 พฤศจิกายน 2549) แน่นอนว่าความเห็นอกเห็นใจลักษณะนี้เป็นการลงทุนที่สูงมาก แต่ผลที่ได้กลับประสบความสำเร็จอย่างสูง บ้านเรือนส่วนใหญ่แต่เดิม10-20หลังได้ย้ายออกเป็นอย่างดี เหลือเพียง 3-4 ครัวเรือนเท่านั้นยังเหลือ

ในที่ดินวัดแห่งนี้ ในที่สุดวัดเจ็ดลินก็ถูกฟื้นฟูขึ้นมาเป็นวัดที่มีพระมีเจ้าพรรษาอีกครั้งสำเร็จโดยปราศจากข้อพิพาท

อีกกรณีหนึ่งซึ่งมีความโดดเด่นไม่แพ้กัน ได้แก่การกระบวนกรฟื้นฟูวัดอินทิล (สะคือเมือง) ซึ่งเกี่ยวข้องผลประโยชน์ทางการค้าของอาคารพาณิชย์ใกล้เคียง วัดนี้มีความสัมพันธ์กับเมืองเชียงใหม่อย่างเด่นชัดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระพุทธรูปและเจดีย์ขนาดใหญ่ตั้งอยู่ข้างถนนประชิดอาคารพาณิชย์ การจะรื้อฟื้นวัดได้จำเป็นต้องขยายฐานวิหารล้ำเข้าไปในถนนอันเป็นที่วัดเดิมเพื่อกันเขตสร้างวิหารใหม่ และตามฐานรากเดิมนั้นจำเป็นต้องปิดถนน แนวโน้มในขณะนั้นหากปิดถนนจะนำมาซึ่งข้อพิพาทระหว่างกันได้ ในที่สุดทางมูลนิธิจึงตัดสินใจขยายฐานวิหารที่จะสร้างใหม่ให้ใหญ่ขึ้นเพียง 1.5 เมตรเข้าไปในถนนเพื่อให้เหลือถนน 1 เลนเพื่อการสัญจรได้ตามปกติ(บุญธรรม ชนบุตร, สัมภาษณ์ 11 พฤศจิกายน 2549) การประนีประนอมนี้ตั้งอยู่บนฐานของกลยุทธ์แบบค่อยเป็นค่อยไป โดยทางวัดเชื่อว่าเมื่อศรัทธาของสาธุชนมีเพียงพอ การขยายวิหารเพื่อให้ได้สัดส่วนเดิมหรือแม้แต่การปิดถนนย่อมเป็นไปได้ในอนาคต (พระมหาอาทิตย์ อาทิตย์ปัญโญ, สัมภาษณ์ 11 พฤศจิกายน 2549) ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงข้อพิพาทระหว่างกันและเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดในการกระบวนกรฟื้นฟูวัดทั้งโครงการในระยะยาว

ในทางตรงกันข้าม ปรากฏข้อวิจารณ์กระบวนกรฟื้นฟูอย่างหลากหลาย หากพิจารณาเฉพาะวัดเจ็ดลิน, วัดอินทิล (สะคือเมือง), และวัดยางกวในขอบเขตงานวิจัยนี้ จะพบข้อสังเกตเป็นจุดอ่อน 2 เรื่องดังนี้

(1) เรื่องคณะศรัทธาผู้อุปถัมภ์วัด

(2) เรื่องการอนุรักษ์ตามหลักวิชา

การแก้ปัญหาที่ยั่งยืนสำหรับจุดอ่อน

กล่าวถึงข้อที่ (1) อันเกี่ยวกับคณะศรัทธาผู้อุปถัมภ์วัดนั้น ข้อนี้คือปัจจัยพื้นฐานของความเป็นได้ของวัดว่าจะร้างหรือรุ่ง อีกทั้งเป็นตัวชี้วัดความยั่งยืนในอนาคตของวัดปกติที่มีพระจำพรรษาทั้งหมดอีกด้วย การแปรเปลี่ยนจาก “วัดร้าง” ไปเป็น “วัดรุ่ง” หรือวัดที่มีพระจำพรรษาและกิจกรรมทางศาสนาตามปกตินั้นหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องการ “ผู้ศรัทธา” ทั้งที่เป็นรายบุคคล, กลุ่ม, และขยายเป็นลักษณะที่เป็นเครือข่ายภายนอก ซึ่งยังแบ่งได้อีกเป็นระดับท้องถิ่นและวงกว้าง กิจกรรมเชิงรุกใหม่ๆ ดังตัวอย่างที่เคยกล่าวไปก่อนหน้านี้ได้พยายามตอบสนองต่อสถานการณ์ปัจจุบันและมีลักษณะเป็นเครือข่ายไปทั่วโลก ในกรณีของวัดเจ็ดลินนั้นตั้งอยู่ในย่านที่มีวัดอยู่ใกล้เคียงกันมากแต่ศรัทธาในพื้นที่นั้นมีจำนวนเท่าเดิม จึงไม่อาจอาศัยแต่เพียงผู้อุปถัมภ์จากย่านเพียงแหล่งเดียว ซึ่งการสร้าง

เครือข่ายคณะศรัทธาในวงกว้างนี้มีความแตกต่างจากจารีตเดิมและก้าวหน้ากว่ามาก ดังที่เจ้าอาวาสปัจจุบันได้ให้ความเห็นว่า “ทุกวันนี้เราสามารถยืนได้ด้วยตัวเองแล้ว” (พระมหาอาทิตย์ อาทิตย์ ปิณฺณ, สัมภาษณ์ 11 พฤศจิกายน 2549)

ส่วนวัดอินทิล (สะดือเมือง) นั้นตั้งอยู่ในทำเลที่ดีและเป็นจุดสนใจของนักท่องเที่ยวอันมีความเหมาะสมจะเพิ่มบทบาทการเป็นศูนย์เผยแพร่วัฒนธรรม ในกรณีข้อพิพาทเรื่องที่ดินและการพัฒนา มรดกทางศาสนานั้น ปรากฏปัจจัยมากมายที่เป็นอุปสรรคต่อการเจรจากับกลุ่มนักอนุรักษ์และผู้ประกอบธุรกิจบริเวณใกล้เคียง ดังเช่นความเห็นนี้ “แน่นอนว่าเจ้าของร้านอาหารในตึกแถวนั้นจะไม่อุปถัมภ์วัดนี้แน่” (ผศ.วรลัญญ์ บุญยสุรัตน์, สัมภาษณ์ 9 มกราคม 2550; วรวิจิ จันทโมฬี เจ้าของร้าน Doktalom Deco, สัมภาษณ์ 1 ธันวาคม 2549) ความแตกต่างเรื่องผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายจึงควรได้รับการสื่อความหมายระหว่างกันให้มากยิ่งขึ้น

กรณีวัดที่ฟื้นฟูใหม่ทั้งสองอธิบายได้ถึง “ช่องว่าง” ระหว่างวัดและชุมชนใกล้เคียงซึ่งถูกละเลยและกลายเป็นคนแปลกหน้าระหว่างกันมาโดยตลอด การขาดซึ่ง “ความเป็นเจ้าของ” ของชุมชนท้องถิ่นรอบๆ เป็นการยากที่จะสร้างความรู้สึกของ “การรู้จักค่า” เกี่ยวกับวัดที่กำลังฟื้นฟูขึ้นมาได้ ทุกวันนี้ชุมชนรอบๆ วัดอินทิล (สะดือเมือง) มีความพอใจปานกลาง (สุมาลี วงศ์ทองแก้ว, หัวหน้างานสนับสนุนและพัฒนาเมือง เทศบาลนครเชียงใหม่, สัมภาษณ์ 8 พฤศจิกายน 2549) ดังนั้นการฟื้นฟูวัดใดๆ จึงควรพิจารณาเท่าเทียมกันระหว่างชุมชนใกล้เคียงกับคณะศรัทธาจากภายนอก และให้ความสำคัญในลักษณะ “วัดของชุมชน” จะได้รับการสนับสนุนที่ดียิ่งขึ้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550) ซึ่งเป็นไปในแนวทางเดียวกับสมศักดิ์ วิริยะสกุลทอง, รักษาการหัวหน้าฝ่ายสนับสนุนการศาสนาและวัฒนธรรม เทศบาลนครเชียงใหม่ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า “คนมีฐานะมักจะไม่ได้คิดถึงศาสนาเท่าไร ...คนธรรมดาที่ยากจนต่างหากที่มักจะทำบุญที่วัดใกล้ๆ เสมอ กลุ่มนี้แหละที่วัดควรจะถูกสร้างให้ยั่งยืนเพื่อพวกเขา” (สัมภาษณ์ 13 พฤศจิกายน 2549)

กล่าวถึงในข้อที่ (2) อันหมายถึงการอนุรักษ์ตามหลักวิชานั้น นับว่าเป็นจุดด้อยที่นักวิชาการในวงกว้างมักจะเสนอแนะข้อคิดเห็นอยู่เสมอ ในการทำงานของมูลนิธิได้เป็นไปตามพรบ. โบราณสถานฯ 2528 ซึ่งเขียนบนหลักการของกฎบัตรเวนิส 2507 (Venice Charter 1964) (อภิชาติ สุวรรณ, นักอนุรักษ์ฯ กรมศิลปากร, สัมภาษณ์ 11 ตุลาคม 2550; Akagawa and Tiamsorn, 2005) กฎหมายและกฎบัตรดังกล่าวได้ให้ความสำคัญกับ “ความเดิมแท้” (Authenticity) แห่งมรดกที่เป็นอนุสรณ์สถาน ซึ่งการปรับปรุงให้ดูใหม่อยู่เสมอ (Renewal) และการสร้างใหม่ (Rebuilt) จะต้องหลีกเลี่ยงจากขนาดเดิมและจะต้องทำสิ่งใด ๆ ที่ “ใหม่” นั้นให้แยกออกจากของเดิมได้ ด้วยเหตุนี้การสร้างวิหารขึ้นมาใหม่ของวัดร้างที่เหลือแต่เจดีย์นั้นจะต้องสร้างให้ใหญ่หรือเล็กกว่าฐานรากเดิมเสมอ

อีกทั้งการขาดการศึกษาแบบดั้งเดิมของวิหารและการขาดความสมดุลของสัดส่วนเดิมระหว่างเจดีย์กับวิหารใหม่จะนำมาซึ่งความบกพร่องในการอนุรักษ์สู่รุ่นต่อไปได้ (ดร.ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สัมภาษณ์ 18 ธันวาคม 2549)

พิจารณาในส่วนของการศึกษา การสร้างวิหารใหม่ของวัดเจ็ดลินเป็นไปตามรูปแบบฟื้นฟูล้านนา (Lanna revival style) ซึ่งใหญ่กว่าฐานรากเดิมเกินไปทำให้ประชิดตัวเจดีย์และพุทธบาทริมถนนจนข่มความสง่าของเจดีย์ลงไปมาก ส่วนวิหารใหม่ของวัดอินทขิล (สะเคือเมือง) นั้น ฐานรากเดิมอยู่ใต้ถนน เป็นไปไม่ได้ที่จะสร้างวิหารใหม่ให้ใหญ่กว่าฐานรากเดิมโดยไม่ปิดถนน ขนาดและสัดส่วนที่เล็กกว่าของเดิมจึงต้องถูกสร้างขึ้นและเป็นรูปแบบฟื้นฟูล้านนาเช่นกัน ส่วนเจดีย์วัดยางกวางที่พื้นขึ้นใหม่นั้น อาคารโดยรอบที่สร้างขึ้นใหม่ใช้วัสดุและรูปแบบที่ขาดความเชื่อมโยงกับบรรยากาศแบบเดิมมากเกินไป นักวิชาการจึงมีความเป็นห่วงว่าอาคารที่สร้างขึ้นใหม่อย่างต่อเนื่องของมูลนิธิจะนำไปสู่ความคลาดเคลื่อนประวัติศาสตร์, ความเป็นอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์, และสุดท้ายต้องรองกับความศรัทธาของคนท้องถิ่นที่จะส่งต่อถึงคนรุ่นถัดไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเห็นที่ต่างออกไปจากกลุ่มผู้มีการศึกษา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าอาคารใหม่ทั้งหมดจะถูกออกแบบโดยช่างสถาปนิกผู้มีผลงานโดดเด่นแห่งยุค อีกทั้งการฟื้นฟูทั้งหมดล้วนเป็นไปตามกฎหมาย แต่ในมุมมองของนักวิชาการอนุรักษ์กลับคำนึงถึงการค้นคว้าถึงรูปแบบและวัสดุดั้งเดิมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เสียก่อนเพื่อประโยชน์ทางวิชาการรุ่นหลัง ข้อสังเกตจึงอยู่ที่ว่าเป้าหมายการฟื้นฟูวัดนั้นต่างไปจากนักวิชาการ ได้แก่การเป้าหมายที่มั่นใจได้ว่าวัดจะอยู่รอดต่อไปให้ได้อันเป็นตัวแทน “ความอยู่รอดของพุทธศาสนา” ด้วยเช่นกันผ่านการทำให้วัดนั้นฟื้นขึ้นอย่างรวดเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้

อนึ่ง การคำนึงถึงแนวทางเศรษฐศาสตร์ดูจะไปกับได้กับแนวทางทางศาสนาซึ่งต้องการการมีส่วนร่วมจากสาธารณะเป็นจำนวนมาก (ดร.ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง, สัมภาษณ์ 18 ธันวาคม 2549) สมมติฐานที่น่าสนใจเกิดขึ้นว่า หากวัดร้างใดๆนั้นเป็นของคนท้องถิ่นเชียงใหม่และพุทธศาสนิกชนแล้ว เหตุใดความเห็นของชาวบ้านจึงไม่ได้มีส่วนร่วมในการฟื้นฟูวัดเหล่านั้น ข้อเสนอจึงเกิดมีตรงนี้ถึงแนวทางการเปิดให้ประกวดแบบสำหรับรูปแบบวิหาร ซึ่งสามารถประสานงานกับเครือข่ายทางพุทธศาสนิกชนท้องถิ่นได้อีกมาก อีกทั้งการเชิญเจ้าของธุรกิจอาหารข้างเคียงเข้ามามีส่วนร่วมในการออกนโยบายและเชิญผู้เชี่ยวชาญจากมหาวิทยาลัยมาช่วยให้การตัดสินใจ (ไกรสินธุ์ อุ๋นใจจันต์, 2549) การมีส่วนร่วมจากท้องถิ่นสามารถนำไปสู่อุปสงค์ (Demand) ที่ชัดเจนขึ้นของผู้ศรัทธาและบทบาทของสาธารณะ ความยั่งยืนของเจดีย์ที่ศักดิ์สิทธิ์ควรค่าแก่การเคารพบูชา (เจดีย์สถาน) มีอาจเกิดขึ้นได้โดยข้อกำหนดทางกฎหมายและความเป็นไปได้ทาง

เศรษฐศาสตร์ แต่ควรบูรณาการเข้ากับการมีส่วนร่วมสาธารณะในอันที่จะป้องกันและยกระดับความศักดิ์สิทธิ์ของเจดีย์เหล่านี้ไปสู่คนรุ่นถัดไปได้

๔. วัดร้างในเขตพานิชยกรรม

-วัดพอนสร้อย หลังตลาดประตูเชียงใหม่

ดังเช่นที่ Sigmund Freud กล่าวว่า “ทุกศาสนานั้นคือความศักดิ์สิทธิ์” (1939: 120) อันหมายรวมไปถึงซากเจดีย์ของวัดพอนสร้อย (ร้าง) ซึ่งทุกวันนี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของตลาดท้องถิ่น เป็นบริเวณที่ยังเหลือเจดีย์และฐานรากเดิม ส่วนตัววัดนั้นได้รับการฟื้นฟูใหม่ในชื่อเดิมแต่ย้ายตำแหน่งไปปลูกสร้างในบริเวณใกล้เคียง(สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดพอนสร้อย, 12 พฤศจิกายน 2549, อุภาคผนวก) บริเวณวัดเดิมจึงร้างลงและกลายเป็นพื้นที่ผลประโยชน์แก่วัดต่อมาเนื่องจากอยู่ในย่านตลาดประตูเชียงใหม่การแปรเปลี่ยนจาก “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ไปสู่ “พื้นที่ค้าขาย” (Commercial zone) เป็นอีกปรากฏการณ์หนึ่งของวัดร้างในเมืองเชียงใหม่ บริเวณนี้จัดได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของตลาดและย่านประตูเชียงใหม่ ซึ่งเป็นตลาดท้องถิ่นเพียงแห่งเดียวในเมืองเก่าที่ยังมีตลาดเช้าแบบเดิมเฉพาะตี4ถึง10 โมงเช้า (ปริญา ตรีน้อยใส, 2550) ลักษณะที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกนี้เกิดขึ้นได้จากการขาดการรู้คุณค่าและรู้สึกเป็นเจ้าของ อันหมายถึงวิธีคิดต่อเจดีย์ว่ามีใช้ประโยชน์สถานที่ที่มีชีวิต เจ้าอาวาสคนปัจจุบันของวัดพอนสร้อยได้ให้ความเห็นทำนองเดียวกัน อีกทั้งชาวบ้านทั่วไปมักคิดว่าเจดีย์ที่เหลือนี้เป็นของกรมศิลปากร(ศรีมอญ มรดกจิตรกร, เจ้าของร้านของชำตรงข้ามกับเจดีย์, สัมภาษณ์ 12 พฤศจิกายน 2549) ในความเป็นจริงนั้น เจดีย์ที่ผุพังนี้ครอบครองโดยวัดพอนสร้อยในปัจจุบันภายใต้การดูแลของกรรมการวัดในการจัดการผลประโยชน์พื้นที่เช่า ส่วนกรมศิลปากรนั้นจะดูแลและสนใจเฉพาะความคงทนทางกายภาพที่จะยืนยาวต่อไปได้ หากแต่ความยั่งยืนนั้นเป็นการบูรณาการกันของผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่ายและซับซ้อนกว่านี้ ดังนั้นนี่คือปัจจัยพื้นฐานซึ่งต้องการบรรลุซึ่งการพัฒนาที่ยั่งยืนไม่เฉพาะในกรณีนี้ แต่เกิดขึ้นกับวัดร้างที่มีสภาพไม่ยั่งยืนเป็นส่วนใหญ่โดยทั่วไปทั้งประเทศ

การต่อรอยระหว่างพื้นที่ “ผลประโยชน์” และพื้นที่ “ศักดิ์สิทธิ์”

หลังสงครามโลกครั้งที่2 เจดีย์และพื้นที่วัดร้างในเมืองเชียงใหม่ยังคงทิ้งร้างมิได้ถูกจับจองแต่ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่พักอาศัย, อาคารพานิชเพื่อสร้างผลประโยชน์ในช่วงหลังจากนั้นและมักดำเนินการโดยราชการ (สัมภาษณ์ ศรีมอญ มรดกจิตรกร, 12 พฤศจิกายน 2549 อุภาคผนวก) ขอบเขตพื้นที่ของวัดพอนสร้อยปัจจุบันซึ่งครอบคลุมไปถึงเจดีย์ร้างนั้นบรรจบไปถึงถนนและพื้นที่ให้เช่าซึ่งประชิดกับเจดีย์อีกด้วย สภาวะที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกในบริเวณเจดีย์และรอบเจดีย์ร้างจึงอยู่การใช้แนวทางการสร้างผลประโยชน์ทางธุรกิจต่อพื้นที่ (Economic approach) จนทำให้ละเลยมิติด้านคุณค่าของความเป็นศาสนสถานลง คณะกรรมการผู้ดำเนินการดังกล่าวคืออดีตเจ้าอาวาสและ

ตัวแทนของชุมชน ปฏิเสธไม่ได้ว่าวิธีการจัดการใดๆย่อมสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดต่อซากเจดีย์นั้นๆซึ่งนำมาซึ่งผลที่ต่างกันเสมอ เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันได้ให้ความเห็นว่า“เจดีย์เก่านั้นมิได้เกี่ยวข้องกับวัดใหม่” ส่วนเจ้าอาวาสเก่าซึ่งเป็นกรรมการดูแลผลประโยชน์ของวัดด้วยกล่าวว่า “เราวางแผนที่จะบูรณะเจดีย์ในวัดฟอนสร้อยหลังจากนั้นจะปฏิสังขรณ์เจดีย์เก่าที่บริเวณตลาดต่อไป” (สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดฟอนสร้อย, 12 พฤศจิกายน 2549, วิเชียร ชันตาศรี อดีตเจ้าอาวาส, 10 กุมภาพันธ์ 2551) เห็นได้ชัดว่าซากเจดีย์ได้ถูกตัดขาดออกจากวัดฟอนสร้อยและศรัทธาในปัจจุบัน พื้นที่วัดร้างเดิมได้ถูกกันออกแปลกแยกต่อวัดใหม่, ชุมชนท้องถิ่น, อีกทั้งตลาดประจวบเชิงใหม่อีกด้วย กล่าวได้ว่าวัดฟอนสร้อยเดิมที่เหลืออยู่ได้เผชิญหน้ากับเพิงและหาบเร่แผงลอยเพื่อการค้าในทุกวัน

ด้วยเหตุนี้ความเข้าใจผิดจากสังคมเกี่ยวกับกรมศิลปากรและ “ช่องว่าง” ทางความสัมพันธ์ระหว่างเจดีย์เก่ากับคนท้องถิ่นจึงอาจถูกเติมเต็มและเรียนรู้ได้ด้วยการเน้นให้เจดีย์อยู่ในฐานะของ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ผ่านการพัฒนาภูมิทัศน์และบรรยากาศให้เหมาะสมกับความเป็นปูชนียสถาน การปรับปรุงให้มีสภาพและบรรยากาศเป็นปูชนียสถานดังกล่าวนับเป็นความจำเป็นขั้นแรก ด้วยเหตุว่าสภาพที่ดีขึ้นนั้นจะนำมาซึ่งความศรัทธาต่อศาสนาจากคนท้องถิ่นได้มากขึ้น หาก “ปูชนียสถาน” (Sacred place) ได้ถูกสื่อความหมายได้ถูกต้อง มิใช่เพียง “ซากเจดีย์” หรือ “โบราณสถานแห่งหนึ่ง” แล้ว แนวคิดนี้จะนำมาซึ่งการดูแลรักษา, การจัดการ, และทางเลือกที่ดีขึ้นต่อการป้องกันรักษามรดกทางศาสนาต่อไป

-การจัดการแบบกันเขตพื้นที่ (Zoning management)

เช่นเดียวกับกรณีศึกษาวัดหนองหญ้าแพรกและวัดเชษฐา ตัวเจดีย์ได้ถูกล้อมโดยการกันพื้นที่ให้น้อยที่สุดเพื่อป้องกันการรุกและรบกวนทางกายภาพจากสภาพแวดล้อมโดยรอบในปัจจุบัน แม้ว่าวิธีและการกันเขต (Zoning) เบื้องต้นนี้จะขึ้นอยู่กับการกำหนดเขตโบราณสถานตามกฎหมายแต่กลับยังไม่เพียงพอต่อคุณค่าความเป็นศาสนสถาน แนวคิดเรื่องศาสนานี้มีความจำเป็นที่จะต้องเกี่ยวข้องกับผู้คนเสมอ ประเด็นที่สำคัญที่สุดได้แก่ การรู้สึกได้ถึงความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ (Sense of sacred) และบรรยากาศที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นพื้นฐานสู่การเติมเต็มความศรัทธาให้มากยิ่งขึ้นได้ถูกมองข้ามและละเลย

ในสภาพปัจจุบันแผงลอยเพื่อค้าขายคือสิ่งก่อสร้างที่ไม่เหมาะสมในพื้นที่ที่ชัดเจนที่สุดบริเวณนี้เคยเป็นบ้านแต่ได้รื้อถอนเพื่อปรับให้เป็นตลาดขนาดเล็กโดยกรรมการวัดฟอนสร้อยปัจจุบัน แม้ว่าความสูงและขนาดของอาคารดังกล่าวจะได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากรแต่การจัดการในแต่ละวันนั้นไม่เพียงพอที่รักษาความเป็นอนาคadyที่ยั่งยืนได้ (สัมภาษณ์ วิชัย ชันตาศรี, 10 กุมภาพันธ์ 2551; พรนภา วงษ์สุทธิ, 11 กุมภาพันธ์ 2551) เป็นที่น่าเสียดายที่สิ่งก่อสร้างใหม่นี้เองได้บ่อนทำลายคุณค่าของเจดีย์และพื้นที่รอบๆลงกว่าแต่ก่อน เป็นการเผชิญหน้ากันระหว่าง“การรุกรานทางธุรกิจ”กับ

“มรดกทางศาสนา” กรณีนี้เป็นตัวอย่างที่ดีของการเผชิญหน้าเช่นเดียวกันระหว่าง“พื้นที่เพื่อสร้างผลกำไร” กับ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์”ซึ่งการจัดการด้วยการกันเขต (Zoning management) ที่เพียงพอมีความจำเป็นอย่างมากต่อการบริหารจัดการในระยะยาว

ด้วยเหตุนี้ การกำหนดพื้นที่ชนวน (Buffer-zone) และการถอยร่น (Set-back) จึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการจัดการแบบยั่งยืน การขยายพื้นที่ของเจดีย์ (พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์) จากเดิมที่กรมศิลปฯ กำหนดไว้ให้ครอบคลุมไปถึงพื้นที่แผงขายของจึงเป็นทางเลือกที่ดี ในทางปฏิบัตินั้นอาคารที่อยู่ประชิดเป็นที่พักอาศัยในทิศเหนือและเป็นอาคารพาณิชย์เรื่อยไปทางทิศตะวันออก ทางทิศใต้เป็นถนนขนาดเล็กซึ่งตรงข้ามเจดีย์นั้นเป็นอาคารพาณิชย์เช่นเดียวกัน อาคารพาณิชย์เหล่านี้ยากที่จะรื้อถอนหรือจัดระเบียบได้ในเวลาอันสั้น ความเป็นไปได้ที่ดีที่สุดในขณะนี้คือการสร้างพื้นที่ชนวนทางทิศตะวันตกโดยการรื้ออาคารโรงที่เป็นแผงขายของออกให้เป็นพื้นที่โล่ง พื้นที่นี้คือการต่อร่องระหว่าง “พื้นที่ค้ากำไร”(Profitable zone) กับ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” (Sacred zone) ในที่ตั้งและเวลาเดียวกันตลอดเวลา ทั้งนี้อาจผ่อนปรนหรือโน้มนำให้ผู้ขายเดิมขายบนพื้นที่ตามเวลาที่กำหนดแทนในลักษณะของกาดโค้งโค้ง(ตลาดนัดดั้งเดิมที่วางของขายบนพื้น) เวลาที่เหมาะสมได้แก่ตี4ถึง10โมงเช้าทุกวันตามเวลาของตลาดประตูเชียงใหม่ ซึ่งเจดีย์ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของตลาด หลังจากเวลา10โมงแล้วตลาดทั้งหมดก็จะวายเนื่องจากไม่มีลูกค้าและเป็นมาแต่เดิม (สัมภาษณ์ ศรีมอญ มรดกวิถีตรการ, 17 กุมภาพันธ์ 2551; พรณภา วงษ์สุฤทธิ, 11 กุมภาพันธ์ 2551) ดังนั้นการผ่อนปรนพื้นที่ชนวนให้ค้าขายได้จึงควรถูกจัดการให้เรียบร้อยสะอาดดังเดิมตั้งแต่หลัง 10 โมงทุกวัน โดยสามารถกำหนดเป็นเงื่อนไขการเช่าในแต่ละวันได้

ในแง่อุดมคตินั้น การเก็บค่าเช่าจากตลาดนัดชั่วคราวควรเป็นส่วนหนึ่งที่ใช้สนับสนุนการดูแลรักษาพื้นที่ได้ เช่น การทำความสะอาดและการกำจัดวัชพืชที่ขึ้นบนเจดีย์ในหน้าฝน อันถือเป็นการดูแลเบื้องต้นเป็นประจำ ขั้นตอนที่กำลังหาหน้าขึ้นได้แก่ ผลกำไรบางส่วนอันเกิดจากพื้นที่แห่งนี้อันประกอบด้วยค่าเช่าจากอาคารแถว, บ้าน (ประมาณ 2,000 บาทต่อเดือน), และอาคาร โรงที่มีแผงขายของให้เช่าภายใน ควรได้รับการตั้งเป็นกองทุนสำหรับเจดีย์เพื่อการดูแลรักษาที่ยั่งยืนขึ้น ดอกผลอันเกิดจากกองทุนนี้ควรจัดการให้เพียงพอสำหรับการดูแลเจดีย์ในระยะยาวเรื่องปฏิสังขรณ์และการจัดกิจกรรมทางศาสนาเกี่ยวกับเจดีย์ประจำปีได้ โดยพื้นที่ว่างนี้สามารถจัดให้มีกิจกรรมสาธารณะร่วมกันระหว่างวัดและชุมชนของตลาดได้อีกทางหนึ่ง

ด้วยแนวทางดังกล่าว ซากเจดีย์จะถูกพัฒนาให้ดีขึ้นได้ทั้งความสง่างามและการเปิดเผยสู่สาธารณะ แม้ว่าในทางการลงทุนเชิงเศรษฐศาสตร์แล้วจะมีผลกำไรสู่กับการให้เช่าในลักษณะเดิมมิได้ แต่การแก้ปัญหาในลักษณะนี้ถือเป็นโครงการนำร่องไม่เพียงทดลองแนวคิดการจัดการแบบกัน

เขต (Zoning management) แต่ยังไม่ไปสู่การรู้คุณค่า (Awareness) ของตัวเจดีย์ร้างเดิมของชุมชนรอบๆ อีกด้วย เมื่อเจดีย์และบริเวณโดยรอบได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมกับคุณค่าความเป็นศาสนสถาน แล้ว อีกทั้งมีการเพิ่มขึ้นของการรู้คุณค่าในตัวมรดกในรูปของศรัทธาทางศาสนา เมื่อนั้นการกันเขตระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred zone) กับพื้นที่ฉนวน (Buffer zone) จะเป็นไปเองโดยอัตโนมัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกองทุนที่จัดตั้งขึ้นในนามของเจดีย์นั้นควรมีคณะกรรมการดูแลที่ประกอบด้วย กรรมการวัดและตัวแทนชุมชนผ่านการประชุมหารือเป็นระยะๆ และรายงานคอกผล มีการกำหนดจุดประสงค์ชัดเจนว่าเพื่อวัตถุประสงค์ในการดูแลพื้นที่เจดีย์เก่านี้ในรูปแบบต่างๆ ในส่วนของกรมศิลปากรซึ่งจำเป็นต้องจัดลำดับความสำคัญตามคุณค่าของมรดกเสมอ ทำให้มรดกที่คุณค่ามีน้อยกว่ามักต้องรอและถูกมองข้ามซึ่งเป็นการยากที่จะบรรลุความยั่งยืนในแต่ละที่ตั้งกับชุมชนได้ ทางเลือกที่ควรส่งเสริมคือการริเริ่มจากชุมชนเองในการดูแลรักษาและปฏิสังขรณ์ในระดับต่างๆ ซึ่งรวมไปถึงการระดมทุนในรูปของกองทุนด้วย ดังนั้นความยั่งยืนของมรดกที่เป็นศาสนสถานแต่ละที่ควรริเริ่มจาก “ผู้ศรัทธา” ริเริ่มจากชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของที่แท้และขอการสนับสนุนทางด้านอนุรักษ์ในรูปของ “เครื่องมือ” เพื่อให้บรรลุความยั่งยืนในระยะยาวได้

การเพิ่มคุณค่าความสัมพันธระหว่างตลาดและเจดีย์

มีผู้กล่าวไว้ว่า “ภูมิทัศน์มีความศักดิ์สิทธิ์ หากมนุษย์รับรู้ว่ามันศักดิ์สิทธิ์” (Carmichael et al. 1994: 7) ที่ซึ่งเคยเป็นวัดมาก่อนนั้นคือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งต่างจากมรดกประเภทอื่นๆ ด้วยเหตุที่ว่า มันจำเป็นต้องสัมพันธ์กับผู้คน, พิธีกรรม, และความศรัทธาตามแนวทางของศาสนา มรดกเหล่านี้จึงต้องการแนวทางที่พิเศษเพื่อให้เกิดความยั่งยืนขึ้นมาได้ เมื่อการเชื่อมโยงระหว่างศาสนสถานกับผู้ศรัทธาได้ขาดลง มรดกจึงกลายเป็นเพียงซากอาคารในจิตใจคนทั่วไปเท่านั้น ไม่มีสถานะศักดิ์สิทธิ์และขาดชีวิต

-การเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับตลาดท้องถิ่น

หากพิจารณาที่โหนดวัดร้างแล้ว ชาวเจดีย์นี้อยู่ในการครอบครองของวัดฟอนสร้อยปัจจุบัน (สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดฟอนสร้อย, 12 พฤศจิกายน 2549) พื้นที่เดิมของวัดได้ถูกแทนที่ด้วยอาคารพาณิชย์และหาบเร่แผงลอยในทุกเช้า แผงลอยนี้ได้มาชุมนุมกัน ณ ลักษณะตลาดนัดขนาดย่อมๆ ตามเวลาทำการของตลาดทั้งสองฟากของถนนหลังตลาดประตูเชียงใหม่ซึ่งเจดีย์โบราณได้ตั้งอยู่เดิม ผู้คนจากหลายตำบลนอกพื้นที่ซึ่งรวมไปถึงชาวไทยภูเขาได้มาชุมนุมกันทุกวัน ประเด็นสำคัญได้แก่ผู้ใช้พื้นที่เหล่านี้มิใช่สมาชิกของชุมชนและศรัทธาวัดฟอนสร้อยแต่อย่างใด (พจนานวณ วังสุฤทธิ, สัมภาษณ์ 11 กุมภาพันธ์ 2551) อาจแบ่งกลุ่มผู้ใช้พื้นที่ในทุกวันนี้ได้เป็นสองกลุ่มได้แก่ ผู้ประกอบอาชีพในตลาดประตูเชียงใหม่และผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในย่านนี้ เจดีย์โบราณตั้งอยู่ท่ามกลางคนสองกลุ่มนี้และ

มีความซ้อนเหลื่อมเรื่องการรู้คุณค่าและรู้สึกเป็นเจ้าของ จิตใต้สำนึกจากการรับรู้ของคนในตลาดอาจเข้าใจว่าเจดีย์นี้เป็น“อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” (Dead monument) ของกรมศิลปากรซึ่งมีต้องทำสิ่งใด ส่วนมุมมองของผู้อาศัยที่เป็นชาวบ้านโดยรอบ รวมไปถึงกรรมการวัดฟอนสร้อยและศรัทธา วัด อาจมองว่าเจดีย์นี้เป็น “อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” จากอดีต, พ้นสมัยไปแล้ว, และไม่ควรไปแตะต้อง เนื่องจากอยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่ของกรมศิลปากรในการดูแล

ยิ่งไปกว่านั้น ตัวบ่งชี้ความมีชีวิตและความเป็นศาสนสถานของวัดฟอนสร้อยปัจจุบันอยู่ที่กำแพงวัดที่กั้นขึ้นมาใหม่ มิใช่โดยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, หลักฐาน, และบริบทดั้งเดิม จากการลงภาคสนามพบว่ามีเพียงผู้เช่าอาศัยเพียง 2-3 หลังเดิมที่ได้ทำการดูแลรักษาเจดีย์ในเรื่องต่างๆ ไปและบูชาเองโดยมีต้องอาศัยกรมศิลปากรดูแล “เพราะว่าเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรจะมาตรวจปีละครั้ง เชิญใหม่มีวัดร้างมาก ล้วนขึ้นอยู่กับการศิลปฯ” (ศรีมอญ มรคตวิจิตรการ, สัมภาษณ์ 12 พฤศจิกายน 2549 และ 17 กุมภาพันธ์ 2551) ข้อมูลเหล่านี้คือผลอันเกิดจาก“ช่องว่าง”ระหว่างผู้คนกับเจดีย์ในที่เดียวกัน ซึ่งเป็นการยากที่จะบรรลุความยั่งยืนได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ด้วยเหตุว่า “สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในเกือบทุกกรณี ล้วนต้องการการบูชา” (Carmichael et al. 1994:1) ซึ่งในกรณีศึกษานี้ก็หนีไม่พ้นเช่นกัน “ในตลาด มีคนบูชาเจดีย์แต่เค้านิยมไปขอเจ้าพ่อดินดำเพื่อความเป็นสิริมงคลมากกว่า” (พรนภา วงษ์สุฤทธิ์, สัมภาษณ์ 11 กุมภาพันธ์ 2551) เจ้าพ่อดินดำที่กล่าวถึงคือศาลขนาดเล็กหลังตลาดประตูเชียงใหม่ ตั้งอยู่อยู่เยื้องกับเจดีย์โบราณที่เป็นกรณีศึกษา จะเห็นว่าการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทุกวันและมีความจำเป็นในการประกอบธุรกิจอีกด้วย หากเป็นไปได้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ควรตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน ได้แก่การย้ายศาลเจ้าพ่อดินดำไปตั้งใหม่ ณ เขตพื้นที่ถนนของเจดีย์เมื่อได้ทำการย้ายอาคารที่มีแผงขายของออกแล้ว วิธีนี้ไม่เพียงช่วยอธิบายว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควรตั้งอยู่ที่ใดที่ตามการจัดการโดยการกั้นเขต (Zoning management) แต่ศาลเจ้าพ่อดินดำเมื่อย้ายที่ตั้งแล้วจะยังช่วยนำมาซึ่งบรรยากาศและความศักดิ์สิทธิ์เข้าสู่เขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นอีกด้วย การรู้สึกได้ถึงความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ (Sense of sacred) จึงเป็นสิ่งที่สำคัญมากในการพัฒนาพื้นที่นอกเหนือจากการปรับปรุงกายภาพให้เหมาะสมเรียบร้อยแล้ว ซึ่งสิ่งเหล่านี้ที่จะช่วยให้ตัวเจดีย์ได้กลับมามีชีวิตชีวาขึ้นมาอีกครั้ง

อนึ่งความร่วมมือร่วมใจระหว่างกรรมการวัดและกรรมการบริหารตลาดประตูเชียงใหม่มีความจำเป็นเพื่อการจัดระเบียบการใช้พื้นที่ในเขตพื้นที่ถนนของเจดีย์เดิม ด้วยว่าหาบเร่แผงลอยชั่วคราวที่มาชุมนุมกันตามเวลาของตลาดนั้นจำเป็นต้องวางขายกับพื้นถ้าชาวบ้านทั้งในตลาดและศรัทธา วัดฟอนสร้อยตระหนักได้ว่าบริเวณเขตและเจดีย์และถนนมีความศักดิ์สิทธิ์ “จริง” ผู้ศรัทธาก็จะดูแลรักษาให้พื้นที่นี้อยู่ในสภาพที่ดีเองอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างนี้ไม่เพียงจัดเป็นกลยุทธ์ในการ

ต่อต้านการรุกรานของ “พื้นที่พานิช” ที่รุกคืบเข้ามาในแบบเชิงรุก แต่ยังเป็นการแสดงให้เห็นว่า โบราณสถานของกรมศิลปากรในสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านท้องถิ่นนั้นสามารถที่รักษาไว้ซึ่ง อนาคตที่ยั่งยืนของปูชนียสถาน ซึ่งตามความหมาย แปลว่า “สถานที่อันควรแก่การเคารพบูชา” ได้

๕. วัดร้างในพื้นที่พิพิธภัณฑ

-วัดสะดือเมือง หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่

ดังที่ Garcia Canclini ได้เคยกล่าวไว้ว่า “...การก้าวเข้าไปในพิพิธภัณฑมิได้ง่ายดาย เหมือนกับอาคารประเภทอื่น แต่มันคือพิธีกรรมอย่างเป็นระบบชนิดหนึ่งทางสังคม” (Canclini, 1995: 115) กลุ่มกรณีศึกษาอีกกลุ่มหนึ่งในงานวิจัยนี้ได้แก่ซากวัดร้างที่ยังคงอยู่ภายใต้การจัดการของพื้นที่ พิพิธภัณฑ ตัวอย่างหนึ่งได้แก่ วัดสะดือเมือง ซึ่งมีเจดีย์ที่เก่าแก่ที่สุดในเมืองเก่าเชียงใหม่ตั้งอยู่แต่เดิม ปัจจุบันได้เป็นส่วนหนึ่งของหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ เจดีย์นี้ไม่ปรากฏประวัติที่ชัดเจน แต่ อ้างอิงได้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับเจดีย์ฝั่งตรงข้ามซึ่งกลายเป็นวัดที่พื้นสำเร็จแล้วเมื่อไม่นานมานี้ ชื่อว่า วัดอินทขิล (สะดือเมือง) (ดูภาคผนวก)

ปัจจุบันได้มีโครงการและความคิดริเริ่มร่วมกันระหว่างกรมโยธาธิการและผังเมืองเชียงใหม่ กับเทศบาลนครเชียงใหม่ได้พยายามที่จะรื้อฟื้นพื้นที่กลางเมืองเพื่อรักษาเอกลักษณ์ของเมืองเก่าไว้ โดยพยายามย้ายหน่วยงานราชการเดิมในพื้นที่ออกไปนอกเมือง แผนการฟื้นฟูอัตลักษณ์เมืองเก่าเน้นที่ การคืนพื้นที่สาธารณะของเมือง (ช่วง) ให้กลับมาใช้งานได้ใหม่และการอนุรักษ์อาคารราชการที่ ทรงคุณค่าให้เป็นพิพิธภัณฑท้องถิ่น ในอนาคตบริเวณกลางเมืองเก่าจะปรับเปลี่ยนเป็นย่านพิพิธภัณฑ และพื้นที่สาธารณะจะถูกปรับใช้เพื่อรองรับกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรม ในทางปฏิบัติแม้ว่าจะมี ความร่วมมือกันในระดับเมืองแต่กลับพบอุปสรรคในแง่อำนาจหน้าที่ทางกฎหมายของแต่ละ หน่วยงานมาก(สุวารี วงษ์ทองแก้ว, หัวหน้างานสนับสนุนและพัฒนาเมือง, เทศบาลนครเชียงใหม่, สัมภาษณ์ 8 พฤศจิกายน 2549) โดยหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ได้ถูกรวมไว้ในแผนแม่บท ดังกล่าวด้วย กล่าวได้ว่าการปรับอาคารเก่าและพื้นที่ราชการให้เป็นพิพิธภัณฑท้องถิ่นแห่งนี้เองคือ แม่แบบปรับปรุงขยายให้เป็นย่านวัฒนธรรมยังพื้นที่รอบๆ ปัจจุบันหอศิลป์แห่งนี้ยังอยู่ภายใต้การ ดำเนินงานของเทศบาลนครเชียงใหม่

การยกระดับความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑท้องถิ่นและเจดีย์

ในปัจจุบันเจดีย์ที่ยังคงอยู่ในหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ยังคงขาดซึ่งข้อมูลสนับสนุน ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังขาดการขุดค้นเพื่อเข้าใจบริบทดั้งเดิมที่สัมพันธ์กับความ เป็นเมืองเก่าอย่างเป็นระบบ แม้ว่าทางกรมศิลปากรจะได้ทำการบูรณะตัวเจดีย์วัดสะดือเมืองเดิมไว้ได้

เป็นอย่างดีเนื่องจากมีคุณค่าสูงยิ่งต่อเมืองเชียงใหม่ โดยคงความเป็นเจดีย์มาได้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่แรกสร้างจนผ่านการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่รอบๆ มาครั้งแล้วครั้งเล่า เช่นเป็นวังหลวงมาแต่แรกเริ่ม, เป็นศาลากลางจังหวัด, และเป็นหอศิลปวัฒนธรรมฯ ในปัจจุบัน จากการศึกษาทางประวัติศาสตร์พบว่าเจดีย์วัดสะคือเมืองนี้อยู่รอดมาโดยตลอดแต่กลับขาดความเชื่อมโยงกับผู้คนโดยรอบในแต่ละยุคสมัยอย่างแท้จริง

เจดีย์วัดสะคือเมืองเดิมนี้มีความสำคัญต่อเมืองเชียงใหม่มากในแง่ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, ยุคสมัย, และพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม อีกทั้งยังเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับเจ้าผู้ครองนครองค์แรกอีกด้วย (ดูภาคผนวก) ปัญหาเพียงประการเดียวคือการอยู่ในเขตริ้วของหอศิลป์ฯ ซึ่งขาดความเชื่อมโยงกับสาธารณะ แม้ว่าจะคงอยู่ในที่ตั้งที่ดีของเมืองและสามารถมองเห็นได้จากผู้คนจำนวนมากในงานถนนคนเดินทุกวันอาทิตย์แต่ตัวเจดีย์เองกลับอยู่โดดเดี่ยวจากการรับรู้สาธารณะในชีวิตประจำวันของชาวเมือง จากการลงภาคสนามเป็นที่แปลกใจที่พบว่าชาวเมืองบางคนยังไม่รู้คุณค่าที่แท้จริงของเจดีย์องค์นี้, ประวัติศาสตร์, และความเกี่ยวข้องต่อตัวเขาเองเลย ยิ่งไปกว่านั้นคุณค่าของเจดีย์คู่คล้ายจะถูกมองข้ามจากเจ้าหน้าที่, นิทรรศการ, ผู้มาเยี่ยมชม, และกิจกรรมของหอศิลป์ฯ ในรูปแบบต่างๆ ดังนั้นสมมติฐานที่เป็นไปได้ในกรณีวัดร้างที่ยังคงอยู่ในการดูแลของพื้นที่พิพิธภัณฑสถานจึงควรเริ่มต้นที่การเปิดตัวเองต้อนรับสู่สาธารณะในบทบาทเชิงรุก ในลักษณะ “นิทรรศการที่มีชีวิต” ให้มากขึ้นและให้สาธารณะรับรู้ได้ว่าบริเวณเจดีย์นั้นคือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ให้จงได้

-เจดีย์ คือ “การจัดแสดงที่มีชีวิต”

ดังที่ Elizabeth Pye ได้เคยให้ความเห็นไว้ว่า “วิธีการที่วัดถุนั้นถูกจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานให้อิทธิพลต่อการรับรู้เชิงคุณค่าได้” (Pye, 2001: 75) ตามแนวคิดนี้การจัดการองค์เจดีย์โดยพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงการให้คุณค่าผ่านทางผู้บริหารแต่กลับหมายรวมมุมมองการรับรู้ของคนท้องถิ่นเช่นเดียวกัน ภาวะที่ถุนไม่เข้าคายไม่ออกเบื้องต้นจึงอยู่ที่การตั้งคำถามว่าองค์เจดีย์ที่คงอยู่นั้นเป็น “วัตถุเพื่อแสดงของพิพิธภัณฑสถาน”, “โบราณสถาน” หนึ่งแห่งในพื้นที่พิพิธภัณฑสถาน, หรือควรจะถูกเคารพบูชาในฐานะ “ปูชนียสถาน” ความเป็นไปได้ที่ดีที่สุดอาจจะเป็นทั้งหมดที่กล่าวมา แต่แตกต่างที่การเน้นให้สอดคล้องกับสภาพสังคมร่วมสมัยเพื่อความยั่งยืนและคงอยู่ เมื่อทำการเปรียบเทียบวัดร้างประเภทอื่นในงานวิจัยนี้ กรณีวัดร้างในการจัดการของพิพิธภัณฑสถานนับว่าเป็นประเภทที่ได้เปรียบที่สุดเรื่องการยกระดับคุณค่าขององค์เจดีย์ในสถานการณ์ปัจจุบัน บทบาทของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นจึงควรอยู่ที่การเชื่อมโยงเจดีย์โบราณนี้สู่การรับรู้สาธารณะ โดยมีใช้การพยายามอธิบายประวัติศาสตร์แต่ควรให้ความสำคัญบนฐานของปัจจุบันและแนวโน้มความเป็นไปได้ในอนาคต (Hooper-Greenhill, 1994)

ในปัจจุบันองค์เจดีย์ตั้งอยู่ในเขตรั้วของหอศิลป์และมินิทรศการพร้อมหุ่นจำลองอธิบายประวัติศาสตร์ของเจดีย์และรูปแบบสถาปัตยกรรมผ่านการนำเสนอที่ชาญฉลาดซึ่งสัมพันธ์กับเจดีย์จริง“ภายนอก” อาคารผ่านการมองเห็นทางหน้าต่าง ส่วนการสื่อความหมายด้วยหุ่นจำลองเจดีย์“ภายใน”จะถูกเน้นมากกว่า การจัดแสดงของหอศิลป์ควรเน้นที่การเป็นศูนย์เรียนรู้มากกว่าเน้นความเป็นวัตถุโบราณ เจดีย์จริงภายนอกเป็น“ความเดิมแท้” (Authentic) ที่ควรถูกเน้นมากกว่าการอธิบายผ่าน“ของจำลอง” (Replica) ดังนั้นการเน้นที่เจดีย์“ภายนอก”ให้เป็นประหนึ่งนิทรรศการกลางแจ้งผู้เข้าชมจึงเป็นโอกาสที่จะได้เรียนรู้ถึงของจริง ณ ที่ตั้งจริง และปัจจัยแวดล้อมจริงจะมีประสิทธิภาพมากกว่า เช่น ผู้ชมจะสามารถเปรียบเทียบสายใยทางประวัติศาสตร์สู่ความเป็นเมืองเก่าในปัจจุบันได้ทันที การอยู่ ณ ที่ตั้งจริงแต่ดั้งเดิมก็ประสบการณ์ “จริง” และจะช่วยยกระดับคุณค่าของมรดกสู่สาธารณะทั้งในตัวเจดีย์เองและความสัมพันธ์กับเมืองได้อีกด้วย

ยกตัวอย่างเช่น ได้เคยมีแนวคิดจะทำเป็นพิพิธภัณฑ์แบบเปิด (Open museum) ในบริเวณวิหารเดิมของวัดซึ่งอยู่ใต้ดินผ่านการขุดสำรวจเปิดหน้าดินและคงไว้ให้ผู้ชมได้ชมฐานรากใต้ดินที่เหลืออยู่ (สุวารี วงษ์ทองแก้ว, สัมภาษณ์ 8 พฤศจิกายน 2549) การดำเนินงานในลักษณะนี้ต้องการระบบการจัดการที่ดีเช่น การระบายน้ำในหน้าฝนเพื่อมิให้เป็นที่ยังของน้ำซึ่งจะทำลายโบราณสถานให้ผุพังเร็วยิ่งขึ้น อีกทั้งยังต้องการหลังคาคลุมที่เหมาะสมเพื่อป้องกันการเสื่อมสภาพจากการเปิดฐานรากอาคารที่รับผลโดยตรงจากสภาพภูมิอากาศ หากโครงการดังกล่าวเป็นไปได้เจดีย์ที่อยู่เหนือดินสามารถเน้นให้เห็นหลักฐานทางโบราณคดีเรื่องคติการตั้งศูนย์กลางของเมืองโบราณได้เป็นอย่างดี อีกทั้งชาวเมืองท้องถิ่นยังสามารถจินตนาการได้ถึงชั้นของยุคสมัยและเชื่อมโยงตัวเองต่อเมืองเก่าที่เขาอาศัยอยู่ทุกวันได้ดียิ่งขึ้น

บทบาทใหม่ของเจดีย์ร้างดังกล่าว นอกจากถูกนำเสนอในฐานะ“นิทรรศการที่มีชีวิต” (Living exhibition) ได้แล้วยังสามารถเน้นให้เข้มข้นขึ้นอีกให้อยู่ในฐานะวัตถุพิพิธภัณฑ์ที่“ต้องดู” (Must-see)ซึ่งพิพิธภัณฑ์อื่นมักจะกำหนดและเตือนผู้ชมว่าห้ามพลาดชม เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับอัตลักษณ์ของพิพิธภัณฑ์เป็นอย่างมากนั่นเอง (Spalding, 2002: 47) จากการศึกษาแนวเรื่องหลักที่ปรากฏในแผ่นพับได้นำเสนอตัวอย่างต่อไปนี้ “การสำรวจอัตลักษณ์ที่แท้จริงของเชียงใหม่”, ความเข้าใจในประวัติศาสตร์, วัฒนธรรม, วิถีชีวิต, ศิลปะ, และวัฒนธรรมเชียงใหม่” จะเห็นได้ว่าการแปลความหมายวัฒนธรรมท้องถิ่นและการตั้งเมืองเชียงใหม่ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับเจดีย์ในพื้นที่ (ดูภาคผนวก) ดังนั้นทางหอศิลป์สามารถออกแบบให้ผู้ชมมีประสบการณ์และกับหลักฐานที่“จริง” ให้เป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางชมนิทรรศการ

ยิ่งไปกว่านั้นองค์เจดีย์วัดสระคือเมืองในพื้นที่มีประวัติและรูปแบบสถาปัตยกรรมมีคุณค่าเพียงพอ สามารถถูกเน้นให้เป็นสัญลักษณ์ของหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ที่ช่วยสะท้อนอัตลักษณ์ความเป็นเมืองเชียงใหม่ได้เป็นอย่างดี โดยสามารถส่งเสริมให้เป็น“เครื่องหมายการค้า” (Re-branding) เพื่อทำโครงการทางการตลาดและประชาสัมพันธ์ที่ได้ผล ด้วยแนวคิดนี้ผู้ชมจะสามารถจดจำได้ทันทีว่าเจดีย์นี้คือสิ่งที่ถูกเน้นเป็นพิเศษในนิทรรศการ เป็นการให้คุณค่าที่สูงขึ้นโดยเจ้าของพื้นที่เองและเป็นมากกว่าเพียง“โบราณสถานฯ”ในเขตรั้วหอศิลป์เท่านั้น องค์เจดีย์ที่คุณค่าประเมินมิได้นี้มิได้เป็นเพียงวัตถุแสดงหนึ่งในพิพิธภัณฑ์เท่านั้น แต่มันเป็นส่วนหนึ่งของ“นิทรรศการที่มีชีวิต”ได้ด้วยตัวของมันเอง ด้วยเหตุผลดังกล่าวเราจึงควรตั้งคำถามว่าเจดีย์วัดสระคือเมืองนี้ควรถูกมองว่าเป็นซากฟอสซิลหรือสิ่งมีชีวิตกันแน่?

-เจดีย์ คือ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของพิพิธภัณฑ์

ดังที่ Julian Spalding ได้กล่าวไว้ว่า “ความท้าทายสำหรับพิพิธภัณฑ์สักแห่งก็คือ ทำอย่างไรให้ความเป็นของแท้เกิดขึ้นได้อย่างที่มันเป็นจริงๆ” (Spalding, 2007: 27) เป็นไปได้ว่าทางที่จะเปิดเผยเจดีย์นี้สู่สาธารณะควรคิดให้ก้าวหน้าขึ้นกว่าการนำเสนอในลักษณะซากฟอสซิลท่ามกลางคำอธิบายมหาศาล แต่ควรทำโดย“การเน้นที่บริบท” (Emphasizing the context) เฉกเช่นยังคงมีชีวิตอยู่ (Hall, 1987 in Hall and Seemann: 81; Kurin, 1989) ตามแนวทางนี้ความเดิมแท้ (Authenticity) ของเจดีย์มีความเรียบง่ายและสนับสนุนให้วิธีคิดก้าวพ้นไปกว่าแค่ขอบเขตรั้วของพิพิธภัณฑ์ “กำแพง”ของหอศิลป์นี้ถูกสร้างมาตั้งแต่ยังเป็นที่ว่าการเมืองเชียงใหม่และได้ตัดเจดีย์นี้ออกไม่เพียงจากสาธารณะแต่จากเจดีย์ฝั่งตรงข้ามซึ่งเคยเป็นวัดเดียวกันอีกด้วย ด้วยเหตุที่เจดีย์ทั้งคู่มีคุณค่าและประวัติศาสตร์ร่วมกันแต่ถูกตัดขาดจากกันด้วยถนนและกำแพงที่สร้างในสมัยเทศบาล การจะเชื่อมโยงเจดีย์ทั้งสองเข้าด้วยกันอีกสามารทำได้ด้วยกิจกรรมทางศาสนา ในปัจจุบันไม่เพียงถนนและกำแพงจะเป็นอุปสรรค แต่ยังรวมถึงแนวทางการจัดการที่แตกต่างกันของหน่วยงานรับผิดชอบด้วย ในทางปฏิบัตินั้นไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรื้อกำแพงแต่ดำเนินการเพียงผ่อนปรนให้ทางเข้าหลักที่ใกล้ที่สุดต้อนรับพุทธศาสนิกชนจากวัดที่พื้นสำเร็จแล้วจากฝั่งตรงข้าม (วัดอินทนิล) (สระคือเมือง) ได้มีโอกาสเข้ามาบูชาด้วย แม้ว่าการต่อรองด้วยกิจกรรมทางศาสนานี้จะขัดแย้งกับระเบียบปฏิบัติปกติของหอศิลป์ฯ แต่หากพิจารณาในแง่การจัดการที่มีประสิทธิภาพนั้น ทุกอย่างย่อมเป็นไปได้เสมอ

โดยทั่วไปสถานที่ราชการและแม้แต่บ้านพักอาศัยทั่วไปล้วนมีศาลพระภูมิเจ้าที่เพื่อปกป้องรักษาสถานที่นั้นๆ กล่าวได้ว่าทุกสถานที่นั้นมีอนุสรณ์สถานอันศักดิ์สิทธิ์เสมอ ในแนวทางนี้ปรากฏความเป็นไปได้ในการริเริ่มให้เจ้าหน้าที่และข้าราชการในหอศิลป์ฯได้บูชาเจดีย์เทียบเท่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสถานที่ โดยอาจเป็นการบูชาทุกวันแต่ละคนและเป็นพิธีบวงสรวงเพื่อเป็นสิริมงคลประจำปี

ของหน่วยงานได้อีกด้วย เมื่อใดที่เจ้าหน้าที่ของหอศิลป์ฯ เชื่อว่าเจดีย์นี้มีความศักดิ์สิทธิ์อย่างแท้จริง และสามารถส่งผลร้าย/ดีต่อพวกเขา เมื่อนั้นพวกเขาจะรู้สึกเป็นเจ้าของเจดีย์ (Ownership) นี้มากขึ้น และอย่างน้อยไม่ทำลายให้แตก การจัดการที่ดีขึ้นในฐานะ “ปูชนียสถาน” อันศักดิ์สิทธิ์และ “นิทรรศการที่มีชีวิต” จะเกิดขึ้นได้เองตามธรรมชาติ ในแนวทางนี้ความยั่งยืนของเจดีย์ทั้งสองทั้งใน และนอกหอรอศิลป์ฯ ก็สามารถเกิดความยั่งยืนไปได้พร้อมๆ กัน ในทางอุดมคตินั้นความยั่งยืนแบบ บูรณาการจะเกิดขึ้นได้เมื่อหอศิลป์ฯ ได้ร่วมมือกับวัดอินทิล (สะดือเมือง) หรือร่วมกันเพื่อให้ สอดคล้องกับแผนแม่บทการรื้อฟื้นบริเวณเมืองเก่าที่กำลังดำเนินการอยู่

อย่างไรก็ตาม การเป็น “สถานที่ศักดิ์สิทธิ์” (ปูชนียสถาน) และ “นิทรรศการที่มีชีวิต” อาจจะมี ความแตกต่างจากจริตของพิพิธภัณฑ์โดยทั่วไป เนื่องจากการเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นจำเป็นต้อง อาศัยคนและกิจกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ เมื่อ “คน” คือกุญแจสำคัญหนึ่งที่จะทำให้สถานที่ใด ๆ นั้น ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาได้ ผู้มาเยือนหอศิลป์ฯ จึงแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ พุทธศาสนิกชนผู้เข้ามาบูชาเจดีย์และ ผู้มาเยี่ยมชมหอศิลป์ฯ โดยทั้งสองกลุ่มแบ่งตามจุดประสงค์หลักที่เข้ามาซึ่งอาจทำกิจกรรมทั้ง 2 อย่าง ได้เช่นกัน ทั้งนี้พุทธศาสนิกชนผู้เข้ามาบูชาเจดีย์คือชาวเมืองท้องถิ่นและทำกิจกรรมทางศาสนาเป็น กิจวัตรเชื่อมโยงกับวัดฝั่งตรงข้ามที่เพิ่งรื้อฟื้น ส่วนผู้มาเยี่ยมชมโดยมีวัตถุประสงค์หลักที่นิทรรศการ อย่างแท้จริงได้แก่นักเรียนนักศึกษาและนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่ล้วนมีการศึกษาเป็นอย่างดี อีกทั้ง นักท่องเที่ยวไม่ว่าไทยหรือเทศล้วนเป็นผู้สนใจในจังหวัดเชียงใหม่อย่างแท้จริง ทั้งสองกลุ่มนี้ สามารถเรียนรู้ซึ่งกันและกันได้ ยกตัวอย่างเช่นนักท่องเที่ยวสามารถรับรู้ได้ถึงประสบการณ์ “จริง” เกี่ยวกับการบูชาศาสนาของคนท้องถิ่น และพุทธศาสนิกชนเมื่อมีโอกาสเข้ามาบูชาเจดีย์ได้ก็สามารถ ชักชวนปากต่อปากและขยายวงไปตามเครือข่ายผู้นับถือจากถิ่นอื่นให้เป็นผู้เข้าใช้สถานที่มากขึ้นทุกที โดยถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวเรียนรู้มากขึ้นการเข้าชมพิพิธภัณฑ์เป็น โอกาสให้จำนวนผู้ชมที่เป็นพุทธ ศาสนิกชนจากถิ่นอื่นมาเยือนมากขึ้น นับว่าได้ประโยชน์ทุกทางทั้งการจัดการหอศิลป์ฯ และกลวิธีสร้าง ความยั่งยืนสู่เจดีย์โบราณในสถานที่ให้มีคุณค่ามากยิ่งขึ้น หากเป็นเช่นนี้ในอนาคตช่องว่างระหว่าง หอศิลป์ฯ กับชาวบ้านจะถูกเติมเต็มและเชื่อมโยงเข้าหากันได้ อย่างไรเสียในท้ายที่สุดคนจะมาเยือน สถานที่มากขึ้นและนำมาซึ่งชีวิตชีวาต่อตัวสถานที่และเจดีย์กลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง

๖. วัดร้างในทำเลที่เป็นจุดหมายตาอันสัมพันธ์กับเมือง

- วัดเชษฐา โรงเรียนพุทธนิโสภณ
- วัดเชิงของ ตรงข้ามประตูเชียงใหม่
- วัดธาตุกลาง ย่านถนนสุริยวงศ์
- วัดหนองหล่ม ย่านช้างม่อย

-วัดร่มโพธิ์ ย่านช้างม่อย

-วัดแสนเส้า ย่านถนนสุริยวงศ์

แนวคิดเรื่องจุดหมายตา (Landmark) เป็นแนวคิดที่สำคัญในการทำความเข้าใจองค์ประกอบของเมืองไม่ว่าจะเป็นเมืองโบราณหรือเมืองสมัยใหม่ ดังที่ Lynch (1984) ได้เสนอว่าเมืองใดๆนั้นประกอบด้วย เส้นทาง (Paths), ขอบ (Edges), ย่าน (Districts), จุดรวมกิจกรรม (Nodes), และจุดหมายตา (Landmark) จุดหมายตาที่สัมพันธ์กับเมืองหมายถึงสิ่งที่เป็นที่จดจำและรับรู้ของชาวเมือง อีกทั้งเป็นตัวบ่งบอกตำแหน่งแห่งที่ของเมืองได้โดยไม่หลงทางจากการรับรู้ สิ่งนี้อาจมีระดับในการรับรู้ของชาวเมืองที่ไม่เท่ากันด้วยเช่นกันว่าเป็นจุดหมายตาของเมือง, ย่าน, และชุมชน เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่าเจดีย์วัดร้างตามที่ตั้งและบริบทปัจจุบันมีศักยภาพเป็นจุดหมายตาในหลายระดับตั้งแต่ระดับเมือง บางแห่งดำรงความเป็นจุดหมายตามาแต่เดิมในความเป็นเมืองเก่าซึ่งมีปัจจัยส่งเสริมให้เป็นมากมายเช่นที่ตั้ง, ขนาด, การเปิดมุมมอง, และความโดดเด่นที่ประกอบกับบริบทรอบข้างในแต่ละยุคสมัย

หากพิจารณาความเป็นจุดหมายตาของ6เจดีย์ร้างในกลุ่ม จะพบลักษณะพิเศษและแนวทางพัฒนาที่ส่งให้แตกต่างกันได้ดังนี้

ระดับเมือง ที่สะท้อนความเป็นเมืองเก่า

-วัดเชษฐา โรงเรียนพุทธโสภณ

-วัดเชิงของ ตรงข้ามประตูเชิงใหม่

เจดีย์ทั้งสองตั้งอยู่ในตำแหน่งและมีความโดดเด่นในการสะท้อนอัตลักษณ์ความเป็นเมืองเก่าได้เป็นอย่างดี โดยการพัฒนาภูมิทัศน์วัดเชษฐาเคยได้รางวัลจากสมาคมสถาปนิกสยามในฐานะความโดดเด่นของย่านอีกด้วย แนวทางการแก้ปัญหาของเจดีย์ที่ได้ผลแล้วนี้ประกอบด้วยการเปิดมุมมองให้เห็นเจดีย์ชัดเจนและกันเขตให้ออกมาอยู่นอกรั้วโรงเรียนเพื่อให้เกิดการรับรู้สาธารณะ เจดีย์ได้ถูกยกระดับจากเดิมที่อยู่ในโรงเรียนให้เชื่อเชิญการมีส่วนร่วมและรับรู้มากขึ้นด้วยจุดแจ้งเรื่องทำเลที่อยู่บริเวณสี่แยกไฟแดง ทำให้มีผู้พบเห็นในฐานะจุดหมายตาในระดับเมืองได้อย่างชัดเจน อีกทั้งยังสะท้อนบรรยากาศความเป็นเมืองเก่าด้วย จะเห็นว่าคุณประโยชน์ได้เกิดขึ้นทั้งต่อตัวเจดีย์เองและต่อเมืองเก่าเป็นอย่างดี ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับเจดีย์ร้างอื่นในลักษณะคล้ายคลึงกันได้

ส่วนวัดเชิงของ บริเวณตรงข้ามประตูเชิงใหม่นั้นมักเป็นที่จดจำจากการรับรู้และสื่อต่างๆในความขัดแย้งและถูกบีบคั้นจากอาคารพาณิชย์ที่ประชิดทั้งสามด้านอย่างไม่น่าเป็นไปได้ ตัวเจดีย์นี้เองได้สะท้อนสภาพความเป็นเมืองเก่าเชิงใหม่ในบริบททันสมัยปัจจุบันด้วยในเรื่องความขัดแย้ง

ของ “เก่า” และ “ใหม่” ที่จำเป็นต้องอยู่ด้วยกันแบบสุดโต่ง จุดแข็งเรื่องที่ตั้งได้แก่การอยู่ติดถนนคูเมือง (Path), ตรงข้ามกับตลาดประตูเชียงใหม่ (Nodes), และอยู่ใกล้กับทางสัญจรเข้าออกของประตูเชียงใหม่และกำแพงเมือง (Path & Edges) ซึ่งสอดคล้องกับหลักการข้างต้นอันช่วยอธิบายการเป็นที่จดจำได้เสมอเป็นอย่างดี

ในทางกลับกัน จุดแข็งเรื่องทำเลสามารถเป็นจุดอ่อนในการพัฒนาสู่ความยั่งยืนของตัวเจดีย์เองด้วยเช่นกัน เช่นทำเลที่ดีได้ถูกจัดให้เป็นท่ารถวิหองตาล-ลำพูนอย่างถาวรซึ่งทำให้ต้องมีรถเหลืองจอดบดบังส่วนฐานของเจดีย์ตลอดเวลา อีกทั้งยังเป็นตึงเสาไฟฟ้าระโยงระยางซึ่งตำแหน่งเจดีย์ร้างมักถูกเลือกเป็นที่ตั้งหม้อแปลงและเสาไฟบดบังเสมอ เนื่องจากหลีกเลี่ยงการบดบังอาคารพาณิชย์ในพื้นที่เมืองในการทำการค้าหน้าร้าน ดังนั้นปัญหาหลักที่เจดีย์นี้เผชิญมากที่สุดคือการถูกบดบังจากทั้งกายภาพและกิจกรรม อีกทั้งยังถูกขนาบคั่นจากอาคารพาณิชย์ซึ่งมักถูกยกเป็นกรณีศึกษาถึงการออกแบบวัดร้างและโฉมคนที่ไม่สอดคล้องกับความจริง โดยส่วนฐานรากของวิหารนั้นอยู่ใต้อาคารพาณิชย์และควรถูกกันพื้นที่ให้เป็นโบราณสถานที่ยาวกว้างกว่านี้มาก

ระดับย่าน

- วัดธาตุกลาง ย่านถนนสุริยวงศ์
- วัดหนองหล่ม ย่านช้างม้อย

วัดธาตุกลางมีเจดีย์ขนาดใหญ่ปรากฏอยู่ริมถนน อีกทั้งตามโฉมวัดร้างกินพื้นที่ถึง๗ไร่อันแสดงให้เห็นว่าเคยเป็นวัดขนาดใหญ่และมีความสำคัญ อีกทั้งยังเป็นเจดีย์ดอกบัวตูม (พุ่มข้าวบิณฑ์) ที่เหลือเพียงแห่งเดียวในเมืองเชียงใหม่อีกด้วย ด้วยเหตุที่เจดีย์นี้อยู่ริมถนนและฐานเจดีย์ขนานไปกับถนน (ฐานเจดีย์บางส่วนถูกเลื่อนด้วยทางเดินเท้า) อีกทั้งขนาดใหญ่ เจดีย์นี้จึงมีศักยภาพเป็นจุดหมายตาระดับย่านได้ เนื่องจากถนนนั้นมีผู้คนสัญจรหลักของเมืองและไม่มีจุดตัด การผ่านเจดีย์เป็นไปด้วยความรวดเร็วเนื่องจากเป็นถนนเส้นเล็ก กล่าวได้ว่าขนาดของถนน2เลนแคบๆ แบบเมืองเก่าไม่สัมพันธ์กับขนาดเจดีย์ขนาดใหญ่ ทำให้ขาดระยะถอยเพื่อการรับรู้ที่ส่งเสริมคุณค่าของเจดีย์ มุมมองที่ดีของเจดีย์นี้กลับแสดงความเป็นจุดหมายตาของย่านด้วยการใช้งานพาหนะขณะเคลื่อนที่ กล่าวคือการรับรู้ถึงเจดีย์นี้จะมองเห็นได้จากระยะไกลและมีขนาดที่ใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ จนถึงและผ่านเจดีย์ไป นี่คือบทบาทของเจดีย์นี้เรื่องขนาด, ตำแหน่ง, และการเปิดมุมมองสู่สาธารณะ

ส่วนเจดีย์วัดหนองหล่มมีลักษณะที่น่าสนใจเรื่องเส้นทางสัญจร กล่าวคือเป็นเจดีย์ที่ตามโฉมจิตเส้นรอบประชิดฐานพอดิ (คูภาคผนวก) ทำให้มีทางสัญจรที่เกิดขึ้นภายหลังเฉียดชิดถึง2ด้านเป็นทางสาธารณะประโยชน์ที่เชื่อมไปสู่ถนนรอบคูเมืองได้อีกทางหนึ่ง โดยถนนเล็กเหล่านี้

สันนิษฐานว่าพัฒนาขึ้นจากทางเดินเท้าและเกวียนซึ่งเป็นสัดส่วนตามเมืองเก่าขนาดเล็ก ถนนมาตรฐานตามยุคปัจจุบันจึงเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับความเป็นเมืองเก่ามากอันเป็นตัวกำหนดขนาดของรถและความเร็วของพาหนะที่ไม่สอดคล้องกับการรับรู้ความเป็นเมืองเก่า ดังนั้นเจดีย์ขนาดใหญ่เมื่อมีทางสัญจรตัดผ่านถึง2ด้านจึงมีสถานะคล้ายวงเวียนมากกว่าอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์ ถนนที่เล็กแคบบีบให้การรับรู้ถึงเจดีย์กระชั้นและเร่งรีบหลบหลีกพาหนะที่สวนทางมา ทำให้การรับรู้เชิงคุณค่าไม่ดีเท่าที่ควร โดยหากต้องการพัฒนาทางกายภาพควรหยุดการสัญจรด้วยพาหนะแต่เปลี่ยนเป็นทางเดินเท้าและจักรยานแทน โดยพัฒนาพื้นที่ทั้งวงเวียนนี้ให้เป็นสวนสาธารณะ (Recreation area) หรือพื้นที่โล่ง (Open space) ปราศจากการเข้าถึงของรถยนต์และมอเตอร์ไซค์ต่อไป เนื่องจากมีศักยภาพที่เชื่อมต่อกับถนนหลัก เหมาะกับการพัฒนาเป็นพื้นที่พักผ่อนของเมืองขนาดเล็ก

ปัจจุบันเป็นที่โชคดีที่ทางทางทิศใต้ของเจดีย์ เอกชนได้สละที่ให้ตั้งศาลขนาดเล็กและมีต้นไม้ปกคลุมร่มรื่น แม้จะมีพื้นที่เพียงเล็กน้อยแต่ก็สามารถเป็นพื้นที่ฉนวน (Buffer zone) ได้อีกทั้งยังเป็นตัวอย่างการสละหรือขอคืนพื้นที่บางส่วนให้เป็นสวนสาธารณะในเมือง (เก่า) ขนาดเล็กได้เพื่อป้องกันการถูกรุกรานและบดบังเจดีย์ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับที่อื่นได้ โดยนอกจากจะพัฒนาเป็นสวนสาธารณะได้แล้วเพื่อเป็นการกันเขต (Zoning) และเป็นพื้นที่ฉนวน (Buffer zone) ยังสามารถกันพื้นที่ให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างแท้จริงบริเวณที่ประชิดกับเจดีย์ได้อีกด้วย เป็นการต่อรองความเข้มข้นระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred area) กับพื้นที่สาธารณะ (Profane area) ได้อย่างท้าทาย

ระดับชุมชน

-วัดร่มโพธิ์ ย่านช้างม่อย

-วัดแสนเส้า ย่านถนนสุริยวงศ์

เจดีย์ร้างวัดร่มโพธิ์เป็นเจดีย์ขนาดปานกลางและมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นจุดหมายตาระดับชุมชนได้ โดยสามารถมองเห็นยอดเจดีย์ได้จากระยะไกลแต่เข้าถึงได้ยากเนื่องจากถูกบดบังบางส่วน ปัจจุบันตั้งอยู่เสมือนเป็นส่วนหนึ่งของอพาตเมนต์เอกชน ส่วนด้านหนึ่งของฐานเจดีย์ติดกับทางสาธารณะประโยชน์

หากพิจารณาขอบเขตตามโฉนดวัดร้างจะพบว่าการเชื่อมกับทางสาธารณะประโยชน์ถึง 2 ด้านตาม เนื้อที่โฉนด 63 ตารางวา ซึ่งแนวทางพัฒนาแบบเต็มเพื่อความยั่งยืนคือการขอคืนพื้นที่เพื่อจัดทำเป็นสวนสาธารณะขนาดเล็กของชุมชนได้ ทั้งนี้เพื่อเปิดมุมมองสู่การรับรู้สาธารณะทางการสัญจรและพัฒนาภูมิทัศน์ให้มีความเหมาะสมและเชื่อมโยงการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นได้ดีขึ้น

แนวทางการเข้มข้นที่รองลงมาในกรณีไม่สามารถขอคืนพื้นที่ได้หรืออยู่ระหว่างการคืนพื้นที่ตามสัญญาเช่าและรื้อถอนอาคาร ควรขอความร่วมมืออพาร์ทเมนต์และผู้เช่าที่วัดร้างตามอาณาเขตโฉนดเป็นผู้ดูแลให้มีสภาพที่เหมาะสมเสมอ ซึ่งสามารถเพิ่มในสัญญาเช่ารายปีได้

ส่วนเจดีย์วัดแสนเส้า หากพิจารณาจากที่ตั้งและความเป็นไปได้ในการพัฒนาจะได้เปรียบกว่ามาก เนื่องจากปัจจุบันมีการกันเขตอยู่แล้วและบริเวณหน้าเจดีย์อยู่ติดถนน เหมาะสมต่อการพัฒนาเป็นพื้นที่พักผ่อนขนาดเล็ก โดยพื้นที่ของวัดทั้งหมดตามโฉนดกินพื้นที่ 1 ไร่ปัจจุบันที่ผู้เช่าเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย 12 ราย (ธนธร เหลี่ยมวานิช, 2553: 160) โดยหากขอคืนพื้นที่เพื่อทำสวนสาธารณะก็จะมีขนาดที่เหมาะสมกับชุมชนเป็นอย่างดีและตัวเจดีย์ก็อยู่ในสภาพที่ดีมาก

ปัญหาปัจจุบันของเจดีย์แห่งนี้จึงมีใช้ทางด้านกายภาพ แต่กลับเป็นการบดบังด้วยป้ายโฆษณาของร้านค้าที่ประดิษฐานในลักษณะที่วางโชว์สินค้าบดบัง อาคารพานิชด้านข้างได้ดำเนินธุรกิจท่องเที่ยวขนาดเล็กและให้เช่ามอเตอร์ไซค์สำหรับนักท่องเที่ยว บริเวณทางเดินเท้าและหน้าเจดีย์ถูกใช้เป็นพื้นที่วางป้ายโฆษณาทั่วๆและนำมอเตอร์ไซค์มาจอดให้เช่า เป็นภาพที่ไม่เหมาะสมอย่างยิ่งและเป็นการทำลายคุณค่าของตัวเจดีย์ ทั้งนี้เป็นไปตามความเห็นของผู้ประกอบธุรกิจฝั่งตรงข้ามและที่เอื้อกันอยู่ว่า ต้องการให้แก้ไขมุมมองด้านหน้าและรอบข้างให้ดีกว่านี้ อีกทั้งมีพื้นที่ให้ไปยืนดูได้และมีป้ายสื่อความหมาย อีกทั้งสามารถปักหมุดบอกตำแหน่งทางอินเทอร์เน็ตได้ (สัมภาษณ์ นายเจ้าของร้าน Mario Restaurant และวินัย เจ้าของกิจการร้าน N&K อินเทอร์เน็ตและจักรยานให้เช่า เชื่อกับเจดีย์วัดแสนเส้า (ร้าง), 14 ตุลาคม 2555)

๗. วัดร้างในเขตสถานเอกชน

- วัดกุสุมา ย่านวัดลาย
- วัดม่วงคำ ย่านวัดลาย
- วัดเมืองของ ต.หายยา
- วัดตะแกง ต.หายยา
- วัดน้อย ต.หายยา

จากการศึกษาเจดีย์และซากเจดีย์ที่หลงเหลือจากวัดร้างในกลุ่มนี้ ซึ่งโดยส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองชั้นนอก พบว่าเป็นกลุ่มที่พัฒนาได้ยากที่สุดเนื่องมาจากบริบทในปัจจุบันนั้นขัดแย้งทุกข้อต่อความเป็นไปได้ในการพัฒนาและคุณลักษณะเดิมของความเป็นวัด กล่าวคืองานวิจัยนี้ได้พยายามอธิบายปรากฏการณ์ของวัดร้างผ่านวิธีคิดพื้นฐานสิ่งที่ตรงข้ามกัน ดังนี้ พื้นที่ส่วนบุคคล (Private area) พื้นที่สาธารณะ (Public area) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred area) และพื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน (Profane area) ซึ่งสิ่งที่ตรงข้ามกันนี้เองคือรากฐานของการกันเขต (Zoning) และมี

พื้นที่กั้น (Buffer zone) อยู่ตรงกลางเพื่อการจัดการที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น ความเป็นวัดแต่เดิมนั้นในส่วนเจดีย์และวิหารแม้ว่าจะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แต่ก็เป็นพื้นที่สาธารณะที่ต้อนรับศาสนิกชนผู้มาร่วมเสมอ ความเป็นวัดยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่พิเศษทางวัฒนธรรมที่จะเป็นกาวหรือจุดศูนย์รวมของชุมชน, กลุ่มเฉพาะ, และบางแห่งยังเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์อีกด้วย การแปรเปลี่ยนบทบาทและการใช้งานจากศูนย์กลางสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งความเชื่อโบราณนั้นเจดีย์คือสิ่งแทนองค์พระพุทธเจ้า ไปเป็นเพียงซากกองอิฐหรือเจดีย์โบราณในบ้านคนจึงเป็นสิ่งที่ขัดแย้งอย่างรุนแรงและไม่น่าเกิดขึ้นได้

จากการศึกษาทั้งเจดีย์ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของวัดแต่ปัจจุบันตั้งอยู่ในเคหสถานนั้น พบว่ามักมีขนาดเล็กและค้นหาได้ยาก โดยได้สืบหาเท่าที่มีปรากฏในโฉนดวัดร้างและยังมีบางส่วนไม่มีในบัญชีโฉนด หากยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เจดีย์มักเหลือเพียงกองอิฐ, ฐานราก, หรือเนินดินหญ้าปกคลุมขาดการดูแล ทำให้เข้าใจได้ว่ายังมีวัดร้างที่ตกสำรวจและหาไม่พบหรือถูกแปลงสภาพไปนานแล้วอีกมาก โดยเฉพาะวัดขนาดเล็กซึ่งไม่เพียงมีแนวโน้มนำร่องก่อนแต่ยังถูกบดบังและรื้อถอนง่ายกว่าอีกด้วย โดยวัดร้างในกลุ่มนี้มีลักษณะทางกายภาพที่ตรงกันทุกแห่งคือ การถูกบดบังจนมองไม่เห็นและหาที่ตั้งได้ยาก อีกทั้ง ขาดการเข้าถึงจากภายนอกอย่างสิ้นเชิง ซึ่งจำเป็นต้องขออนุญาตผ่านเข้าไปในที่ส่วนบุคคลทั้งหมด โดยซากเจดีย์วัดเมืองยอง, วัดตะแกง, และวัดน้อย เป็นวัดขนาดเล็กซึ่งเหลือหลักฐานน้อยและไม่ชัดเจน ถือว่าพัฒนาได้อย่างยากลำบาก ในขณะที่เจดีย์วัดกู่เสือและวัดม่วงคำมีศักยภาพการพัฒนาสูงกว่ามากทั้งเรื่องที่ตั้ง, ความสมบูรณ์, และขนาด

จากการลงภาคสนามจึงพบว่าวัดในกลุ่มนี้มีโฉนดวัดร้างทุกวัด แต่มีเจดีย์เพียง2องค์ที่ยังคงสภาพเป็นเจดีย์และถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานฯแล้วได้แก่เจดีย์วัดกู่เสือและวัดม่วงคำ โดยเจดีย์ทั้งสองนี้ตั้งอยู่ในย่านและถนนเส้นเดียวกัน มีลักษณะที่คล้ายคลึงในบริบทปัจจุบัน ได้แก่ถูกบดบังอยู่หลังอาคารพาณิชย์ ไม่สามารถมองเห็นได้แม้จะอยู่ริมถนน อีกทั้งการเข้าถึงต้องขออนุญาตเพราะเป็นการเข้าไปในพื้นที่ส่วนบุคคล (Private property) จึงทำให้มีความซับซ้อนทางกฎหมายและการดูแลรักษา เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับที่ดินวัดร้างที่ขึ้นกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, การเป็นที่ยึดถือในเคหสถาน, และพรบ.โบราณสถานแห่งชาติซึ่งจะต้องรักษาเจดีย์โดยตรง เป็นการทับซ้อนทางกฎหมายที่น่าสนใจและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา จากการสำรวจพบว่าบริเวณวัดกู่เสือซึ่งตั้งอยู่ในโฉนดยาวนาน บริเวณด้านที่ติดถนนเป็นอาคารไม้รุ่นเก่าแก่ของถนนวิบูลย์ที่มีคุณค่าต่อการอนุรักษ์ ทำให้ทราบได้ว่าที่ดินโฉนดวัดร้างนี้ถูกเช่าและปลูกสร้างอาคารถาวรมาไม่ต่ำกว่า 50 ปี ตามอายุอาคาร และมีการซื้อขายเปลี่ยนมือได้ ผู้ครอบครองปัจจุบันคือผู้ดูแลรักษาด้วยความเคารพในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการตั้งศาลไ้บูชาที่ฐานของเจดีย์ กรมศิลปากรจะมาตรวจตราประมาณปีละครั้ง(สัมภาษณ์ เอก เจ้าของกิจการร้านเครื่องเงินพรสวรรค์ ชูวีเนียร์ในบริเวณวัดกู่เสือ (ร้าง), 14 ตุลาคม 2555)

การเข้าถึงตัวเจดีย์จากสาธารณะนั้น เจ้าของกิจการปัจจุบันได้เคยเปิดทางด้านข้างเจดีย์ให้ผ่านเข้าไปสู่ที่ของญาติพี่น้องด้านในที่แบ่งกันปลูกอาคารอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น แต่ปัจจุบันจำเป็นต้องปิดเนื่องจากไม่มีความปลอดภัยจากบุคคลภายนอก โดยเจดีย์วัดม่วงคำในที่เอกชนก็มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ ดังนั้นแนวทางการพัฒนาจึงแก้ที่ต้นเหตุอันได้แก่การเชื่อมโยงสู่สาธารณะหรือการฟื้นฟูคุณลักษณะเดิมกลับมาสู่ความเป็นสาธารณะ (Public area and sacred place) ให้ได้ โดยทำได้ตั้งแต่การเปิดมุมมองให้สามารถเห็นเจดีย์ได้หรือแม้แต่การสร้างกิจกรรมบูชาให้เกิดขึ้นในฐานะปุษนียสถานของชุมชนซึ่งสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายเดิมของสถานที่ให้มากที่สุด ทั้งนี้มี2แนวทางหลักเพื่อการแก้ปัญหาที่ตรงจุดและตามความเป็นได้ ดังนี้

(1) **แนวทางประนีประนอม** โดยให้ผู้เช่าเดิมที่เช่ามายาวนานเช่าต่อไป แต่ขอความร่วมมือคืนพื้นที่บางส่วนเพื่อกันเขตและเปิดองค์เจดีย์สู่สาธารณะเท่าที่จำเป็น เนื่องจากเจดีย์ทั้งสองอยู่ติดถนนอยู่แล้ว การกันเขตใช้วิธีล้อมรั้วและจะต้องให้ตัวฐานเจดีย์เว้นห่างเพื่อให้เดินได้รอบเป็นอย่างน้อย แนวทางนี้องค์เจดีย์จะเปิดเผยตัวต่อเส้นทางสัญจรโดยตรงอีกทั้งศาสนิกชนสามารถเข้าถึงเพื่อบูชาได้ในลักษณะศาสนสถานขนาดเล็กที่ยังคงความศักดิ์สิทธิ์ไว้ได้ ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชนแม้จะมีขนาดคับแคบก็ตาม แต่หากดำรงความศักดิ์สิทธิ์ไว้ได้และอยู่สภาพดีก็จะไม่ถูกทำลายมากไปกว่านี้

(2) **แนวทางปฏิรูป** ได้แก่การขอยกเลิกสัญญาเช่าบางส่วนและทำการออกแบบพื้นที่ให้มีความเหมาะสมกับขนาดของเจดีย์โดยสามารถพัฒนาให้เป็นทั้งสวนหย่อมขนาดเล็กเพื่อเพิ่มพื้นที่โล่งพักผ่อนให้แก่ชุมชนและกันเขตเจดีย์ให้มีความเหมาะสมกับการเป็นศาสนสถาน โดยเจดีย์นี้มีศักยภาพที่ดีในการเปิดมุมมองเป็นสวนหย่อมหรือพื้นที่โล่ง (Open space) ขนาดเล็ก พิจารณาตามขอบเขตโฉนดจะเห็นว่าทั้งสองวัดมีพื้นที่ด้านติดถนน และวัดม่วงคำนั้นด้านข้างยังติดทางสัญจรเข้าซอยอีกด้านหนึ่งด้วย โดยยังมีพื้นที่มากเปิดสู่สาธารณะและจัดสภาพแวดล้อมให้ดีโดยทางเทศบาลรับผิดชอบดูแลรักษา จะยังเป็นตัวอย่างที่ดีและสร้างเสริมความตระหนักถึงคุณค่าได้อย่างยั่งยืนต่อไป

๘. วัดร้างในการดูแลของเอกชน

- วัดช่างฆ้อง

วัดร้างในกลุ่มสุดท้ายนี้มีโดดเด่นเฉพาะตัวที่ไม่สามารถจัดเข้ากลุ่มอื่นได้เลย ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นตัวอย่างการอยู่ร่วมกันและเสริมกันของภาครัฐกิจต่อการอนุรักษ์วัดร้างใกล้เคียงให้มีความยั่งยืนซึ่งกันและกันอีกด้วย วัดนี้คือวัดช่างฆ้องเดิมที่ได้เคยร้างไปและมีประวัติยาวนานเกี่ยวข้องกับเมืองเชียงใหม่และการตั้งถิ่นฐานของชาติพันธุ์ที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งรกรากบริเวณนี้ในฐานะวัดของชุมชน

เป็นไปได้ว่าเมื่อวัดนี้ได้ร้างลงและมีถนนตัดใหม่ขึ้นมาวัดข้างหม่องใหม่จึงย้ายที่ไปสร้างไม่ห่างออกไปมากนัก วัดเดิมจึงอยู่คนละฝั่งถนนตั้งแต่นั้นมา

ปัจจุบันวัดนี้หลงเหลือเจดีย์ที่เป็นของเดิมอยู่ในสภาพดีและวิหารที่สร้างขึ้นใหม่เมื่อไม่นานนี้ เนื่องจากติดถนนถึงสองด้านและมีการดูแลภูมิทัศน์เป็นอย่างดีและมีพื้นที่เหมาะสมที่จะเป็นตัวอย่างในการจัดการสิ่งแวดล้อมให้แก่เจดีย์ร้างอื่นด้วย วัดนี้มีได้มีโฉนดวัดร้างและขึ้นทะเบียนโบราณสถาน แต่กลับได้รับการดูแลเอาใจใส่อย่างดีจากโรงแรมอิมพีเรียลแม่ปิงในลักษณะสวนสาธารณะที่มีต้นไม้หนาแน่นแต่มีบรรยากาศแบบวัด เปรียบเสมือนวัดเดิมแต่ไม่มีพระจำพรรษา ด้วยมีเพียงวิหารและเจดีย์เท่านั้น ไม่ครบองค์ประกอบแต่ให้บรรยากาศความเป็นศาสนสถานได้ดี แม้จะมีการล้อมรั้วแต่ก็เปิดต้อนรับคนให้เข้าไปนั่งพักผ่อน ชมเจดีย์หรือแม้แต่เข้าไปบูชาในฐานะศาสนิกชนได้ มีการกำหนดเวลาปิดเปิดรั้วและมีการดูแลสวนและตัดแต่งต้นไม้อย่างเป็นระบบทุกวัน

ทั้งนี้ความน่าสนใจอยู่ที่การเชื่อมโยงวัดร้างกับกิจการโรงแรมให้ส่งเสริมกันได้ จะเห็นว่าระหว่างเขตวัดกับโรงแรมมีเพียงซากกำแพงเดิมของวัดกันอยู่เตี้ยๆเท่านั้น ถัดไปในเขตโรงแรมจะเป็นพื้นที่โล่งสีเขียวของโรงแรมที่สามารถพักผ่อนได้และเชื่อมโยงซึ่งกันและกันกับวัดร้างด้วยหญ้าสนาม ซึ่งพื้นที่บริเวณนี้เปรียบเสมือนพื้นที่จนวก่อนจะเป็นที่จอดรถและทางสัญจรของโรงแรม แม้ว่าจะดูเหมือนวัดข้างหม่อง(เดิม)นี้เป็นส่วนหนึ่งของโรงแรม แต่ก็ถือเป็นตัวอย่างที่ดีในการพัฒนาพื้นที่วัดร้างที่เหมาะสมทั้งทางด้านกายภาพและบรรยากาศ อีกทั้งยังช่วยเสริมการดำเนินธุรกิจของเอกชนได้เป็นอย่างดีโดยไม่ต้องอาศัยการช่วยเหลือจากหน่วยงานโดยตรงแม้แต่น้อย ไม่เพียงแต่องค์เจดีย์และบรรยากาศจะถูกยกระดับและทางโรงแรมได้คุณประโยชน์จากมุมมองทางภูมิทัศน์ที่สวยงาม แต่ในระดับใหญ่คือเมืองเชียงใหม่ก็ได้รับการรักษาบรรยากาศความเป็นเมืองเก่าไว้ได้อีกด้วย เนื่องจากเป็นวัดเก่าแก่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังอยู่ในทำเลที่ดินบนถนนที่เชื่อมต่อสู่ในท่าซาร์ ชาวเมืองและชาวต่างชาติสามารถรับรู้คุณค่าได้ด้วยชีวิตประจำวันและมีความยั่งยืน

สรุปผลการวิจัย

ในทางทฤษฎีนั้น “สภาพที่ยั่งยืน” ในงานวิจัยนี้สามารถบ่งชี้ได้จากการขาดการรู้คุณค่าของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหลายภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าของที่แท้จริง คุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) คือทางเลือกที่จะต้องนำไปพิจารณาพร้อมกับคุณค่าที่จับต้องได้ (Tangible value) ที่ดำเนินการกันอยู่แล้วโดยปกติ การจะป้องกันรักษาไว้ซึ่งสภาพที่ยั่งยืนจึงอยู่ที่การเติมเต็มและเพิ่มการรู้คุณค่าแก่ผู้เกี่ยวข้องในระดับต่างๆ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับปวงชนนิยสถานควรถูกยกระดับด้วยการทำให้มีชีวิตและต้องอย่างต่อเนื่องระหว่างกัน ดังนั้นทางที่จะบรรลุความยั่งยืนของมรดกดังกล่าวได้จึงต้องถนอมรักษาความศักดิ์สิทธิ์และความศรัทธาในชุมชนทางศาสนาให้คงอยู่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะเป็นต้นรากของการคิดริเริ่มที่จะดูแลรักษามรดกของชุมชนโดยชุมชนขึ้นมาเองได้ในที่สุด

กล่าวให้ละเอียดยิ่งขึ้น การแก้ปัญหาในแต่ละกลุ่มกรณีศึกษานั้นควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของสถานการณ์ปัจจุบันเป็นหลัก แนวทางแก้ไข (Approach) ที่แตกต่างกันจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องพิจารณาที่ตั้ง, บริบทโดยรอบ, และการประยุกต์ใช้พื้นที่ในมุมมองที่ต่างออกไปด้วย แม้ว่าสถานการณ์ที่ต่างกันจะต้องการแนวทางเฉพาะซึ่งแตกต่างกันไปในรายละเอียด แต่ข้อสรุปของแต่ละแนวทางควรมุ่งไปที่เป้าหมายเดียวกันคือความเข้าใจการใช้ชีวิตในปัจจุบันและการเกี่ยวข้องกับคนในชีวิตประจำวันทุกๆวัน เนื่องจากการหวนชีวิตวัดร้างเหล่านั้นให้กลับฟื้น“มีชีวิต”ร่วมกับความเป็นปัจจุบันในทุกสมัยได้

อภิปรายผล

การถนอมรักษาอนาคตที่ยั่งยืนสำหรับวัดร้างมีความเป็นไปได้ที่แตกต่างจากการรักษามรดกโดยทั่วไปมาก หากพิจารณาในแง่การจัดการแล้วมรดกที่เป็นอนุสรณ์สถานโดยทั่วไปจะถูกแบ่งเป็น 2 ประเภทได้แก่ “อนุสรณ์สถานที่ยังมีชีวิตอยู่” (Living monument) กับ “อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” (Dead monument) กล่าวโดยเฉพาะมรดกทางพุทธศาสนา อนุสรณ์สถานที่ยังมีชีวิตอยู่ได้แก่วัดซึ่งมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ ส่วนอนุสรณ์สถานที่ตายแล้วมักระบุถึงวัดที่ถูกทิ้งร้าง การขาดพระสงฆ์จำพรรษาคือหัวใจสำคัญที่จะกำหนดว่าวัดนั้นร้างหรือไม่มาตลอดทุกยุคทุกสมัย

การใช้แนวทางแบบ“อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” ต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ “จำศีล”

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงนั้นปรากฏการณ์วัดที่ร้างลงได้นำเสนอภาวะที่เรียกว่า“การจำศีล” (Hibernation) ของศาสนสถาน วัดดังกล่าวเพียงขาด “การมีชีวิต” ชั่วคราว อีกทั้งยังสามารถ “ถูกทำให้ตื่น” โดยขบวนการรื้อฟื้นได้อีกด้วย(สัมภาษณ์ จำลอง กิตติศรี, 22 พฤศจิกายน 2549) กล่าวได้ว่าปรากฏการณ์วัดร้างนั้นดำรงอยู่ท่ามกลางสภาวะการมีชีวิต/ตายของอนุสรณ์สถานในลักษณะเฉพาะ และต้องการแนวทางที่เฉพาะเพื่อดำเนินการด้วย ด้วยเหตุผลดังกล่าวอดีตวัดทางพุทธศาสนาเหล่านี้ มักถูกมองว่าเป็นอนุสรณ์สถานที่ตายแล้วทั้งจากนโยบายและการปฏิบัติของภาครัฐ ด้วยมุมมองที่คลาดเคลื่อนนี้จึงเป็นการยากหรือแทบเป็นไปไม่ได้เลยที่จะบรรลุซึ่งความยั่งยืนไม่ว่าจะในปัจจุบันหรืออนาคตก็ตาม

วิธีคิดที่ไม่ยั่งยืนและข้อจำกัดในบทบาทของหน่วยงานราชการ

ในปัจจุบันสภาพที่ “ไม่ยั่งยืน”ของวัดร้างยังปรากฏอยู่ทั่วไปเนื่องจากความเข้าใจทางสังคมที่ “ไม่ยั่งยืน”ต่อวัดร้างยังคงมีอยู่ เป็นไปได้ว่าความเข้าใจผิดต่อวัดที่มีได้ถูกใช้งานว่าเป็น “อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว”คือบ่อเกิดที่ฝังแน่นเรื่องแนวทางที่ไม่ยั่งยืนในจิตใจของคนทั่วไป โดยแนวทางนี้ ปัญหาและสภาพที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกของการจัดการวัดร้างสามารถที่จะถูกอธิบายและวินิจฉัยได้ กระทั่งขึ้นมาก ได้แก่ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนในสังคมนั้นควรถูกทำให้กระจ่างก่อนที่จะออกนโยบายและดำเนินการสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ความเข้าใจที่ไม่ยั่งยืนส่วนใหญ่ในสังคมไทยและเชียงใหม่ สามารถบ่งชี้ได้ดังต่อไปนี้

- 1.ระบบราชการไทย
- 2.อัตลักษณ์ของเชียงใหม่
- 3.โบราณสถาน

1.ระบบราชการไทย

ระบบราชการไทยนั้นได้มีส่วนในวิธีคิดที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตในทุกวันของคนไทย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2549) คนไทยโดยมากได้ฝากตัวเองไว้กับระบบราชการมากเกินไปในลักษณะบนสู่ล่าง (Top-down way) จากการศึกษาพบว่า ระบบราชการนั้นมีความจำเป็นทุกวันนี้สำหรับองค์กรขนาดใหญ่เช่นระดับรัฐหรือหน่วยงานราชการ การปฏิบัติราชการแบบ “เชิงรับ” (Passive) และ“ตามอำนาจหน้าที่” (Legitimate) คือ ความอ่อนแอพื้นฐานอันเป็นอุปสรรคที่จะเอื้อถึงอนาคตที่ยั่งยืนของการ

ป้องกันและรักษามรดก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการซากที่เหลือของโบราณสถานวัดร้างโดยกรมศิลปากรและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง

1.1 ข้อจำกัดของอำนาจหน้าที่ราชการ

กฎหมายและอำนาจตามกฎหมายที่ถูกกำหนดขึ้นคือโครงสร้างหลักในการปฏิบัติราชการของทั้งกรมศิลปากร, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, และหน่วยงานราชการทั่วไป จากการศึกษาพบว่าโครงสร้างกฎหมายที่ให้อำนาจแก่กรมศิลปฯ เต็มไปด้วยข้อขัดแย้งที่ไม่สนับสนุนสังคมไทยแบบพุทธศาสนา กล่าวคือความขัดแย้งระหว่างกฎบัตรเวนิส (Venice Charter) และหลักพุทธศาสนา ข้อถกเถียงหลักคือ เรื่องความเดิมแท้ (Authenticity) ซึ่งเป็นแก่นของกฎบัตรเวนิสแต่กลับเป็นไปไม่ได้ที่จะลงรอยกับความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดหรือการทำให้ใหม่อยู่เสมอ (Renewal) ตามจารีตพุทธศาสนิกชน

ข้อจำกัดอีกประการหนึ่งของการดำเนินงานของกรมศิลปากรได้แก่การขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ปัจจุบันพบ.ที่ให้อำนาจกรมศิลปฯ ฉบับปรับปรุงได้เพิ่มความสนใจที่คุณค่าในตัวมรดกมากขึ้นเพื่อการป้องกันเป็นพิเศษ อีกทั้งยังดูแลครอบคลุมอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์ทั้งหมดอีกด้วย โดยให้ความสำคัญมากน้อยต่างกันแต่ต้องดูแลทั้งหมด (สัมภาษณ์ สหวัฒน์ แนนหนา, 28 พฤศจิกายน 2549) เป็นที่น่าเสียดายว่าในทางปฏิบัตินั้นกรมศิลปฯ ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ที่จะต้องจัดลำดับความสำคัญก่อนหลังด้วยคุณค่าของมรดกแต่ละแหล่ง จุดอ่อนนี้เองที่มักจะมองข้ามและละเลยโบราณสถานในระดับรอง, ท้องถิ่น, และเป็นแหล่งที่ยังมิได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานเสมอ ซึ่งทำให้โบราณสถานหรือมรดกในอันดับท้ายๆ ต้องตกอยู่ในสภาพที่ไม่เหมาะสมตลอดมา ซึ่งเป็นสภาพที่ยังคงปรากฏในหลายกรณีศึกษาในงานวิจัยนี้

ในทำนองเดียวกัน พบว่ามีการซ้อนทับเรื่องอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายระหว่างสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและกรมศิลปากร ได้แก่สำนักพุทธฯ สนใจเฉพาะที่ดินและผลประโยชน์จากที่ดินวัดร้างเท่านั้น ด้วยแนวคิดที่ว่าจะมีการใช้งานพื้นที่เหล่านั้นอย่างไรเพื่อให้เกิดประโยชน์กับสาธารณะและสร้างรายได้ให้แก่รัฐ ในทางตรงข้ามกรมศิลปฯ รับผิดชอบเฉพาะโบราณสถาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ขึ้นทะเบียนแล้วในการอนุรักษ์ตามกำหนดเวลาเพื่อเสริมความมั่นคง เป็นการให้ความสนใจเฉพาะการรักษาทางกายภาพเท่านั้น ด้วยอำนาจหน้าที่และระเบียบปฏิบัติที่ซ้อนทับกันของ 2 หน่วยงานในที่ดินวัดร้างเดียวกัน จึงเป็นการยากหรือแทบเป็นไปไม่ได้ที่จะบรรลุเป้าหมายที่ยั่งยืนมาได้ (สัมภาษณ์ สหวัฒน์ แนนหนา, 28 พฤศจิกายน 2549)

1.2 ข้อจำกัดตามแนวทางแบบราชการ

จากการศึกษาพบความน่าเป็นห่วงเกี่ยวกับความเข้าใจของชาวบ้านทั่วไปต่อแนวทางการทำงานของกรมศิลปฯ ในความเป็นจริงนั้นสิ่งที่เหลืออยู่ของวัดร้างนั้นล้วนแต่เป็นส่วนหนึ่งของ “ปูชนียสถาน” หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งสิ้น ที่เหล่านี้ต้องการพุทธศาสนิกชนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อหาวิธีการแก้ปัญหาที่ยั่งยืน กรมศิลปฯ คือหน่วยงานของรัฐที่ทำการดูแลรักษาเฉพาะสภาพกายภาพของโบราณสถานเป็นหลัก แต่ไม่เคยได้ลงมือจัดการอย่างครบวงจร กล่าวได้ว่ากรมศิลปฯ นั้นเป็น “ผู้อนุรักษ์” มิใช่ “ผู้วางแผนจัดการ” โครงการให้มีแผนงานระยะยาวสู่ความยั่งยืนเป็นระบบ

การศึกษาพบอีกเช่นกันว่า ในกระบวนการทำงานของกรมศิลปฯ นั้นได้ขึ้นอยู่กับงบประมาณประจำปีมากเกินไป และในสามเดือนสุดท้ายก่อนปิดงบมักจะเป็นช่วงเวลาดำเนินงานอย่างแท้จริง คุณภาพของโครงการอนุรักษ์ในแต่ละโครงการจึงเพียงอยู่ในระดับที่พอผ่านหรือบางครั้งก็ต่ำกว่า (สัมภาษณ์ ศ.วราวุธ นุญนาค, 9 มกราคม 2550) ดังนั้นจุดอ่อนในการจัดการของระบบการทำงานลักษณะนี้จึงกลายเป็นการทำงาน “เชิงปริมาณ” (Quantitative) มากกว่า “เชิงคุณภาพ” (Qualitative) ไปโดยปริยาย

ยิ่งไปกว่านั้นพบว่า แนวทางการทำงานเชิงปฏิบัติของสำนักพุทธฯ มีความขัดแย้งในตัวเองระหว่างความเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” (ปูชนียสถาน) กับความเป็น “พื้นที่ผลประโยชน์” ในที่ดินที่เป็นทรัพย์สินวัดร้างมาก่อน ไม่ว่าที่นั้นจะคงเหลือหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือเป็นโบราณสถานก็ตาม (สัมภาษณ์ จำลอง กิตติศรี, 22 พฤศจิกายน 2549) บทบาทหลักของหน่วยงานนี้จึงเป็นการจัดการผลประโยชน์จากการเช่าที่ดิน อันมีความจำเป็นต้องต่ำกว่าราคาตลาดเพื่อสนับสนุนให้ใช้พักอาศัยและทำการเกษตร ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนได้ประโยชน์และที่ดินนั้นจะได้ถูกใช้ไม่รกร้าง แนวทางการจัดการตามที่กฎหมายระบุนี้ไม่เพียงพินสมัยและไม่มีประสิทธิภาพกับพื้นที่เมืองในการเก็บค่าเช่า แต่มันยังสนับสนุนให้เกิดสแลมในที่ดินวัดร้างหลายแห่งจนทุกวันนี้

เหตุผลข้างต้น อำนวยหน้าที่ตามกฎหมายของทั้งกรมศิลปากรและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้ถูกแบ่งและไม่บูรณาการไปสู่เป้าหมายการจัดการเป็นองค์รวมในระยะยาว ในความเป็นจริง “อำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย” (Legitimacy) เป็นเพียงจุดเริ่มต้นมากกว่าการพัฒนาไปสู่ “เป้าหมาย” ที่มีประสิทธิภาพทั้งต่อหน่วยงานและความยั่งยืนของตัวมรดก การจัดการที่ยั่งยืนสำหรับวัดร้างไม่สามารถสำเร็จได้จากงานประจำของหน่วยงานที่รับผิดชอบ แต่จำเป็นต้องอาศัย “ผู้ริเริ่ม” ในการบูรณาการบทบาทของหน่วยงานหลายหน่วยงานให้ไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวได้ว่าการดำเนินงานเกี่ยวกับวัดร้างในปัจจุบันขึ้นอยู่กับบทบาทของราชการมากเกินไป อีกทั้งยังเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับวัดร้างที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกตลอดมา

2. อัตลักษณ์ของเชียงใหม่

การขาดอัตลักษณ์ที่ชัดเจนของเชียงใหม่เป็นปัจจัยสำคัญที่อยู่เบื้องหลังแนวทางการบริหารแบบบนสู่ล่าง (Top-down approach) จากการศึกษาพบการขาดและสับสนในอัตลักษณ์ของเชียงใหม่ซึ่งอาจจะเกิดจากความหลากหลายเชิงประวัติศาสตร์ จุดสำคัญได้แก่ผลกระทบจากการรวมศูนย์กลางการปกครองเข้าไปที่ส่วนกลางของรัฐสยามซึ่งกระทบต่อสังคม, วัฒนธรรม, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการศึกษา ผลกระทบดังกล่าวได้ส่งให้คนเชียงใหม่รุ่นถัดมามีแนวโน้มจะปฏิเสธวัฒนธรรมของบรรพบุรุษโดยไม่รู้ตัวโดยถูกแทนที่ด้วยวัฒนธรรมใหม่จากส่วนกลาง(ดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2547) ปัจจุบันนโยบายเรื่องรวมศูนย์นี้ยังคงหลงเหลือให้เห็นในรูปของโครงสร้างการบริหารราชการ อีกทั้งยังพบได้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับ ถึงแม้แผนฯในช่วงหลังจะมีแนวโน้มกระจายอำนาจสู่ภูมิภาคมากขึ้นทุกที อีกทั้งยังสนับสนุนให้ตื่นตัวเรื่องท้องถิ่นนิยมมากขึ้น แต่การกระจายอำนาจนี้ยังไม่มีผลที่น่าพอใจเชิงรูปธรรม (ธเนศ เจริญเมือง, 2546)

อนึ่ง ผลแห่งนโยบายรวมศูนย์ (Centralization) ที่เริ่มมาตั้งแต่ยุคมหาดไทยสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบันได้แก่ เยาวชนท้องถิ่นนั้นไม่ภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเท่าที่ควร (สปป ลาวและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537:85) ปรากฏช่องว่างระหว่างคนรุ่นใหม่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น เยาวชนผู้มีภูมิปัญญาเชียงใหม่กลับนิยมในการใช้ชีวิตแบบกรุงเทพฯ พวกเขาอพยพไปเรียน, ทำงาน, และบางครั้งกลับถูกในรอกเหง้าของตน ด้วยการขาดความภูมิใจในอัตลักษณ์ “ที่แท้จริง” ในความเป็นเชียงใหม่จึงแทบจะเป็นไปไม่ได้ที่จะก้าวไปสู่ “การริเริ่ม” ที่ยั่งยืนและมี “ผู้ริเริ่ม” จากคนท้องถิ่นที่จะสงวนรักษามรดกทางศาสนาของตนเองให้ยั่งยืนต่อไป

3. โบราณสถาน

ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับโบราณสถานแห่งชาติของคนทั่วไปจะเป็นหัวใจสำคัญต่อการดำเนินการต่างๆที่ไม่ยั่งยืนในปัจจุบัน จากข้อมูลสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่และสมาชิกชุมชนท้องถิ่นพบว่าให้ความเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า “โบราณสถานทั้งหมดเป็นของกรมศิลปากร” ความเข้าใจผิดในสังคมนี้คาดว่ามีที่มาจากเนื้อหาใน พรบ. โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปะวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 (ปรับปรุง 2535) หรือที่เรียกง่าย ๆ ว่าพรบ. โบราณสถานฯ กรมศิลปากรเองเชื่อว่าตนคือหน่วยงานที่จะต้องพิทักษ์รักษาโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนตามกฎหมาย (อาคารและบริเวณรอบๆ) แต่กลับมองข้ามการจัดการสิ่งแวดล้อมในที่ตั้งและชุมชนที่เกี่ยวข้อง ความเข้าใจผิดนี้ของชาวบ้านจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของ, รู้คุณค่า, และความกล้าที่จะคิดริเริ่มรักษามรดกท้องถิ่นของแต่ละถิ่นที่

ในความเป็นจริง รัฐและกรมศิลปากรไม่เคยเป็นเจ้าของทั้งแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณสถานแห่งชาติ เนื่องจากอำนาจตามกฎหมายและจุดอ่อนในระบบราชการ (ขาดงบประมาณ, บุคลากร, และความรับผิดชอบที่มากเกินไป) กรมศิลปากรทำได้เพียงดำเนินการทำงานเชิงรับและแก้ปัญหาระยะสั้น (สัมภาษณ์ สหวัฒน์ เน้นหนา , 28 พฤศจิกายน 2549)

ข้อจำกัดเหล่านี้กระตุ้นให้กรมศิลปากรจำเป็นต้องจัดลำดับความสำคัญในแต่ละรอบงบประมาณเพื่อทำโครงการอนุรักษ์ทั้งปกติและเร่งด่วน เป็นที่น่าเสียดายว่าซากวัดร้างที่เหลืออยู่มักถูกจัดลำดับความสำคัญต่ำเนื่องจากมีความสำคัญในระดับท้องถิ่นและมีอาณาเขตเล็ก ด้วยเหตุนี้การอธิบายเรื่องความเข้าใจผิดนี้จึงควรเป็นจุดเริ่มต้นเพื่อการรู้สึกเป็นเจ้าของที่ยั่งยืนเพื่อจะยกระดับไปสู่การเริ่มจากท้องถิ่นได้

ลักษณะทั่วไปของเมืองเก่าที่มีวัดร้างอยู่

หลักธรรมาภิบาลในการจัดการเกี่ยวกับปรากฏการณ์วัดร้าง

นับตั้งแต่คนทั่วไปมองเจดีย์ที่ยังคงอยู่ว่าเป็น “อนุสรณ์สถานที่ตายแล้ว” (Dead monument) มากกว่าที่จะเป็นอนุสรณ์สถานทางศาสนาหรือศาสนสถานที่จำศีลอยู่ หนทางที่จะนำมาซึ่ง “ความมีชีวิตและความต่อเนื่อง” อันเชื่อมโยงเข้าสู่ปัจจุบันของวัดร้างคือแนวทางที่งานวิจัยนี้ได้พยายามศึกษาความสัมพันธ์ที่กระจัดกระจาย “ชุมชนท้องถิ่น” (การดำเนินชีวิตร่วมกับสถานที่อันเป็นมรดก) และ “ปวงชนนิยสถาน” (การพัฒนาเรื่องบรรยากาศของความศักดิ์สิทธิ์) โดยการประยุกต์เข้ากับการสร้างคุณค่าเรื่องทั้งที่จับต้องได้และไม่ได้ (Tangible and Intangible value) ในทางปฏิบัตินั้นกฎเกณฑ์การสร้างนโยบายสามารถกำหนดได้ดังนี้

1.การจัดการแบบกันเขตพื้นที่ (Zoning management)

การจัดการด้วยการแบ่งพื้นที่ออกเป็นโซน โดยการแบ่งออกจากกันระหว่าง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred zone), พื้นที่ทางโลกย์ (Profane zone), และพื้นที่ฉนวน (Buffer zone) เนื่องจากพบว่าพื้นที่วัดร้างส่วนใหญ่ยากที่จะแยกออกจากกันได้ชัดเจนระหว่างความศักดิ์สิทธิ์และไม่ศักดิ์สิทธิ์

2.การมีส่วนร่วมจากสาธารณะ (Public participation)

การมีส่วนร่วมจากสาธารณะชนในวงกว้างตั้งแต่ระดับบุคคลจนถึงหน่วยงานที่เป็นเครือข่ายต่าง ๆ มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากวัดร้างที่หลงเหลืออยู่ทุกวันนี้มักจะพ้นจากการมองเห็นปกติและถูกบดบังจากการใช้พื้นที่ในสมัยปัจจุบัน กล่าวได้ว่าการใช้พื้นที่ของวัดร้างได้ขัดแย้งกับเป้าประสงค์เดิมที่จะต้องเปิดต่อสาธารณะในการรับรู้เพื่อประกอบพิธีทางศาสนา การมีส่วนร่วมมาก

ขึ้นจากทั้งระดับท้องถิ่นและวงกว้างสามารถที่จะกระตุ้นการรู้คุณค่าในระยะยาวได้เป็นอันมาก ยกตัวอย่างเช่นการพัฒนาภูมิทัศน์เพื่อเปิดมุมมองและการจัดกิจกรรม เป็นต้น

3. การคงไว้ซึ่งสภาพความเป็นปุชนียสถาน

การสร้างคุณค่าศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ให้คงอยู่ต่อไปอย่างต่อเนื่องให้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ นับเป็นทางเลือกวิธีหนึ่งสู่ความยั่งยืน โดยควรพิจารณาถึงคุณค่าศักดิ์สิทธิ์อย่างแท้จริงและการรู้สึกได้ถึงคุณค่าศักดิ์สิทธิ์ในอนาคตในหลายๆทาง ซึ่งควรที่จะมีความเกี่ยวข้องกับบทบาทปัจจุบันที่จะยกระดับสถานที่นั้นๆด้วย หนทางที่สำคัญที่จะคงไว้ซึ่งคุณค่าศักดิ์สิทธิ์ของปุชนียสถานจึงอยู่ที่ว่าทำอย่างไรให้สถานที่นั้นมีความศักดิ์สิทธิ์อย่างสม่ำเสมอ ปุชนียสถานจะต้องถูกรักษาไว้ซึ่งความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ให้ได้ในทุกกรณี

4. การรู้สึกเป็นเจ้าของจากชุมชนท้องถิ่น

การแก้ปัญหาในข้อนี้มีความสำคัญและนำไปสู่การรู้คุณค่าจากท้องถิ่น (Local awareness) เมื่อมีการตระหนักถึงคุณค่าในตัวมรดกที่มาจากท้องถิ่นเพียงพอจะโน้มนำให้มีการคิดริเริ่มแก้ปัญหาด้วยชุมชนเองเป็นไปได้ มรดกที่เป็นอนุสรณ์สถานทางศาสนาทั้งหมดไม่เคยเกิดความยั่งยืนได้โดยการดำเนินงานของทางราชการเพียงฝ่ายเดียว แต่กลับต้องการการบูรณาการเข้ากับเสียงของท้องถิ่นผู้ซึ่งเป็นเจ้าของที่แท้จริงในตัวมรดกทางศาสนานั้น มิใช่รัฐแต่อย่างใด

5. หน่วยงานกลางเพื่อการประสานงาน

จากการศึกษาพบว่ามีอุปสรรคในเรื่องความรับผิดชอบตามกฎหมายของหน่วยงานราชการที่แยกส่วนกัน ทางแก้ที่ดีและเป็นสากลได้แก่การริเริ่มจากหน่วยงานกลางซึ่งอาจเป็นของรัฐหรือเอกชนก็ได้เพื่อดำเนินการประสานงานสู่เป้าหมาย ในทางอุดมคติหน่วยงานจากการริเริ่มของท้องถิ่นที่ผนึกกำลังกับองค์กรศาสนาจะสามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ในเรื่องนี้ได้ดีที่สุดในเรื่องนี้ โดยสามารถจัดตั้งเป็นมูลนิธิเพื่อดำเนินการในลักษณะกองทุนของเมืองเชียงใหม่ได้ ความคล่องตัวในการดำเนินงานและการริเริ่มจากท้องถิ่นในการประสานงานจะเป็นกุญแจที่สร้างความแตกต่างจากการอนุรักษ์ที่แล้วมา หน่วยงานราชการหลักอันได้แก่กรมศิลปากรและสำนักพุทธฯเชียงใหม่จะเปลี่ยนบทบาทจาก “ผู้รับผิดชอบหลัก” ไปเป็น “ผู้สนับสนุน” และ “เครื่องมือ” ให้โครงการสำเร็จได้อย่างยั่งยืนและระยะยาวต่อไป

หลัก3ข้อในการบริหารจัดการวัดร้างในกรณีศึกษา

1.การจัดการแบบแบ่งเขตพื้นที่ (Zoning management)

การจัดการแบบโซนนิ่งยังคงมีความจำเป็นในทุกกรณีเกี่ยวกับวัดร้างในบริบทปัจจุบัน จากกรณีศึกษา วัดร้างในสลัมและพื้นที่ค้าขายเป็นตัวอย่างที่ดี วัดข้างลานและวัดหนองหญ้าแพรกซึ่งถูกจับจองพื้นที่ด้วยชุมชนแออัด การกันเขตพื้นที่ของกรมศิลปากรยังไม่เพียงพอต่อการรักษาคุณค่าของเจดีย์ร้าง เจดีย์ยังคงไม่สามารถเดินได้รอบและด้วยเหตุที่เป็นสลัมยากแก่การเข้าถึง ทำให้เป็นปัญหาคุณภาพชีวิตของประชากรและอาชญากรรมด้วยเช่นกัน ในปัจจุบันเนื่องจากเจดีย์วัดข้างลานเป็นเจดีย์ขนาดเล็กและคุณค่าน้อยต่อการอนุรักษ์ของกรมศิลปากรซึ่งมีความจำเป็นเร่งด่วนกับโบราณสถานอื่นมากกว่า ชาวบ้านในชุมชนจึงได้ริเริ่มดำเนินการพัฒนาทางกายภาพของวัดเองโดยไม่รบกวนกรมศิลปากรอีกต่อไป ในกรณีนี้เป็นประจักษ์พยานว่าชุมชนสามารถเป็นผู้ริเริ่มอนุรักษ์ได้เองโดยกรมศิลปากรอยู่ในฐานะ“ผู้ช่วย”ไม่ใช่“เจ้าของ” งบประมาณการซ่อมแซมได้มาจากการเรียไรและบริจาคในรูปของผ้าป่าวัดข้างลาน นับว่าประสบความสำเร็จเป็นที่น่าพอใจและยั่งยืน

ส่วนกรณีวัดหนองหญ้าแพรก ความเป็นไปได้ในการจัดโซนนิ่งนั้นอาจอาศัยตัวกลางในการดำเนินการผ่านทางองค์กรที่ไม่หวังผลกำไร เช่น โครงการบ้านมั่นคงของพอช. เพื่อพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐาน และเป็นผู้ช่วยในการวางผังใหม่ให้มีระเบียบเรียบร้อยขึ้น เป็นองค์กรที่เน้นการริเริ่มมาจากชุมชนนั้นๆในการพัฒนาตนเอง ปัจจุบันชุมชนทางทิศตะวันออกของวัดกำลังดำเนินการโครงการดังกล่าวอยู่

กรณีวัดฟอนสร้อยซึ่งอยู่บริเวณตลาดประตูเชิงใหม่ ต้องการการจัดการแบบโซนนิ่งเป็นอย่างมาก ทำเลการค้าขายนำมาซึ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณรอบเจดีย์อย่างเต็มที่และคุกคาม การแก้ไขควรจัดพื้นที่เจดีย์และให้พื้นที่กันชนขยายมากขึ้นอีกทั้งงดเว้นจากการก่อสร้างใดๆ พื้นที่กันชนนี้สามารถประณีประนอมให้ขายของได้ชั่วคราวตามเวลาของตลาดเช้าบนพื้นแบบแบกะดินโดยไม่อนุญาตให้สร้างเพิงหรืออาคารถาวร เมื่อพื้นเวลาตลาด (4.00-10.00น.) แล้วให้เก็บและทำความสะอาดเป็นพื้นที่ว่างดังเดิมทุกวัน ค่าเช่าพื้นที่จัดเก็บเพื่อบำรุงรักษาเจดีย์โดยเฉพาะ พื้นที่นี้สามารถเป็นศูนย์รวมชุมชนและจัดนันทนาการในโอกาสต่างๆได้เช่นกัน ปัจจุบันมีการก่อสร้างอาคารแพงบค้าขายคบบังตัวเจดีย์โดยได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากรซึ่ง เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งเรื่องการดำเนินการตาม “อำนาจหน้าที่” (Legitimacy) ตามกฎหมาย มากกว่า “เป้าหมาย” (Goal)

2. การเชื่อมโยงสู่บริบทปัจจุบัน

เป็นที่แน่นอนว่าการอนุรักษ์แต่เพียงกายภาพ เช่นเสริมความแข็งแรง (Consolidation) และปฏิสังขรณ์ (Restoration) ไม่สามารถทำให้มรดกทางสถาปัตยกรรมยั่งยืนได้ ความยั่งยืนเกิดจากการรู้คุณค่าของคนในแต่ละรุ่นทั้งปัจจุบันและอนาคตต่อวัดร้างต่างหาก นี่คือนักคิดที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) ที่ควรถูกเสริมเข้าในการอนุรักษ์ระยะยาวและยั่งยืน ตัวอย่างที่ดีและเป็นไปได้จากกรณีศึกษาได้แก่ วัดร้างในสถานศึกษาและวัดร้างในกระบวนการฟื้นฟูให้กลับมามีพระสงฆ์จำพรรษาอีกครั้งหนึ่ง ในกรณีแรกประกอบด้วยวัดนางเหลียวในยุพราชวิทยาลัยและวัดกิตติในโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ พื้นที่โฉนดวัดร้างของวัดนางเหลียวซึ่งทางโรงเรียนได้เช่าเป็นรายปีต่อสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่ นั้น ปัจจุบันเจดีย์ได้ถูกปฏิสังขรณ์อย่างดีและบริเวณซึ่งเคยเป็นวิหารทางโรงเรียนได้เรียบบริจาคเป็นผ้าป่า เรียกว่าผ้าป่าวัดนางเหลียว ได้ก่อสร้างเป็นอาคารเรียนวิชาพุทธศาสนาในรูปแบบของวิหารล้านนาประยุกต์ครอบพระพุทธรูปดั้งเดิมขนาดใหญ่ไว้ มีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุบริเวณอุณาโลมโดยพระสังฆราชสมัยนั้น เงินบริจาคที่เหลือจัดเป็นกองทุนสำหรับทำนุบำรุงตัวเจดีย์และอาคารและสนับสนุนการศึกษา นับว่าเป็นการปรับใช้พื้นที่วัดร้างที่สอดคล้องกับบริบทของการศึกษาและยังรักษาคุณค่าของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้ได้ครบถ้วน

ส่วนกรณีเจดีย์ขนาดใหญ่วัดกิตติ ในพื้นที่กว้างขวางของวัดซึ่งปัจจุบันเป็นโรงเรียนประถมนั้น การเชื่อมโยงเจดีย์สู่ปัจจุบัน คือการรักษาคุณค่าของเจดีย์ในฐานะศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ให้คงอยู่ผ่านทางประเพณีประจำปีต่างๆของโรงเรียน เช่นการสรงน้ำธาตุ การสักการะเจดีย์อย่างเป็นทางการเมื่อเป็นนักเรียนใหม่และจบการศึกษาเป็นต้น นับว่าเป็นตัวอย่างที่ดีของการอนุรักษ์เจดีย์ร้างด้วยคุณค่าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) ที่น่าสนใจ

ในกรณีวัดร้างในขบวนการฟื้นฟูวัดนั้น วัดอินทิล (สะคือเมือง) จะเป็นขบวนการฟื้นฟูวัดที่น่าสนใจในแง่การจัดการและวิสัยทัศน์ที่ก้าวหน้า วัดดังกล่าวอยู่ในพื้นที่สะคือเมืองอันเป็นจุดศูนย์กลางของเมืองมาโดยตลอด เป็นย่านของการรื้อฟื้นให้เป็นย่านวัฒนธรรมและพื้นที่สาธารณะของเมือง เพื่อสอดคล้องกับนโยบายดังกล่าวของเมือง วัดอินทิลเมื่อถูกฟื้นฟูใหม่จะต้องดำรงสถานะใหม่เพิ่มไม่เพียงแต่วัดๆหนึ่งแต่ต้องเป็นวัดที่ตื่นตัวต่อบทบาทที่ก้าวหน้า เช่นบทบาทการเป็นศูนย์รวมข้อมูลเชิงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว จากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส ทิศทางในอนาคตวัดอินทิลจะต้องเป็นศูนย์สื่อความหมาย (Cultural interpretation center) วัฒนธรรมล้านนาต่อผู้สนใจโดยเฉพาะชาวต่างชาติได้ด้วย พระลูกวัดทุกคนต้องสามารถพูดภาษาอังกฤษได้ นอกจากนี้สถานที่ทำ การของวัดยังเป็นสถานีวิจัยท้องถิ่นแจ้งข่าวเครือข่ายของทางวัดและการร่วมมือกันฟื้นฟูวัดอื่นต่อไป นับว่าเป็นบทบาทใหม่ต่อวัดร้างที่ฟื้นคืนซึ่งจำเป็นที่จะต้องอาศัยศรัทธาว่าวัดที่เป็นเครือข่ายจากทั่วทุก

สารทิศ ต่างจากในอดีตที่มักเป็นชุมชนรอบวัด เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางประชากรอย่างฉับพลันและเกิดการสร้างวัดที่มากเกินไป ทำให้อุปสงค์และอุปทานระหว่างพลเมืองและวัดไม่สัมพันธ์กัน นับเป็นสาเหตุสำคัญของปรากฏการณ์วัดร้างในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่ตลอดมา

3. การเติมเต็มสภาพที่ศักดิ์สิทธิ์ให้คงอยู่ (Sacred existing)

วัดร้างซึ่งปัจจุบันหลงเหลือแต่เจดีย์โบราณอันเป็นมรดกจากอดีต เป็นการยากที่จะต้องเลือกระหว่างความ “เก่า” กับ “ใหม่” ในพื้นที่เดียวกัน การประนีประนอมโดยยึดหลักคุณค่าเดิมแท้ (Authenticity) ของพื้นที่ที่จะเป็นทางออกที่ดีที่สุด นั่นคือการรักษาความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้คงอยู่ทั้งโดยกายภาพและในใจคนจากรุ่นสู่รุ่น จากกรณีศึกษาวัดร้างในสลัมและในพื้นที่การศึกษามีความโดดเด่นสูงสุด

กรณีแรกวัดร้างในสลัม วัดช่างลานยังคงเป็นกรณีการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนจากชุมชนและเพื่อชุมชนเอง จากการลงพื้นที่พบว่าชาวบ้านและหัวหน้าชุมชนยังคงเคารพและศรัทธาต่อเจดีย์โบราณอันเป็นสาเหตุในการคิดริเริ่มพัฒนาโดยไม่รุกรมศิลปากรอีกต่อไป เจดีย์กลางชุมชนถูกจำลองให้เป็นองค์ประกอบของวัดขนาดเล็กคือวิหาร พระพุทธรูปขนาดเล็กและสิ่งห่อหุ้มวัด พระสงฆ์ผู้มีหน้าที่ดูแลวัดถูกแทนที่ด้วยชาวบ้านในพื้นที่ช่วยกันดูแล เป็นวิธีคิดแบบชาวบ้านที่เรียบง่ายแต่ได้ผลดีในหัวข้อนี้

ส่วนกรณีวัดร้างในสถานศึกษานั้น วัดกิตติในโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ยังคงโดดเด่นในเรื่องการใช้วัฒนธรรมประเพณีของโรงเรียนในการยึดโยงและรักษาความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้สำเร็จเป็นที่น่าพอใจ นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนพุทธโสภณซึ่งใช้พื้นที่วัดเขษฐานสำหรับการเรียนการสอน โดดเด่นในเรื่องการปลูกฝังคุณค่าเจดีย์ต่อนักเรียนระดับประถมศึกษา เนื่องจากเจดีย์วัดเขษฐานตั้งอยู่บริเวณมุมสี่แยกพอดีและยังประชิดกับทางเข้าหลักของโรงเรียนอีกด้วย ทางโรงเรียนได้ใช้ภาพเจดีย์เป็นสัญลักษณ์(ซึ่งอาจหมายถึงทั้งเจดีย์พุทธโสภณและเจดีย์หลวง ซึ่งโรงเรียนเคยตั้งอยู่ในรั้ววัดเจดีย์หลวง)และจัดป้ายสื่อความหมายที่รั้วเจดีย์ พร้อมทั้งมีป้ายแนะนำให้นักเรียนแสดงความเคารพและขอพรเมื่อเข้าโรงเรียนและกลับบ้าน ชื่อน่าสังเกตคือในกรณีวัดร้างในสถานศึกษาทั้งหมดอันประกอบด้วย ยุพราชวิทยาลัย(2วัด) โรงเรียนอนุบาลกิตติ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่(2วัด) และโรงเรียนพุทธโสภณนี้ มีเพียงโรงเรียนพุทธโสภณที่นักเรียนและบุคลากรล้วนให้ความเคารพนับถือประหนึ่งเจดีย์ของวัดที่ยังมีชีวิตอยู่ นักเรียนเดินผ่านจะยกมือไหว้เจดีย์เสมอผัดกับนักเรียนโรงเรียนอื่นในกลุ่มเดียวกันนับว่าเป็นกลวิธีหนึ่งที่สามารถประยุกต์ใช้กับวัดร้างในสถานศึกษาอื่นได้เป็นอย่างดี

4.การพัฒนาเป็นพื้นที่พักผ่อนและเปิดโล่ง

จากการศึกษาการแก้ปัญหาผ่านกรณีศึกษาในผลงานวิจัยนี้ ซึ่งประกอบด้วยการพัฒนาที่จับต้องได้ (Tangible value) ได้แก่การพัฒนาทางกายภาพ และที่จับต้องไม่ได้ (Intangible value) เช่น กิจกรรมและประเพณีบูชาซึ่งต้องอาศัยคนและชุมชนมีส่วนร่วม การพัฒนาทั้งสองประการควรทำไปพร้อมๆกันจึงจะเกิดความยั่งยืนสูงสุด ความรู้ใหม่ที่ได้จากกลุ่มกรณีศึกษาที่ 6, 7, 8 (วัดร้างในทำเลที่จุดหมายตาของเมือง, ในเคหสถานชุมชน, และในการดูแลของเอกชน) ทำให้พบแนวทางการพัฒนาพื้นที่ที่น่าสนใจ ได้แก่การพัฒนาพื้นที่บริเวณเจดีย์ร้างให้เป็นพื้นที่โล่งและสวนสาธารณะขนาดเล็ก ซึ่งสัมพันธ์กับความเป็นเมืองเป็นอย่างมาก

เนื่องมาจากลักษณะของเจดีย์ร้างในกลุ่มนี้ประกอบด้วยสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมและถูกปิดบังอย่างมิดชิดจากสาธารณะแต่อยู่ในทำเลที่ดี การจัดให้มีพื้นที่โล่งรอบเจดีย์มากขึ้นและเป็นไปตามสัดส่วนที่เหมาะสมตามการกันเขตและสร้างพื้นที่ถนนจึงเป็นสิ่งจำเป็น อีกทั้งการเปิดมุมมองต่อสาธารณะให้มากที่สุดจึงจะเป็นการแก้ปัญหาที่เหมาะสมและยั่งยืน

ตัวอย่างแนวทางพัฒนาจากกลุ่มที่ 6 ได้แก่เจดีย์วัดหนองหล่มซึ่งปัจจุบันมีลักษณะคล้ายวงเวียนรอบเจดีย์ ควรหยุดการจราจรทั้งรถยนต์และมอเตอร์ไซค์จากการเข้าถึงบริเวณนี้แล้วพัฒนาเป็นพื้นที่สาธารณะเปิดโล่งที่เข้าถึงได้เฉพาะการเดินและจักรยานในลักษณะของจัตุรัส (Plaza) ขนาดเล็กของเมืองเก่าในยุโรปเป็นการลดความเร็วของการสัญจรและปรับเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่โล่งสีเขียวได้ซึ่งมีความเหมาะสมกับเมืองเก่าเชียงใหม่มากกว่า โดยเฉพาะพื้นที่เมืองเก่าเข้มข้นตามการกำหนดของผังเมืองเก่านั้นสามารถพัฒนาพื้นที่เจดีย์ร้างเหล่านี้ตามแนวคิดให้เป็นจัตุรัสขนาดเล็กเพื่อส่งเสริมการเดินและเชื่อมต่อระหว่างจัตุรัสและมีเจดีย์ร้างคงอยู่ในลักษณะปูชนียสถานต่อไป โดยควรเลือกพื้นที่วัดร้างในทำเลที่โดดเด่นของเมืองเก่าพัฒนานำร่องก่อนตามแนวคิดเดิม แล้วค่อยๆทำในทำเลที่สำคัญรองลงมาอย่างต่อเนื่องเพื่อเชื่อมโยงระหว่างกัน เป็นการแก้ปัญหาที่ตรงจุดของวัดร้างมากมายในเขตเมืองเก่าและส่งเสริมการท่องเที่ยวได้อีกด้วย

ตัวอย่างแนวทางพัฒนาจากกลุ่มที่ 7 และ 8 ได้แก่เจดีย์ในเคหสถานเอกชนวัดกุ๊เสื่อและวัดม่วงคำ ซึ่งมีพื้นที่โฉนดขนาดเล็กและแออัด แต่อยู่ในทำเลที่ดีที่ดินเหมาะสมแก่การเปิดพื้นที่สู่การรับรู้ผ่านทางสัญจร การพัฒนาที่สำคัญได้แก่การขอกินพื้นที่รอบเจดีย์เฉพาะที่จำเป็นเพื่อเปิดเจดีย์ให้เห็นและเชื่อมโยงสู่ถนนอย่างเต็มที่ โดยรอบเจดีย์จะต้องสามารถเดินได้รอบและควรมีพื้นที่ถนนอีกระดับหนึ่ง หากจำเป็นพื้นที่ถนนอาจทำเป็นแนวรั้วเพื่อกันเขตและจัดเป็นสวนแนวตั้ง การเกิดพื้นที่โล่งว่างรอบเจดีย์ควรพิจารณาสัดส่วนที่เหมาะสมกับตัวเจดีย์ที่เพียงพอไม่ตีบตันเกินไป โดยอาจเริ่มต้นตามพื้นที่โฉนดด้านที่ติดถนนแล้วทำการออกแบบภูมิทัศน์ที่เหมาะสมต่อไปแล้วแต่กรณี

ส่วนในตัวอย่างจากกลุ่มที่8คือตัวอย่างที่จับต้องได้แบบหนึ่งของการจัดภูมิทัศน์ตามโฉนด ว่างในตำแหน่งเมืองเก่า ให้เป็นพื้นที่พักผ่อน (Recreation) ขนาดเล็กสีเขียวและยังคงบรรยากาศปูชนียสถานได้เป็นอย่างดี โดยในทำเลที่ดีจะต้องเปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนหรือนักท่องเที่ยวเข้าไปพักผ่อนหรือสัญจรผ่านได้ด้วยพาหนะที่ไม่ใช้น้ำมัน โดยจะต้องมีการดูแลรักษาสภาพเป็นอย่างดีในลักษณะสวนสาธารณะขนาดเล็กที่มีแนวรั้วเตี้ยเปิด/ปิดเป็นเวลาได้ ซึ่งเทศบาลแต่ละเขตสามารถดูแลได้เนื่องจากเป็นหน้าที่โดยตรงเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในเขตของตน ในลักษณะเดียวกับที่โรงแรมอิมพีเรียลแมปิงได้ดูแลวัดช่างฆ้อง (ร้าง) เสมือนเป็นส่วนหนึ่งของโรงแรมนั่นเอง

ข้อเสนอแนะ

การเชื่อมโยงเจดีย์จากวัดร้างสู่ชีวิตปกติทุกวันของชาวเมืองท้องถิ่นนั้นสามารถเป็นหลักประกันข้อหนึ่งในการอยู่รอดของเจดีย์โบราณเหล่านี้ได้ ปัจจัย3ข้อที่เกี่ยวข้องเนื่องกันอันประกอบด้วย การจัดการแบบกันเขต, การเติมเต็มความศักดิ์สิทธิ์, และการเชื่อมโยงเข้าสู่บริบทปัจจุบันเป็นชุดของการแก้ปัญหาที่ยั่งยืนชุดหนึ่งที่น่าเสนอโดยงานวิจัยนี้ วิสัยทัศน์ที่ดีและวิสัยทัศน์ที่หลากหลายมีความจำเป็นอย่างมากในการสร้างแนวคิดต่อการจัดการวัดร้าง ปัญหาจึงถูกตั้งขึ้น ณ ที่นี้ว่าเราจะกระตุ้นผู้คนให้บรรลุวิสัยทัศน์ใหม่เหล่านี้ได้อย่างไร? ซึ่งนับว่าเป็นปัญหายากที่จะแก้ในเวลานี้

เป็นไปได้ว่า ทางไปสู่ความยั่งยืนของมรดกที่มีความศักดิ์สิทธิ์ (ทั้งวัดร้างและไม่ร้าง) นั้นขึ้นอยู่กับคำถามที่ว่า เราจะส่งเสริมให้เกิดการรู้คุณค่ามรดกในใจผู้คนได้อย่างไร? อาจกล่าวได้ว่าการพยายามหาแนวทางแก้ปัญหาไปสู่ความยั่งยืนในงานวิจัยนี้ คือความพยายามกระตุ้นผู้คนให้เกิดวิสัยทัศน์ที่แจ่มชัดและกล้าที่จะริเริ่มด้วยตนเอง ในความเป็นจริงแล้ว อนาคตที่ยั่งยืนของมรดกที่เป็นปูชนียสถาน ณ ที่ตั้งของมันนั้นมีเคยเกี่ยวข้องเฉพาะแต่การเสริมความมั่นคงทางกายภาพตามระยะเวลาเพียงอย่างเดียว แต่กลับเกี่ยวข้องกับคำถามที่ว่าเราจะส่งเสริมให้ผู้คนตระหนักถึงคุณค่าทั้งที่จับต้องได้และไม่ได้ในมรดกของเขาเองได้อย่างไร? ซึ่งจะต้องใช้ความพยายามค้นคว้าและละเวลาในการดำเนินการต่อไป

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ในฐานะนักวิจัยรุ่นใหม่แต่ขาดประสบการณ์การบริหารงบประมาณ ควรมีการแนะแนวเรื่องการจัดสรรและบริหารงานวิจัยเพื่อให้สอดคล้องกับปีงบประมาณได้ดีขึ้น อีกทั้งการตั้งบวิจัยเพื่อส่วนต่างที่ทางมหาวิทยาลัยจะต้องหักเข้าเป็นรายได้ควรได้รับการแนะนำตั้งแต่เริ่มเขียนร่างโครงการเพื่อเสนอ ทั้งนี้อาจมีการจัดสัมมนาแนะแนวหรือการแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากนักวิจัยรุ่นพี่เพื่อจะได้มีแนวทางในการเสนอร่างโครงการวิจัยที่สมเหตุสมผลและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นสำหรับนักวิจัยในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.2545. ตำนานพุทธเจดีย์.มติชน: กรุงเทพฯ

กรมศิลปากร.2525. การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ.สำนักงานศิลปากรที่4: กรุงเทพฯ

กรมศิลปากร.2532.ทฤษฎีและแนวทางการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและที่ตั้ง.กรมศิลปากร:กรุงเทพฯ

การเคหะแห่งประเทศไทยและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.2550.รายงานการวางแผนและเสริมศักยภาพ
การพัฒนาเทศบาล(2549)กลุ่มจังหวัดภาคเหนือ เชียงใหม่. ลำปาง. และลำพูน.คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์และศูนย์วิทยาการวิจัยทางมนุษยศาสตร์: เชียงใหม่

เกษมสุข ภมรสถิต. 2545. เจดีย์ศึกษา: พุทธสถาน. พัฒนาการและปรัชญา. ไม่ปรากฏชื่อสำนักพิมพ์:
กรุงเทพฯ

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. 2541. เจดีย์เมืองเชียงใหม่สถาบันวิจัยสังคม: เชียงใหม่

ไชยันต์ ไชยพร.2550. Postmodern: =ชะตากรรมโศกโมเดิร์นในอุ้งมือนักปรัชญาการเมืองโบราณ.
กรุงเทพฯ:โอเพ่นบุคส์

ณัฐกานต์ ลิ่มสถาพร.2544. เชียงใหม่หัวใจล้านนา.ภัคชรพร: กรุงเทพฯ

ดวงจันทร์ เจริญเมือง.2536. การเติบโตของเมืองและสิ่งแวดล้อมของเมืองในภาคเหนือ กรณีเชียงใหม่.
สถาบันวิจัยสังคม: เชียงใหม่

ดวงจันทร์ เจริญเมือง.2541. เมืองและการวางผังเมืองในประเทศไทย: กรณีศึกษาเชียงใหม่.
สถาบันวิจัยเมือง: เชียงใหม่

ดวงจันทร์ เจริญเมือง.2549. เชียงใหม่เมืองยั่งยืน กรณีเมืองในหุบเขา.สถาบันวิจัยสังคม: เชียงใหม่

ดวงจันทร์ เจริญเมือง. 2547. เมืองยั่งยืนในประเทศไทย แนวคิดและประสบการณ์จากนานาและ
พิษณุโลก. สถาบันวิจัยสังคม: เชียงใหม่

ทศพล จังพานิชย์กุล.2547. คู่มือการบูชาพระธาตุล้านนาตานักษัตริ.คอมม่า: กรุงเทพฯ

ธนธร เหลี่ยมวานิช.2553. รายงานการสำรวจศึกษาวัดร้างเมืองเชียงใหม่. ห้างหุ้นส่วนจำกัดเอกพร
ไพศาล: เชียงใหม่

ธนิต อยู่โพธิ์.2527. ลายคราม. เชียงใหม่บุ๊คเซ็นเตอร์: เชียงใหม่

ธเนศวร์ เจริญเมือง. 2534. การวิเคราะห์โครงการวางแผนเชียงใหม่. ศูนย์ศึกษาเมือง: เชียงใหม่

ธเนศวร์ เจริญเมือง. 2536. เกิดจากล้านนา. ผู้จัดการ: กรุงเทพฯ

ธเนศวร์ เจริญเมืองและดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์. 2530. 700ปีเมืองเชียงใหม่. ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์:
เชียงใหม่

ธีรราช อักษรดิษฐ์.2545. ชูชาติ: ความเชื่อเรื่อง พระธาตุประจำปีเกิดในล้านนา ปรากฏการณ์ทาง
อำนาจ ศรัทธา มายาคติ. วิทยานิพนธ์สาขาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

น. ณ ปากน้ำ.2516. สถาปัตยกรรมในประเทศไทย.กรุงเทพฯ: กรุงเทพฯ

น. ณ ปากน้ำ. 2540. ถามตอบในงานศิลปะไทย.สารคดี: กรุงเทพฯ

นพคุณ ดันติกุล.2548. ล้านนาในมิติของเวลา. Knowledge Center: เชียงใหม่

นภวรรณ ทามะนิคย์. 2548. การวิจัยเบื้องต้นเรื่องปูนปั้นประดับเจดีย์แปดเหลี่ยมวัดอินทิล ภาควิชา
ศิลปะไทย. คณะวิจิตรศิลป์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บรรจบ บรรณรุติ.2543. ศาสนาพุทธที่อยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร:
กรุงเทพฯ

บำรุง บุญปัญญา.2549. สามทศวรรษการพัฒนาชุมชน บทนิพนธ์คัดสรรว่าด้วยประชาธิปไตย
ชาวบ้าน เศรษฐกิจชุมชนและการพัฒนาบนเส้นทางที่เป็นไทย. บรรณาธิการโดย สนั่น ชู
สกุล.สุรินทร์. ดอกหญ้า: กรุงเทพฯ

ประเวศ วะสี.2544. วิถีสังคมไทย: ภูมิปัญญา. กระบวนคิดใหม่และจินตภาพใหม่. คณะกรรมการครบ
รอบชาติกาล100ปี ปรีดี พนมยงค์: กรุงเทพฯ

ปัญญานันทะภิกขุ.มปป.ความจริงแห่งชีวิต.ธรรมสภา: กรุงเทพฯ

ปัญญาวโรภิกขุ. 2450. รายชื่อวัดในเมืองเชียงใหม่ใน พงสาวดารเมืองพร้าววังหิน. 2509.แสนงาม: เชียงใหม่.37-40 น.

พงศธร หาญสงคราม.2547.รายงานการวิจัยเบื้องต้นเรื่องวัดร้างในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่ จังหวัด เชียงใหม่. รายงานวิชาการเปรียบเทียบและวิธีการวิจัยศิลปะ ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

พระธรรมปิฎก.2538. วิถีพุทธสำหรับศตวรรษที่21. มูลนิธิพุทธธรรม: กรุงเทพฯ

พระธรรมปิฎก. 2539. การพัฒนาที่ยั่งยืน.มูลนิธิโกมลคีมทอง: กรุงเทพฯ

พระธรรมปิฎก. 2542. กรณียกรรมกาย มูลนิธิพุทธธรรม: กรุงเทพฯ

พระธรรมปิฎก. 2545. พุทธธรรม. มูลนิธิอริยมรรค: กรุงเทพฯ

พิสิฐ เจริญวงศ์. 2547. การจัดการทรัพยากรทรัพยากรที่เป็นมรดกในการท่องเที่ยว ใน การท่องเที่ยว และมรดกทางวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ M. Bradford & E. Lee.SEAMEO-SPAFA. Bangkok

พุทธทาสภิกขุ. 2535.คู่มือมนุษย์. ธรรมสภา: กรุงเทพฯ

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2549. โครงการวางแผนและเสริมศักยภาพการพัฒนาเคหการ(ขั้นที่3) คณะ สถาปัตยกรรมศาสตร์และศูนย์บริการวิชาการทางมนุษยศาสตร์และการเคหะแห่งชาติ: เชียงใหม่

มหาวิทยาลัยมหิดล(สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท. คณะทรัพยากรและ สิ่งแวดล้อม)และมหาวิทยาลัยศิลปากร(คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์). 2537. โครงการอนุรักษ์ และจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองเก่า.กรุงเทพฯ

ไมเคิล ไรท์. 2542. ฝรั่งอุษาคเนย์. มติชน: กรุงเทพฯ

ไมเคิล ไรท์. 2547. ฝรั่งหลังตะวันตก.มติชน: กรุงเทพฯ

ไมเคิล ไรท์. 2549. ไมเคิลไรท์มองโลก.มติชน: กรุงเทพฯ

รณฤทธิ์ ชนโกเศศ. 2547. การอนุรักษ์แบบบูรณาการ: มุ่งสู่ประวัติศาสตร์และแนวความคิดการอนุรักษ์มรดกในประเทศไทย. 13-14 ธันวาคม 2547: กรุงเทพมหานครศิลปากรและสถาบันวิจัยทรัพยากรทางวัฒนธรรมแห่งชาติโตเกียว

รัชนิกร เศรษฐ. 2532. โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย. ไทยวัฒนาพานิช: กรุงเทพฯ

รัฐา ฤทธิศร. 2541. การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา. วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร: กรุงเทพฯ

วรลัญจก์ บุญสุรัตน์. 2531. รายงานปัญหาและความเสี่ยงในการปฏิบัติงานต่อสิ่งแวดล้อมทางศิลปะท้องถิ่น. วิทยาลัยเทคนิคเชียงใหม่: เชียงใหม่

วรลัญจก์ บุญสุรัตน์และสุรพล คำรหัสกุล. 2541. การศึกษาและปรับปรุงสิ่งแวดล้อมโบราณสถานร้างเมืองเชียงใหม่คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

วารุณี โอสธารมย์. 2524. การศึกษาในสังคมไทย 2411-2475. ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538. ประเทศไทย. เมืองไทยแบบเรียนและอนุสาวรีย์. มติชน: กรุงเทพฯ

วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. 2543. พัฒนาการสถาปัตยกรรมในเชียงใหม่. ภาควิชาสถาปัตยกรรม. คณะวิจิตรศิลป์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

วินา อินทรศาสตร์. 2546. แนวคิดเกี่ยวกับนโยบายการมีส่วนร่วมบริหารจัดการวัดร้าง: ศึกษาผ่านกรณีวัดร้างที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน. วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: กรุงเทพฯ

ศรีทอง. 2536. แนวทางปฏิสังขรณ์และฟื้นฟูศาลากลางเก่าและพื้นที่โดยรอบมหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

ศรีศักดิ์ วลลิโกด. เอกวิทย์ ณ ถลาง. และนิธิ เอียวศรีวงศ์. 2543. คู่มือภาค: การศึกษาวิเคราะห์ทิศทางสังคมไทย. มูลนิธิภูมิปัญญา: กรุงเทพฯ

ศุภชัย นานการพิศุทธิ์. 2548. รายงานการขุดแต่งศึกษาโบราณสถานวัดสะดือเมือง(เจดีย์แปดเหลี่ยม). ปรียธูรกิจ: เชียงใหม่

สปป ลาเว(กระทรวงข่าวสารและวัฒนธรรม)และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่(กรมศิลปากร). 2537. รายงานการประชุมเชิงปฏิบัติการ: การอนุรักษ์หลวงพระบางและเชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

สมหมาย เปรมจิตต์.2524. พระเจดีย์ในล้านนาไทย: งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลปและสถาปัตยกรรม
ล้านนาไทย.โครงการศึกษาวิจัยศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

สรัสวดี อ๋องสกุล. 2539. ประวัติศาสตร์ล้านนา.อัมรินทร์พรินติ้ง: กรุงเทพฯ

สรัสวดี อ๋องสกุล.2541.คติความเชื่อในอัตลักษณ์เมืองเชียงใหม่และวัดในทักษาเมือง.
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

สันติ เล็กสุขุม.2534. ศิลปะเชียงใหม่. ล้านนา. และสุโขทัย. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร:
กรุงเทพฯ

สันติ เล็กสุขุม. 2538. ศิลปะภาคเหนือ/หริภุญไชย-ล้านนา.เมืองโบราณ: กรุงเทพฯ

สายชล สัตยานุรักษ์.2550. คีฤทธีและประดิษฐ์กรรม ความเป็นไทย2สมัยจอมพลสฤษดิ์ถึง2530. มติ
ชน: กรุงเทพฯ

สุรพล คำวิหกุล. 2540. การแปรเปลี่ยนคุณค่าในศิลปะล้านนา. ภาควิชาศิลปะไทย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

สุรพล คำวิหกุล. 2529. แนวคิดสำหรับการอนุรักษ์เมืองโบราณ กำแพงเมืองโอกาสลงประตู่ทำแพ.
วันที่13 เมษายน 2529. ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์: เชียงใหม่

สุรพล คำวิหกุลและวรลัญจ์ บุญญสุรัตน์.2540. รายงานการวิจัยและปฏิสังขรณ์สิ่งแวดล้อมประกอบ
โบราณสถานเชียงใหม่. คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. หม่อมหลวง.2539. การศึกษาปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่.
กองทุนสนับสนุนการวิจัย: กรุงเทพฯ

เสนอ นิลเดช.2539. ศิลปะล้านนาและสถาปัตยกรรม. เมืองโบราณ: กรุงเทพฯ

อนุ เนินหาด.2547. สังคมและเมืองเชียงใหม่. นพบุรี: เชียงใหม่

อนุ เนินหาด.2548. ประวัติศาสตร์ชุมชนเมืองเชียงใหม่.นพบุรี: เชียงใหม่

อนุช อาภาภิรม. 2545. การพัฒนาที่ยั่งยืน คำตอบอยู่ที่ความหลากหลาย. มูลนิธิศูนย์สื่อเพื่อการ
พัฒนา: กรุงเทพฯ

อรศรี งามวิทยาพงศ์. 2549. กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลงจากยุคชุมชนถึงยุค
พัฒนาความทันสมัย. วิทยาลัยการจัดการ: กรุงเทพฯ

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและสุรพลคำรหัสกุล. 2529. วัดร้างในเวียงเชียงใหม่. สถาบันวิจัยสังคม: เชียงใหม่

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. 2539. วัดร้างในเวียงเชียงใหม่. สุรวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์: เชียงใหม่

เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544. ภูมิปัญญาล้านนา. อัมรินทร์พรินติ้ง: กรุงเทพฯ

อภิธาน สมใจ. 2541. การสร้างความเข้มแข็งให้ประชาสังคมชุมชน: กรณีศึกษาเรื่องพลังทางศาสนา
และวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาองค์กรชุมชน 3 หมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่. สถาบันวิจัยสังคม:
เชียงใหม่

English

Allwinkle, S.S. and Speed, C.E. 1997. Sustainability and the built environment: tourism impacts.
*In: P. S.Brandon. P.L. Lombardi.& V. Bentivegna. **Evaluation of the built environment
for sustainability.*** (eds). E&FN Spon: Kent

Aplin, G. 2002. **Heritage: identification conservation and management.** Oxford University
Press: Victoria

Ashworth, G.J. and Tunbridge, J.E. 1990. **The tourist-historic city.** Belhaven: London

Askew, M. and Logan, W. S. 1994. Cultural identity and urban change in Southeast Asia:
interpretative essays. *In: Lubeigt, G. (ed.). **Traditional and recent aspects of the urban
development of Chiang Mai. Thailand.*** Deakin University Press: Deakin

Ativetin, T. 2005. **Evolution and survival of the local heritage in Don Wai Market: an
anthropological study.** Ph.D dissertation Silpakorn University: Bangkok

Aung-Thwin, M. 1985. **Pagan: the origin of modern Burma.** University of Hawaii Press:
Honolulu

- Bailey, F.G. 1990.**Humbuggery and manipulation: the art of leadership**.Cornell University Press: New York
- Banks, S.2004. The dilemmas of intervention. *In: Youth in society* (ed.) J.Roche. S. Tucker.R.Thomson and R. Flynn. SAGE: London.219, 229 p.
- Barnard, M.2001. **Approach to understand visual culture**. Palgrave: New York
- Baudrillard, J.1988. Simulacra and simulations.*In: Poster. F. Jean Baudrillard: select writings.* (ed.)Stanford University Press: Stanford. pp.56-83
- Bechstedt, H.D.2005. Participatory development: potentials.limitations and conceptual deficiencies. *In: Participatory approaches for sustainable land use in Southeast Asia*.Neef, A. (ed.).White Lotus: Bangkok
- Belsey, C.1980. **Critical practice**. Methuen: London
- Berger, P.L. 1967. **Thesacred canopy: element of a sociological theory of religion double day**. Garden City: NY.
- Bianca, S. 2001. Resource for sustaining cultural identity.*In: Serageldin.I.Shluger. E.& Martin-Brown. J. (eds.).Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban futures*. The World Bank: Wachington DC. 19p.
- Billington, et al. 1991.**Culture and society: sociology of culture**. Macmillan: London
- Bizzaro, F.andNijkamp, P.1996.**Integrated conservation of cultural built heritage**.Series Research Memoranda 12.Vrijuniversiteit: Amsterdam
- Bizzarro, F. and Nijkamp, P.1997.Integrated conservation of cultural built heritage.*In: P. S. Brandon.P.L. Lombardi & V. Bentivegna.(eds.).Evaluation of the built environment for sustainability*.E&FN Spon: Kent
- Brandon, P. S., Lombardi,P.L. &Bentivegna. V. (eds) 1997.**Evaluation of the built environment for sustainability**. E&FN Spon: Kent
- Bruner, J. 1999. **The culture of education**. 5th ed. Harvard University Press: Cambridge

- Bryant, C. & Kappaz C. 2005. **Reducing poverty building peace**. Kumarian Press: Bloomfield
- Burns, J. 1979. **Connections: ways to discover and realize community potentials**. McGraw Hill: New York
- Canclini, N. G. 1995. **Hybrid culture: strategy for entering and leaving modernity**. (Trans) C. L. Chiappari & S. L. Lopez. University of Minnesota Press: Minneapolis
- Carmichael, D. L., Hubert. J., Reeves B. & Schanche, A. (eds.) 1994. **Sacred sites sacred places**. Routledge: London and New York
- Chamber, R. 1995. Paradigm shifts and the practice of participatory research and development. *In*: Nelson and S. Wright **Power and participatory development: theory and practice**. (eds.). Intermediate Technology Publications: London
- Chanamoon, S. 2007. **Thai-Nation by the views of progressive scholars**. Matichon: Bangkok
- Charoenwongsa, P. 1995. Authenticity: does it really matter much? *In*: N. E. Larsen. **Nara Conference on Authenticity in relation to the World Heritage Convention. November 1-6. 1994. Nara. Japan**. (ed.). Tapir Publishers: Trondheim
- Chatzigogas, J. 2003. The challenges in reconciling the requirements of faith and conservation in Mount Athos. *In*: Stovel. eds. H., Stanley-Price, N. & Kilick R. 2005. **Conservation of living religious heritage**. Papers from the ICCROM 2003 forum on living religious heritage: conserving the sacred. ICCROM: Rome
- Christian, M. 2000. **Multiracial Identity: An International Perspective**. St. Martin Press: New York
- Clarke, J. Performing for the Public Doubt. Desire and the Evaluation of Public Services. *In*: du Gay, P. 2005. **The values of bureaucracy**. (ed.). Oxford University Press: Oxford
- Coleman, J., Catan, L. & Dennison, C. 2004 You are the last person I'd talk to. *In*: J. Roche, S. Tucker, R. Thomson & R. Flynn. 2004. **Youth in society**. (eds.). SAGE: London

- Commonwealth of Australia.1995. **Mapping culture: aguide for cultural and economic development in communities**. Australian Government Publishing Service: Canberra
- Costin, C.L.1991. Legal and policy issues in the protection of cultural heritage in South Asia and the Pacific.*In*:G.H. Mac Lean. Margaret. 1991.**Cultural heritage in Asia and the Pacific: conservation and policy**.(ed.).Proceeding of a symposium held in Honolulu. Hawaii. September 8-13. 1991
- Cullingworth, J. B. 1974.**Problems of an urban society: volume2: the social content of planning**.GeogeAllen&Unwin: London
- Daifuku,H.1968 The Significance of cultural property. *In*:**The Conservation of Cultural Property.with Special Reference to Tropical Conditions**.UNESCO Museums and Monument II Paris.19-26pp.
- Dallapiccola, A. L. (ed) 1980.**The stupa: its religious.historical and architectural significance**. Franz Steiner Verlag: Wiesbaden
- Davies, D. 1994 .Raising the issues.*In*: J.Holm&I.Bowker.1994.**Sacred Place**.(eds.).Cassel: London. 1-8pp.
- Dear, M. J. &Flusty, S. (eds) **The spaces of post modernity: reading in human geography**. Blackwell Publisher: Oxford
- Deshar, D. & Sock, D. 1985.**Community development participation:aconcept review of the international literature**.Paper presented at the International League for Social Commitment in Adult Education. Ljungskile: Sweden
- Desthuis-Francis, M. 2001.Investment impacts of tourism in historic districts. *In*: I. Serageldin. E. Shluger& J. Martin-Brown.**Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban futures**.(eds). The World Bank: Washington DC.
- Dhanakoses, R. 2004. Integrated conservation= towards a brief History and Concepts of heritage conservation in Thailand. *In*:**The Third Seminar on Thai-Japanese Cooperation in**

- Conservation of Monuments in Thailand.** December 13-14. 2004 The Fine Art Department and Tokyo National Research Institute of Cultural Properties: Bangkok
- Droste, B.V.and Bertilsson, U.1995. Authenticity and World Heritage. *In: Nara Conference on Authenticity in relation to the World Heritage Convention. November 1-6. 1994.Nara. Japan.*(ed.) N. E. Larsen.Tapir Publishers: Trondheim
- Du Gay, P.(ed) 2005.**The values of bureaucracy.** Oxford University Press: Oxford
- Du Gay, P.2000. **In praise of bureaucracy.**Weber.Organization.Ethics. SAGE: bLondon
- Eckel, M. D.2002.**Buddhism: origin.Belief,practice,holy texts,sacred place.** Oxford University Press: Oxford
- Ellsmore, D. 2007.265413 **Cultural tourism: impacts.planning and management.** Lecture documents at the Architectural Heritage Management and Tourism Program.Silpakorn University
- Freeman, M.2001. **Lanna: Thailand's northern kingdom.** River Books: Bangkok
- Frisby, D. & Featherstone, M.(ed)1997. **Simmel on culture.** SAGE: London
- Gerard, Delanty. 2003. **Community.**Routledge: London and New York
- Giddens, A. 1984.**The constitution of society: outline of the theory of structuration.** Polity Press: Cambridge
- Graham, B., Ashworth, G. J. & Tunbridge, J.E. 2000.**A geography of heritage: power, culture and economy.** Oxford University press: London
- Griffin, C. 2004. Representations of the young.*In:*J.Roche. S. Tucker.R.Thomson& R. Flynn. 2004. **Youth in Society.**(eds.). SAGE: London. 74p.
- Griswold, W. 1994.**Culture and societies in a changing world.** Pine Forge Press: Thousand Oaks
- Hackett, C.2004. Young people and political participation.*In:*J.Roche. S. Tucker.R.Thomson& R. Flynn.2004.**Youth in Society.**(eds.). SAGE: London

- Hall, P. & Seemann, C. 1987(eds). **Folklife and museums: selected reading**. The American Association for State and Local History: Tennessee
- Hall, P. 1987. Applying theory to practice: folklife and today's history museums. *In*: P. Hall and C. Seemann. 1987. **Folklife and museums: selected reading**. (eds). The American Association for State and Local History: Tennessee. 87 p.
- Hall, S.(ed.) 1997. **Representation: cultural representations and signifying practices**. Sage/Open University: London
- Hall, S. 1996. Introduction: who needs identity? *In*: S. Hall & P. Du Gay. 1996. **Questions of cultural identity**. (eds). SAGE: London. 1-17pp.
- Hanilton, M. B 1995. **The sociology of religion**. Routledge: London and New York
- Hoggett, P. 2005. A service to the public. *In*: du Gay, P. 2005. **The values of bureaucracy**. (ed.). Oxford University Press: Oxford
- Hooper-Greenhill, E. (ed). 1994. **The educational role of the museum**. Routledge: London and New York
- Hughes, M. & Kroehler, C. J. 2005. **Sociology: the core**. McGraw Hill: New York
- ICOMOS. 1999 **International Cultural Tourism Charter Managing Tourism at Places of Heritage Significance 8TH Draft**. for Adoption by ICOMOS at the 12th General Assembly. Mexico. October 1999
- Inaba, N. 2003. The Iseshirine and the Gion festival. *In*: H. Stovel, N. Stanley-Price & R. Kilick. 2003. **Conservation of living religious heritage**. (eds.) Papers from the ICCROM 2003 forum on living religious heritage: conserving the sacred. ICCROM 2005: Rome
- Jenks, C. 2005. **Culture**. Routledge: London
- Jokilehto, J. 1995. Authenticity: a general framework for the concept. *In*: N. E. Larsen. 1995. **Nara Conference on Authenticity in relation to the World Heritage Convention. November 1-6. 1994. Nara. Japan**. (ed.). Tapir Publishers: Trondheim

- Kristiansen, K.1989. Perspective on the archaeological heritage management in the modern World.*In:* H.Cleere.UnwinHyman andLipe. 1989.**One world archaeology 9**.(ed.). London.23-37pp.
- Kurin, R.1989. Why we do the festival. *In:***1989 Festival Of American Folklife Program. Smithsonian Institution and National Park Service**.Washington DC. 8-21pp.
- Larsen, N. E. (ed.) (1995).**Nara Conference on Authenticity in relation to the World Heritage Convention. November 1-6. 1994.Nara.Japan**.Tapir Publishers: Trondheim
- Lefebvre, H. 2002 The production of space. *In:*M. J. Dear and S. Flusty. 2002.**Thespaces of post modernity: reading in human geography**.(eds).Blackwell Publisher: Oxford. 137p.
- Levi-Strauss, L.2001. Sacred places and historic cities: preservation governance and practicalities. *In:* I. Serageldin. E. Shluger.& J. Martin-Brown.2001. **Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban futures**. The World Bank: Washington DC.
- Lister, R. 2004.**Poverty**.Polity: Cambridge
- Lozare, B. V. 1994. Power and conflict.*In:*S. A. White. K. S. Nair.& J. Ashcroft. 1994. **Participatory communication: working for change and development**. (eds.). Sage: Thousand Oaks
- Lubeigt, G. 1994. Traditional and recent aspects of the urban development of Chiang Mai Thailand. *In:*M. Askew & S. W.Logan. 1994. **Cultural Identity and Urban Change in Southeast Asia: Interpretative Essays**.(eds.).Deakin University Press.117p.
- Lynch, K.2001.**Good city form**.MIT Press: Cambridge MA and London
- Mac Lean, M.G.H. (ed.) 1991.**Cultural Heritage in Asia and the Pacific: Conservation and Policy**.Proceeding of a symposium held in Honolulu. Hawaii. September 8-13. 1991
- Maclaren, V.W. 1996.Urban sustainability reporting from the journal of the American Planning Association.*In:*S. M. Wheeler& T. Beatley. 2004. **The sustainable urban development reader**. (eds.). Routledge: New York

- Magar, V.2003. Conserving religious heritage within communities in Mexico.*In*:H..Stovel. N. Stanley-Price.& R. Kilick. 2003. **Conservation of living religious heritage**.(eds.). Papers from the ICCROM 2003 forum on living religious heritage: conserving the sacred. ICCROM 2005: Rome
- Mansvelt, J. 2005.**Geographies of consumption**.SAGE: London
- McKercher, B. & du Cros, H. 2002.**Cultural tourism: the partnership between tourism and cultural heritage management**.The Haworth Hospitality Press: New York
- Mitchell, D. 2000.**Culture geography: acritical introduction**. Blackwell Publishers: Oxford
- Moore, C. W. 1986.**The meditation process: practical strategies for resolving conflicts**.Jossy-Bass: Francisco
- Nanda, S. & Warmus, R. L. 2007. **Cultural anthropology**. 9th ed. Thomson Wadsworth: Belmont
- Narayan, D.2000.**Can anyone hear us?**. Oxford University Press/World Bank: New York/Oxford
- Nasr, S. H. 2001. The spirit of the cities. *In*: I. Serageldin. E Shluger.& J. Martin-Brown.2001. **Historic Cities and Sacred Sites: Cultural Roots for Urban Futures**.(eds.). The World Bank: Washington DC.
- Nels, F.&Ferre, S. 1963.**Reason in religion**. Nelson: London
- Newman, J. 2005.Bending bureaucracy: leadership and multi-level governance.*In*: du Gay.P. 2005 **The values of bureaucracy**.(ed.).Oxford University Press: Oxford
- Nonnette, M. 2001. Strategies for sustainable urban preservation. *In*:I. Serageldin. E Shluger.& J. Martin-Brown.2001.**Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban futures**.(eds.). The World Bank: Washington DC.
- Nyathi, P. & Ndiweni, C.B.2003.A living religious shrine under siege.*In*:H..Stovel. N. Stanley-Price.& R. Kilick. 2003.**Conservation of living religious heritage**. (eds.). Papers from the ICCROM 2003 forum on living religious heritage: conserving the sacred.ICCROM 2005. Rome

- O'Sullivan, A. 2007. **Urban Economics**. McGraw-Hill International: Boston
- Olssen, M., Codd, J., O'Neill, A.M. 2004. **Education policy: globalization, citizenship & democracy**. SAGE: London
- Osborne, D. & Gaebler, T. 1992. *Re-inventing government*. MA: Addison-Wesley.
- du Gay, P. 2000. **In praise of bureaucracy: Weber, organization, ethics**. (ed.). SAGE: London
- Our Common Future 1987. **The report of the world commission on environment and development (The Brundtland Commission)**. Oxford University Press: Oxford
- Pai, Y. & Adler, S. A. 2001. **Cultural foundations of education**. (3rd ed.). Merrill Prentice Hall: New Jersey
- Parker, P.L. 2001. Sacred sites in traditional American Indian culture. *In*: I. Serageldin, E. Shluger, & J. Martin-Brown. 2001. **Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban futures**. (eds.). The World Bank: Washington DC.
- Pearson, M. & Sullivan S. 2001. **Looking after heritage places: the basics of heritage planning for managers, landowners and administrators**. Melbourne University Press: Victoria
- Peleggi, Maurizio 2002. **The Politics of ruins and the business of nostalgia**. White Lotus: Bangkok
- Pini, M. 2004. Technologies of the self. *In*: J. Roche, S. Tucker **Youth in society**. (eds.). R. Thomson & R. Flynn. SAGE: London. 160. 163p.
- Prasert, N. & Griswold, A.B. 1992. *Epigraphic and historical studies*. Bangkok: The Historical Society. Cited *In*: Peleggi, M. 2002. **The Politics of Ruins and the Business of Nostalgia**. White Lotus: Bangkok
- Press, I. & Smith, M.E. 1980. **Urban and Process: Reading in the Anthropology of Cities**. Macmillan: New York

- Prott, L.V. 1991.The impact of policy on cultural heritage protection.*In*:Mac Lean, M. G.H..**Cultural Heritage in Asia and the Pacific: Conservation and Policy**.(ed.).Proceeding of a symposium held in Honolulu. Hawaii. September 8-13. 1991
- Pye, E. 2001.**Caring for the Past: Issues in Conservation for Archeology and Museums**.James&James: London
- Rahula, W. 1996.**What the Buddha taught**. 9thed. Buddhist Cultural Center: Dehiwala
- Riggs, F.W. 1967.**Thailand: the modernization of a bureaucratic polity** East-West Center Press: Honolulu
- Roche, J. Tucker.S., Thomson, R.& Flynn.R.2004. **Youth in Society**. SAGE: London
- Roger, W. S. Rogers, R.S.& Lavas, J. V. 2004. World apart: young people aspirations in a changing Europe. *In*:J.Roche. S. Tucker.R.Thomson& R. Flynn.**Youth in Society**.(eds.). SAGE: London
- Rosner, J.1978. Matching method to purpose: the challenges citizen participation activities. In: S. Langton.**Citizen Participation in America**.(ed.). Lexington Books: New York
- Rossler, M. 1994. Cultural landscape.itineraries and canals for the World Heritage List. *In*: **Routes as Part of Our Cultural HeritageMeeting of Experts**.(eds.). ICOMOS and Ministry of Culture. Spain.ICOMOS and Ministry of Culture.Madrid.59-70 pp.
- Ryan, C. 1995.**Researching Tourist Satisfaction: Issues,Concepts and Problems**. Routledge: London
- Saipradist, A. 2005. **A Critical Analysis of Heritage Interpretation and the Development of a Guidebook for Non-Thai Cultural Tourists at Ayutthaya World Heritage Site** . Ph.D dissertation.Silpakorn University
- Salaman, G. 2005. Managers and Leaders in Organization.*In*: du Gay. P. **The values of bureaucracy**.(ed.).Oxford University Press: Oxford.147p.

- Sanoff, H. 2000.**Community participation methods in design and planning**. John Wiley&Sons. Inc.: New York
- Sawyer, P.R.2005.**Socialization to civil society: a life history study of community leaders**. University of New York Press: New York
- Sekler, E. 2001.*In*:I. Serageldin, E Shluger.& J. Martin-Brown. **Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban futures**. (eds.). The World Bank: Washington DC.
- Serageldin, I. Shluger.E.& Martin-Brown. J. 2001(eds.).**Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban futures**. The World Bank: Washington DC.
- Shackley, M.2001.**Managing sacred sites**. Continuum: London
- Siffin, W. J. 1966. **The Thai bureaucracy: institutional change and development**. East-West Center Press: Honolulu
- Simeoni, P. E.2003. Popular worship of the most holy trinity of the Vallepietra.central Italy.*In*:H. Stovel. N. Stanley-Price.& R. Kilick.**Conservation of living religious heritage**.(eds). Papers from the ICCROM 2003 forum on living religious heritage: conserving the sacred. ICCROM 2005: Rome
- Soni, S. 1991. **Evolution of stupas in Burma: Pagan period: 11th to 13th centuries A.D.** MotilalBanarsidass: Delhi
- Sorkin, M.2001. Protecting architectural heritage in expanding metropolises. *In*: I. Serageldin, E Shluger.& J. Martin-Brown. **Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban futures**.(eds.). The World Bank: Wachington DC. 62.66 pp.
- Spalding, J. 2002.**The Poetic Museum: Reviving Historic Collections**. Prestel: Munich
- Stovel, H. Stanley-Price.N.&Kilick. R. 2003. (eds.). **Conservation of living religious heritage**. Papers from the ICCROM 2003 forum on living religious heritage: conserving the sacred. ICCROM 2005: Rome
- Strati, A. 2000.**Theory and method in organization studies**. SAGE: London

- Strenski, I. 1987. **Four theories of myth in twentieth-century history: Cassirer, Eliade, Levi-Strauss and Malinowski**. Macmillan Press: London
- Swarbrooke, J. 2005. **Sustainable Tourism Management**. CABI Publishing
- Tainter, J.A. & Lucas, G.J. 2001. Epistemology of the significance concept. *In*: Pearson, M. & Sullivan, S. **Looking after Heritage Places: the basics of heritage planning for managers, landowners and administrators**. (eds.). Melbourne University Press: Victoria
- Thompson, P. & Alvesson, M. 2005. Bureaucratic at Work. *In*: du Gay, P. **The values of bureaucracy**. (ed.). Oxford University Press: Oxford. 91p.
- Tianprasert, T. 1999. **Ruin monument and conservation**. Report of the individual project. Department Thai Art. Chiang Mai University
- Tiesdell, S., Oc, T. & Heath, T. 1996. **Revitalizing Historic Urban Quarters**. Architectural Press: Oxford
- Tjosvold, D. 1993. **Learning to manage conflict: getting people to work together productively**. Lexington Books: New York
- UNESCO 2000. **Change in continuity: concepts and tools for a cultural approach to Development**. UNESCO Press: Paris
- UNESCO. 1998. **Draft decisions recommended by the program and external relations commission. 15th Session of the Executive Board**. November 2. 1998. Resolution 3.5.5 World Heritage Committee: Kyoto, Japan
- UN-HABITAT. 2003. **The challenge of slums: global report on human settlements 2003**. Earthscan: London
- United Nations. 2003. **Promotion of Buddhist tourism circuits in selected Asian countries**. United Nations Publication
- Verba, S. & Nie, N. H. 1972. **Participation in America**. Harper & Row Brown: New York

- W. D.1984. Value and meaning in cultural resources.*In*:H. Cleere. **Approaches to the archeological heritage: a comparative study of World Cultural Resource Management Systems.** (ed.). Cambridge University Press: Cambridge.I-IIpp.
- Waste, R. J. 1986.**Community power: directions for future research.** SAGE: Newbury Park
- Westwood.S. 2002.**Power and the social.**Routledge: London
- Wheeler, S. M. &Beatley. T. (eds) 2004. **The sustainable urban development reader.**Routledge: New York
- Whiting, D.2003.Conserving built heritage in Maori comities.*In*:H. Stovel. N. Stanley-Price.& R. Kilick.**Conservation of living religious heritage.**(eds.). Papers from the ICCROM 2003 forum on living religious heritage: conserving the sacred. ICCROM 2005: Rome
- Wijesuriya, G.2003. The past is in the present: perspective in caring for Buddhist heritage sites in Sri Lanka.*In*:H. Stovel. N. Stanley-Price.& R. Kilick.**Conservation of living religious heritage.**(eds.). Papers from the ICCROM 2003 forum on living religious heritage: conserving the sacred. ICCROM 2005: Rome
- Williams, H.2001. Historic cities: the sense of place sacred and secular.*In*:I. Serageldin. E Shluger.& J. Martin-Brown. **Historic cities and sacred sites: cultural roots for urban Futures.**(eds.). The World Bank: Washington DC.
- Williams, R.1958.**Culture and society1780-1950.** Penguin: London
- Williams, R.1983.**Keywords.**Fontana: London

บทความ

ภาษาไทย

ปรีชา กาญจนาคม. 2534. กรมศิลปากร:การอนุรักษ์หรือทำลายโบราณสถาน. ศิลปวัฒนธรรม .12(11)

ไกรสินธุ์ อุ๋นใจจันต์.2549. วัดสะดือเมือง-อินทขิล(ร้าง): ข้อสังเกตในการอนุรักษ์และพัฒนา.เมือง
โบราณ.32(2)

คำ พกา(นามปากกา). 2550. นักท่องเที่ยว.มติชน.28(1426): 89.

คมชัดลึก.2550. คมชัดลึก.6(1930): 15.

ฉัตรสุมาลย์.2550. บทบาทศาสนาในแผนมิลเลเนียม2015.มติชน.28(1426): 65-66.

ชาติรี ประกิตนทการ.2549. การเมืองเชิงสังคมในสถาปัตยกรรม: จาก สยามเก่าสู่ไทยใหม่. หน้าจั่ว.
3(4)

ธเนศ เจริญเมือง.2545. วัดสะดือเมือง: วัดโบราณในเมืองเชียงใหม่.พลเมืองเหนือ.2(58)

ธเนศ เจริญเมือง.2546. การรวมศูนย์ยุคหลัง.พลเมืองเหนือ.2(66): 12

ธเนศ เจริญเมือง.2547. พุทธพานิช: นี่คือโรงแรมหรือวัด?มติชน.25(1268)

นิธิ เอียวศรีวงศ์.2547. ศ. ศิวรักษ์กับประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไทย.ศิลปวัฒนธรรม.25(5): 161-162

นิธิ เอียวศรีวงศ์.2549. เครือข่าย.มติชน.26(1354): 34

นิธิ เอียวศรีวงศ์.2550. จีวร-อำนาจหรือความอ่อนแอ.มติชน.27(1393)

ประเวศ วะสี.2550. ชุมชนประชาธิปไตย(1)รากฐานอันทามติและมโนคติทางการเมือง.มติชน.
27(1392)

ปริญญา ตรีน้อยใส(นามปากกา).2550. ห้างท้องถิ่นในเชียงใหม่.มติชน .27(1391)

พลเมืองเหนือ.2544.1(3)

พลเมืองเหนือ.2546. โครงการการขุดค้นเพื่ออนุรักษ์วัดพระสิงห์.พลเมืองเหนือ.2(81): 10

พลเมืองเหนือ.2547. วัดโลกโมฬี: กรณีการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่
พลเมืองเหนือ.12(18): 20-21

เรืองคณา.2516. รายงานการปฏิสังขรณ์เจดีย์วัดกิตติ เชียงใหม่.ศิลปากร.16(6): 78-81

เรืองชัย ทรัพย์นิรันดร์. 2549. ถ้วนขึ้นอยู่กับ นาย.มติชน .26(1341): 40

- วิรุณ ตั้งเจริญ.2547. การอนุรักษ์. พัฒนาเมือง. และโบราณสถาน.**มติชน** .25(1268)
- สมโชติ อ๋องสกุล.2549. ขอมูลล่าสุดเรื่องแผนที่เก่า. **พลเมืองเหนือ**.4(216): 48-49
- สารคดี.2539. เชียงใหม่เมืองในฝัน?. **สารคดี**.12(135): 130-154
- สุธีรานนท์.2550. Very Thai: post-tourism guidebook.**มติชน**.27(1390): 89-90
- สุภัทรดิศ ดิศกุล(หม่อมเจ้า). 2538. นโยบายการอนุรักษ์สำหรับมรดกทางสถาปัตยกรรมไทย. **ศิลปวัฒนธรรม**.17(3): 108
- สุรพล คำรหัสกุล.2549. ข่วง. วัดหัวข่วง. และรูปแบบของเมืองล้านนา เมืองโบราณ.30(1): 82-96
- เสนอ นิลเดช.2540. **หน้าจั่ว**(14)
- ทศพร โสคาบรรลุ. 2549. คติการตั้งเมืองเชียงใหม่ในวัฒนธรรมล้านนา. **หน้าจั่ว**.3(4): 138

English

- Albert, S. & Whetton, D. 1985 Organizational identity theory and the organization behavior.7: 263-95pp.*In*: Horton. S.New.2006. Public management: its impact on public servants identity an introduction to this symposium. **International Journal of Public Sector Management**.19(6): 533-542pp.
- Augustyn, M. M. 1998.The road to quality enhancement in tourism.**International Journal of Contemporary Hospitality Management**.10(4): 145–158pp.
- Byrne, D.1995 Buddhist Stupa and Thai social practice.**World Archaeology**.**Buddhist Archeology**.207(2): 266-281pp.
- Cohen, E.1988. Authenticity and commodification.*Annals of Tourism Research*.15(3): 371-86pp.
In: Goulding. C. 2000. The commodification of the past, Postmodern pastiche, and the search for authentic experiences at contemporary heritage attractions.**European Journal or Marketing**.34(7): 835-853pp.

- Dewar, R.1984. Environmental Productivity, Population Regulation and Carrying Capacity.**American Anthropologist**.86: 601-614 pp.
- Eccles, G. 1995.Marketing,sustainable development and international tourism.**International Journal of Contemporary Hospitality Management**.7 (7)
- Forbes, A. 2006. Historic Chedi: The Old City Ancient Chiang Mai(18). **Guideline**.13(6).
- Forbes, A. 2006. The old city bastions: ancient Chiang Mai (15). **Guideline** 13(3): 27p.
- Freud, S.1939. Moses and Monotheism in Hogarth.**Standard Edition**.23(1964).120p.
- Gnoth, J.1994. Tourism motivation and expectation motivation.**Annual of Tourism Research**.24(2): 283-304pp.
- Gray, D.D.1999. Thais fight to preserve culture.**The Columbian**. Association Press.3(28.): n.p.
- Hing, N. &Dimmock, K.1997. Contemporary tourism issues in Asia Pacific journals1989-1996: a thematic perspective.**International Journal of Contemporary Hospitality Management**.9 (7):254–269 pp.
- Hogg, M.A.and Vaughan, G. 2002. Social Psychology.London: Prentice Hall. *In*: Horton, S.2006. New public management: its impact on public servants identity an introduction to this symposium.**International Journal of Public Sector Management**.19 (6): 533-542pp.
- Hurwitz, J.G.1975. Participatory planning in an urban neighborhood Soulard.St.Louis. Missouri: a case study.**DMG Journal**.9(4): 348-357pp.
- Jackson, R. H.&Henrie, R.1983. Perception of sacred space.**Journal of Cultural Geography**.394-107pp.
- Jenkins, C.L. 1980. Tourism policies *In*: Developing countries: a critique.International Journal of Tourism Management.1 (1): .22-9pp.*In*:Amoah,V.A. and Baum, T.1997. Tourism education: policy versus practice.**Journal of Contemporary Hospitality Management**.9 (1):5–12pp.

- Lindridge, A.2005.Religious and the construction of a cultural-consumption identity.**Journal of Consumer Marketing**.22(3): 142-151pp.
- Lowenthal, 1986. The Past is a Foreign Country.Cambridge: Cambridge University Press.*In*:Goulding. C. 2000. The commodification of the past, Postmodern pastiche, and the search for authentic experiences at contemporary heritage attractions.**European Journal of Marketing**.34(7):835-853 pp.
- Mac Cannell, D. 1973.Staged authenticity: arrangements of social space in tourist setting.*American Journal of Sociology*.79(3):589-603pp. *In*: Goulding. C.2000. The commodification of the past, Postmodern pastiche, and the search for authentic experiences at contemporary heritage attractions.**European Journal of Marketing**.34(7):835-853pp.
- Mac Connell, D.1976. The Tourist: A New Theory of the Leisure Class .London: MacMillan. *In*:Goulding. C. 2000. The commodification of the past, Postmodern pastiche, and the search for authentic experiences at contemporary heritage attractions. **European Journal of Marketing**.34(7): 835-853pp.
- Malliet, J.1998. Cultural heritage and sustainable development: how are they connected.**M/ICCROM Newsletter**. 24. 10-12pp.
- Nolan, M. L. &Nolan.S. 1992. Religious sites as tourism attractions in Europe.**Annals of Tourism Research**.19. 68-78 pp.
- Powell, M. Boyne.G. & Ashworth, R.2001.Towards a geography of people poverty and place poverty.**Policy and Politics**.29(3): 243-258pp.
- Ryan, C. 1991. Recreational Tourism: A Social Science Perspective. London: Routledge.*In*:Goulding. C. 2000. The commodification of the past, Postmodern pastiche, and the search for authentic experiences at contemporary heritage attractions. **European Journal of Marketing**.34(7): 835-853pp.
- Sanoff, H.1981. Human exchange techniques for citizen participation in town revitalization.**Design Studies**.2(3):157-164pp.

State Railway of Thailand 1964.*In*:Renard,R.D. 1999.**Journal of the Siam society**.87(1&2): 87-98pp.

Renard, R.D. 1999.**Journal of the Siam society**.87(1&2): 95p.

Tambiah, S.J.1984. The Buddhist Saints of the Forrest and the Cult of Amulets. Cambridge: Cambridge University Press.*In*: Byrne. D. 1995.BuddistStupa and Thai Social Practice.**World Archaeology.Buddhist Archeology**.207(2): 266-281 pp.

Williams, A. 2006. Tourism and hospitality marketing: fantasy, feeling, and fun.**International Journal of Contemporary Hospitality Management**.18 (6): 482-495 pp.

Woodward, Jr. H.W. 1993.The Thai chedi and the problem of stupa interpretation.**History of Religions**.33(1): 71-91pp.

การสัมภาษณ์

จำลอง กิตติศรี. หัวหน้าสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เชียงใหม่. 22 พฤศจิกายน 2549

จิรพงษ์ สิทธิชัย. สามีหัวหน้าชุมชนชนหมื่นเงินกอง. 3 ธันวาคม 2549

จิราภรณ์ พริยหะพันธุ์. ครูผู้สอนวิชา ยุพราชศึกษา กลุ่มวิชาสังคม. ศาสนาและวัฒนธรรม. โรงเรียน ยุพราชวิทยาลัย. 21ธันวาคม 2549

เจ้าของร้านต้อคาโคและน้ำผลไม้ปั่น ข้างเจดีย์วัดเชียงสง ตรงข้ามตลาดประตูเชียงใหม่. วันที่23 ตุลาคม 2555

เจ้าอาวาสวัดฟอนสร้อย. 12 พฤศจิกายน 2549

ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง. นักวิจัยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 18 ธันวาคม 2549

ดาวเรือง ถาวร. ผู้นำชุมชนหมื่นเงินกอง. 3ธันวาคม 2549

ถวิล ขำลือ. พนักงานขับรถโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย. 21ธันวาคม 2549

ทวี บุญเหมือน. ผู้อำนวยการ โรงเรียนพุทธิโสภณ. 13 พฤศจิกายน 2549

นาย เจ้าของร้านMario Restaurant เชื้อกับเจดีย์วัดแสนแสบ (ร้าง).14ตุลาคม 2555

บุญ เจ้าของกิจการร้านตัดผมตรงข้ามเจดีย์วัดม่วงคำ(ร้าง).14ตุลาคม 2555

บุญธรรม ยศบุตร. เลขานุการมูลนิธิบรรณาตุคอยสุเทพ. 11พฤศจิกายน 2549

ปลื้มจิต สุขเกษม. หัวหน้างานนโยบายและแผน. โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย. 21ธันวาคม 2549

พรนภา วงษ์สุฤทธิ์. เจ้าของร้านชำตรงข้ามเจดีย์ร้างวัดฟอนสร้อย(ร้าง). 8และ11กุมภาพันธ์ 2551

พระครูดวงทิพย์. เจ้าอาวาสวัดเมธัง. 3ธันวาคม 2549

พระมหาวิญญู จารุธรรมโม. เจ้าอาวาสวัดเจ็ดริน. 11พฤศจิกายน 2549

พระมหาอาทิตย์ อาทิตปัญโญ. เจ้าอาวาสวัดอินทนิล(สะคือเมือง). 11พฤศจิกายน 2549

พันธุ์ระวี กองบุญเทียม. ผู้พักอาศัยย่านวัวลาย.5 ตุลาคม2555

ฟ้าใส ศิริประภา. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(มหาชน)สำนักงานเชียงใหม่. 4 มกราคม 2550

มนัส ชูอัฐ. คนขับรถโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่. 8 พฤศจิกายน 2549

วรลัญญ์กัญญสุรัตน์. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 9 มกราคม 2550

วรวิมล จันทโมลี. เจ้าของร้านDoktalom Décor. 1ธันวาคม 2549

วันทนิย์ ไชยวงศ์คำ. ผู้ช่วยผู้อำนวยการ โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่. 14 พฤศจิกายน 2549

วิชัย กันทาสี. อดีตเจ้าอาวาสวัดฟอนสร้อย(2508-2521). 10 กุมภาพันธ์ 2551

วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

วินัย เจ้าของกิจการร้านN&Kอินเตอร์เน็ตและจักรยานให้เช่า เชื้อกับเจดีย์วัดแสนแสบ (ร้าง).14ตุลาคม 2555

ศรีมณู มรกตวิจิตรการ. เจ้าของร้านชำตรงข้ามเจดีย์ร้างวัดฟอนสร้อย(ร้าง). 12 พฤศจิกายน 2549 และ17 กุมภาพันธ์ 2551

สบธนา อันประเสริฐ. ผู้ช่วยผู้อำนวยการ. สำนักงานภาคเหนือที่1. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 15 พฤศจิกายน 2549

สมศักดิ์ วิริยสกุลทอง. รักษาการหัวหน้า: งานสนับสนุนกิจการศาสนาวัฒนธรรม. เทศบาลนครเชียงใหม่

สมาชิกชุมชนหนองหญ้าแพรกผู้ไม่ประสงค์ออกนาม. 25 พฤศจิกายน 2549

สวาท จันททะเล. ผู้สอนวิชา เชียงใหม่ศึกษา. โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย. 21 ธันวาคม 2549

สวัฒน์ แน่นหนา. ผู้อำนวยการกรมศิลปากร สำนักงานที่ 8 เชียงใหม่. 28 พฤศจิกายน 2549

สิทธิพงษ์ วงศ์สมบูรณ์. เจ้าของ Northern Smile Travel. 20 ธันวาคม 2549

สุทัศน์ เจ้า: ที่วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่. วันที่ 14 ตุลาคม 2555

สุพจน์ สิกันทา. ผู้ช่วยผู้ช่วยผู้อำนวยการ. โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่. 14 พฤศจิกายน 2549

สุพัฒน์ เมืองมัจฉา. ผู้เชี่ยวชาญทางศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เชียงใหม่. 22 พฤศจิกายน 2549

สุรพงษ์ ญาณสาร. ผู้ช่วยผู้อำนวยการ. โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย. 21 ธันวาคม 2549

เสนห์ เทโวชัด. ผู้ทำงานย่านวัวลาย. 6 ตุลาคม 2555

หิรัญ ชติอุรินทร์. หัวหน้า: งานสอบสวนและร้องเรียน. เทศบาลนครเชียงใหม่. 10 พฤศจิกายน 2549

อภิชาติ สุวรรณ. นักอนุรักษ์ กรมศิลปากร. 11 ตุลาคม 2550

เอก เจ้าของกิจการร้านเครื่องเงินพรสวรรค์ ชูวิเนียร์ในบริเวณวัดคูเสือ(ร้าง). 14 ตุลาคม 2555

ข้อมูลออนไลน์

Associate Professor Aussadang Panigaboot. 2002. **Reform of the Bureaucratic Polity** [online]. Available from: <http://www.fpps.or.th/news.php?detail=n1057932652.news> [2002. June 26]

Akagawa, N. & Tiamsoon, S. 2005. Setting in cultural heritage conservation in Thailand. *In: the Proceeding of Monument and Sites in their Setting Conserving Cultural Heritage in Changing Townscapes and Landscapes. ICOMOS.15th General Assembly and*

Scientific Symposium (Xian.China.17-212005)[Online]. Available from:

<http://www.international.icomos.org/xian2005/papers.htm>

Chao-Chiang, F.2005. Cultural sensitivity towards intangible values in monuments and sites-a

comparison between eastern Asian and western countries. *In: **Proceeding of Monument and Sites in their Setting Conserving Cultural Heritage in Changing Townscapes and Landscapes. ICOMOS.15th General Assembly and Scientific Symposium***

(Xian.China.17-21, 2005)[Online].Available from:

<http://www.international.icomos.org/xian2005/papers.htm>

Colavitti, A.M. and Usai, N.2005. The integration between protection.enhancement of the cultural

heritage and town planning in the historic city: element for reflection. *In: **The Proceeding of Monument and Sites in their Setting Conserving Cultural Heritage in Changing Townscapes and Landscapes. ICOMOS.15th General Assembly and Scientific***

Symposium (Xian.China.17-21, 2005)[Online]. Available from:

<http://www.international.icomos.org/xian2005/papers.htm>

Genovese, R. A.2005. The cultural heritage age for the man. *In: **Proceeding of Monument and***

Sites in their Setting Conserving Cultural Heritage in Changing Townscapes and Landscapes. ICOMOS.15th General Assembly and Scientific Symposium

(Xian.China.17-212005)[Online].Available from:

<http://www.international.icomos.org/xian2005/papers.htm>

Goodchild, P. H.2005. Management dynamic change and sustaining: the landscape heritage.

Proceeding of Monument and Sites in their Setting Conserving Cultural Heritage in Changing Townscapes and Landscapes. ICOMOS.15th General Assembly and Scientific Symposium(Xian.China.1721, 2005)[Online].Available from:

<http://www.international.icomos.org/xian2005/papers.htm>

Li Xia, Y. and Guang Ya, Z.(2005).Protection, management, and sustaining cultural routes and

their setting: cultural consistency and diversity. *In: **Proceeding of Monument and Sites in their Setting Conserving Cultural Heritage in Changing Townscapes and Landscapes.***

ICOMOS.15th General Assembly and Scientific Symposium (Xian.China.17-21, 2005)[Online].Available: <http://www.international.icomos.org/xian2005/papers.htm>

Panigaboot, L.2006.**The return of a bureaucratic polity** [online]. Available from: http://www.dhiravegin.com/detail.php?item_id=000406 [2006. October 15]

Fine Arts Departments website.**Law.** [online].Available from: <http://www.finearts.go.th>

ICOMOSs website. **16th General Assembly and International Scientific Symposium September 29th to October 4th 2008.Quebec**[online].Available from: http://www.hospitalite.com/Clients/icomos/en/05_appelconferences.htm#spiritplace[2008. August 10]

ICOMOSs website.**The Nara Document on Authenticity** [online]. Available from:

http://www.hospitalite.com/Clients/icomos/en/99_doctrinaux.htm

http://www.hospitalite.com/Clients/icomos/en/pdf/Interpretation_EN_10-04-07.pdf

http://www.hospitalite.com/Clients/icomos/en/pdf/Presentation_Charter%20Chronology_EN.pdf[2008. August 10]

ICOMOSs website. **Proceedings of the International Scientific Symposium Place.Memory. Meaning: Preserving Intangible Values in Monuments and Sites ICOMOS 14th**

General Assembly Vitaoria Falls. Zimbabwe 27-31 October 2003[online]. Available from:<http://www.international.icomos.org/victoriafalls2003/papers.htm>

<http://www.international.icomos.org/victoriafalls2003/papers.htm>[2008. August 10]

UNESCOs website. **The Budapest Declaration on World Heritage** [online]. Available from:

<http://www.http://whc.unesco.org/en/budapestdeclaration>[2008. August 10]

UNESCOs website.**Conclusions and Recommendations of the Conference Linking Universal and Local Values: Managing a Sustainable Future for World Heritage.**

Amsterdam.22-24 May 2003 [online]. Available from:

http://whc.unesco.org/archive/2003/Amsterdam_05_2003_en.pdf

http://www.unesco.nl/main_6-1.php[2008.August10]

World Heritage Centers website.**The Operational Guidelines for the Implementation of the**

World Heritage Convention (January 2008) [online]. Available from:

<http://whc.unesco.org/en/guidelines/>[2008. August 10]

ภาคผนวก

ภายใต้บทบาทของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่างๆที่เขียนขึ้น “โดยกรุงเทพและเพื่อกรุงเทพ” (สปป.ลาวและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537: 94) เมืองเชียงใหม่ได้ถูกเขียนให้กลายเป็นกรุงเทพแห่งที่2 แม้ว่าแผนฯฉบับต่างๆจะพยายามกระจายการพัฒนาจากเมืองหลวงสู่ภูมิภาค โดยผลที่ประจักษ์ได้แก่การอพยพของแรงงานชนบทเข้าสู่เมืองหลวงอย่างต่อเนื่อง (แผนฯ ฉบับที่ 3-4/ 2512-2521) เชียงใหม่ได้ถูกกำหนดให้เป็นจุดศูนย์รวมการเจริญเติบโตของทุกสิ่งในแผนฯ ฉบับที่ 5-7/2525-2539 โดยเฉพาะเรื่องการท่องเที่ยว ยิ่งไปกว่านั้นอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการพัฒนาที่สิ้นเกินได้ส่งผลกระทบต่อขยายตัวทางเศรษฐกิจขนาดใหญ่ตั้งแต่ปี 2513 ซึ่งผลกระทบอย่างหนึ่งคือการขาดซึ่งการรู้คุณค่า (Awareness) ในมรดกทางวัฒนธรรมและความเป็นตัวตนในท้องถิ่น (มหาวิทยาลัยมหิดลและมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537) ในความเป็นจริงแล้วเชียงใหม่ไม่ควรเป็น “ศูนย์กลางการเติบโต”(Growth pole)ในทุกสิ่ง แต่ควรคัดสรรเฉพาะเรื่องการท่องเที่ยว, การศึกษา, และการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรม (ดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2536) การวางแผนโดยไม่คำนึงถึงประเด็นทางวัฒนธรรมจะค่อยๆ เปลี่ยนเมืองเชียงใหม่สู่สถานการณ์ที่ซับซ้อนกับปัญหาที่แก้ไม่ตก เช่นเดียวกับกรุงเทพมหานครปัจจุบัน

ระบบเมืองโบราณเชียงใหม่

เมืองเชียงใหม่ได้กลายเป็นเมืองศูนย์กลางใหม่ตั้งแต่พระเจ้ามังราย อันประกอบด้วยความยาวของกำแพงเมืองและโครงสร้างของเมืองซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อโบราณ การป้องกันข้าศึกนั้นได้รับคำปรึกษาจากพระเจ้าจำเมืองแห่งพะเยาและพ่อขุนรามคำแหงแห่งอาณาจักรสุโขทัย ผังเมืองส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากสุโขทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะเมืองสี่เหลี่ยม, กำแพงเมือง, และการมีคลองล้อมรอบ ความยาวของกำแพงเมืองโดยประมาณคือ 1.5 กิโลเมตรในแต่ละด้าน (Forbes, 2006: 86) พื้นที่ในเขตคูเมืองสี่เหลี่ยมชั้นในจึงเป็น 2.03 ตารางกิโลเมตร (ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร, 2544: 86) ดังนั้นเมื่อพิจารณาในเรื่องตำแหน่งที่ตั้งนั้น สรัสวดี อ๋องสกุล (1996: 114) ให้ความเห็นว่าเป็นชัยภูมิที่ดีเนื่องจาก

- 1.เมืองล้อมรอบด้วยลำน้ำกกและปิง ซึ่งสนับสนุนการยกทัพมาสนับสนุนได้ทันทั่วทั้งจากเมืองรองที่ใกล้เคียง
- 2.เมืองอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมในการเป็นศูนย์กลางทางการค้า สามารถเชื่อมโยงสู่ทางเหนือ(เชียงแสนและสิบสองปันนา)และทางใต้ด้วยแม่น้ำ
- 3.เมืองตั้งอยู่ในที่ราบขนาดใหญ่ที่สุดของภูมิภาค มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำการเกษตร

4.เมืองตั้งอยู่ในพื้นที่ราบที่ค่อนข้างลาดลงตั้งแต่ตีนคอยสุเทพจนถึงแม่น้ำปิง ก่อให้เกิดทางน้ำไหลตามธรรมชาติและพื้นที่รับน้ำทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ลักษณะทางกายภาพนั้นนอกจากมีน้ำหล่อเลี้ยงเมืองตลอดปีแล้วยังไม่ก่อเกิดปัญหาน้ำท่วมอีกด้วย

ยิ่งกว่านั้น เมืองเก่าเชียงใหม่ยังเชื่อว่าถูกออกแบบตามหลักความเชื่อเรื่องทักทายเมืองซึ่งอิงอยู่กับทิศทางและตำแหน่ง ทักทายเมืองเป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียเรื่องการจัดแบ่งพื้นที่ (Zoning) สรวดี อ่องสกุล (1996: 36-37) ให้ความเห็นไว้ว่าเมืองเชียงใหม่โบราณได้แบ่งพื้นที่การใช้สอยออกเป็น 8 ประเภท ดังนี้

1.บริวารเมือง (ตะวันตก)	บริเวณประตูสวนดอก เป็นพื้นที่มงคลและพักอาศัย
2.อายุเมือง (ตะวันตกเฉียงเหนือ)	บริเวณแจ้งหัวริน เป็นพื้นที่มงคลอันหมายถึงการนำมาซึ่งอายุอันยืนยาวของเมือง
3.เดชเมือง (เหนือ)	บริเวณประตูช้างเผือก เป็นพื้นที่มงคล และเป็นบริเวณที่กษัตริย์เมื่อแรกรับตำแหน่งจะเข้าสู่เมืองตามความเชื่อ
4.ศรีเมือง (ตะวันออกเฉียงเหนือ)	บริเวณแจ้งศรีภูมิและไม้เมืองศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นที่มงคลของเมือง
5.มูลเมือง (ตะวันออก)	บริเวณประตูท่าแพ จัดเป็นพื้นที่เพื่อการค้า นำมาซึ่งความรุ่งเรืองต่อเมือง
6.อุตสาหกรรมเมือง (ตะวันออกเฉียงใต้)	บริเวณแจ้งขะด้า
7.มนตรีเมือง (ใต้)	บริเวณประตูเชียงใหม่
8.กาลกิณีเมือง (ตะวันตกเฉียงใต้)	บริเวณประตูสวนปรุงและแจ้งกู่เฮือง เป็นประตูเมืองสำหรับนำศพออกไปประกอบพิธีนอกเมือง ถือเป็นพื้นที่อัปมงคล

ในส่วนรายละเอียดนั้น “ตำแหน่ง” ในกำแพงเมืองได้ถูกจัดสรรการใช้งานอย่างละเอียดอีกด้วย เพื่อสนับสนุนความเชื่อเรื่องทักทายเมืองดังนี้

1. **เวียงแก้ว** เป็นพื้นที่สำหรับพระราชวังและเชื้อพระวงศ์ จึงจัดเป็นพื้นที่มงคล กินพื้นที่ตั้งแต่บริเวณเมือง, อายุเมือง, เชนเมือง, และศรีเมือง โดยมีวัดสุทธาวาส (ปัจจุบันร้าง) เป็นวัดประจำวังของกษัตริย์

2. **สะดือเมือง** ถือเป็นตำแหน่งใจของเมือง ซึ่งเรียกว่าสะดือเช่นเดียวกับมนุษย์ สัญลักษณ์ของที่ตั้งคือวัดสะดือเมือง (ปัจจุบันร้าง)

3. **ตลาด** เป็นตำแหน่งที่ได้รับมาตั้งแต่เริ่มตั้งเมืองระยะแรก อยู่บริเวณหน้าวัดพระสิงห์ ซึ่งปัจจุบันฐานะนี้ได้ย้ายไปบริเวณประตูท่าแพและมูลเมือง

4. **สนามหลวง** เป็นพื้นที่ของเมืองเก่าที่ถูกกำหนดโดยกิจกรรม อันได้แก่พิธีหลวงต่างๆ บริเวณวัดหัวข่วงปัจจุบัน ปัจจุบันบริเวณนี้ได้กลายเป็นร้านค้า, ถนน, และอาคารของรัฐบาล

5. **บริเวณพักอาศัยและวัด** จะถูกกำหนดให้อยู่บริเวณมูลเมือง, อุตสาหะเมือง, และมนตรเมือง

6. **ประตูเมือง**

7. **กำแพงเมือง** ประกอบด้วยกำแพงเมืองสี่เหลี่ยมชั้นในและกำแพงคั่นโค้งชั้นนอก

หากพิจารณาถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียนั้น ชาวล้านนาเชื่อว่าเมืองคือตัวแทนของ “มนุษย์” ซึ่งมีวันจติ, มีชีวิต, และมีร่างกาย ลักษณะเฉพาะเช่นนี้พบได้หลายเมืองในเขตประเทศจีนตอนใต้, เขียงราย, และเมืองในล้านนาอื่นๆ เป็นไปได้ว่าลักษณะเช่นนี้สะท้อนถึงความเชื่อท้องถิ่นของชาติพันธุ์ละก่อนการตั้งเมืองเขียงใหม่ (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2539; วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, 2543) เมืองสิบสองปันนาและเขียงคองในเขตยูนนานของจีนนั้นยังพบหลักฐานความเชื่อเรื่องการตั้งหมู่บ้านในลักษณะเช่นเดียวกันแต่มีขนาดที่เล็กกว่า กล่าวโดยสรุปได้ว่า เมืองทั้งหลายในล้านนานั้นพบว่าประกอบด้วย 3 โชนพื้นที่ตามการกำหนดการใช้สอย ซึ่งการกำหนดด้วยฐานความเชื่อท้องถิ่นนี้พบว่าได้ผลกว่าการใช้กฎควบคุม (สมเกียรติ เจริญเมือง, 2547) ดังนี้

1. หัวของเมือง	พื้นที่มงคล
2. ใจหรือสะดือของเมือง	พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และกิจกรรมของเมือง
3. เท้าหรือหางของเมือง	พื้นที่อวมงคล

ในสมัยของเจ้ากาวิละ (2325-2356) ช่วงเวลาที่กำลังกวาดต้อนครัวจากเขียงคองมาตั้งรกรากในเมืองเขียงใหม่นั้น ได้กำหนดนโยบายในการตั้งบ้านเรือนดังนี้

1.พื้นที่ที่สำคัญที่สุดได้แก่ในบริเวณสี่เหลี่ยมคูเมือง กำหนดให้เป็นที่ตั้งของพระราชวัง, เชื้อพระวงศ์และคนไต-ยวนเท่านั้น

2.ช่างหลวงและคณะของเจ้าชายจากราชวงศ์ท้องถิ่นต่าง ๆ อนุญาตให้ตั้งบ้านเรือนตามกลุ่มของตนในเขตกำแพงเมืองสี่เหลี่ยมเช่นกัน ช่างฝีมือในระดับรองลงมาสามารถตั้งบ้านในเขตกำแพงดินได้ แต่ไพร่นั้นจะต้องอาศัยอยู่นอกกำแพงเมืองเท่านั้นเพื่อทำการเกษตร (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2528:270)

ลักษณะเฉพาะของวัดในเมืองเก่าเชียงใหม่

ในการพิจารณาเกี่ยวกับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์เมืองเชียงใหม่นั้น โดยมากถูกยกย่องทั้งในแง่คุณภาพและความเป็นเอกลักษณ์ หากพิจารณาปริมาณอันมากมายของเจดีย์นั้นก็ประกอบด้วยรูปแบบและเทคนิคที่หลากหลายทางด้านสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกัน (ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม, 2003) แท้จริงแล้วเจดีย์จำนวนมากที่ยังหลงเหลืออยู่ในเขตเมืองเก่านี้ สามารถจำแนกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ๆ ได้แก่

1.ทรงระฆังได้อัทธิพลลังกา

2.ทรงปราสาทได้อัทธิพลพุกาม

ซึ่งรูปแบบหลักดังกล่าวเกิดจากนิยายท้องถิ่นที่ต่างกันนั่นเอง (สันติ เล็กสุขุม, 2534) ด้วยเหตุที่ที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่นั้นอยู่ไม่ไกลจากอาณาจักรพุกาม (ศต.ที่ 11-14) ซึ่งรับอิทธิพลศิลปะหลักแบบปาละ-เสนะของอินเดียและส่งอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมศาสนาอย่างเต็มที่ในคริสต์ศตวรรษที่ 14 (Aung-Thwin, 1985; สุรพล คำริห์กุล, 2540) ในช่วงต้นของเมืองเชียงใหม่ได้อัทธิพลทั้งโดยตรงและอ้อมมาจากพุกาม โดยทางอ้อมนั้นได้รับผ่านทางทริภุญไชยจากทางลำพูน และเป็นต้นแบบของเจดีย์ทรงปราสาทแบบเชียงใหม่ (สันติ เล็กสุขุม, 2538: 45)

ลักษณะเฉพาะอันเรียกว่าเจดีย์ทรงปราสาทนี้สันนิษฐานว่ามีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อแบบพราหมณ์ในเรื่อง “พระราชวังของพระเจ้า” ในงานสถาปัตยกรรมอินเดีย ในกรณีของเชียงใหม่นั้นเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่กว่ามากของพุกามและรูปแบบของวิหารได้ค่อยๆ ถูกปรับให้ขนาดเล็กลงมาก โดยอ้างอิงวิทยาการการก่ออิฐแบบพุกามซึ่งเป็นอิฐแผ่นใหญ่พิเศษปรากฏเป็นหลักฐาน เจดีย์ที่ยังหลงเหลือและเชื่อว่าถูกสร้างมาก่อนการตั้งเมืองเชียงใหม่ ได้แก่เจดีย์แปดเหลี่ยมที่วัดสะคือเมืองในรูปแบบที่พบที่ทริภุญไชยเช่นกัน ต้นแบบจากพุกามนี้ในที่สุดถูกปรับเปลี่ยนขนาดและการประดับจนเป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบเชียงใหม่ที่เป็นเอกลักษณ์จนทุกวันนี้ (สันติ เล็กสุขุม, 2538)

หลักฐานการพัฒนารูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทข้างต้นเป็นตัวบ่งชี้รูปแบบเจดีย์ก่อนการมาถึงของนิกายสิงหลจากสุโขทัยในสมัยพระเจ้ากือนาและพระสุมนเถระในปี พ.ศ.1899 ซึ่งนิยมเจดีย์แบบระฆัง เจดีย์แบบระฆังของเชียงใหม่มีพัฒนาการมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 อันรับผ่านมาจากศิลปะปาละ-เสนะของอินเดีย, โปโลนนาลูวะของลังกาและสุโขทัยตามลำดับ (สุรพล คำริห์กุล, 2540) การมาถึงของนิกายสิงหลได้ทำให้ความนิยมการสร้างเจดีย์ของเมืองเชียงใหม่เปลี่ยนไปและแสดงถึงความนิยมในนิกายสิงหลอันสะท้อนผ่านเจดีย์ทรงกลมที่มีมากกว่าด้วย โดยในระยะแรกมีความคล้ายคลึงจนเรียกว่าเจดีย์แบบสุโขทัย หากต่างกันที่รูปทรงของสุโขทัยจะมีความชลูดมากกว่า (สมหมาย เปรมจิตต์, 2524) ซึ่งเป็นแบบที่นิยมมากที่สุดอันเป็นตัวแทนของนิกายสิงหลหรือพุทธแบบลังกาวงศ์ทั่วประเทศไทย (จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, 2541)

จนล่วงเข้าสู่สมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.1984-2030) ความนิยมในการสร้างเจดีย์ได้มาถึงจุดสูงสุดทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพผ่าน 3 นิกายของเมืองเชียงใหม่ (หริภุญไชย, รามัญ(วัดสวนดอก), และสิงหล (วัดป่าแดง) (รัฐฐา ฤทธิศร, 2541: 18-20) เช่นเจดีย์วัดกิตติ, วัดป่าแดง, วัดอินทนิล (สะดือเมือง), วัดสวนดอก, และวัดนางเหลียว ทั้งหมดล้วนเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมแต่ต่างกันในเรื่องรายละเอียดการตกแต่ง กล่าวได้ว่าในรูปแบบเจดีย์ในสมัยนี้ “แต่ละนิกายสามารถแบ่งแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจน” (รัฐฐา ฤทธิศร, 2541: 178)

พัฒนาการของเจดีย์นั้นต่อมาเจดีย์ทรงระฆังอันเป็นที่นิยมใน 2 นิกายหลักคือรามัญและสิงหลนั้น ในนิกายรามัญมีแนวโน้มที่จะรักษาลักษณะแบบสุโขทัยไว้ได้มากกว่านิกายสิงหลที่ค่อยๆปรับเปลี่ยนให้ต่างออกไป การเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆแต่สำคัญยิ่งคือการแปรเปลี่ยนของฐานเจดีย์ที่หยิบยืมมาจากทรงปราสาทให้มีลักษณะหลายเหลี่ยมมากขึ้น กลายเป็นเป็นรูปแบบผสมโดยเริ่มที่ฐานเจดีย์และเจดีย์ระฆังลดความกลมลงทุกทีและมีการหักเหลี่ยมไปตามรูปทรงมากขึ้นๆ จนในที่สุดเจดีย์ทั้งสองแบบได้ผสมกันอย่างลงตัวและเป็นรูปแบบเฉพาะของเชียงใหม่อย่างแท้จริงทางด้านสถาปัตยกรรมในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 16 ซึ่งเรียกว่าเจดีย์แบบวัดพระธาตุดอยสุเทพ ซึ่งตัวอย่างเจดีย์ที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกันมีดังนี้ เจดีย์วัดเชษฐา, วัดชมพู, และวัดดวงดี ซึ่งล้วนถูกสร้างในสมัยเดียวกัน

ผู้สร้างวัดในเมืองเก่าเชียงใหม่

วัดมากมายที่ปรากฏที่ปรากฏทั่วทั้งเมืองเก่าเชียงใหม่ ทั้งที่ร้างและไม่ร้างนั้นได้แสดงถึงจำนวนของผู้ก่อตั้งด้วยเช่นกัน โดยหลักการแล้ววัดในเชียงใหม่สักวัดหนึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้ตั้งวัดนั้นมีศักยภาพทางทรัพยากรและบารมีเพียงพอ ปัจจัยได้แก่มิทรัพย์, ความศรัทธาแรงกล้า, และอำนาจที่จะทำให้เกิดขึ้นได้ทั้งทางกายภาพและจิตวิญญาณของวัดใหม่ จากการศึกษาพบว่าสภาพ

สังคมและฐานะตามชั้นในสังคม (Hierarchy) เป็นปัจจัยหลักกำหนดความเป็นวัดนั้น เช่น ขนาด, การดูแลรักษา, การประดับประดา, และรวมไปถึงการถูกเลือกอนุรักษ์เมื่อเกิดการทิ้งร้างขึ้น ดังนั้นเพื่อความเข้าใจถึงบริบทการสร้างวัดเฉพาะแบบของเชียงใหม่ จึงขอแบ่งวัดเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ตามสถานะของผู้สร้าง ได้แก่ วัดหลวง (ในความดูแลของราชวงศ์) และ วัดราษฎร์ ในเขตเมืองเก่าตามขอบเขตของกำแพงเมืองนั้น อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2539: 3-4) ได้ทำการจัดวัดตามผู้ก่อตั้งได้ 5 ประเภทดังนี้

1. วัดของกษัตริย์และราชวงศ์เชียงใหม่ เป็นผู้สร้าง, ทำนุบำรุง, และปฏิสังขรณ์สืบต่อกันมาเป็นจารีต

2. วัดของขุนนาง ผู้มีอำนาจสาสนาต่ำชั้นลงมาเป็นลำดับ ลำดับตามชั้นยศหมายถึงอำนาจที่มีแตกต่างกันด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ทราบได้โดยการกำหนดจำนวนคนในบังคับซึ่งเป็นได้ทั้งทหารและแรงงานเพื่อการบังคับบัญชา เช่น นายร้อย (คุมคน 100 คน), นายพัน (คุมคน 1,000 คน), เจ้าหมื่น/จ๋มื่น (คุมคน 10,000 คน), และเจ้าแสน (คุมคน 100,000 คน) โดยชนชั้นขุนนางระดับต่างๆ นี้มีความนิยมสถาปนาวัดเพื่ออุทิศแก่พระศาสนาและใช้ชื่อตนและยศเพื่อเป็นชื่อวัดไว้เป็นอนุสรณ์ โดยจะให้เป็นวัดประจำตระกูลที่ถูกหลานดูแลรักษาต่อไป เช่น วัดแสนฝางหมายถึงผู้สถาปนาชื่อ “ฝาง” ซึ่งมีศักดินาคุมคนได้แสนคน ในทางกลับกันระดับยศมีผลต่อจำนวนวัดด้วยเช่นกันเนื่องจากมีอำนาจสาสนาน้อยกว่าในการที่จะตั้งวัดได้ เช่น วัดร้อยจัน ผู้ก่อตั้งชื่อ “จัน” คุมกำลังคนเพียงร้อยคน จึงปรากฏวัดเพียง 2 วัดที่ผู้ก่อตั้งมีศักดินาเป็นนายร้อย ได้แก่ วัดร้อยจันและวัดร้อยข้อ (วัดลอยเคราะห์ในปัจจุบัน) ดังนั้นปัจจัยเรื่องอำนาจและทรัพย์สินจึงมีผลต่อการก่อตั้งวัดเป็นอย่างมาก

อีกลักษณะหนึ่งของการตั้งวัดโดยชนชั้นขุนนาง ได้แก่ ขุนนางที่ตั้งวัดขึ้นเพื่อการมีอยู่ของกลุ่มตน โดยวัดลักษณะนี้จะมีชื่อว่า “พวก” เข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ อันหมายถึงแผนกหรือหน่วยงานที่เป็นขุนนางแต่ไม่ได้บัญชาการทางทหารโดยตรง เช่น วัดพวกดาบ (กำกับการเรื่องดาบและศาสตราวุธอันมีคม), วัดพวกแตรัม (กลุ่มจิตรกรราชสำนัก), และวัดพวกช้าง (กำกับดูแลเรื่องช้างในกองทัพและราชสำนัก)

3. วัดของกลุ่มช่าง อันเป็นกลุ่มสามัญชนที่มีความรู้เฉพาะทางช่างสาขาต่างๆ อันมีค่า โดยถูกกวาดต้อนมาโดยเฉพาะ เมื่อมาตั้งบ้านใหม่ในเชียงใหม่จึงนิยมอยู่กันเป็นกลุ่มอาชีพดั้งเดิมแบบชนช่าง นิยมตั้งวัดเพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชนตน วัดเหล่านี้จึงมักมีคำว่า “ช่าง” อยู่ด้วยเสมอ เช่น วัดช่างลาน (เครื่องประดับหุโบริณ), วัดช่างแตรัม (กลุ่มจิตรกร) เป็นต้น กลุ่มผู้ก่อตั้งวัดลักษณะนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นขุนนางแต่อาจถูกอุปถัมภ์โดยสมาชิกราชวงศ์ได้

4. วัดของขุนนางสตรี สันนิษฐานว่าตั้งขึ้นตามผู้ก่อตั้งสตรีชั้นสูงหรือคู่สมรสของขุนนางเพื่อเป็นอนุสรณ์ โดยจะมีคำว่า “นาง” ประกอบในชื่อวัดเสมอ เช่น วัดนางเหลียว เป็นต้น

5. วัดของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยในพระสมัยเจ้ากาวิละได้เกณฑ์กลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนมาตั้งถิ่นฐานบริเวณกำแพงเมืองชั้นนอก แต่ละกลุ่มจึงตั้งบ้านเรือนตามแบบที่เคยอยู่และตั้งวัดของกลุ่มตนเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจและแสดงการมีตัวตนดั้งเดิม วัดเหล่านี้จึงมักเป็นวัดที่อยู่กลางชุมชนชาติพันธุ์เดิม และกลายเป็นชื่อย่านในสมัยปัจจุบัน นิยมตั้งชื่อวัดตามเมืองเดิมที่มาจากมาเพื่อการระลึกถึง จึงมักมีคำว่า “เมือง” ปรากฏด้วยเสมอ เช่น วัดเมืองเงิน, วัดเมืองกาย เป็นต้น

ตารางที่ 1 สถิติวัดในเขตกำแพงเมืองเก่าสี่เหลี่ยม

ปีพ.ศ.	แหล่งข้อมูล	วัดที่ยังคงอยู่	วัดร้าง	รวม
2363	จารึกโบราณ, อ้างในอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2539 : 117)	99	-	-
2450	ปัญญาวโรภิกขุ, 2450 “รายชื่อวัดในเมืองเชียงใหม่” อ้างใน พงศาวดารเมืองพร้าววังหิน, สงวนการพิมพ์: เชียงใหม่ 2509, น.37-40	34	66	100
2450	มหาวิทยาลัยมหิดลและมหาวิทยาลัยศิลปากร(2537: 130)	35	68	100
2539	อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2539 : 117	32	68 (จากเอกสาร)	100
2539	สุรพล คำวิหัทธกุลและ วรลัญจ์ บุญญสุรัตน์, 2540 : 324	36	20 (จากหลักฐานที่ คงอยู่)	56
2543	วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, 2543 : 131	36	19 (จากหลักฐานที่ คงอยู่)	55
2550 - ปัจจุบัน	ผู้วิจัย	35	10 (จากเจดีย์ที่คง อยู่)	45

ที่มา: ผู้วิจัย

ประวัติและข้อมูลวัดร้างตามการจัดกลุ่มเพื่องานวิจัย

1. วัดร้างในสถานศึกษาได้แก่

วัดเชษฐา

- โรงเรียนพุทธิโสภณ ถ.พระปกเกล้า ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

จากการศึกษาเชื่อว่าวัดนี้ได้ร้างลงประมาณหกสิบกว่าปีมาแล้ว ผู้สถาปนาคือเจ้าเชษฐาธิราช หรือเจ้าไชยเชษฐา กษัตริย์แห่งหลวงพระบางผู้เคยปกครองเชียงใหม่ประมาณ 2 ปี (พ.ศ.2092-2094) โดยตั้งใจให้เป็นอนุสรณ์ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและสุรพล คำรหัสกุล, 2529) ในปี 2479 อาณาเขตของวัดนี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นโรงเรียนชั้นพื้นฐานโดยใช้ชื่อว่า “โรงเรียนพุทธิโสภณ” ตามชื่อผู้ก่อตั้งตั้งแต่ 7 สิงหาคม 2468 (อนุ เนินหาด, 2548 :146) การใช้งานใหม่ของพื้นที่วัดดังกล่าวจำเป็นต้องรื้อถอนวิหารที่ปรักหักพังออกเพื่อความปลอดภัยและพื้นที่ใช้สอยที่มากขึ้น เจดีย์ของวัดเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สิ่งเดียวที่เหลืออยู่ตลอดมา ลักษณะทางสถาปัตยกรรมนั้นมีลักษณะแบบพระธาตุคอกสุเทพซึ่งเป็นเอกลักษณ์เจดีย์แบบเชียงใหม่อย่างแท้จริงตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา (สุรพล คำรหัสกุล, 2540)

ในปี 2540 เจดีย์วัดเชษฐาได้ถูกปฏิสังขรณ์และพัฒนาโดยโครงการของคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีการให้คะแนนเลือกเจดีย์ร้างที่มีคุณค่าต่อเมืองเก่าเพื่อทำการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมในลักษณะโครงการนำร่อง ในวาระครบรอบ 700 ปีเมืองเชียงใหม่ในครั้งนี้ได้มีการกันเขตเจดีย์ให้อยู่นอกรั้วโรงเรียนเพื่อการเข้าถึงของสาธารณะมากขึ้นและพัฒนาภูมิทัศน์และมุมมอง การพัฒนาเจดีย์วัดเชษฐาในครั้งนี้ได้รับรางวัลจากสมาคมสถาปนิกสยาม (ในพระบรมราชูปถัมภ์) ในปี 2540

ปัจจุบันโรงเรียนพุทธิโสภณประกอบด้วยนักเรียน 1,400 คนและครู 60 คน (สัมภาษณ์ จันทวัน แก้วสว่าง, ยามบริเวณประตูทางเข้าใกล้กับเจดีย์ 8 พฤศจิกายน 2549) อ้างอิงตามโฉนดที่ดินวัดร้างเมื่อ 16 สิงหาคม 2482 (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และสุรพล คำรหัสกุล, 2529) อีกทั้งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ เมื่อ 27 ตุลาคม 2524 (สุรพล คำรหัสกุลและวรลัญช์ บุญญสุรัตน์, 2540: 33)

วัดกิตติ

- โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดกิตติเคยเป็นหนึ่งใน 5 วัดที่สำคัญที่สุดในเมืองเชียงใหม่ภายใต้ราชวงศ์อุปถัมภ์ก่อนการมาถึงของการรวมศูนย์การปกครองเป็นระบบเทศาภิบาล ก่อตั้งโดยเจ้าเมืองแก้วในปี พ.ศ. 2047 เพื่อจัดพิธีศพให้กับพระมารดาโดยเจดีย์ใหญ่นั้นสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิจากพิธีนี้ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และสุรพล คำรหัสกุล, 2529 :5) ข้อมูลเอกสารชี้ว่าวิหารใหญ่ของวัดคืออาคารในวังของเจ้าผู้ครองนครที่รื้อมาสร้างใหม่ โดยเคยเป็นที่ออกว่าราชการของเจ้ากาวิโลรสจนกระทั่งถึงแก่พิราลัยในปี 2413 (อนุ เนินหาด, 2548 : 92) ซึ่งเป็นสมัยเดียวกับการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม

วัดกิตตินี้ได้สร้างลงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะขาดกำลังศรัทธาอุปถัมภ์เนื่องจากวัดสำคัญในเขตเมืองนั้นมีมาก สาเหตุสำคัญได้แก่การขาดพระสงฆ์มาจำพรรษาตั้งแต่เจ้าอาวาสได้มรณภาพไปตั้งแต่ปี 2489 (อนุ เนินหาด, 2548: 93-95) หลักฐานสำคัญของการร้างคือการที่ราชการได้ทำการย้ายสิ่งมีค่าของวัดไปรักษาไว้ ณ วัดใกล้เคียงเช่น พระพุทธรูปและสิ่งมีค่าได้ถูกย้ายไปเก็บรักษาไว้ ณ วัดคูเต่า ส่วนเสาวินิจฉัยและอุโบสถขนาดใหญ่ของวัดได้ถูกนำไปปรับสร้างเป็นอาคารที่วัดทุ่งยู (อนุ เนินหาด, 2548:110)

เนื่องจากวัดแห่งนี้มีปูชนียสถานขนาดใหญ่และพื้นที่กว้างขวาง จึงมีการขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่องเมื่อมีการขุดฐานรากเพื่อสร้างอาคาร เช่นกระดุมมนุษย์ และเครื่องปั้นดินเผา เมื่อไม่นานมานี้ผลจากการก่อสร้างโรงอาหารใหม่ได้ขุดค้นพบเตาเผาถ้วยชาม, เศษถ้วยชาม, และแจกัน โบราณวัตถุเหล่านี้ได้นำมารวมจัดแสดงในตู้เพื่อเป็นนิทรรศการถาวรในปัจจุบัน (สัมภาษณ์ มนต์ ชูอัฐ, เจ้าหน้าที่ของโรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ 8 พฤศจิกายน 2547)

ข้อสังเกตคือเจดีย์วัดกิตติเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ซึ่งหาได้ยากมากในเขตเมืองเก่า รูปแบบทางสถาปัตยกรรมสามารถอ้างอิงได้ถึงเจดีย์วัดพระธาตุหริภุญไชย เป็นรูปแบบที่คาดว่าเป็นที่นิยมสร้างในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 ตามต้นแบบ เจดีย์วัดกิตติคาดว่าสร้างขึ้นด้วยความนิยมนี้แต่ลดขนาดลงจาก 47 เมตรเป็น 25.5 เมตร (เรืองคณา, 2516:78-81) เจดีย์นี้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อ 25 กรกฎาคม 2518 และถูกกำหนดเป็นโหนดวัดร้างจากสำนักพุทธฯ เมื่อ 29 สิงหาคม ในปีเดียวกัน (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและสุรพล คำรหัสกุล, 2529 :7)

อนึ่ง หลังจากวัดกิตติได้ร้างลงอย่างสมบูรณ์ในปี 2489 กระทรวงศึกษาธิการได้ตั้งโรงเรียนประถมขึ้นโดยการเช่าพื้นที่รายปีกับสำนักพุทธฯมาตั้งแต่ปี 2497 (พงศธร หาญสงคราม, 2547: 17)

วัดนางเหลียว

-โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย บริเวณที่พัคนุคลาคร อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

พื้นที่ปัจจุบันของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ยังคงปรากฏเจดีย์ขนาดเล็กของวัดหมื่นคองที่ประตุน้ำและวัดนางเหลียวบริเวณบ้านพัคนุคลาคร พื้นที่นอกเหนือจากวัดขนาดเล็ก 2 วัดนี้ของ

โรงเรียนเกือบทั้งหมดเคยเป็นวังของเจ้าอินทวิชยานนท์และราชวงศ์มาก่อน เมื่อยุคปฏิรูปการศึกษา มาถึงตามนโยบายรวมศูนย์ของสยาม โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยจึงถูกกำหนดให้เป็นโรงเรียนนำร่องที่ริเริ่มการศึกษาแบบยุคนั้นสมัยประจำภูมิภาค พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงอิสริยยศเป็นมกุฎราชกุมารคือผู้ประกอบพิธีเปิดและพระราชทานนามโรงเรียนเมื่อ 24 ธันวาคม 2488 โดยได้รับบริจาคที่ดินส่วนใหญ่จากเจ้าอินทรวโรธสุริยวงศ์ (2444-2452) (สมโชติ อ๋องสกุล, 2549:48-49)

เป็นไปได้ว่าวัดร้างขนาดเล็กทั้งสองในโรงเรียนนี้เดิมตั้งประดิษฐานอยู่กับวังเจ้าหลวงและราชวงศ์ เมื่อเวลาผ่านไปได้ขาดการอุปถัมภ์จากเจ้าและได้รับอิทธิพลจากสงครามโลกครั้งที่2วัดทั้งสองจึงร้างลงเมื่อเจ้าอาวาสได้มรณภาพ ในที่สุดโรงเรียนจึงผนวกที่วัดร้างทั้งสองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาเขตโรงเรียนผ่านการเช่ารายปีกับสำนักพุทธฯตลอดมา

จากข้อมูลเอกสารพบว่าวัดนางเหลียวเคยอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้าอินทวิชยานนท์ (2413-2439) โดยสร้างวิหารของวัดไว้เพื่อบูชาทางศาสนาในปี 2449(อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและสุรพล คำรืห์กุล, 2529) เจดีย์และพระประธานขนาดใหญ่จึงยังคงเหลืออยู่มาจนถึงทุกวันนี้เนื่องจากวัสดุมีความคงทน มีการบันทึกไว้ด้วยว่ามีการย้ายพระพุทธรูปและทรัพย์สินไปรักษาไว้ที่วัดคอยสะเก็ดเมื่อร้างแล้ว

วัดนางเหลียวได้ร้างลงอย่างสมบูรณ์ประมาณช่วงปี2483ในช่วงสงครามโลกครั้งที่2(สมโชติ อ๋องสกุล, 2549:48-49) ที่ดินได้ถูกจดทะเบียนเป็นที่ดินวัดร้างเมื่อวันที่ 4 เมษายน 2515 (สุรพล คำรืห์กุล และวรลัญญ์ บุญญสุรัตน์, 2540: 28) เจดีย์ฐานแปดเหลี่ยมนี้เชื่อว่าถูกสร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 16ในรูปแบบเดียวกับวัดเชษฐาและวัดพระธาตุคุดอยสุเทพแต่ต่างกันเล็กน้อยตรงส่วนยอดซึ่งเป็นอิทธิพลจากพม่า (จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, 2541) เจดีย์นี้ถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในปี 2530 ในช่วงของอาจารย์ใหญ่ สมชัย นพเจริญกุล (2525-2535) ผู้มีนโยบายจะพัฒนาพื้นที่นี้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและพุทธศาสนา

ปัจจุบันเจดีย์วัดนางเหลียวได้ถูกปฏิสังขรณ์และมีการยกฉัตรซึ่งเป็นเครื่องหมายของเจดีย์ที่มีชีวิตอีกครั้งหนึ่งเช่นเดียวกับองค์พระพุทธรเจ้า ส่วนบริเวณพระประธานได้มีการระดมทุนสร้างวิหารขึ้นมาใหม่แบบล้านนาร่วมสมัยเพื่อเป็นอาคารเรียนวิชาพุทธศาสนา โดยทั้งเจดีย์และพระประธานได้ทำการปิดทองเช่นเดียวกับวัดปกติที่ยังมีการใช้งานอยู่ กล่าวได้ว่าวิหารวัดนางเหลียว (ใหม่) นี้ ได้ถูกใช้งานด้วยบทบาททางการศึกษาสมัยใหม่ เป็นที่น่ายินดีที่พื้นที่วัดนางเหลียวได้มีชีวิตขึ้นอีกครั้งไม่เพียงในฐานะปูชนียสถานแต่รวมไปถึงบทบาทเรื่องการศึกษาพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์เดิมของวัดได้เป็นอย่างดี (สมโชติ อ๋องสกุล, 2549; วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, 2543)

วัดหมื่นทอง

-โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดหมื่นทองโดยชื่อได้อธิบายถึงผู้ครองตำแหน่ง “หมื่น” อันมีอำนาจควบคุมทหาร 10,000 คน วัดนี้คาดว่าถูกสร้างในสมัยพระเจ้าติโลกราชในปีพ.ศ.1985 (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและสุรพล คำรหัสกุล, 2529) แต่เจดีย์ที่ปรากฏในปัจจุบันมีอายุไม่เก่าไปกว่ายุคพื้นเมืองเชียงใหม่ของเจ้ากาวิละ ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 (กรมศิลปากร, 2525) ทั้งนี้เจดีย์คือหลักฐานเดียวที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน

เจดีย์วัดหมื่นทองถูกสร้างขึ้นในรูปแบบพม่าโดยย่อขนาดและความละเอียดลง เป็นไปได้ว่า ก่อนยุคเทศาภิบาลในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ธุรกิจทำไม้ของคนในบังคับอังกฤษจากพม่า (ฉาน, ไต, มอญ) ได้ทำงานอยู่ทั่วอาณาจักรเชียงใหม่และภูมิภาค บุคคลเหล่านี้เมื่อฐานะดีขึ้นจึงลงมือปฏิสังขรณ์ วัดมากมายในเขตเมืองในรูปแบบพม่า แม้ว่าประวัติศาสตร์และบันทึกการปฏิสังขรณ์จะไม่มี ความชัดเจนแต่ในปี 2547 ได้มีโครงการพัฒนาภูมิทัศน์รอบๆเจดีย์ มีการขุดค้นพบเศษเครื่องถ้วยและ โครงกระดูกเช่นเดียวกับที่วัดกิตติ (สมโชติ อ๋องสกุล, 2549:48)

โดยทั่วไปการค้นพบกระดูกมนุษย์ ถือเป็นข้อสังเกตที่สำคัญทางโบราณคดีเช่นกัน เนื่องจาก โดยจารีตแบบพุทธนั้นศพจะต้องถูกเผาเสมอ จึงทำให้พื้นที่ในลักษณะนี้ต้องการการขุดค้นอย่างละเอียดขึ้น เป็นที่น่าเสียดายว่าในพื้นที่เมืองเชียงใหม่ได้มีการค้นพบโบราณวัตถุอย่างต่อเนื่องทั้งจากการก่อสร้างของรัฐและเอกชน แต่มักจะปกปิดมิให้สาธารณชนรู้เนื่องจากเกรงความยุ่งยากในการก่อสร้าง กรณีของวัดหมื่นทองและวัดกิตติจึงเป็นตัวอย่างที่อ้างอิงได้ ขอบเขตของวัดได้ถูกกำหนดให้เป็นโฉนดวัดร้างเมื่อ 21 กุมภาพันธ์ 2519 และถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อ 27 ตุลาคม 2524

วัดสังการาม

-วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ต.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดสังกาหรือสังการามนี้ไม่พบการอ้างอิงถึงในเอกสารตำนาน จากการลงพื้นที่สำรวจพบว่าใน โหนดผืนใหญ่มีวัดร้างอยู่ในวิทยาลัย2วัดด้วยกันคือบริเวณทางเข้าเรียกว่าวัดสังกาสวนภายในบริเวณ โรงอาหารไม่ปรากฏชื่อแต่คงเหลือเป็นเนินดินและซากอิฐหัก กลางพื้นที่โหนดมีสระน้ำซึ่งคาดว่า มีมาแต่เดิม ทั้งสองวัดได้รับการดูแลอย่างดีในปัจจุบันเนื่องจากเป็นหน่วยงานหนึ่งของกรมศิลปากร (สัมภาษณ์ สุทัศน์ เจ้าหน้าที่วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ วันที่ 14 ตุลาคม 2555)

ปัจจุบันเป็นโฉนดวัดร้างเลขที่ 4235 ซึ่งวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่เข้ามาตั้งแต่แรกตั้งโรงเรียน เจริญทั้งสองยังไม่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ (ชนธร เหลี่ยมวานิช, 2553)

2. วัดร้างในชุมชนแออัดได้แก่

วัดช่างลาน

-ชุมชนหมื่นเงินกอง ทิศตะวันตกของวัดหมื่นเงินกอง ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดช่างลานเป็นวัดขนาดเล็กซึ่งร้างมาเป็นเวลายาวนานและมีบันทึกที่ไม่ชัดเจน อ้างอิงจากบันทึกเอกสารเก่าที่ทางราชการได้สำรวจไว้เมื่อปี 2440 ขณะนั้นวัดช่างลานยังไม่ร้างแต่ขาดพระสงฆ์มาจำพรรษาแล้ว โดยปรากฏเพียงสามเณรสามรูปจำพรรษาอยู่ (พงศธร หาญสงคราม, 2547:30)

เอกสารท้องถิ่นได้กล่าวถึงวัดที่เกี่ยวข้องอันได้แก่วัดเมธังและวัดหมื่นเงินกองว่าหนานเมธังและภรรยาผู้ค้นพบสมบัติเป็นเหรียญทองคำจากการเดินทางค้าข้าว ได้นำทองเหล่านั้นกลับมาทำเครื่องประดับหูโบราณที่เรียกว่า “ลาน” และมีฐานะที่มั่งคั่งขึ้น พวกเขาได้สร้างวัดช่างลานเพื่อเป็นอนุสรณ์ ซึ่งช่างลานมีความหมายถึงช่างผู้ทำเครื่องประดับชนิดนี้นั่นเอง อีกทั้งได้สร้างเจดีย์ขนาดเล็กเพื่อบรรจุเหรียญทองคำที่เหลือเอาไว้ด้วย

เมื่อเวลาผ่านไปเจดีย์ที่ใช้บรรจุสมบัติได้กลายเป็นอีกวัดหนึ่งและถูกเรียกว่าวัดเมธังตามผู้สร้าง หนานเมธังผู้นี้ภายหลังได้เข้าเป็นขุนนางในสมัยพระเจ้าเกือนา (พ.ศ.1898-1928) และได้ก่อตั้งวัดหมื่นเงินกองขึ้นอีกวัดหนึ่ง ซึ่งชื่อวัดคงตั้งตามตำแหน่ง “หมื่น” ในขณะนั้นซึ่งทำหน้าที่ดูแลพระคลัง (สัมภรณ์พระครูดวงทิพย์ เจ้าอาวาสวัดเมธัง, 3 ธันวาคม 2549)

ปัจจุบันวัดช่างลานหลงเหลือเพียงซากฐานเจดีย์ท่ามกลางสลัมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนหมื่นเงินกอง ดังที่สมาชิกชุมชนผู้หนึ่งเล่าให้ฟังดังนี้

เมื่อตอนเด็กเจดีย์ร้างยังคงมีรูปทรงอยู่และฐานวิหารก็ยังมองเห็นได้ หลังจากวิหารได้ถูกพัฒนาเป็นศูนย์กีฬาและสนามเด็กเล่นของหมู่บ้าน ผู้คนจึงค่อยๆ เข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้นในเขตวัดและกลายเป็นชุมชนเหมือนในทุกวันนี้

(ความเห็นของ ศรีบุตร, ชาวชุมชนช่างลานผู้มีอายุ 75 ปี ใน พงศธร หาญสงคราม, 2547:30)

แม้ว่าจากซากเจดีย์จะไม่มีภาพชัดเจนในรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแต่สามารถเห็นภาพได้จากความเห็นสมาชิกชุมชนข้างลานได้ดังนี้

มีเรื่องเล่ามานานแล้วว่าเมื่อสมัยที่เจดีย์ยังเหลือยอด ตรงยอดจะมีพระแก้วมรกตประดับอยู่ มีขนาดเท่ากำปั้นผู้ชายและภายหลังได้ถูกขายให้กับเจ้าไป ช่วงเวลานี้ประมาณสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 คิดว่าเจดีย์คงไม่สูงมากเพราะว่าส่วนฐานนั้นไม่กว้าง รูปแบบศิลปะน่าจะคล้ายกับเจดีย์ร้างวัดแสนดาห้อยและวัดเชิงสงตรงประตู่เชียงใหม่

(ความเห็นของพระครูดวงทิพย์ เจ้าอาวาสวัดเมธัง, สัมภาษณ์ 3 ธันวาคม 2549)

อย่างไรก็ตามขอบเขตของเจดีย์วัดข้างลานถูกกำหนดเป็น โฉนดวัดร้างตั้งแต่ 18 สิงหาคม 2482 วัดร้างแห่งนี้ถูกจัดให้มีความเสียหายทางกายภาพสูงสุดและขาดซึ่งแหล่งอ้างอิงทางประวัติศาสตร์อีกด้วย

วัดหนองหญ้าแพรก

-ชุมชนหนองหญ้าแพรก หลังสถานีดับเพลิงข้างฝือก ถ.บำรุงบุรี อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดหนองหญ้าแพรกเป็นอีกวัดหนึ่งที่เหลือเพียงเจดีย์ประธานในปัจจุบัน ส่วนพื้นที่ที่เหลือได้ถูกจับจองเป็นชุมชนแออัด ซึ่งถูกเรียกตามชื่อวัดว่าชุมชนหนองหญ้าแพรก เช่นเดียวกับวัดข้างลาน วัดนี้มีประวัติที่ไม่ชัดเจนนัก ข้อมูลที่ทำให้กระจ่างขึ้นจึงได้จากการบอกเล่าของสมาชิกในชุมชนดังนี้

เมื่ออายุได้แปดขวบก็เหลือแต่เจดีย์แล้ว พี่ชายได้บอกว่าวัดได้ร้างลงตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ตอนสงครามสงบได้มีทหารและชาวบ้านพยายามมาขุดหาสมบัติซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดโพรงขนาดใหญ่ที่ตัวเจดีย์ หลังจากผ่านไป 2-3 ปีบริเวณวัดได้ถูกปกคลุมด้วยวัชพืชและเกิดเป็นสระและทางน้ำไหลที่หน้าเจดีย์ ในช่วงเวลานั้นคนแถวนี้มักจะใช้ที่ตรงนี้เลี้ยงสัตว์ แล้วก็เป็นที่เล่นของจีนและเพื่อนในละแวก พอทันสมัยขึ้น กำแพงเมืองได้ถูกทำลายไปมากและทางเกวียนได้แปรสภาพไปเป็นถนน ส่วนหนองและทางน้ำหน้าเจดีย์ได้ถูกถมในสมัยนี้ วัดมีสภาพเช่นนี้ตลอดมาจนกระทั่งเมื่อไม่กี่ปีนี้กรมศิลปฯ ได้เข้ามาบูรณะองค์เจดีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโพรงที่เสียหายถูกเติมและสร้างแนวรั้วกันเขตไว้รอบเจดีย์

(ความเห็นของอุ้ยคำ บัวสาย ชาวเชียงใหม่โดยกำเนิด ผู้มีอายุ 75 ปีและอาศัยอยู่ใกล้เคียง, ที่มา: พงศร หาญสงคราม, 2547: 55)

ในความเป็นจริง ความพยายามที่จะปกป้องเจดีย์วัดร้างมากมายในเมืองเก่าเชียงใหม่ โดยการสร้างแนวกันเขตโดยรอบนี้ถูกริเริ่มโดยโครงการ “การพัฒนาและปรับปรุงสิ่งแวดล้อมโดยรอบซาก

โบราณสถานทางประวัติศาสตร์”ซึ่งเป็นโครงการในปี 2540 โดยคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเป็นโครงการเดียวกับที่วัดเชษฐา หน้าโรงเรียนพุทธโสภณนั่นเอง

เมื่อพิจารณาที่รูปแบบทางสถาปัตยกรรมนั้น แม้ว่าจะมีการบันทึกที่ไม่กระจ่างแต่นักวิชาการให้ความเห็นว่า เป็นเจดีย์ที่สร้างในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 หรือก่อนปี พ.ศ. 2100 เป็นต้นมา เจดีย์ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติมาตั้งแต่ 22 เมษายน 2529 (สุรพล คำรหัสกุลและวรลัญญ์ บุญญสุรัตน์, 2540 :94; อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และสุรพล คำรหัสกุล, 2529)

วัดเลาเสียง

-ถนนราชเสียงแสน ซ.1ก. ต.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

เป็นวัดที่ไม่มีการอ้างอิงถึงในเอกสารใดๆ ปัจจุบันตั้งอยู่ท่ามกลางชุมชนโดยมีถนนเล็กชุมชนตัดผ่านโดยต้องเข้าซอยที่ห่างจากถนนใหญ่ คงเหลือเจดีย์ 1องค์ รูปแบบเป็นทรงระฆังแบบล้านนา โดยน่าจะถูกสร้างราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 ปัจจุบันเป็นโฉนดวัดร้าง เลขที่โฉนด 4223 และขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อ 22 เมษายน 2529

3.วัดร้างในกระบวนการฟื้นวัดได้แก่

วัดเจ็ดลิน

-วัดหนองเจ็ดลิน ถ.พระปกเกล้า ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดเจ็ดลินเป็นตัวอย่างที่ดีของการฟื้นจากวัดร้างขึ้นมาเป็นวัดรุ่งสำเร็จจากการริเริ่มขององค์กรทางศาสนาท้องถิ่น ในอดีตเป็นวัดที่สำคัญสมัยพระเจ้ามังรายและถูกอุปถัมภ์โดยราชสำนักเรื่อยมา เอกสารนิราศหริภุญไชย ซึ่งเขียนในปี พ.ศ.2060 ได้กล่าวถึงวัดนี้อย่างชัดเจน ดังนี้

เจ็ดลินดูแล้วเล่า	ศาลา เลิศเอ
คองคู่สายแสนหา	แห่งนั้น
วรลักษณ์เลิศสา	สวรรณเทพ ทิพเอ
สาแผ่นดินไฉน	พืด้นหาอว

(ธนธร เหลี่ยมวานิช, 2553: 65)

โดยกษัตริย์ในราชวงศ์มังรายทุกพระองค์ (พ.ศ.1801-2101)เมื่อขึ้นครองราชย์นั้น จะต้องเปลี่ยนเครื่องทรงห่มขาวที่วัดผ้าขาว ทำบุญที่วัดหมื่นตุมแล้วจึงเสด็จไปวัดเจ็ดลินเพื่อทำพิธีเกี่ยวกับน้ำศักดิ์สิทธิ์ หลังจากนั้นจึงเปลี่ยนเครื่องทรงอีกครั้งเพื่อเข้าพิธีขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครได้อย่างสมบูรณ์

ในทางประวัติศาสตร์นั้น ยุคการรวมศูนย์การปกครองเข้าสู่ส่วนกลางสยาม วัดเจ็ดลินได้ถูกกล่าวถึงอีกครั้งจากการสำรวจวัดในเขตเมืองเก่าของทางราชการในปี พ.ศ.2420-2440 สันนิษฐานว่า วัดนี้ได้ร้างลงหลังจากนี้เนื่องจากไม่เคยถูกกล่าวถึงอีกเลยในเอกสารชุดหลังเป็นต้นมา โดยน่าจะร้างตั้งแต่ปี 2470 เป็นต้นมา (อนุ เนินหาด, 2548:12).

จนกระทั่งปี 2509 พื้นที่วัดเจ็ดลินได้ถูกเช่าโดยสำนักงานที่ดินเชียงใหม่สำหรับสร้างบ้านพักข้าราชการ เรื่อยมาจนปี 2520 จึงมีการย้ายออกและเป็นพื้นที่ว่าง หลังจากนั้นจึงเริ่มมีผู้เข้ามาจับจองสร้างที่พักเพื่อยุอาศัยโดยมีทั้งเป็นการเช่าและรุกที่

จนกระทั่งวันที่30มกราคม 2546 มูลนิธิบรมราชูปถัมภ์ได้เริ่มขบวนการฟื้นฟูพื้นที่วัดนี้โดยเริ่มที่การพยายามให้ผู้อาศัยย้ายออกอย่างต่อเนื่อง ใช้วิธีการประนีประนอมกับชาวบ้านโดยยินดีจ่ายค่าทดแทนและขนของไปให้ ณ ที่อาศัยแห่งใหม่ จนกระทั่งมีที่ว่างมากพอจึงเริ่มทำการสร้างวิหาร, อาคาร, และนิมนต์ให้พระสงฆ์มาจำพรรษาอีกครั้งหนึ่ง ปัจจุบันวัดนี้มีสภาพเป็นวัดปกติอีกครั้งหนึ่ง โดยมีพระจำพรรษาอยู่ถึง 33 รูปและเณรอีกส่วนหนึ่ง โดยเหลือเพียงบางหลังที่ยังไม่ย้ายออก (สัมภาษณ์ พระมหาวิญญู จารุธรรมโม เจ้าอาวาสวัดเจ็ดลิน วันที่ 11 พฤศจิกายน 2549)

ในส่วนหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้น ปรากฏพระพุทธรูปขนาดใหญ่, เศียรพระขนาดใหญ่, และเจดีย์ทรงปราสาทที่ยังคงอยู่สืบมา โดยเป็นรูปแบบที่ได้อิทธิพลสุโขทัยและมอญและถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานตั้งแต่ 22 เมษายน 2529 (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและสุรพล คำรหัสกุล, 2529 ; พงศธร หาญสงคราม, 2547 ;สุรพล คำรหัสกุลและวรลัญช์ บุญญสุรัตน์, 2540)

วัดอินทขิล(สะคือเมือง)

-วัดอินทขิล(สะคือเมือง) ต.ศรีภูมิ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

ความสำเร็จของการฟื้นฟูวัดอินทขิล (สะคือเมือง) เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งเรื่องการริเริ่มที่เกิดจากองค์กรท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของเจดีย์ทรงกลมวัดอินทขิล (สะคือเมือง) และเจดีย์แปดเหลี่ยมของวัดสะคือเมือง (ร้าง) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในรั้วของหอศิลป์เชียงใหม่มีความน่าสนใจเป็นอย่างมาก เจดีย์ทั้งคู่ตั้งอยู่บริเวณที่เคยเป็น “สะคือเมือง”หรือจุดกึ่งกลางของการวางผังเมืองโบราณ ซึ่งจะต้องเป็นจุดที่ตั้งของเสาหลักเมือง (สุรพล คำรหัสกุล, 2549) นอกจากบริเวณนี้จะถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางของ

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์มากมายแล้วยังเป็นศูนย์กลางทางการปกครองอีกด้วย พื้นที่บริเวณนี้และข้างเคียงเคยเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และที่ตั้งของวังเจ้าหลวง “เวียงแก้ว” อันเป็นสัญลักษณ์ของอาณาจักรและอำนาจอีกด้วย

เจดีย์ทั้งสองในบริเวณนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของวัดสำคัญมาก่อน แต่แรกเริ่มนั้นทั้งสองสร้างในแบบพหุรูปุญไชยทรงแปดเหลี่ยมตั้งแต่แรกตั้งเมืองเชียงใหม่ และยังเชื่ออีกว่าหนึ่งในนั้นเป็นเจดีย์ที่บรรจุกระดูกของพระเจ้ามังราย (Forbes, 2006; Thamanit, 2005) โดยเจดีย์ทั้งสองได้ดำรงอยู่ผ่านช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ยุคดังนี้ สมัยพระเจ้ามังราย (1801-1854), สมัยเจ้ากาวิละ (2415-2356), และสมัยเทศบาล รัชกาลที่ 5

สมัยพระเจ้ามังรายนั้น บริเวณดังกล่าวเคยเป็นที่ประดิษฐานเสาหลักเมืองมาแต่แรกเริ่ม เป็นที่มาของ “วัดสะดือเมือง” และ “วัดพระแก้ว” บางเอกสารได้อธิบายว่าเป็นวัดเดียวกันแต่เรียกต่างกันในแต่ละสมัย ในปี 2548 ได้มีการขุดสำรวจทางโบราณคดีโดยกรมศิลปากรบริเวณเจดีย์แปดเหลี่ยมในหอศิลปฯ พบว่าวัดสะดือเมืองนั้นได้เคยถูกฟื้นฟูใหม่มาแล้วโดยเรียกว่าวัดพระแก้ว และตามเอกสารแผนที่สมัยเจ้าอินทวิชยานนท์ (2413-2439) อธิบายว่าสมัยนี้วัดพระแก้วได้ร้างลงแล้วโดยไม่มีถาวรถาวรถึงวัดสะดือเมืองเลย (สมโชค อึ้งสกุล, 2549: 48-49) กล่าวได้ว่าชื่อวัดที่กล่าวมานั้นไม่ชัดเจน ซึ่งอาจจะเป็นวัดเดียวกันแต่เรียกต่างกัน วัดในบริเวณนี้ล้วนร้างลงอย่างสมบูรณ์ในสมัยพม่าปกครอง (2122-2270) (สุรพล คำรหัสกุล, 2549)

ในสมัยเจ้ากาวิละผู้ซึ่งฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ พระองค์ได้นำศาสนาพุทธจากวัดร้างนอกเมืองเป็นจำนวนมากมาเพื่อการฟื้นฟูวัดอินทิลใหม่เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงวัดอันเคยเป็นที่ตั้งของเสาหลักเมือง (สร้อยดี อึ้งสกุล, 2539:54; ธเนศ เจริญเมือง, 2545) หากในบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของวัดสองวัด การฟื้นฟูวัดในสมัยนี้คือการรวมวัดโบราณแต่เดิมเข้าไว้ด้วยกันนั่นเอง (ดวงจันทร์ เจริญเมือง, 2549; Thamanit, 2005) เชื่อว่าสมัยนี้เองที่สร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ “หลวงพ่อบัว” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2337 และยังคงอยู่เป็นอย่างดีจนถึงทุกวันนี้ (Forbes, 2006)

แม้ว่าการเกิดใหม่ของวัดอินทิลจะรวม 2 วัดเข้าด้วยกัน แต่ก็ร้างลงอีกในที่สุดก่อนการมาถึงของยุคเทศบาลไม่นานตามที่ทางราชการสำรวจไว้เมื่อปีพ.ศ.2482 (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและสุรพล คำรหัสกุล, 2529) จนกระทั่งยุคเทศบาลมาถึงด้วยเหตุผลทางการเมืองบางประการเจดีย์ทั้งสองในบริเวณนี้ได้ถูกแบ่งแยกด้วยถนนที่ตัดใหม่ชื่อว่าถนนอินทวโรธ (Forbes, 2006; Srithong, 1993; สปป ลาวและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537) บางข้อมูลกล่าวว่าถนนนี้เดิมเป็นเส้นทางเดินแคบในวัดและกลายเป็นถนนไปโดยความผิดพลาดของการสำรวจ (สัมภาษณ์ บุญธรรม ยศบุตร, เลขานุการ

มูลนิธิบรมธาตุคุดยสุเทพ, 11 พฤศจิกายน 2549) อันเป็นจุดเริ่มต้นของการตัดขาดของเจดีย์และความลำบากในการบริการจัดการตราบเท่าทุกวันนี้

เวลาผ่านไป เมื่อเสาหลักเมืองได้ถูกย้ายไปตั้ง ณ วัดเจดีย์หลวงแล้ว พื้นที่บริเวณสะดือเมืองนี้ยังคงเป็นศูนย์กลางของเมืองเก่าและการเมืองเช่นเดิม (วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, 2543) โดยกลายเป็นที่ดินวัดร้างและถูกเช่าโดยเทศบาลนครเชียงใหม่เพื่อใช้เป็นหอประชุม จนกระทั่งในปี 2549 สัญญาเช่าได้ถูกยกเลิกเพื่อเป็นไปตามการฟื้นฟูวัดโดยมูลนิธิบรมธาตุคุดยสุเทพ ปัจจุบันเจดีย์ทรงกลมได้เป็นส่วนหนึ่งของวัดที่ฟื้นฟูแล้วในนามวัดอินทขิล (สะดือเมือง) ส่วนเจดีย์แปดเหลี่ยมนั้นตั้งอยู่ในหอศิลปวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งอาคารนี้เคยเป็นศาลากลางจังหวัดมาตั้งแต่สมัยเทศบาลและกลายเป็นอาคารอนุรักษ์ในปัจจุบัน

กล่าวถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมนั้น แม้ว่าเจดีย์ในปัจจุบันของวัดอินทขิล (สะดือเมือง) แต่เดิมเป็นรูปแบบทรงปราสาทแบบหริภุญไชยและอิทธิพลมอญ ในคริสต์ศตวรรษที่ 14 แต่หลังจากนั้นได้ถูกพอกให้ใหญ่ขึ้นช่วง คริสต์ศตวรรษที่ 15-16 ในรูปแบบทรงกลมสุโขทัยที่เห็นในปัจจุบัน (Forbes, 2006) เจดีย์ดังกล่าวของวัดได้ถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ เมื่อ 14 มีนาคม 2523 และวัดได้ถูกฟื้นฟูสำเร็จสมบูรณ์ในปี 2549 (ศุภชัย นาคารพิศุทธิ์, 2548: 18)

วัดยางกวง

-วัดยางกวง ถ.สุริยวงศ์ ต.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดยางกวงเป็นอีกวัดหนึ่งที่เพิ่งฟื้นฟูสำเร็จเมื่อไม่นานมานี้ โดยองค์กรทางศาสนาท้องถิ่นเช่นเดียวกัน ได้แก่มูลนิธิบรมธาตุคุดยสุเทพซึ่งดำเนินการฟื้นฟูวัดร้างที่มีศักยภาพอย่างต่อเนื่อง โดยตั้งอยู่ในพื้นที่ที่วิจัยได้แก่ วัดเจ็ดลิน, วัดอินทขิล (สะดือเมือง), และวัดยางกวง วัดนี้เดิมชื่อวัดนางิ้วและมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์พื้นเมืองเนื่องจากมีปรากฏในเอกสารทั้งโคลงนิราศหริภุญไชยและตำนานเมืองเชียงใหม่ ความสำคัญอีกประการหนึ่งได้แก่เป็นวัดที่เกี่ยวกับชาติพันธุ์จีนที่ถูกกวาดต้อนมาจากเชียงตุงสมัยเจ้ากาวิละอีกด้วย ดังนั้นทั้งนิกายและศาสนิกชนจึงมีอิทธิพลของเชียงตุง

รูปแบบเจดีย์นั้นได้รับการบูรณะแล้วและมีลักษณะแปดเหลี่ยมคล้ายคลึงกับเจดีย์แปดเหลี่ยมวัดอินทขิลอันเป็นอิทธิพลหริภุญไชย สันนิษฐานว่าถูกสร้างราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 และขึ้นทะเบียนโบราณสถานแล้วตั้งแต่ 24 มกราคม 2523

4. วัดร้างในพื้นที่พานิชกรรมได้แก่

วัดฟอนสร้อย (ร้าง)

-หลังตลาดประตูเชียงใหม่ ถ.พระปกเกล้าซอย 2 อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดฟอนสร้อยในงานวิจัยนี้หมายถึงสิ่งที่เหลือของของเจดีย์ร้างซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกับตลาดประตูเชียงใหม่ ห่างออกไปทางทิศเหนือประมาณ 10 เมตรจะพบวัดฟอนสร้อยปัจจุบันที่มีพระจำพรรษาตามปกติเช่นวัดทั่วไป ชื่อวัดทั้งสองนี้แท้จริงคือวัดเดียวกันแต่ต่างกันที่ยุคสมัย วัดฟอนสร้อยดั้งเดิมนั้นคือบริเวณเจดีย์ร้างหลังตลาดประตูเชียงใหม่นั่นเอง โดยคาดว่าได้สถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2031 โดยขุนนางชื่อ “หมื่นสร้อย” หรือ “พันสร้อย” และภายหลังได้เปลี่ยนไปเป็น “ฟอนสร้อย” นั่นเอง เอกสารเก่าที่สุดที่อ้างถึงวัดนี้ได้แก่ นิราศหริภุญไชย พ.ศ.2060, พงสาวดารวัดพระธาตุจอมทอง พ.ศ. 2144, และพงสาวดารวัดบุปผารามสวนดอกไม้ พ.ศ.2105 โดยต่างกล่าวถึงตรงกันว่ายังเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาปกติ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2539 :22, 204, 227) ดังนี้

มรรคาทวารทอดตั้ง	อาราม หนึ่งแม่
เป็นปิ่นบุรินาม	ฟอนสร้อย
ดวงเดียวหนึ่งนิศยาม	สนิเทศฐ์ ชิดแฮ
ปอมแปกนุชเนื่อน้อย	เลิศผู้ผดองค์

(อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2539: 73)

กล่าวได้ว่าวัดฟอนสร้อยนี้เดิมถูกอุปถัมภ์อย่างต่อเนื่องโดยสมาชิกราชวงศ์เช่นกันดังเคยมีเจ้าอาวาสเป็นเจ้าชายท้องถิ่นอันแสดงให้เห็นถึงสถานะที่พิเศษกว่าวัดอื่นในละแวกเดียวกัน (อนุ เนินหาด, 2548:156, 72) สันนิษฐานว่าวัดนี้ได้ร้างลงราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นสมัยที่เมืองเชียงใหม่ร้างจากสงครามครั้งสุดท้ายกับพม่า (สุรพล คำรหัสกุล และวรลัญจ์ บุญญสุรัตน์, 2540) สัมภาษณ์ ศิริมอญ มรดกวิจิตรการ, 12 พฤศจิกายน 2549)

วัดฟอนสร้อยได้ถูกฟื้นฟูอีกครั้งในปี พ.ศ.2481 พื้นที่เดิมของวัดได้ถูกแบ่งให้เช่าเพื่อเป็นรายได้ให้กับวัดฟอนสร้อยใหม่ โดยค่าเช่าได้จากตึกแถวริมถนน, บ้าน, และการแบ่งพื้นที่ให้เช่าขายของ พื้นที่เหล่านี้เองคือบริเวณวัดฟอนสร้อยอันมีมาแต่โบราณ (สัมภาษณ์เจ้าอาวาสปัจจุบันของวัดฟอนสร้อย 12 พฤศจิกายน 2549)

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดฟอนสร้อย (ร้าง) โดยอ้างอิงข้อมูลการขุดค้นและปฏิสังขรณ์ในปี 2542 พบว่า วัดดั้งเดิมนี้น่าจะถูกสร้างระหว่าง ปลาย คริสต์ศตวรรษที่ 16 ต้น

คริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งกำลังนิยมสร้างเจดีย์แบบทรงปราสาท (Forbes, 2006:49) โดยเจดีย์ที่เหลือนี้ยังคงไม่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ

5. วัดร้างในพื้นที่พิพิธภัณฑฯ ได้แก่

วัดสะดือเมือง

-หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

เจดีย์แปดเหลี่ยมของวัดสะดือเมืองนั้นแท้จริงมีความคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงกลมที่อยู่ตรงข้ามถนนของวัดอินทิล (สะดือเมือง) ในปัจจุบัน เนื่องจากภายในก่อนการพอกขนาดใหญ่ขึ้นนั้นสันนิษฐานว่ามีรูปแบบเดียวกัน ชื่อเจดีย์วัดสะดือเมืองในปัจจุบันถูกกำหนดโดยกรมศิลปากรจากข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีและประชุมพงศาวดารต่างๆ (สุภชัย นานการพิศุทธิ์, 2548) พื้นที่บริเวณนี้เชื่อว่าเคยเป็นส่วนหนึ่งของคุ้มหลวงของเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์มาก่อน (พ.ศ. 2399-2413) อีกข้อสันนิษฐานที่ได้จากการขุดค้นล่าสุดของกรมศิลปากรได้อธิบายว่าวัดนี้อาจเคยเป็นวัดขนาดเล็กประจำพระราชวังหลวงซึ่งเป็นที่ประดิษฐานเสาอินทิล (ไกรสินธุ์ อุ๋นใจจินต์, 2549) โดยในเอกสารได้กล่าวถึงชื่อเรียกที่ต่างกันดังนี้ วัดสะดือเมือง, วัดอินทิล, และวัดพระแก้ว ซึ่งคงเป็นวัดเดียวกันแต่เรียกต่างกันในแต่ละยุคสมัยตามวัฏจักรการร้าง/ฟื้นฟูวัดนี้อย่างต่อเนื่อง

การเกิดขึ้นของถนนอินทวโรธเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจและช่วยอธิบายได้ถึงความสัมพันธ์ของเจดีย์โบราณทั้งสองนี้ โดยเป็นถนนที่มีความขัดแย้งในตัวเองได้แก่การสัญจรประชิดกับพระพุทธรูปขนาดใหญ่ อีกทั้งมีความตั้งใจให้ถนนนี้บ่อนทำลายความเชื่อท้องถิ่นเรื่องสะดือเมืองโดยการตัดถนนผ่ากลางวัดและทำให้เจดีย์ดั้งเดิมตั้งแต่ตั้งเมืองเชียงใหม่ทั้งสองแยกขาดออกจากกันตลอดไป (Forbes, 2006; Srithong, 1993; สปป. ลาวและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537; วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, 2543) หลังปรากฏการณ์ทางการเมืองและสังคมนี้ผ่านไป เจดีย์แปดเหลี่ยมได้ถูกปิดล้อมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของที่ทำการเทศบาลซึ่งจะกลายเป็นศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่แห่งแรกจนกระทั่งปี 2527 ศาลากลางได้ย้ายออกไป ณ อำเภอแมริม สมัยนี้จึงเริ่มมีการปรับปรุงจากศาลากลางให้เป็นพิพิธภัณฑฯ ที่จัดแสดงเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่ เจดีย์แปดเหลี่ยมที่ตั้งอยู่ตำแหน่งเดิมมาโดยตลอดจึงกลายเป็น “พิพิธภัณฑฯ ที่มีชีวิต” ไปโดยปริยาย

ในส่วนของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เจดีย์แปดเหลี่ยมนี้เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นเรื่องอิทธิพลของศิลปะทวารวดีในสมัยลพบุรีในช่วงยุคต้นของเมืองเชียงใหม่ สันนิษฐานจากลายปูนปั้นประดับน่าจะอยู่ในสมัย คริสต์ศตวรรษที่ 14 และได้รับการปฏิสังขรณ์มาอย่างต่อเนื่อง (Forbes, 2006) ล่าสุด

โดยกรมศิลปากรเมื่อปี 2526 ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อ 14 มีนาคม 2523 (ศุภชัย นาคารพิสุทธิ์, 2548: 18)

6. วัดร้างในทำเลที่เป็นจุดหมายตากับเมือง

วัดเชษฐา

- โรงเรียนพุทธิโสภณ ถ.พระปกเกล้า ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

(ดูวัดเชษฐา ในหัวข้อ 1. วัดร้างในสถานศึกษา)

วัดเชียงของ

- ตรงข้ามประตูเชียงใหม่ ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

เป็นเจดีย์วัดร้างที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปเนื่องจากพบเห็นได้ง่าย และถูกประชิดโดยอาคารพานิชอย่างชัดเจน มีปรากฏในโครงการนิราศหริภุญไชย เช่นเดียวกับวัดฟอนสร้อยเนื่องจากเป็นเส้นทางหลักจากเมืองเก่าเชียงใหม่ไปสักการะพระธาตุสำคัญที่ลำพูน วัดนี้จึงเป็นจุดหมายตาของเมืองตลอดมา ตราบจนทุกวันนี้ดังนี้

จงใจปราสาทสร้อย	สร้อยดา
บุญจิ้งจกขุณา	รอดเรือง
เชียงสง พี่สงหา	เขาวยอด ยิงเอ้
หอมช่อตาทุกเบื่อง	บ่ได้ยลพะงา

(ชนธรร เหลี่ยมวานิช, 2553: 144)

ปัจจุบันเหลือเพียงเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา โดยยังคงเหลือลายปูนประดับที่สวยงาม แต่ส่วนฐานได้ถูกทำให้เสียรูปทรงไปมาก โฉนดที่ดินวัดร้างเลขที่ 4642 พบว่า มีการกำหนดพื้นที่เพียงเฉพาะฐานเจดีย์เท่านั้น ไม่มีระยะถอยร่นหรือพื้นที่ถนนวนแต่อย่างใด โดยกินพื้นที่เพียง 10 ตารางวาเท่านั้น โดยเอกชนกั้นกำแพงรอบด้าน สามารถพัฒนาพื้นที่ได้ยากตามสิทธิโฉนด เจดีย์นี้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานเมื่อ 22 เมษายน 2529

วัดธาตุกลาง

-ถนนสุริยวงศ์ บ้านเงิน ต.หายยา อ.เมือง จ.เชียงใหม่

เจดีย์วัดกลางหรือวัดธาตุกลางนี้เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ที่อยู่ชิดถนนและสังเกตได้ง่าย โดยตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างประตูเชียงใหม่กับเส้นทางไปประตูช้างก้อมแต่โบราณ ไม่พบการอ้างอิงในเอกสารโบราณใดๆ ความสำคัญทางรูปแบบสถาปัตยกรรมคือ เป็นเจดีย์แบบพุ่มข้าวบิณฑ์แห่งเดียวที่ยังคงเหลืออยู่ในเมืองเชียงใหม่ สันนิฐานว่าสร้างราวคริสต์ศตวรรษที่ 16 (ชนธร เหลี่ยมวานิช, 2553; อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2539)

ปัจจุบันเป็นโฉนดวัดร้างเลขที่ 4231 และเจดีย์ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อ 22 เมษายน 2529

วัดหนองหล่ม

-ถนนศรีภูมิซอย 3 ต.ศรีภูมิ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ที่ถูกประชิดจากอาคารและถนนขนาดเล็กตัดผ่าน 2 ด้าน โดยเป็นเจดีย์ที่ผสมผสานระหว่างอิทธิพลสุโขทัยและแบบอย่างล้านนาอย่างแท้จริง สังเกตได้จากทรงระฆังแบบลังกากับฐานที่มีความซับซ้อนขึ้นอันเป็นแบบเฉพาะที่กำลังพัฒนา เป็นเจดีย์ที่ไม่พบการกล่าวถึงในเอกสารใด

ปัจจุบันเป็นโฉนดวัดร้างเลขที่ 23769 และขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อ 22 เมษายน 2529 (ชนธร เหลี่ยมวานิช, 2553; อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2539)

วัดร่มโพธิ์

-ถนนช้างม่อย ซอย 3 ต.ช้างม่อย อ.เมือง จ.เชียงใหม่

เจดีย์วัดร่มโพธิ์เป็นเจดีย์ขนาดกลางที่สามารถมองเห็นได้จากระยะไกลแต่เข้าถึงจากซอยเล็กๆและที่จอดรถของอพาทเม้น ไม่พบเอกสารอ้างอิงในเอกสารโบราณใด รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นแบบทรงปราสาทยอดระฆังที่ยังอยู่ในสภาพดี ซึ่งน่าจะสร้างราวคริสต์ศตวรรษที่ 16 ไม่พบการขึ้นทะเบียนเป็นโฉนดวัดร้างแต่ตัวองค์เจดีย์ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเรียบร้อยแล้ว ตั้งแต่ 22 เมษายน 2529 (ชนธร เหลี่ยมวานิช, 2553; อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2539)

วัดแสนเสา

-ถ.สุริยวงศ์ ต.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดแสนเสาหรือบางเอกสารเรียกวัดแสนศร้าวหรือแสนแสนนี้ปัจจุบันเหลือเจดีย์ขนาดปานกลางเพียงอย่างเดียว ที่ตั้งอยู่ติดถนนและเปิดมุมมองมองเห็นได้สะดวก เป็นเจดีย์ทรงระฆังฐาน 8 เหลี่ยมที่ยังคงสภาพดี สร้างราวคริสต์ศตวรรษที่ 14 หลังสมัยพระยาติโลกราชมาถึงสมัยพระเมืองแก้ว โดยเป็นอิทธิพลสุโขทัยในเจดีย์พื้นเมืองเชียงใหม่สมัยแรกๆ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2539) เจดีย์นี้ไม่ปรากฏการณือ้างอิงถึงในเอกสาร โบราณใดๆ

พื้นที่ของวัดเดิมได้ระวางเป็นโฉนดวัดร้างที่ 4212 และขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อ 22 เมษายน 2529

7. วัดร้างในเคหสถานเอกชน

วัดกุเสื้อ

-อยู่ในบริเวณร้านพรสวรรค์ ชูวีเนียร์ ถ.วัวลาย ต.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดกุเสื้อปัจจุบันเหลือเพียงเจดีย์สภาพชำรุดในที่ของเอกชน ได้แก่นางสมพร เอนกวิชานนท์ โคมมีมุมมองคับแคบทุกด้าน การเข้าถึงและการมองเห็นทำได้ยากเนื่องจากถูกบดบังมิดชิด ไม่สามารถเข้าถึงจากสาธารณะ เจดีย์มีรูปแบบทรงระฆังกลมขนาดเล็กซึ่งส่วนฐานหายไปมากแล้ว คาดว่าสร้างราวคริสต์ศตวรรษที่ 16 ไม่พบการอ้างอิงถึงในเอกสาร โบราณใดๆ (ธนธร เหลี่ยมวานิช, 2553)

ที่ดินวัดกุเสื้อถูกกำหนดให้เป็นโฉนดวัดร้าง เลขที่ 5309 และตัวเจดีย์ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อ 22 เมษายน 2529

วัดม่วงคำ

-หลังร้านพิมพ์ไพรินท์เครื่องเงิน ถ.วัวลาย ต.หายยา ม.2 อ.เมือง จ.เชียงใหม่

วัดม่วงคำปัจจุบันเหลือหลักฐานเป็นเจดีย์ขนาดเล็กในที่ของเอกชนและโดนบดบังจากทุกทิศ ไม่สามารถเข้าถึงได้จากสาธารณะ มีวัชพืชปกคลุมเหมือนต้นไม้ในเขตบ้านเอกชน ส่วนบนของเจดีย์เป็นแบบระฆังส่วนฐานเป็นแบบทรงปราสาท ไม่ปรากฏการณือ้างอิงถึงในเอกสาร โบราณใดๆ

ที่ดินวัดม่วงคำถูกระวางเป็นโฉนดวัดร้างเลขที่ 5294 ตัวองค์เจดีย์ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ (ธนธร เหลี่ยมวานิช, 2553)

วัดเมืองของ

-ด.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดเมืองของปัจจุบันอ้างตาม ธนธร เหลี่ยมวานิช (2553) ซึ่งเป็นเอกสารการสำรวจล่าสุดพบว่าเหลือเพียงฐานเจดีย์ขนาดเล็กในที่ดินเอกชน มีวัชพืชปกคลุม ทำให้ไม่ทราบลักษณะที่แน่นอน ชื่อวัดนี้ไม่ปรากฏการอ้างถึงในเอกสารโบราณใดๆ

ปัจจุบันวัดเมืองของยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ส่วนข้อมูลโฉนดวัดร้างมีความขัดแย้งกัน สันนิษฐานว่าเป็นโฉนดเลขที่ 4178 ติดกับกำแพงเมืองชั้นนอก บริเวณประตูระแงง (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2539: 83)

วัดระแงง

-ด.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดระแงงปัจจุบันเหลือเพียงฐานและมีวัชพืชปกคลุมในที่พักอาศัยของเอกชน ไม่สามารถทราบขนาดและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่แน่นอนได้ เป็นที่ดินโฉนดวัดร้างเลขที่ 4154 และยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ (ธนธร เหลี่ยมวานิช, 2553)

วัดน้อย

-ด.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดน้อย ด.หายยาปัจจุบันเหลือเพียงเนินดินไม่ทราบขนาดและยังไม่เคยถูกบูรณะ ตั้งอยู่ที่พักอาศัยของเอกชน ไม่มีมุมมองที่เชื่อมโยงสู่การรับรู้ของสาธารณะได้ วัดนี้ไม่ปรากฏการอ้างถึงในเอกสารใดๆ เป็นโฉนดวัดร้างเลขที่ 4265 ไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ (ธนธร เหลี่ยมวานิช, 2553)

8. วัดร้างในการดูแลของเอกชน

วัดช่างฆ้อง

-ถ.กำแพงดิน ติดกับโรงแรมอิมพีเรียลแม่ปิง อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

วัดช่างฆ้องหรือในบางเอกสารเรียกว่าวัดช่างค้องนี้เป็นเจดีย์ทรงปราสาทที่ยังคงสภาพดี ปัจจุบันได้รับการดูแลจากโรงแรมอิมพีเรียลแม่ปิงเป็นอย่างดี มีเจดีย์เป็นของเดิมและมีวิหารที่สร้าง

ขึ้นในสมัยหลัง ป้ายสื่อความหมายบริเวณเจดีย์อธิบายว่าเดิมชื่อวัดศรีพูนโต สร้างเมื่อพ.ศ.1900 ตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย ต่อมาสมัยเจ้ากาวิละได้กวาดต้อนชาวบ้านข้างเมืองมาจากเชียงใหม่มาตั้งบ้านเรือนบริเวณนี้ ชาวบ้านได้ช่วยกันสร้างวัดในบริเวณวัดศรีพูนโตนี้แล้วขนานนามใหม่ว่าวัดช่างเมือง

ตัวองค์เจดีย์เป็นแบบทรงปราสาทยอดที่สมบูรณ์ มีซุ้มมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปคงสภาพทางสถาปัตยกรรมไว้ได้เป็นอย่างดี ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานแห่งชาติและไม่พบโฉนดที่ดินวัดร้าง (ธนธร เหลี่ยมวานิช, 2553)

ตารางที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของวัดร้างแยกตามกลุ่มการศึกษา

การจัดกลุ่ม	ชื่อวัด	ช่วงที่สร้าง (พ.ศ.)	ช่วงที่ร้าง	ปีที่ฟื้นฟู สำเร็จ	รูปแบบ	การขึ้น ทะเบียน โบราณสถาน	การขึ้นทะเบียน โฉนดวัดร้าง
วัดร้างในเขตกำแพงเมืองชั้นใน							
สถานศึกษา, จุดหมายตา ของเมือง	วัดเชษฐา	2092-2094	ประมาณหกสิบกว่า ปีตั้งแต่สงครามโลก ครั้งที่2	-	ทรงระฆัง	27 ตุลาคม 2524	เลขที่3532, 16 สิงหาคม 2482
สถานศึกษา	วัดกิตติ	2047	2489,สงครามโลก ครั้งที่2	-	ทรงระฆัง	25 กรกฎาคม 2518	(1)เลขที่22947, 29 สิงหาคม 2518 (2)เลขที่23768 25 กรกฎาคม 2518
สถานศึกษา	วัดนาง เหลียว	คศต.ที่16	2483, สงครามโลก ครั้งที่2	-	ทรงระฆัง	2530	เลขที่ 2827, 4 เมษายน 2515
สถานศึกษา	วัดหมื่นทอง	1985	ไม่ชัดเจน	-	แบบพม่า (คศต.ที่19)	27 ตุลาคม 2524	เลขที่23973, 21 กุมภาพันธ์

							2519
ชุมชนแออัด	วัดช้างลาน	ไม่ชัดเจน, หรือก่อน2440	ไม่ชัดเจน	-	ไม่ชัดเจน	-	เลขที่ 4875, 18 สิงหาคม 2482
ชุมชนแออัด	วัดหนอง หญ้าแพรก	คสด.ที่16' หรือก่อน2100	สงครามโลกครั้งที่2	-	ทรงระฆัง	22 เมษายน 2529	-
กระบวนการ พื้นวัด	วัดเจ็ดลิน	คสด.ที่15 หรือก่อน 2060	ก่อน 2470	2549	ทรง ปราสาท	22 เมษายน 2529	-
กระบวนการ พื้นวัด	วัดอินทนิล (สะดือ เมือง)	คสด.ที่14	ช่วงพม่าปกครอง (2122-2270)	2549	ทรงระฆัง (ขยายขนาด คสด.ที่15- 16 th)	14 มีนาคม 2523	-
พื้นที่ พิพิธภัณฑ	วัดสะดือ เมือง	คสด.ที่14	ช่วงพม่าปกครอง (2122-2270)	-	ทรง ปราสาท แปดเหลี่ยม	14 มีนาคม 2523	-
พื้นที่พานิช กรรม	วัดพื่อน สร้อย	2031	คสด. 18	-	ทรง ปราสาท (ปลาย คสด. ที่16-ต้น คสด.ที่17)	-	-
วัดร้างในเขตกำแพงเมืองชั้นนอก							
สถานศึกษา	วัดสังกา ราม	-	-	-	ไม่ชัดเจน	-	เลขที่ 4235, 17 สิงหาคม 2482
ชุมชนแออัด	วัดเลาเสียง	คสด.ที่15	-	-	ทรงระฆัง	22เมษายน 2529	เลขที่ 4223, 17 สิงหาคม 2482
กระบวนการ พื้นวัด	วัดยางกง	คสด.ที่15	-	-	ทรง ปราสาท แปดเหลี่ยม	24มกราคม 2523	-

จุดหมายตา ของเมือง	วัดธาตุกลาง	คศด.ที่16	-	-	แบบพุ่มข้าว บิณฑ์	22เมษายน 2529	เลขที่4231, 17 สิงหาคม 2482
จุดหมายตา ของเมือง	วัดหนอง หล่ม	-	-	-	ทรงระฆัง	22 เมษายน 2529	เลขที่23769, 25 กรกฎาคม 2518
จุดหมายตา ของเมือง	วัดร่มโพธิ์	คศด.ที่16	-	-	ทรงระฆัง	22 เมษายน 2529	-
จุดหมายตา ของเมือง	วัดแสนสำ	คศด.ที่14หลัง สมัยพระยาดี โลกราชมาถึง สมัยพระเมือง แก้ว	-	-	ทรงระฆัง	22 เมษายน 2529	เลขที่4212, 17 สิงหาคม 2482
เคหสถาน เอกชน	วัดกุสุมา	คศด.ที่16	-	-	ทรงระฆัง	22เมษายน 2529	เลขที่5309, 17 สิงหาคม 2482
เคหสถาน เอกชน	วัดม่วงคำ	-	-	-	ไม้ซัดเจน	-	เลขที่5294, 17 สิงหาคม 2482
เคหสถาน เอกชน	วัดเมืองของ	-	-	-	ไม้ซัดเจน	-	เลขที่4178, 17 สิงหาคม 2482
เคหสถาน เอกชน	วัดละแกง	-	-	-	ไม้ซัดเจน	-	เลขที่4154, 17 สิงหาคม 2482
เคหสถาน เอกชน	วัดน้อย	-	-	-	ไม้ซัดเจน	-	เลขที่4265,
การดูแลของ เอกชน	วัดช้างมือง	พ.ศ.1900	-	-	ทรง ปราสาท	-	-

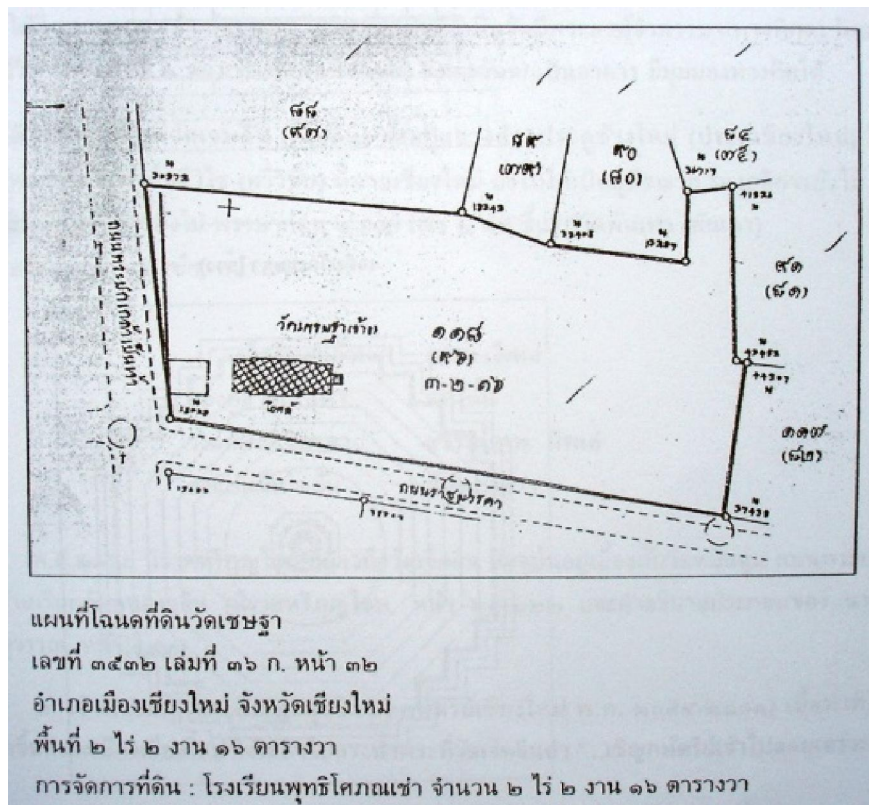
ที่มา: รวบรวมโดยผู้วิจัย; นคร เหลี่ยมวานิช, 2553; อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2539

ภาพประกอบวัดร้างในพื้นที่ศึกษาตามกลุ่ม

1.วัดร้างในสถานศึกษาได้แก่

វិគ្គេយ្យ

-โรงเรียนพุทธโสธรณ ถ.พระปกเกล้า ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

วัดกิตติ

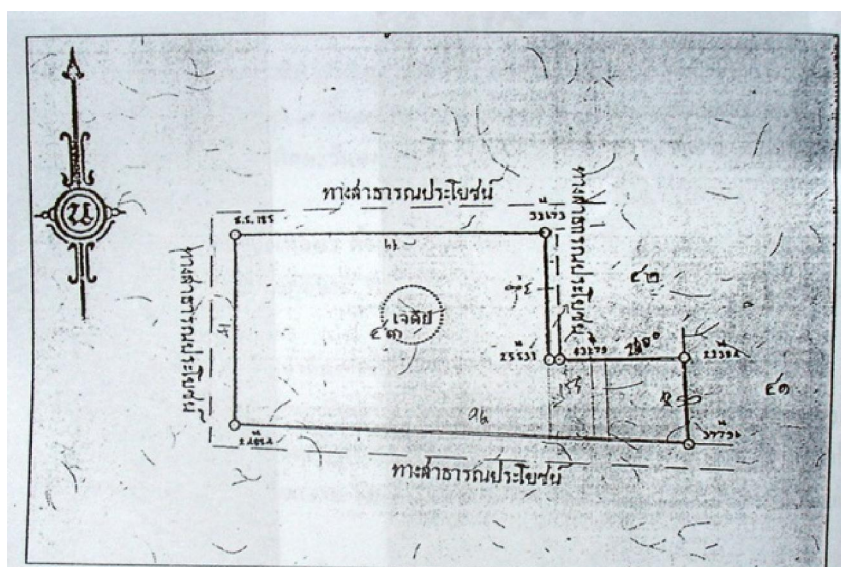
-โรงเรียนอนุบาลเชียงใหม่ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>, <http://www.thaimtb.com>

วัดนางเหลียว

-โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย บริเวณที่พักรถจักรยาน อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

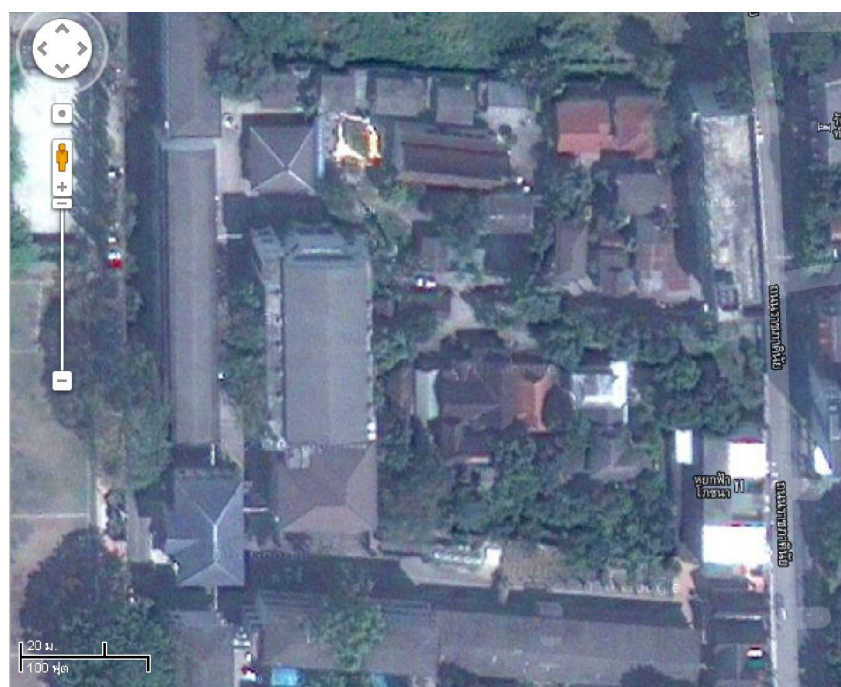
แผนที่โฉนดที่ดินวัดนางเหลียว

เลขที่ ๔๘๒๗ เล่มที่ ๔๔ หน้า ๒๗

อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

พื้นที่ ๒ ไร่ - งาน ๕๑ ตารางวา

การจัดการที่ดิน : โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยเช่า ๒ ไร่ - งาน ๕๑ ตารางวา

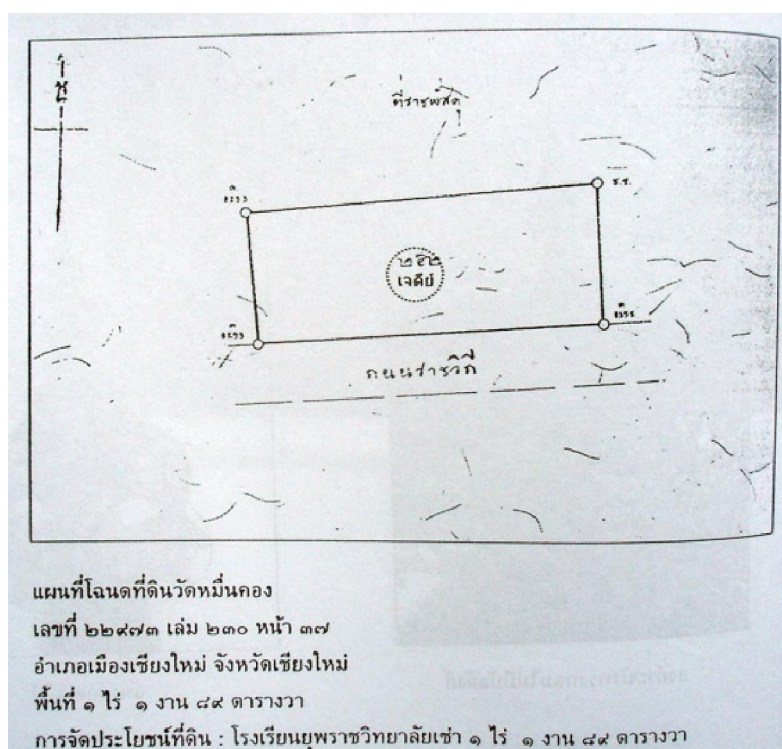

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>, <http://www.thaimtb.com>

วัดหมื่นทอง

-โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

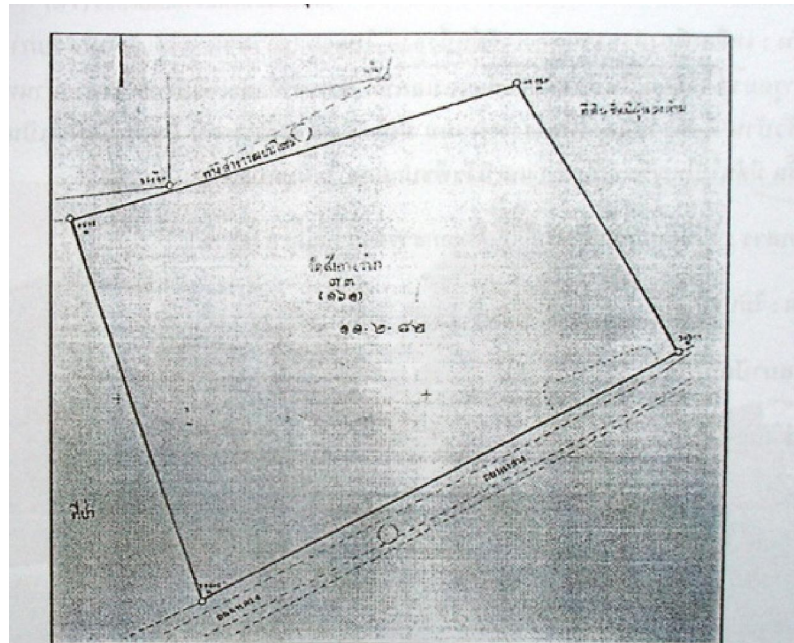

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

วัดสังการาม

-วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ต.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

แผนที่โฉนดที่ดินวัดสังการาม (สังกา)

เลขที่ ๔๒๓๕ เล่มที่ ๔๓ ก. หน้า ๓๕

อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

พื้นที่ ๑๑ ไร่ ๒ งาน ๘๒ ตารางวา

การจัดประโยชน์ที่ดิน : วิทยาลัยนาฏศิลป์ เข้า ๑ ราย ,เอกชนเข้า ๑๔ ราย

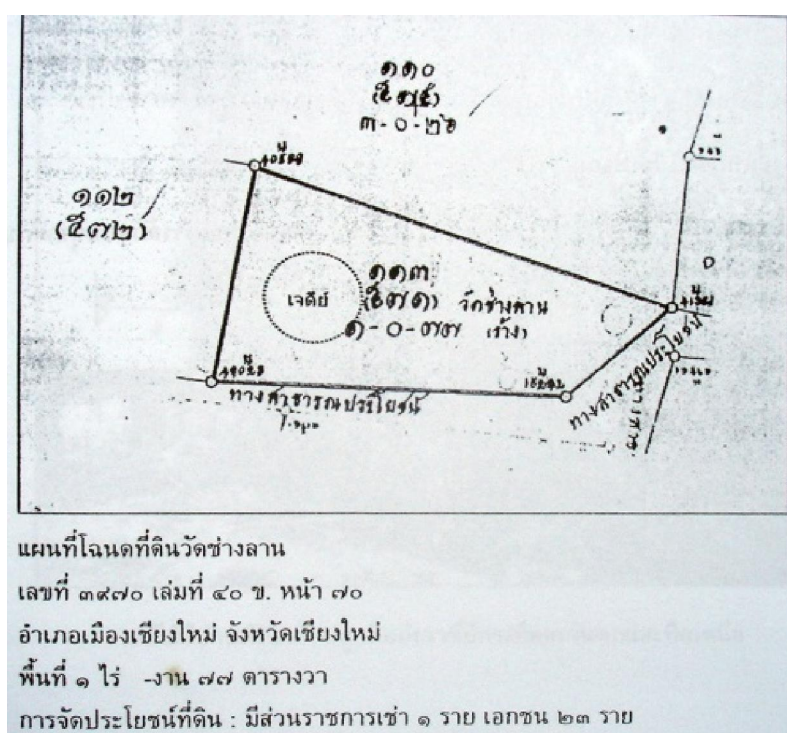

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

2.วัดร้างในชุมชนแออัดได้แก่

วัดช่างลาน

-ชุมชนหมื่นเงินทอง ทิศตะวันตกของวัดหมื่นเงินทอง ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่
จ.เชียงใหม่

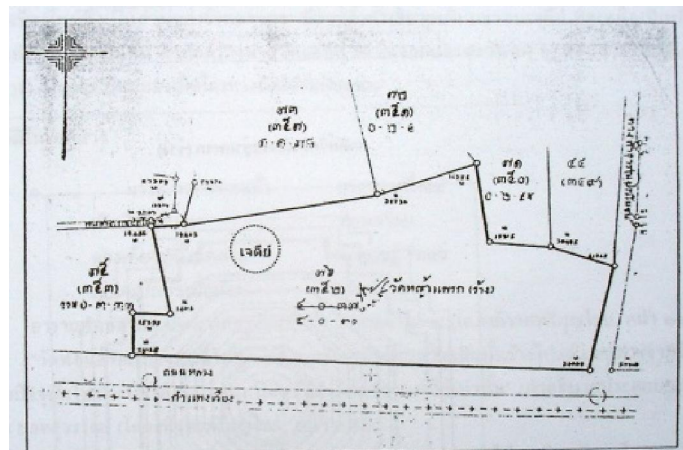

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>, <http://www.thaimtb.com>

วัดหนองหญ้าแพรก

-ชุมชนหนองหญ้าแพรก หลังสถานีดับเพลิงช้างเผือก ถ.บำรุงบุรี อ.เมืองเชียงใหม่
จ.เชียงใหม่

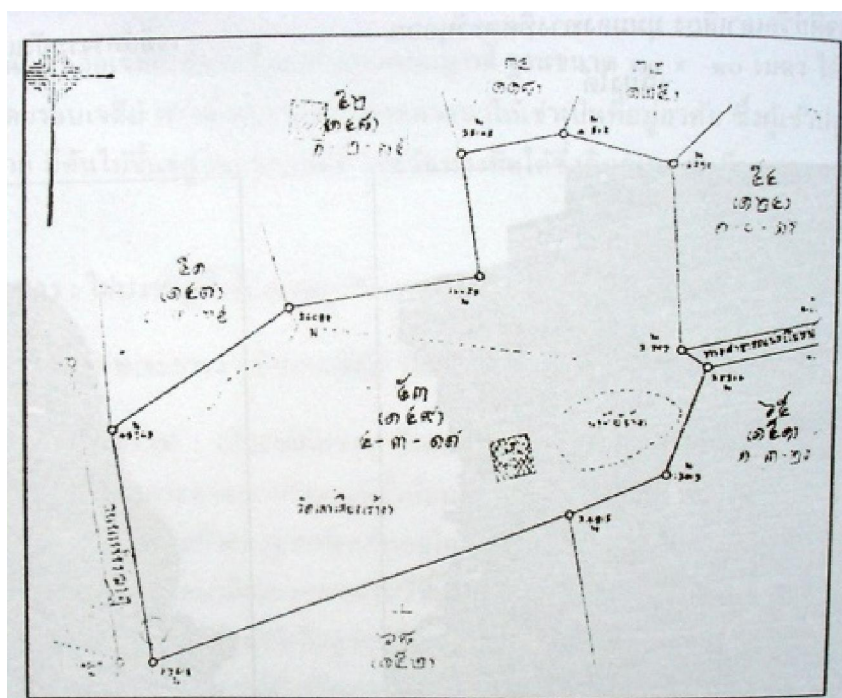
แผนที่โฉนดที่ดินวัดหนองหญ้าแพรก
เลขที่ ๓๗๖๘ เล่มที่ ๓๘ ข. หน้า ๖๘
อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
พื้นที่ ๔ ไร่ - งาน ๓๐ ตารางวา
การจัดประโยชน์ที่ดิน มีส่วนราชการเช่า ๓ ราย ภาคเอกชน ๕๖ ราย

ที่มา: สุวิชัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

วัดเลาเสียง

-ถนนราชเสียงแสน ซ.1ก. ต.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

แผนที่โฉนดที่ดินวัดเลาเสียง

เลขที่ ๔๒๒๓ เล่มที่ ๔๓ ก. หน้า ๒๓

อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

พื้นที่ ๔ ไร่ ๓ งาน ๑๗ ตารางวา

การจัดประโยชน์ที่ดิน : เอกชนเช่า ๒๗ ราย

ที่มา: ผู้วิจัย, ชนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

3. วัดร้างในกระบวนการฟื้นฟูวัดได้แก่

วัดเจ็ดดิน

-วัดหนองเจ็ดดิน ถ.พระปกเกล้า ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย, <http://maps.google.co.th/>

วัดยางกวง

-วัดยางกวง ถ.สุริยวงศ์ ต.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

4. วัดร้างในพื้นที่พานิชกรรมได้แก่

วัดฟ่อนสร้อย (ร้าง)

-หลังตลาดประตูเชียงใหม่ ถ.พระปกเกล้าซอย 2 อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย, <http://maps.google.co.th/>

5. วัดร้างในพื้นที่พิพิธภัณฑฯ ได้แก่

วัดสะดือเมือง

- หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย, <http://maps.google.co.th/>

6. วัดร้างในทำเลที่เป็นจุดหมายตากับเมือง

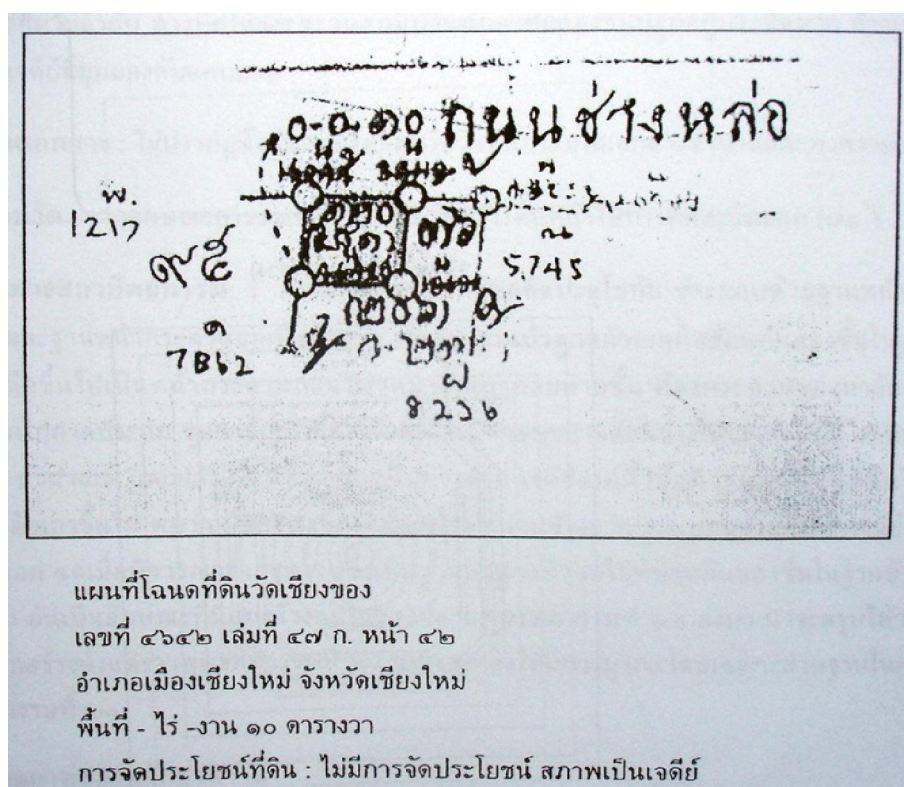
วัดเชษฐา

- โรงเรียนพุทธิโสภณ ถ.พระปกเกล้า ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

(ดูวัดเชษฐา ในหัวข้อ 1. วัดร้างในสถานศึกษา)

วัดเชียงของ

- ตรงข้ามประตูเชียงใหม่ ต.พระสิงห์ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

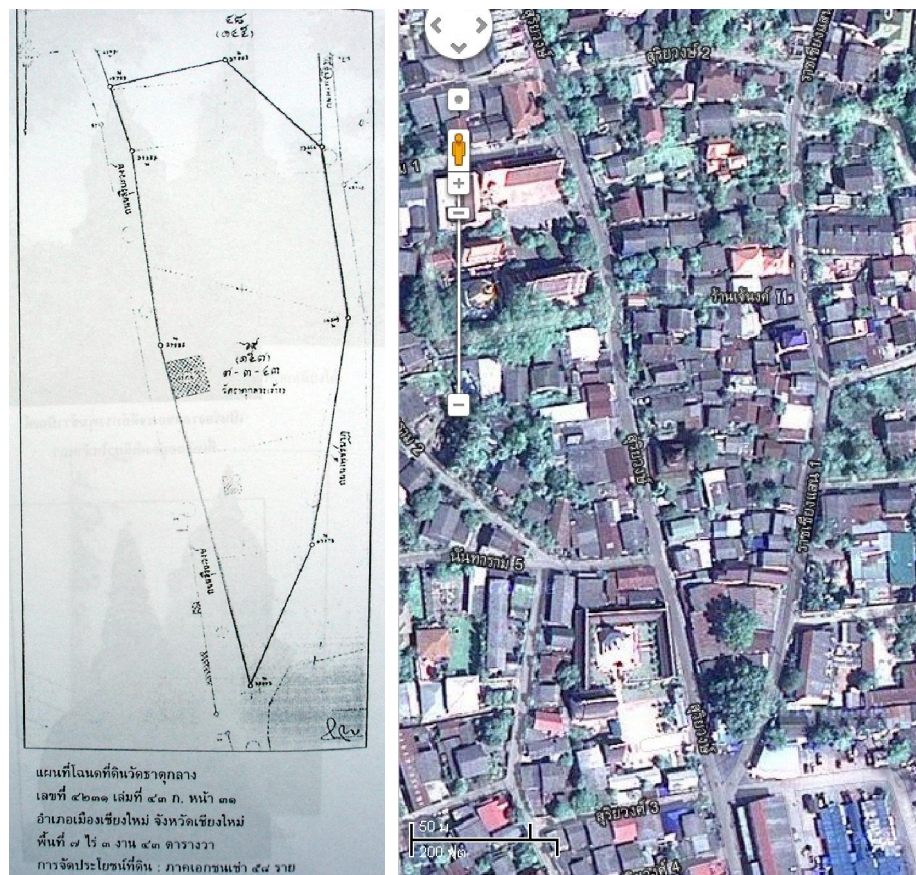

ที่มา: ผู้วิจัย, ชนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

วัดธาตุกลาง

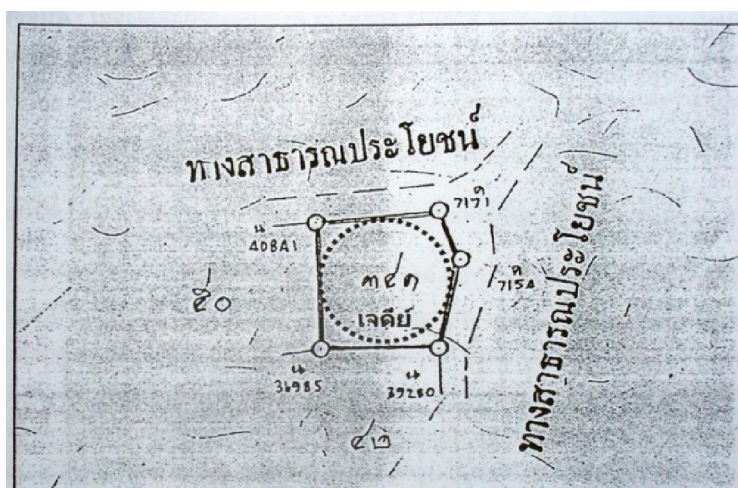
-ถนนสุริยวงศ์ บ้านเงิน ต.หายยา อ.เมือง จ.เชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

วัดหนองหล่ม

-ถนนศรีภูมิซอย3 ต.ศรีภูมิ อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

แผนที่โฉนดที่ดินวัดหนองหล่ม
 เลขที่ ๒๓๗๖๔ เล่มที่ ๒๓๘ หน้า ๖๔
 อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
 พื้นที่ - ไร่ - งาน ๗๒ ตารางวา
 การจัดประโยชน์ที่ดิน : ไม่มีการจัดประโยชน์ สภาพเป็นเจดีย์

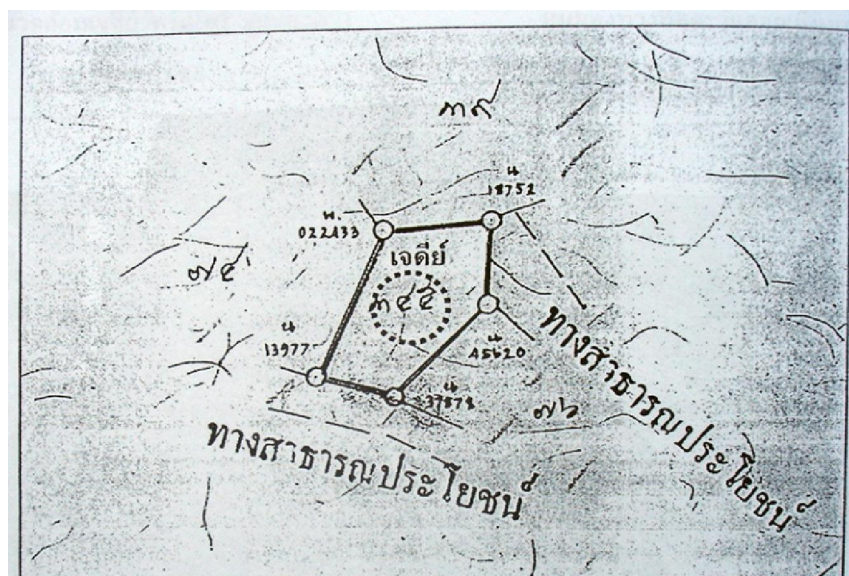

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

วัดร่มโพธิ์

-ถนนช้างม้อย ซอย 3 ต.ช้างม้อย อ.เมือง จ.เชียงใหม่

แผนที่โฉนดที่ดินวัดร่มโพธิ์

เลขที่ ๒๕๒๔๘ เล่มที่ ๒๕๓ หน้า ๔๘

อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

พื้นที่ - ไร่ - งาน ๖๓ ตารางวา

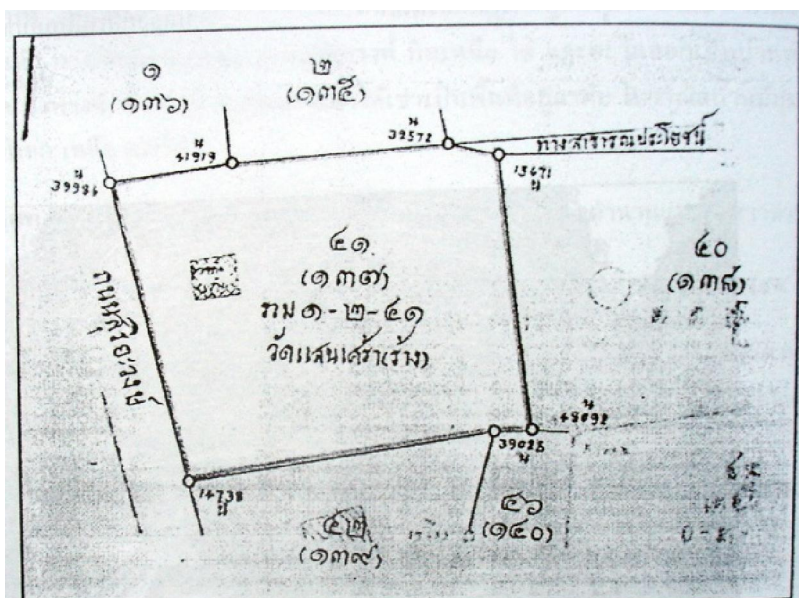
การจัดประโยชน์ที่ดิน : ไม่มีการจัดประโยชน์ สภาพเป็นเจดีย์ร้าง

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

วัดแสนเสา

-ถ.สุริยวงศ์ ต.หายยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

แผนที่โฉนดที่ดินวัดแสนเสา (แสนเสา)
 เลขที่ ๔๒๑๒ เล่มที่ ๔๓ ก. หน้า ๑๒
 อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
 พื้นที่ ๑ ไร่ ๒ งาน ๔๑ ตารางวา
 การจัดประโยชน์ที่ดิน : เอกชนเช่า ๑๒ ราย

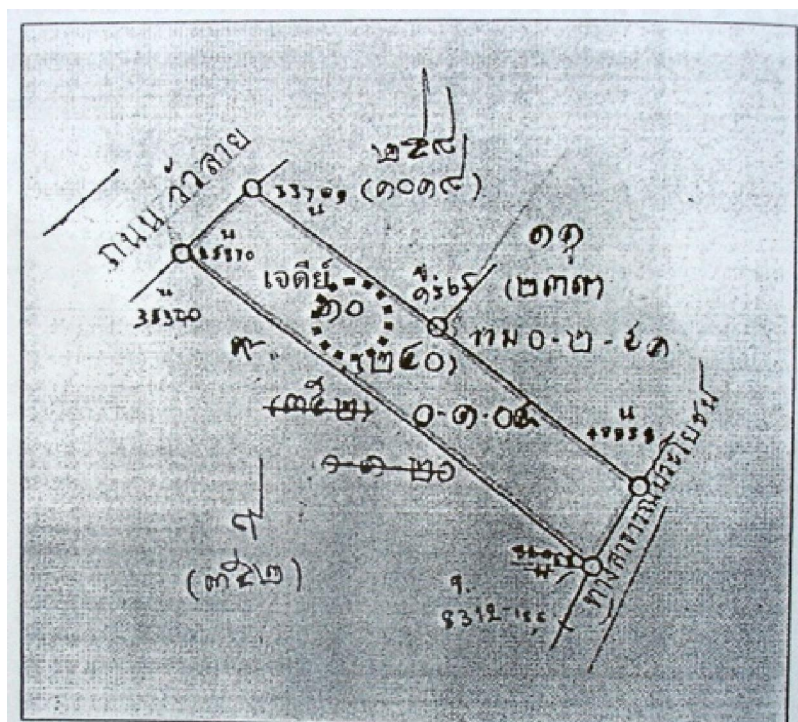

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

7. วัดร้างในเคหสถานเอกชน

วัดกุสุมา

-อยู่ในบริเวณร้านพรสวรรค์ ชูวิเนียร์ ถ.วิภาวดี ต.ห้วยยา อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

แผนที่โฉนดที่ดินวัดกุสุโสภา

เลขที่ ๔๓๐๔ เล่มที่ ๔๔ ก. หน้า ๔

อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

พื้นที่ - ไร่ ๑ งาน ๐๔ ตารางวา

การจัดประโยชน์ที่ดิน : ภาคเอกชนเช่า ๒ ราย

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

วัดม่วงคำ

-หลังร้านพิมพ์ไพรินท์เครื่องเงิน ถ.วัวลาย ต.หายยา ม.2 อ.เมือง จ.เชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย, ชนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>

8. วัดร้างในการดูแลของเอกชน

วัดช่างฆ้อง

-อ.กำแพงดิน ติดกับโรงแรมอิมพีเรียลแม่ปิง อ.เมืองเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่

ที่มา: ผู้วิจัย, ธนธร เหลี่ยมวานิช. 2553, <http://maps.google.co.th/>